

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER
TEMEL ALANINDA AKADEMİK ÇALIŞMALAR - VII

ARTİKEL AKADEMİ:210

Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler Temel Alanında Akademik Çalışmalar - VII

Editor: Doç. Dr. Ayşegül KOYUNCU OKCA

ISBN 978-625-8088-48-9

Birinci Basım: Aralık - 2022

Ofset Hazırlık: Artikel Akademi

Baskı ve Cilt: Net Kırtasiye Tanıtım ve Matbaa San. Tic. Ltd. Şti.
Gümüşsuyu, İnönü Caddesi & Beytül Malcı Sokak 23/A,
34427 Beyoğlu/İstanbul
Matbaa Sertifika No: 47334

Artikel Akademi bir Karadeniz Kitap Ltd. Şti. markasıdır.

©Karadeniz Kitap - 2022

Akademik etik kurallara
bağlı kalınarak yapılacak olan alıntılar ve tanıtım maksadıyla yapılacak
olan kısa alıntılar dışında, yazılı izni alınmadan, tümünün veya bir
kısımının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla, basımı, yayımı,
kopyalanması, çoğaltımı veya dağıtımı yapılamaz.

KARADENİZ KİTAP LTD. ŞTİ.
Koşuyolu Mah. Mehmet Akfan Sok. No:67/3 Kadıköy-İstanbul
Tel: 0 216 428 06 54 // 0530 076 94 90

Yayıncı Sertifika No: 52549
mail: info@artikelakademi.com
www.artikelakademi.com

SOSYAL, BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER TEMEL ALANINDA AKADEMİK ÇALIŞMALAR - VII

Editor: **Doç.Dr. Ayőegöl KOYUNCU OKCA**

YAZARLAR

Ali YALÇIN

Ayşe Betül TANRIVERDİ

Ayőegöl KOYUNCU OKCA

Burak BOYRAZ

Ezgi KABUKÇU

Mehmet İlhan GÜL

Canpolat KAYA

Devrim ERTÜRK

Faruk ÇAKMAK

Habibe YAMAN

Mehmet ÇİNİBULAK

Murat Ali DULUPÇU

Mustafa Sarper ALAP

Onur SUNGUR

Ömer Uğur BULUT

Suat OKAY

Sultan BAŞTÜRK

Şenay SARAÇ

Veli Can BAŞKAR

Yavuz Selim ÇELOĞLU

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
1. BÖLÜM	9
TÜRKİYE CUMHURİYETİ İNKILAP TARİHİ VE ATATÜRKÇÜLÜK DERS KİTAPLARINDA OSMANLI-YUNAN VE TÜRKİYE-YUNANİSTAN İLİŞKİLERİNİN İNCELENMESİ.....	9
- Ali YALÇIN	
2. BÖLÜM	21
GÜNÜMÜZDE DEZAVANTAJLI BİREY OLARAK ÇOCUK VE ÇOCUKLUK	21
- Ayşe Betül TANRIVERDİ	
3. BÖLÜM	43
STRATONİKEİA ANTİK KENTİNDEN YENİ ÜRETİM ARAYIŞLARI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA: EŞARP VE ŞAL TASARIMI	43
- Ayşegül KOYUNCU OKCA & Ezgi KABUKÇU	
4. BÖLÜM	59
BULUTLAR VE GÖKYÜZÜ: TOMUR ATAGÖK RESİMLERİNDE AYDINLIK, UMUT VE ÖZGÜRLÜK İMGELERİ.....	59
- Mehmet İlhan GÜL & Burak BOYRAZ	
5. BÖLÜM	79
BİTKİ KÖRLÜĞÜ.....	79
- Canpolat KAYA & Veli Can BAŞKAR	
6. BÖLÜM	87
BANKACILIK SEKTÖRÜ ÇALIŞANLARININ PERFORMANS ALGILARIYLA DEMOGRAFİKLER A RASINDAKİ İLİŞKİ	87
- Faruk ÇAKMAK	

7. BÖLÜM	103
TÜRKİYE’DE İLLERİN TARIMSAL İNOVASYON DÜZEYLERİNİN TESPİTİ	103
- Habibe YAMAN & Onur SUNGUR & Murat Ali DULUPÇU	
8. BÖLÜM	129
KÜRESELLEŞMENİN ALT BOYUTLARININ SAĞLIK HARCAMALARI ÜZERİNDEKİ BELİRLEYİCİLİĞİNİN EŞBÜTÜNLEŞİK REGRESYON TAHMİNCİLERİYLE ANALİZİ.....	129
- Ömer Uğur BULUT & Mehmet ÇİNİBULAK	
9. BÖLÜM	153
PAZARLAMADA YENİ ETKİLEŞİM YÖNTEMİ OLARAK İNBOUND PAZARLAMA	153
- Suat OKAY	
10. BÖLÜM	163
ÇOCUK YOKSULLUĞU: ALTERNATİF MÜCADELE ÖNERİLERİ.....	163
- Sultan BAŞTÜRK & Şenay SARAÇ	
11. BÖLÜM	185
ÇANAKKALE CEPHESİ’NDE SİPER SAVAŞLARI VE SİPERDE YAŞAM.....	185
- Yavuz Selim ÇELOĞLU	
12. BÖLÜM	215
TÜRK ASILLI SEBK-İ HİNDİ ŞAİRİ: EMÎR HÜSREV-İ DEHLEVÎ	215
- Mustafa Sarper ALAP	
13. BÖLÜM	231
YENİ YOKSULLUK VE SINIF ALTI	231
- Devrim ERTÜRK	
14. BÖLÜM	245
KÜRESELLEŞMENİN DİN ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	245
- Devrim ERTÜRK	

ÖNSÖZ

Teknoloji, sanayi ve iletişim teknolojilerindeki her geçen gün gerçekleşen gelişim ve değişimler bilimsel çalışmalardaki kodların da yeniden yazılmasına neden olmakta ve geleneksel bilim anlayışının tanımını değiştirmektedir. Farklı uzmanlık alanlarının ön plana çıkması birden çok disiplinin bir arada çalışması ile ortaya çıkmaktadır. Son yıllarda bilimsel gelişmeler ışığında gerçekleştirilen çalışmaların multidisiplinler olarak tanımlanan çeşitli disiplinlerde görev yapan kişiler tarafından yürütülmesi ve konulara farklı bakış açılarının kazandırılması gerektiği birçok platformlarda vurgulanmakta hatta teşvik edilmektedir. Çok disiplinli yaklaşım olarak da tanımlanan multidisipliner çalışmalardaki amaç odağa farklı perspektiflerden bakarak yaratıcı çözümler geliştirmektir. Bu yüzden de multidisipliner çalışmalarda esas olan ortaya çıkan sonuçtur. Gerek Türkiye’de gerekse dünyada ortaya çıkan sorunların çeşitli bilim dallarında görev yapmakta olan bilim insanları tarafından ele alınarak gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda çözüme kavuşturulacağı ön görülmektedir.

Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Temel Alanında Akademik Çalışmalar serisinin VII. si olan bu kitap, konusunda uzman bilim insanları tarafından akademik referanslar doğrultusunda kaleme alınmış olup, 14 farklı bölümden oluşmaktadır. Kitapta yer alan bölümler Artikel Akademi’ye sunulan çalışmalar arasından bilim ve yayın kurulu tarafından titizlikle seçilerek hakem değerlendirmesine tabi tutulmuştur.

Çeşitli bilim ve disiplinlerin bir arada harmanlandığı bu kitap çalışması yazarların alanlarına önemli katkılar sağlamasının yanı sıra konuya ilgi duyanların da gerekli bilgilere ulaşabileceği kaliteli bir yayın olma özelliğini bünyesinde barındırmaktadır. Bu yayının sizlere ulaşmasında emeği geçen Artikel Akademi ekibine teşekkür eder, kitabın bilim dünyasına faydalı olmasını dilerim.

Doç. Dr. Ayşegül KOYUNCU OKCA

1. BÖLÜM

TÜRKİYE CUMHURİYETİ İNKILAP TARİHİ VE ATATÜRKÇÜLÜK DERS KİTAPLARINDA OSMANLI-YUNAN VE TÜRKİYE-YUNANİSTAN İLİŞKİLERİNİN İNCELENMESİ

Dr. Ali YALÇIN

aliylcnn77@gmail.com

Orcid No: 0000-0001-8421-3924

1. GİRİŞ

VII. Yüzyılda İslâmiyet ortaya çıktıktan sonra Dört Halife, Emevi ve Abbasiler döneminde Bizans, siyasi, askeri ve ekonomik olarak gerilemiş zamanla Anadolu'da hâkimiyet kuran Bizans'ın sınırları zaman zaman el değiştirmiştir. X. Yüzyılda Bizans, tarihinin en parlak dönemlerinden birisini yaşamış ve Kuzey Suriye üzerinde egemenlik kurmuştur. XI. Yüzyılda Roma İmparatorluğunun varisi olarak İslâm dünyasını tehdit etmeye devam etmiş ise de gerek Balkanlarda gerekse doğuda ortaya çıkan Türk seferleri, imparatorluğu zamanla tehdit etmeye başlamıştır (Kıran, 2014). Zamanla bu bölgenin sınırları el değiştirse de Osmanlı-Yunan ilişkilerinin tarihsel sürecinde ilk ilişkilerin aslında askeri ve siyasi olarak başladığı söylenebilir. Osmanlı Devleti, uzun yıllar boyunca Balkanlar ve Ege bölgesinde hâkimiyetini sürdürmüştür.

Tarihsel olarak değerlendirildiğinde, Osmanlılardan önce bazı Türk boyları, Anadolu'ya seferler düzenlemiş ve bu bölgede Bizans kuvvetleriyle askeri ve siyasi mücadeleler vermiştir. Nitekim her iki kavim açısından bakıldığında, birbirini tanıma ve ilişkilerin başlangıcı adına ilk adımlar olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Osmanlı ve Yunan ilişkilerinin kökleri çok eskilere kadar dayandırılabilir. Bu ilişkilerin tarih ders kitaplarına ne şekilde yansıtıldığı belirlemek öğrencilerin tarih konularına yönelik olumlu

bakışlarını arttırabilir. Devletlerarasındaki ilişkilerin bazı tarihsel nedenleri bulunmaktadır. Bu sebepler içerisinde siyasi, askeri, ekonomik, sosyal ve kültürel olabilir. Osmanlı ve Yunan ilişkilerinin odak noktası Balkanlar, Rumeli, ege ve İstanbul çevresidir.

Tarihi açısından incelendiğinde, bu bölgeler yüzünden sık sık Osmanlı-Yunan savaşı meydana gelmiştir. Özellikle bazı Avrupalı devletlerin kışkırtmasıyla Yunanlar, zamanla Osmanlı devletine karşı isyan girişiminde bulunmuş ve çeşitli imtiyazlar elde etmiştir. Bu politik anlayış, Yunanlıların bağımsızlıklarını elde etmelerine kadar devam etmiştir. Osmanlı ve Yunan ilişkilerinin günümüz ders kitaplarına yansımalarının daha çok askeri ve siyasi meseleler odağında olması tarihsel olayların eksenin savaş olgusunun ne derece etki ettiğini göstermektedir. Şöyle ki çok köklü iki medeniyetin, karşılıklı ilişkilerinin şekillenmesinde sahip oldukları ortak geçmişin günümüz ilişkilerine yansımalarını açık bir şekilde görmekteyiz.

Osmanlı-Yunan ilişkilerinin tarihsel sürecinin öğretildiği kurumlardan biri de okullardır ve bu okullarda bir öğretim aracı olarak kullanılan ders kitaplarıdır. Çünkü ders kitaplarında var olan konuların bilinmesi ve içeriğinin ne şekilde öğretildiğinin saptanması iki medeniyetin birbirine bakışının nasıl olduğunu ortaya çıkartılması açısından önemlidir. Bu çalışma üç temel başlığa göre temellendirilmiştir. Osmanlı-Yunan ilişkilerinin tarihsel süreci, ders kitaplarında bu ilişkilerin neler olduğu ve Türkiye Cumhuriyeti İnkılap tarihi ve Atatürkçülük ders kitaplarında Osmanlı-Yunan ilişkilerinin yansımalarını tespit etmektir. Öğrencilere geçmişin izini hatırlatmak, tarih bilincinin oluşmasını desteklemek, siyasi ve askeri konuların neler olduğunu belirlenmesi amacıyla ders kitapları incelenmeye çalışılmıştır. İnsan topluluklarının kendi kimliklerini tanımlama noktasında geçmişe bakma ihtiyacı her zaman hissetmektedir (Bilgin, 2008). Bu sebeple Osmanlı devleti İstanbul'u ele geçirdikten sonra Yunanlılarla ilişkileri bu konu kapsamında bir dönüm noktasına dönüşmüştür. Özellikle bu tarihin ve olayın ders kitaplarında anlatışı her iki medeniyet açısından da önemlidir (Ayanoğlu, 2011). Zira Türkler ve Yunanların yüzyıllar boyu paylaştıkları ortak tarih, vatandaş ve politikacı gözetmeksizin herkesin gözünde hassas bir konu olagelmış ve tartışmaların odağındaki bölge olmuştur (Kıran, 2014). Bu açıklamalar ışığından Osmanlı-Yunan ilişkilerini anlatan konuların T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitaplarında neler olduğunu belirlemek ve öğrencilerin günümüzde Türk-

Yunan ilişkilerine yönelik bakışları ve dünya görüşlerine etki etmektedir.

Literatür değerlendirildiğinde, Osmanlı-Yunan ve Türk-Yunan ilişkileri ve ders kitaplarında ilgili konular üzerinde bazı çalışmaların olduğu görülmektedir. Bu çalışmalar hakkında kısa bir bilgi vermek araştırmanın kapsamı ve önemini belirtmek adına fayda sağlamaktadır. Türk ve Yunan tarih ders kitaplarında karşılaştırmalı öteki ile ilgili çalışmasında iki medeniyetin ön yargıları ve birbirine bakış açılarını ders kitaplarında tespit etmeyi amaçlamıştır (Ayanoğlu, 2011). Bir başka çalışmada Yunan ortaöğretim ders kitaplarında Türk ve Türkiye imajı üzerine çalışmada, Yunanlıların ders kitaplarında Türkler ile ilgili söylemleri, imajı, algısı ve tarihi kökenlerine dair bilgilere yer vermiştir (Kıran, 2014). Diğer bir çalışmada ise Yunan tarih yazımı ve Osmanlı-Yunan savaşlarına ilişkin bilgilere yer vermiş ve özellikle askeri ve siyasi konular ağırlıktadır (Chalil, 2019).

Bir başka çalışmaya göre 1919-1950 yılları arasında Türkiye ve Yunanistan ilişkileri tarihsel olarak irdelemiş ve Anadolu'da Yunan işgali konuları üzerine bazı bilgilere yer verilmiştir (Uzun, 2004). Bu çalışmalardan da anlaşıldığı gibi Türk-Yunan ve Osmanlı Yunan ilişkileri konulu çalışmaların tarihsel olayların bir sonucu olarak ders kitaplarında da kendini hissettiği söylenebilir. Özellikle iki toplumun birbirine karşı ön yargısının oluşmasında ders kitaplarının içeriğindeki konu ve söylemlerin etkili olduğu belirtilmektedir (Ayanoğlu, 2011; Kıran, 2014). Bunu kırmanın yolu kötü söylemlerden uzak ve birbirini kabul eden söylem ve imaja sahip ders kitaplarının olması önemlidir. Tarih geçmişin günümüze yansımadır. Ancak geçmişin sosyal-kültürel ve eğitim yapısı ile günümüzün gelişmişlik düzeyi aynı değildir. Özellikle insanın dünyaya bakışı değişmiş ve günümüzde küreselleşme olgusu nedeniyle olaylar yerel ve bölgesel olmaktan çıkmış küresel konuma yükselmiştir. Bu bağlamda T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitaplarında Osmanlı-Yunan ve günümüz Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin ders kitaplarına nasıl yansındığını tespit etmeyi amaçlamıştır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, T.C. İnkılap tarihi ve Atatürkçülük ders kitaplarında (8. ve 12. Sınıf) Osmanlı-Yunan ve Türk-Yunan ilişkilerini anlatan konuları belirlemektir.

2. YÖNTEM

Bu bölümde, araştırmanın modeli, veri toplama araçları ve verilerin analizi ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Araştırmanın modeli

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesine göre yapılmıştır. Dokümanlar sayesinde geçmişte yaşanmış tarihi olaylar konusunda bilgi edinmemize yardımcı olur. Özellikle geçmişin yazılı materyalleri sayesinde günümüzde gerçekleşen birçok olayı anlamamıza ışık tutar. Bu bağlamda yazılı materyallerle çalışmak, bir yandan eğlenceli, bir yandan da çok zordur. Bu sebeple bu araştırmanın odak çerçevesi dokümanlar üzerine inşa edilmiştir.

Araştırmanın veri toplama aracı

Nitel araştırmalarda gözlem ve görüşme gibi veri toplama araçlarının yanı sıra dokümanlarda sıklıkla kullanılmaktadır. Bu araştırmanın temel veri toplama aracı, yazılı dokümanlar içerisinde kullanılan ders kitaplarıdır. Bu ders kitapları, Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu 8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap tarihi ve Atatürkçülük ders kitabı ile Ortaöğretim 12. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap tarihi ve Atatürkçülük ders kitaplarından oluşmaktadır. Bu kaynaklara ulaşmak için önce Milli Eğitim Bakanlığı sitesinde Eğitim Bilişim Ağı (EBA), üzerinde kitapların pdf şekline ulaşılmış ve bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Daha sonra bu kitaplar içinde Osmanlı-Yunan ilişkilerini anlatan ünite ve konular tespit edilmeye çalışılmıştır.

Verilerin analizi

Araştırmanın veri analiz süreci planlı ve ünite-konu odaklı gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda ders kitaplarındaki veriler, betimsel analiz tekniğinin özelliklerine göre analiz edilmiştir. Verilerin analiz süreci sınıf düzeyine göre gerçekleştirilmiştir. İlk önce ortaokul 8. sınıf İnkılap tarihi ve Atatürkçülük ders kitabı, daha sonra da ortaöğretim İnkılap tarihi ve Atatürkçülük ders kitabındaki ünite ve konular Osmanlı-Yunan ve Türkiye-Yunanistan ilişkilerini anlatan içeriklere göre kodlanmıştır. Bu kodlama süreci tamamıyla betimleyicidir. Geçerlik ve güvenilirliği arttırmak adına ders kitaplarındaki metinsel veriler, biraz daha uzun vurgulamalarla belirtilmiştir.

Ayrıca Osmanlı-Yunan ilişkilerini anlatan konuların neler olduğu ve bununla ilgili yorum ve içeriklerin tespitine yönelik bir analiz süreci gerçekleştirilmiştir.

3. BULGULAR

Bu kısımda betimsel analiz sonucunda elde edilen bulgular ve yorumlara yer verilmiştir.

Tablo 1 Sınıf düzeyine göre İnkılap tarihi ve Atatürkçülük ders kitabında Osmanlı-Yunan ve Türkiye-Yunanistan ilişkileri anlatan konuların tespiti.

Konular (Askeri, siyasi, sosyal ve kültürel)	İçerik	8. sınıf	12. sınıf
Selanik	Mustafa Kemal Atatürk'ün doğduğu yer	✓	✓
II. Meşrutiyet	Yunanistan Girit adasını ilhak etti.	✓	✓
1897 Osmanlı-Yunan savaşı	Manastır/Balkan savaşları	✓	✓
I. Balkan savaşı	Ege adaları ve balkan Bölgesi Midye-Enez Hattı, Londra antlaşması	✓	✓
II. Balkan savaşı	Atina antlaşması	✓	✓
30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Anlaşması	Ege bölgesinde İzmir ve çevresi Yunan'a verilmesi olayı	✓	✓
Paris Barış Konferansı	Ege adaları sorunu	✓	✓
1919 İzmir'in Yunan işgali	Ege ve İzmir bölgesinde Yunan etkinliği arttı.	✓	✓
Yunanistan'ın İzmir'i İşgaline tepki	Türk milleti Sultan Ahmet meydanında işgale tepki gösterdi.	✓	✓
Amiral Bristol raporu	Yunan ve Rumların İzmir civarında faaliyetleri	✓	✓

Kuvâ-yı Millîye	Halkın Yunan ve Ermeni mezalimine karşı bölgesel direniş hareketi	✓	✓
1 Aralık 1918 İzmir Müdâfaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti	İzmir ve çevresinin Yunanistan'a Katılmasını engellemek	✓	✓
İzmir Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi	Basın ve yayın yoluyla İzmir'in Yunanistan'a katılmasına engel olmak	✓	✓
Trakya Paşaeli Müdâfaa-i Hukuk	Trakya'nın Yunanlar tarafından işgalini önlemek	✓	✓
Mavri Mira ve Pontus Rum Cemiyetleri	Megali İdea ve Rumların faaliyetleri	✓	✓
Misak-ı Millî	Sınırları belirlenmiş ülke bütünlüğü	✓	✓
Kuvâ-yı Millîyecilerin Çıkardığı Ayaklanmalar	Yunanistan'a sığındı	✓	✓
Sevr Antlaşması (10 Ağustos 1920)	Doğu Trakya, Batı Anadolu ve on iki ada dışındaki diğer Ege adaları Yunanlara verilmek istenmesi	✓	✓
Milli Mücadele ve Batı cephesi	Yunanlıların Ege ve Batı Anadolu'daki faaliyetleri	✓	✓
Ali Fuat Paşa, Batı Cephesinde	Gediz'de Yunan tümenine taarruz	✓	✓
I. İnönü Zaferi (6 - 10 Ocak 1921)	Eskişehir ve Kütahya bölgesi	✓	✓
II. İnönü Zaferi (23 Mart - 1 Nisan 1921)	Yunanistan'ın Batı Anadolu'daki saldırıları	✓	✓
Kütahya-Eskişehir Muharebeleri (10 - 24 Temmuz 1921)	Yunanistan'ın Batı Anadolu'daki saldırıları	✓	✓
Sakarya Meydan Muharebesi (23 Ağustos - 13 Eylül 1921)	Yunanistan'ın Batı Anadolu'daki saldırıları	✓	✓
Büyük Taarruz (26 - 30 Ağustos 1922)	Yunan askerlerini Anadolu'dan çıkarmak	✓	✓

Mudanya Ateşkes Anlaşması (11 Ekim 1922)	Türk-Yunan savaşı sonlanıyor.	✓	✓
Nüfus Mübadelesi 30 Ocak 1923	Rum ve Türk nüfusunun mübadelesi (karşılıklı olarak yer değiştirmesi)	✓	✓
Türkiye'nin Milletler Cemiyetine Girmesi (1932)	Yunan temsilcisinin desteği ile Türkiye'nin cemiyete davetini öngören bir karar aldı.	✓	✓
Balkan Antantı (1934)	Dostluk antlaşması	✓	✓
Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi (1936)	Boğazlar meselesi	✓	✓
II. Dünya Savaşı'na Doğru Türkiye	Yunanistan'la dostluk antlaşmaları imzalandı.	✓	✓
21 Şubat 1947 Batı Bloku	Yunanistan ve Türkiye'nin batı savunması için önemi	-	✓
Truman Doktrini	ABD'nin Yunanistan ve Türkiye'ye maddi yardımı	-	✓
NATO'nun Kuruluşu	Türkiye ve Yunanistan'ın dünya siyasetindeki yeri	✓	✓
Türkiye'nin Avrupa Konseyine Üye Olması	Türkiye, Avrupa Konseyini kurulduktan kısa bir süre sonra Yunanistan ve İzlanda ile birlikte Ağustos 1949'da Avrupa Konseyine davet edildi.	-	✓
1974 Kıbrıs Sorunu ve Kıbrıs Barış Harekâtı	Kıbrıslı Rumların Türklere yönelik faaliyetleri	-	✓
Ege Adaları Silahlandırma Sorunu	Günümüz Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin bozulmasının temel sebebi	-	✓
Kıta sahanlığı sorunu	Ege denizinde faydalanma	-	✓
Batı Trakya Türk Azınlık Sorunu	Yunanistan'da Batı Trakya'da yaşayan Türk azınlığın durumudur.	-	✓

Tablo 1’de bulgular incelendiğinde, Osmanlı-Yunan ve Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin anlatıldığı konu başlıkları ve içeriklerine yer verilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti İnkılap tarihi ve Atatürkçülük ders kitaplarında benzer konuların işlendiği görülmektedir. Nitekim ortaokul 8. Sınıf düzeyinde okutulan ders kitabındaki bilgilerin 12. Sınıfa kadar içeriği zenginleştirilmeden ve hatta içeriğindeki konu başlıklarının bile aynı olduğu belirlenmiştir. Her iki sınıf düzeyinin farklılıklarına bakıldığında ise 12. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap tarihi ve Atatürkçülük ders kitabında günümüz Türkiye ve Yunanistan konularına değinilirken özellikle ege adalarının silahlandırılması, Kıbrıs meselesi, kıta sahanlığı, göçmen sorunları gibi problemlerden bahsederken 8. Sınıfta bu konu başlıkları geçmemektedir. Bu bağlamda 8. Sınıf açısından bu tarz problemlerin, öğrencilerin öğrenebileceği şekilde ders kitaplarında olmaması bir eksiklik olarak görülebilir.

Nitekim diğer askeri ve siyasi konuların başlıkları neredeyse aynı olduğu halde sadece güncel olaylar konusunda aynı olmadığı tespit edilmiştir. Osmanlı ve Yunan ilişkilerinin anlatıldığı konular, detaylı incelendiğinde, tarihsel olayların odağında bir takım sorunların hala devam ettiği görülmektedir. Özellikle Yunanlıların Osmanlıdan ayrılıp bağımsızlıklarını kazandıktan sonra Osmanlı ile Balkan savaşları, sınır anlaşmazlıkları, adalar sorunu, ege bölgesinde silahlanma, Batı Trakya’daki Türk azınlıkları meselesi gibi sorunlar odağında ilişkiler ve sorunlar ders kitaplarında anlatılmaktadır. Bu bulgulardan da anlaşıldığı gibi aslında sorunların temeli geçmişte yani Osmanlı döneminde Yunanlılarla yaşanan savaşlar, anlaşmazlıklar ve tam olarak siyasi çözüme kavuşturulmayan konular olduğu söylenebilir.

Günümüzde öğrencilerin Yunanlılarla ilgili algılarının oluşmasında ders kitaplarında bulunan konular etkilidir. Her iki medeniyetin köklü bir geçmişe sahip olduğu kabul edilirse birbirine karşı bir takım ön yargıların oluşmasında geçmişte yaşanmış olayların günümüz ders kitaplarına yansımaları ve okullarda öğretilmesinden kaynaklanmış olabilir. Bir öğretim aracı olarak ders kitapları, öğrencilerin bilgi edinme araçlarından en önemlisidir. Okullarda bir ders aracı olarak kullanılan İnkılap tarihi ve Atatürkçülük ders kitaplarında askeri ve siyasi konuların ağırlığı göze çarpmaktadır.

Osmanlı-Yunan ve Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin konu edildiği bu araştırmada 8. Sınıf ve 12 sınıf düzeyinde bir karşılaştırma yapıldığında, 12. Sınıf İnkılap tarihi ve Atatürkçülük ders kitabında, 21 Şubat 1947 Batı

Bloku, Truman Doktrini, Türkiye'nin Avrupa Konseyine üye olması, 1974 Kıbrıs sorunu ve Kıbrıs barış harekâtı, Ege adaları silahlandırma sorunu, Kıta sahanlığı sorunu, Batı Trakya Türk azınlık sorunu gibi konuların 8. sınıfta yer almadığı saptanmıştır. Bu konulara bakıldığında, günümüzde Türkiye ve Yunanistan arasında yaşanan problemlerin temeli olduğu görülmektedir.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu araştırma, 8. ve 12. Sınıf İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabında, Osmanlı-Yunan ve Türkiye-Yunanistan ilişkilerine yönelik konuların neler olduğunu tespit etmiş ve bunun neticesinde bazı sonuçlara ulaşılmıştır. Ders kitaplarından elde edilen sonuçlara göre Osmanlı-Yunan ilişkilerinin işlendiği konuların siyasi ve askeri temelli olduğu görülmektedir. Özellikle Yunanlılar, Osmanlı'dan ayrılarak bağımsızlığını kazandıktan sonraki süreçte ege bölgesi, Batı Trakya, Balkanlar, Batı Anadolu bölgesindeki etkinliğini arttırmaya çalışmış ve Osmanlı'nın siyasi ve askeri olarak gerilemesinden faydalanarak bu bölgelerde çeşitli ayrılıkçı faaliyetler yürütmüştür.

Bu tespitler doğrultusunda ders kitaplarında Osmanlı-Yunan ilişkilerinin odak noktası geçmişte yaşanmış savaşlar ve bunun kapsamında oluşan siyasi ve toplumsal olayların ders kitaplarına yansımış olmasıdır. Bir araştırma sonucuna göre Yunanistan'ın Osmanlıdan ayrılmasından sonra sorunlar, azalmadığı gibi daha da arttığını belirtmesi (İnci, 2010) bu araştırmanın sonuçlarıyla örtüşmektedir. Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin anlatıldığı konuların daha çok 12. Sınıf İnkılap tarihi ve Atatürkçülük ders kitabında yer aldığı belirlenmiştir. Özellikle bu konuların 21 Şubat 1947 Batı Bloku, Truman Doktrini, Türkiye'nin Avrupa Konseyine üye olması, 1974 Kıbrıs sorunu ve Kıbrıs barış harekâtı, Ege adaları silahlandırma sorunu, kıta sahanlığı sorunu, Batı Trakya Türk azınlık sorunları nedeniyle Türkiye-Yunanistan ilişkileri hala gergin bir şekilde devam etmektedir. Bu sorunların çözümüne yönelik politik arenanın bir karar merci olarak rol alması yeterli değildir. Çünkü iki toplumun birbirine karşı algılarının oluşmasında ders kitapları etkin rol oynar.

Öğrenciler, temel bilgi, beceri, değer ve kavramların çoğunu ders kitapları aracılığıyla öğrenir. Bu yüzden ders kitaplarında bulunan bilgiler ve bu bilgileri

öğrenen çocukların zihin dünyalarından bir algı oluşmasına sebep olur. Böylece geçmişte yaşanmış olayların anlatıldığı ders kitaplarındaki bilgilerin günümüz öğrenciler üzerinde belli bir dünya görüşü oluşmasına yol açar. Yapılan bir araştırma sonucuna göre Türkiye ve Yunanistan ilişkilerinin anlatıldığı ders kitaplarında biz ve öteki imgelerinin oluşmasına doğrudan rol oynar. Ayrıca savaş konularının ders kitaplarına yansması her iki toplumun birbiriyle ilgili söylemleri ve yeni bakış açıları oluşmasına sebep olur (Ayanoğlu, 2011). Hatta ulus-devlet kimliklerinin oluşmasında geçmişte yaşanmış olaylar ve bu olaylar etrafında cereyan eden ikili mücadeleler etkin rol oynar (Uzun, 2004).

Bu araştırma konusu genel olarak değerlendirildiğinde, Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkilerin bozulmasına yol açan nedenler: Ege adalarının silahlandırılması, göçmen problemleri, Batı Trakya Türkleri, Kıbrıs meselesi, ege denizini kullanma sorunu popüler sorunlar arasında gösterilebilir. Ayrıca günümüzde deniz altında çeşitli enerji kaynaklarını araştırmaya yönelik faaliyetler sonucunda iki ülke arasında sorunlar ekonomik boyuta taşınmıştır. Enerji arama ve tarama faaliyetlerini gerçekleştiren gemilerin Türk ve Yunan mercilerinin birbiriyle anlaşamaması nedeniyle kriz denizin yüzeyindeyken bu sefer denizin altına inmiştir. Uluslara arası kara sularında bile faydalanma konusunda bir takım anlaşmazlıkların olduğu bariz bir şekilde görülmektedir.

Bu açıklamalar doğrultusunda okullarda öğretilen resmi tarih kitaplarında Yunanlar ile ilgili konuların sadece askeri ve siyasi konulardan ibaret olmadığı aynı zamanda sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkiler konusundan da bilgilere yer verilmesi önerilmektedir. Ayrıca günümüz ilişkilerinde özellikle güncel olay dediğimiz konu bileşenleri ders kitaplarına yansıtılmalıdır. Öğrencilerin iki ülke ilişkilerine yönelik algılarını ve eleştirel bakış açılarının oluşmasına destek olacak etkinliklere ağırlık verilebilir. Özellikle ders kitaplarının içeriğinin geliştirilmesi adına, tarihsel empati ve kanıt temelli tarih öğretiminin ders sürecinde uygulanması önemlidir.

KAYNAKÇA

- Ayanoğlu, B. (2011). Türk-Yunan tarih ders kitaplarında karşılaştırmalı öteki. Yıldız teknik üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul.
- Bilgin, N. (2008). “Kimlik Arayışı Olarak Resmi Tarih”. Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları 1994 Buca Sempozyumu. Ed. S. Özbaran. 2. bs. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ekim 2008: 107-123.
- Chalil, C. (2019). Yunan tarih yazımına göre 1897 Osmanlı-Yunan harbi. Trakya üniversitesi Sosyal bilimler enstitüsü. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Edirne.
- Çevik,,A.,Koç, G. ve Şerbetçi, K.(2021).Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük 12. Sınıf Ders Kitabı. MEB Devlet Kitapları. Ankara.
- Kıran, M. (2014). Yunan ortaöğretim tarih ders kitaplarında Türk ve Türkiye imajı üzerine bir araştırma. Necmettin Erbakan üniversitesi eğitim bilimler enstitüsü. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Konya.
- Uzun, H. (2004). 1919-1950 Yılları arasında Türkiye-Yunanistan İlişkileri. Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi. 5(2). 35-50.
- İnci, S. (2010). Türk-Yunan siyasi ilişkilerinde azınlıkların dini kurumları meselesi (Patrikhane Örneği). Balkan Araştırmaları Dergisi, C. 1, Sayı 2, sayfa 63-96.
- Tüysüz, S. (2022). Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu 8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap tarihi ve Atatürkçülük ders kitabı. Ankara: Ders destek Yayıncılık.

2. BÖLÜM

GÜNÜMÜZDE DEZAVANTAJLI BİREY OLARAK ÇOCUK VE ÇOCUKLUK

Sosyolog, Dr. Ayşe Betül TANRIVERDİ
Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı
a.betultanriverdi@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-5046-4618

1. GİRİŞ

Çocuk ve çocukluk problemlerindeki artış, çocukların dezavantajlı birey olmasına neden olmaktadır. Böylece korunmaya muhtaç çocuk olgusunu ortaya çıkartarak çocuk ve çocukluğun çalışılmasını gerekli kılmıştır. Çocukluğa yönelik bu problemler, çocuğun ihmal ve istismar yaşaması ve aile içi şiddete maruz kalması, işçi ve savaş mağduru çocuk; organ mafyasının pençesinde ve fuhşa sürüklenme; siber suçların unsuru olma ve çocuk anneler vs. şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Çocukluğa ilişkin sosyal sorunlardaki artış, çocukluğun toplumsal olarak ele alınmasını gerekli kılarak sosyolojik çalışmaların dikkatini çekmektedir. Çocuk ve çocukluğun dezavantajına yönelik bu araştırmada, çocukluğun değerini, çocukluktaki dezavantajlılığı, aile yapısındaki değişmelerin çocuk üzerine etkileri, korunmaya muhtaç çocuk ve ülkemizde korunmaya muhtaç çocuğa yönelik çalışmalar ele alınmaktadır.

Çocuk ve çocukluk; eşitsizlik, adaletsizlik, sosyo-ekonomik etkenler, yoksulluk, küreselleşme, teknolojik değişmeler, savaş, göç gibi birçok değişkenden etkilenmektedir. Buna ek olarak, çocuğu ev dışında bekleyen birçok tehlike ve sorun modern toplum problemlerini oluşturmaktadır. İşte bu noktada ebeveynler için ciddi sonuçlar ortaya çıkmakta ve tetikte bekleyerek

çocukların üstüne düşmektedir. Risk toplumunda yaşıyor olmamız, risklerin artması çocuk ve çocukluğu oldukça etkilemektedir. Beck'in (2011: 114) ifade ettiği gibi risk toplumunda korku ve güvensizlikle biyografik ve siyasi olarak başa çıkmak, kültürel bir yetenek olmakta, gerekli yeteneklerin geliştirilmesi, pedagojik kurumların esas görevi haline gelmektedir. Bu durum çocuğa, çocukluğa ve onun aile içindeki konumuna yansiyarak çocuk ile ilişkilerde, yeri doldurulamaz bir halde, yalnızlığın mizansenisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çocuklara iyi bir gelecek sunmak, bütüncül sosyolojik bakış açısı ve köklü yenilikler gerektirmektedir. Aile içi şiddet, boşanma, erken yaşta evlilik, suç, eğitimsizlik, işsizlik, ekonomik yetersizlik, alkolizm, kronik hastalıklar aile yapısını olumsuz etkileyen problemlerdir. Çocuğun en iyi sosyalleştiği ve kendisini gerçekleştirmek için adım attığı yer aile ortamıdır. Çocuğun kendisine atfedilen değeri ilk olarak ailede inşa edilmesine rağmen sorunun daha kapsamlı ele alınması gerekmektedir. Toplumsal kurumlarda meydana gelen bir aksaklık aile yapısını da etkileyerek dezavantajlı bir birey olarak korunmaya muhtaç çocuk sorununu ortaya çıkarmaktadır.

2. ÇOCUKLUĞUN ÖNEMİ VE DEĞERİ

BM Çocuk Hakları Sözleşmesine göre, "Daha erken yaşta reşit olma durumu hariç, on sekiz yaşına kadar her insan çocuktur" (www.unisef.org). "Çocuk, bir toplumda yetişkinlerle aynı ölçüde tam bir ekonomik ve hukuksal statü kazanamamış kişidir." (Marshall 2009: 12). Bu açıklamalarda çocuk, toplumsal ve hukuksal olarak iki farklı düzlemde ele alınmaktadır. Çocukluk ise, "yetişkinliğin" temellerinin atıldığı, onun kişiliğinin oluştuğu bir dönemdir. Böylece, çocukluk biyolojik bir sürecin yanı sıra toplum içinde gelişim ve değişimin yaşandığı, sosyal uyumun başladığı, insan hayatının en önemli aşamasıdır. Son yüzyıllarda görünür olmaya başlayan çocuk ve çocukluğu, tarihsel, kültürel ve toplumsal bağlamda ele almak yerinde olacaktır.

Qvortrup, çocuk ve çocukluğun doğal ve içten olduğunu belirtmektedir. Çocuk ve çocukluk, modernite ile görünür hale gelerek yetişkinlikten farklı birey olarak ifade edilmektedir (Qvortrup 2005: 4). Çocuk ve çocukluğun konumu, modern öncesi dönemde pek açık ve anlaşılır konumda değildir.

Aydınlanma Filozoflarından Rousseau'da (1941: 18) bu duruma işaret ederek çocukluğu hiç tanımadığımızı, çocukluk hakkındaki düşüncelerin bizi yanılttığını ve çocukların yetişkinler gibi ele alınmaması gerektiğini ifade etmektedir.

Çocuk ve çocukluğun önemi ve değeri dünyaya gelmeden ortaya çıkmaktadır. Pode'ye göre (1993: 87) henüz eş seçimi yaparken doğacak çocuklar için gelecekteki çocuğun annesi, gelecekteki çocuğun babası seçilmektedir. Çünkü mutluluk duygusunu ebeveyninden alan çocuk, onların hazırladığı huzurlu ortamda büyümekte ve sosyalleşmektedir.

Çocukluğu toplumun temeli, daimi bir parçası olarak kabul etmek ve çocuklukla yetişkinlik arasındaki kuşaklararası ilişkisini göz önünde bulundurmak gerekir. Çocukluğun sosyolojik olarak ele alınması, çocuk haklarındaki adaletin eşit dağılımını ve çocuk haklarına yönelik gösterilen saygının artırılmasını hedefleyen siyasi bir girişimdir (Mayall 2019: 6).

Çocuk ve çocukluğun toplumsal, tarihsel, psikolojik, ekonomik, siyasal, teknolojik vs. yönleri bulunmaktadır. Çocuğun toplumsal değerini işlevsel, psikolojik ve toplumsal olarak belirlenmektedir. Kağıtçıbaşı'nın çalışmasına değinmek yerinde olacaktır. Kağıtçıbaşı, çocuğun değeri isimli çalışmasında çocuğa atfedilen değerleri ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Bu çalışmasında Kağıtçıbaşı çocuğa atfedilen üç ana değer tipi ortaya koymaktadır. Bunlar: Faydacıl, psikolojik ve sosyal değerleridir. Faydacıl değerler temelde çocukların, hem küçükken hem de yetişkin olduklarında sağladığı maddi yararları dayanmaktadır. Burada en önemli faktör yetişkin evladın yaşlı ana babaya sağladığı yaşlılık güvencesidir. Psikolojik değeri ise çocuğun ana babasına verdiği mutluluk, gurur, sevgi ve birliktelik gibi doyumlarla ilgilidir. Çocukların sosyal değerleri ise evli yetişkinlerin çocuk sahibi olduklarında kazandıkları genel sosyal kabul ile alakalıdır. Özellikle geleneksel toplumlarda kişiler evlendiklerinde değil, çocuk sahibi oldukları zaman yetişkin kabul edilmektedir. Erkek çocuklar ailenin ve sülalenin sosyal değerini sürdürdüğünü düşünmektedir (Kağıtçıbaşı 2019: 150). Örneğin, özellikle erkek çocuk sahibi olmak bazı geleneksel kalıp yargılarda, çocuğun toplumsal önemi, soyun ve soyadının devamı olarak değerlendirilmektedir. Çocuklara verilen önem sosyo-ekonomik, kırsal, kentsel ve psikolojik etmenlerdeki değişimlere bağlıdır. Bunların yanı sıra, çocuğun yaşlılık güvencesi olarak değerlendirildiği de görülmektedir. Kağıtçıbaşı'nın belirttiği gibi (2019:150)

çocuk, Endonezya’da %93 ve %98, Filipinlerde %89, Tayland ve Tatvan’da ise %79 ve Türkiye’de ise % 77 oranında yaşlılık güvencesi olarak görülmektedir. Kore (%54) ve Singapur (%51) gibi ülkelerde hızlı ekonomik gelişmeye rağmen çocuk yaşlılık güvencesi olarak görülmektedir.

Çocuk, aile içinde ve dışında sosyal çevresiyle etkileşime geçerek sosyalleşmektedir. Hayatın ilk ve kritik bir aşaması olan çocukluk, yetişkinliğe hazırlık sürecidir. Çocuk ve çocukluğun önemi tarih boyunca toplumdaki topluma, kültürden kültüre, kuşaktan kuşağa göre farklılık göstermektedir. Çocuk, aileler için sevgi ihtiyacı, yaşlılıkta güvence, mutluluk ve neşe kaynağı, evliliğin olmazsa olmazı ve toplumsal kabul öznesi olarak karşımıza çıkabilmektedir.

3. DEZAVANTAJLI ÇOCUKLAR

Çocuk, erişkin oluncaya kadar risk altında olup korunmaya muhtaç olan bireydir. Çocuk, aile içinde ve sosyal çevresiyle etkileşime geçtiği alanda dezavantajlı konumda bulunabilmektedir. Çocuğun sosyalleştiği ortamda toplumsal problemlerden kaynaklı karşılaştığı sorunlar dezavantajlı durumları meydana getirmektedir. Bu dezavantajlı durumlar çocukların ihmal ve istismar yaşaması, aile içi şiddete maruz kalması, çocuk işçi, savaş mağduru olması, organ mafyasının pençesinde olması ve fuhşa sürüklenmesi, siber suçların unsuru olması, erken yaşta ve zorla evlilikler gibi risklerle karşımıza çıkmaktadır. Çocukluğa ilişkin sosyal sorunlardaki artış, sosyolojinin bu konudaki çalışmalarını ve sosyal devlet ilkesinin işlevselliğini gerekli kılmaktadır. Bu yaklaşımlar çocuk ve çocukluğa yönelik, toplumların kültürlerin ve ailelerin çocuk ve çocukluğa attığı değeri göstermektedir.

Toplumsal nedenlerden dolayı dezavantajlı olmanın yanı sıra gelişim sürecini etkileyen özel sebeplerden dolayı da dezavantajlılık görülebilmektedir. Çocuğun özel gereksinimli bir birey olması bireyselleşme ve sosyalleşme sürecini etkileyen etmenlerdendir. Özel gereksinimli çocukların tespit edilmesi ve bu yönünde çalışmaların artırılması dezavantajlı çocukların toplumsal uyumunun sağlanması adına önem arz etmektedir.

Doğum öncesinde, sırasında ve sonrasındaki nedenlere bağlı olarak meydana gelen durumlar, bireyi etiketlemeden belirtmek amacıyla “özel

gereksinim” ifadesi tercih edilmektedir. Bu özel durumu olan ve farklı gelişim gösteren çocukların eğitimleri normal eğitimden farklı bir şekilde bu alandaki görevliler, özel ekümanlar ve bazen de özel düzenlenmiş çevreyi gerekli kılmaktadır. Bu eğitim türüne de “özel eğitim” ve “özel gereksinimi olan çocukların eğitimi” olarak isimlendirilmektedir (Dönmez 2017: 20).

Dünyada ve ülkemizde, özel eğitim alanında kurumsal destek mekanizmalarının çocuk üzerine etkisi oldukça önem arz etmektedir. Özel gereksinimli durumu tespit edilememiş ve buna uygun eğitimi alamayarak uygun sosyal çevre düzeninde yaşamayan çocuklar dezavantajlı duruma gelebilmektedir. Özel gereksinimli çocukların tespit edilmesinin yanı sıra, özel gereksinimli çocukların ebeveynlerinin bilinçlendirilmesi ve çocuğa nasıl davranması üzerine yönlendirme yapılması gerekmektedir. Aileler özel gereksinimi tespit edilemediği çocuğun akranlarına göre farklı davranması durumundan endişe edebilmektedir. Aileler öncesinde böyle bir durumla karşılaşmamış veya durumun farkında olmayabilmektedir.

Aileler çocukların özel gereksinimlerinin tespitinden sonra yoğun bir şekilde kaygı hissedebilmektedir. Ebeveynler için oldukça önemli olan bu süreçte yaşanan problemler ve tepkiler ne kadar hızlı atlatılabilirse çocuğun eğitimine de o kadar hızlı başlanabilmektedir. Özel gereksinimli çocuklara sahip olan ailelerin tepkisine bakılacak olursa üç başlık altındaki duyguları yaşadıkları gözlemlenmektedir. Bunlar: Şok, inkâr, acı ve depresyon; kızgınlık, suçluluk, utanç; kabul ve uyumdur (Şahin ve ark. 2017: 107). Özel gereksinimli çocuğu olan aileler genellikle toplumsal ve psikolojik güçlük yaşamaktadır. Sosyal çevre tarafından kabul edilmeye ilişkin toplumsal güçlükler bu problemlerden olup ailelerin ruh sağlığını olumsuz etkileyebilmektedir.

Buna göre, kaynaştırma, normal eğitim ve özel eğitim görevlilerini sorumluluğunda düzenlenen programlarda bireysel destekler çocukların normal çocuklara uygun özel gereksinimli çocukların sosyal ve eğitim olarak bir arada entegresidir (Metin 2017: 90).

Beslenme tarzı çocukların sosyal hayatını etkilemekte olup abur cubur beslenmeler onların aşırı şeker ve boş kalori yüklemesine neden olmaktadır. Palmer (2020: 37) Güney Kaliforniya Üniversitesi’nde yapılan bir araştırmayı aktarmaktadır. Buna göre, çocuğun beslenmesinde ilk üç yılda bazı mineraller eksik kaldığında çocuğun sekiz yaşında daha hırçın ve agresif on bir yaşında küfür etmeye ve düzenbazlığa, on yedisinde ise hırsızlığa ve zorbalığa eğilimli

olma ihtimali artmaktadır. Yıllar boyunca DEHB ve disleksisi olan çocuklarla yapılan çalışmalar çeşitli vitamin ve mineral eksikliklerine dikkat çekmiş, gıda takviyesi satışlarına neden olmuştur.

Birleşik Krallık'ta 2004 yılında çocuklar arasında popüler olan 283 atıştırma yiyecek hakkında yapılan bir araştırmada, ortalama bir atıştırmanın beşten fazla katkı maddesi, %70'inin aroma veya aroma artırıcı ve üçte birinin de gıda boyası içerdiği ortaya çıkmıştır (Palmer 2019: 37).

Bu problemlerin sonuçlarından günümüzün çocukları ve gelecek kuşaklar etkilenecektir. Gıda sektörü bünyesinde vücuda zararlı madde depolayan katkı maddeleri üretilmekte olup çocuklar bu ürünlerin öznesi olmaktadır. Palmer'e göre (2010: 29) çocuklarımızın beslenme düzenlerine dikkat etmezsek, gelecekte öğrenme sorunlarıyla yakından ilgisi olan beyin dejenerasyonu karşı karşıya kalabiliriz. Günümüzde birçok çocuk kola, cips ve pek çok paketli gıda ile besleniyor. Bu beslenme şekli çocukların beyin gelişimini, akademik başarısını ve sosyal ilişkilerini olumsuz etkilemektedir.

Günümüzde, çocuk ve çocukluk, gender (cinsiyet) konusu ile de ilişkilidir. Toplumsal cinsiyet rolleri toplumsal yapı ve değişmeyi etkilemekte, toplumsal yapıda çocuk ve çocukluğun cinsiyet rolleri şekillenmektedir. Çocuk ve çocukluk, sosyal çevrenin patolojik tepkilerine ve travmatik yetiştirme stiline maruz kalmaktadır.

Geleneksellikten kaynaklı olarak ev içi toplumsal cinsiyet iş bölümünde kız çocuklarının emeği kullanılmaktadır. İster ev içi olsun ister ev dışında yeniden üretim sorumlulukları çoğunlukla kadınlara yüklenmektedir. Bu faaliyetler ailenin geçimini devam ettiren işler olup kadınların ve kız çocukların emeğine dayanan sorumlulukları kapsamaktadır. Buna göre, kadınlara ve kız çocuklarına yüklenen görevlerin ataerkil cinsiyetçi iş bölümüyle uyum sağladığı belirtilebilir (Ertürk 2010: 32). Her ne kadar kız çocuklarına verilen görevler eğitim ve öğretim döneminde esnek olsa da görünmeyen ev içi emeğinde kız çocukların geleceğin en hanımı mantığı ile yetiştirildiklerini akılda tutmakta fayda vardır.

Erken yaşta ve zorla evlilik olgusu da ülkemizde çocuğun dezavantajlı olduğu durumlardandır. 18 yaşından küçük bireylerin evlendirilmesi çocuk evliliği olarak adlandırılmaktadır (Şen 2014: 27). Son zamanlarda 6284 sayılı kanundaki gelişmelerden ve Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın çalışmalarından dolayı erken yaşta ve zorla evliliklerle mücadelede yol kat

edilmektedir. Ülkemizde 18 yaşının altında yapılan evlilikler kanuni olarak suç sayılmaktadır fakat resmi olmayan evlilik türü olan, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın denetiminde olmayan şekillerle, imam nikâhı olgusunun devam ettiği düşünülmektedir.

Bir diğer çocukların dezavantajlı konu ise çocuk suçluluğu olgusudur. Çocuklar, kişisel risk faktörlerinden, sosyal ve çevresel risk faktörlerinden dolayı suça sürüklenebilmektedir. Çocukları suça sürükleyen risk faktörleri onların suça sürüklenme sebeplerini anlama açısından önemlidir. Bu noktada çocukların cinsiyeti ve gelişim dönemi olan ergenlik kişisel risk faktörlerindedir. Sosyal ve çevresel risk faktörleri ise, kır veya kent kökenli olma, aile bireylerinin sosyo-ekonomik düzeyi, aile içi ilişkilerinin niteliği, ailede madde kullanımının durumu ve suçlu modellerin varlığı, akran etkisi ise çevresel risk faktörlerindedir (Ayan 2011: 101).

Küresel ve yerel yoksulluk çocukların ekonomik anlamda dezavantaj duruma düştüğü durumlardandır. Nüfusun yüzde 40'ının yoksul olduğu bir ülkede, yoksulluk her iki çocuktan birini etkilemektedir. Eğitimlerini yarıda bırakan ve gelişimlerini olumsuz etkileyen çocuklar 2001 nüfusuna göre 12.6 milyon ile 60-115 milyon arasında değişmektedir. Çocuklar hem ailelerinde hem de toplumda ihmal, istismar, sömürü ve şiddetin kurbanı olmaktadır. Özellikle, Batı Bengal'de çocuk kaçakçılığı ciddi bir sorundur. Örneğin, CINI sivil toplum örgütü Hindistan'da risk altında bulunan çocuklar için şiddetin her türlü ile mücadele etmektedir. Bu merkez, hem kurumsal hem de toplum temelli çocuk koruma çalışmalarını teşvik etmektedir (www.cini-india.org).

Çoğunlukla kırsal alandaki çocukların kentte yaşayan çocuklara göre daha fazla yoksulluk çektiğine yönelik düşüncenin tersine kırsal alandan kente olan göçler çocukların dezavantajlı bir duruma sürüklenmesine neden olabilmektedir.

Oysaki yapılan araştırmalara göre her dört ülkeden birinde yaşayan çocukların beş yaşına gelmeden vefat etme ihtimali daha fazladır. Bunun sebeplerinin ise, kentteki eşitsizlikler, kentsel dışlanma, sosyal çevre sağlıkla ilgili tehlikelerin çocuklar dâhil pek çok kişinin yoksulluk çekmesine neden olabilmektedir (www.unicef.org).

Az gelişmiş ülkelerdeki yoksulluktan çocuklar büyük oranda etkilenmektedir. Mısır örneğinde ise, birçok çocuk şiddetin her türlüüne, sömürüye, yoksulluğa ve insan kaçakçılığına maruz kalmaktadır. Özellikle,

kız çocukları kadın sünneti ve çocuk evlilikleri gibi istismar türlerine karşı savunmasızdır. Ceza sisteminde, çocuklara yetişkinler ile aynı cezayı vermekte ve yetişkinler ile gözümlüne alınmaktadır. Diğer bir sorun ise refakatsiz mülteci çocuklardır. Mısır'ın mülteci çocukları çoğunlukla Irak, Suriye, Sudan, Etiyopya ve Yemen gibi ülkelerden gelmektedir (www.unicef.org).

Pakistan örneğinde, durum farklı değildir. Pakistanlı çocuklar, diğer az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi fiziksel, psikolojik ve cinsel sömürüye açıktır. Pakistan'ın çocuk haklarına dair sözleşmeye imzasının olmasına rağmen, uluslararası standartlarla uyumlu, kamu tarafından koordine edilen çocuk koruma vaka yönetim sistemi kurulmamıştır. Beş yaşın altındaki çocukların yalnızca %34'ü nüfusa kayıtlıdır (www.unicef.org).

Gelişmiş ülkeler örneğinde ise durum biraz daha farklıdır. Birleşik Krallık'ta, çocuk üretken işçi değildir fakat yaşama hazırlanmaktadır. Yetişkinlerin gözetimine ve korumasına ihtiyacı olan hassas bireydir. Bu yüzden, yabancılardan ve trafikten korunması gerekmektedir. Birleşik Krallık Politikaları aileleri, ebeveynleri kapsamaktadır. Çocuk refahından sorumlu olan aileler için çocuk maddi yük olabilmekte, ailelerin yapamadığı yerde görev devlete düşmektedir. Sosyal sınıf sisteminin garantisi olan orta sınıf çocukları, devlet için potansiyel yarar olarak görülmektedir. Sınıfsal ve gelir farklılıkları aile desteğini azaltmakta ve özelleştirmeyi körüklemektedir. Zenginleri gözetim eğitim sistemi insanları daha dibe götürmekte, özel eğitim politikaları güçlü insanları garanti altına almaktadır. Finlandiya'da ise çocukluk; devletin bir sorumluluğu olarak anlaşılabilir. Çocuklar İngiltere'de, aileyi de devletin yapısal bir elementi olarak görerek ailenin ilerlemesi refah düzeyine ulaşması açısından devlete daha az bel bağlamaktadır. Sosyal sınıf ve gelir farklılıkları telaffuz edilmeyerek evrenseldir. Çocuklar, ulusal bir sermaye olarak görülmektedir. Çocuklar, üreticidir. Tıpkı, çiftçi aile gibi okulda çalışmaktadır. Çocuklar, özgürdür gündelik hayatla başa çıkabilirler. Halka açık alanları özgürce kullanma haklarına sahiplerdir, örneğin, trafiğin risklerinin üstesinden gelmektedir (Mayall 2010: 156).

Ülkemizde aile yanında bakım olarak adlandırılan Sosyo-ekonomik destek hizmeti geliri olmayan ailelere çocuklarının bakımını sağlaması için sunulmaktadır. 2019 yılı verilerine göre 127 bin 997 çocuk SED'den yararlanmaktadır. 2012 ile 2019 yılları arasında bu hizmetin sunulduğu aile sayısının 37.295'ten 128.047'ye yükseldiği görülmektedir (www).

ailevecalisma.gov.tr/chgm/yayinlar) Buna göre, bu hizmetin verildiği aile sayısında artışın var olması hizmet götürülen aile ve çocuk sayısını gösterdiği gibi ülkemizdeki yoksulluk içinde yaşayan ailelerin ve çocukların yoğunluğunu da ortaya koymaktadır.

OECD ülkelerindeki çocuk yoksulluğuna bakılacak olursa gelişmiş ülkeler bazında çocuk yoksulluk oranının en düşük olduğu Finlandiya 2016 yılında %3,3'tür. Norveç ise %7,7 iken; İsveç %8,9'dur. Çocuk yoksulluğunun en yüksek olduğu ülkelere bakılacak olursa 2016 yılı kapsamında Kosta Rika %27,5 oranla ilk sırada yer almaktadır. Ardından, İsrail %23,2 oranla ikinci olmaktadır %22 oranla İspanya üçüncü sırada yer almaktadır. Türkiye ise 2016 yılında her hangi bir yüzdeliğe sahip değilken 2015 yılında %25,2 orana sahiptir. (<https://stats.oecd.org>).

Yirminci yüzyıl önceki yüzyıllara oranla çocuğun durumu hakkında iyileşmelere sahne olmuş çocukluğun yüzyılı olarak anılmaktadır. Fakat bir yandan gelişmiş ülkelerde çocuk haklarında iyileşmeler görülürken diğer yandan “az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde” çocuk ve çocukluğun sorunları devam etmektedir. Dünyanın az gelişmiş ülkelerinde yaşayan çocukların yaşam koşullarında ise problemler devam etmektedir. Son zamanlarda yaşam koşullarının çoğunlukla sosyal medya ve internete bağlı olduğu söylenebilir.

Özellikle 2020 yılında patlak veren Pandemi süreciyle beraber eğitimin çevrim içi verilmeye başlaması internetin hayati bir öneme sahip olmasını sağlamıştır. Günümüzde, çocuklarımız büyük oranda internet, cep telefonu ve tablet bağımlılığı ile yüzleşmektedir. Televizyon yayınlarının da en az internet bağımlılığı kadar çocukları etkisi altına almaktadır. Her gün ana haber bültenlerinde, çocukların da televizyon karşısında olduğu saatlerde yetişkinleri olduğu kadar çocukları etkilemektedir. Medyada sunulan cinayet, şiddet, terör, cenaze, istismar, taciz haberlerinin sunumu toplumsal sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sorunların medya tarafından gözler önüne serilmesi yaygınlaşmasına neden olarak aile yapısının, çocukların ruh sağlığı üzerinde olumsuz etkileri olabilmektedir.

Gerek kitle iletişim araçlarındaki haberlerin sunumu gerek sosyal medyadaki yetersiz önlemler insan hakları konusunu gündeme getirmektedir. İnsan haklarını olumsuz etkileyen sorunlar etik tartışmalarını başlatmaktadır. Bu durum, medyadaki haberlerinin sunumuyla da ilişkilidir. “Televizyonun

drama, aksiyon, magazin, şiddet ve fanteziye dayalı karakteristik yapısı mahremiyetten beslenmektedir Sadece fiziksel değil mahrem duyguların da dışa dökülmesi reytingleri yükseltmekte ve televizyon işletmelerinin kazançlarını artırmaktadır” (Arık 2018: 118). Kar amaçlı yapılan bu yayınlar sadece işletmelerin menfaatini gözetmekte olup toplumsal etkileri değerlendirilmemektedir. Böyle bir bakış açısı yoksunluğun, çocuk haklarının kasıtlı veya kasıtsız bir şekilde görmezden gelinmesine neden olmaktadır. Böylece, bu yayınlara maruz kalan çocuklar bilişsel, sosyal ve ruhsal olarak dezavantajlı bireyler haline dönüşebilmektedir.

3.1. Dezavantajlı Birey Olarak Korunmaya Muhtaç Çocuklar

Ülkemizde risk altındaki çocuklara yönelik çalışmalar çoğunlukla “Korunmaya muhtaç çocuk” ifadesi kapsamında yapılmaktadır. Korunmaya muhtaç çocuk kavramı, anne, baba ya da her ikisini kaybetmiş veya ebeveynleri tarafından ihmale yahut istismara uğramış çocukları tanımlamada kullanılmaktadır. Bir ülkede korunmaya muhtaç çocuk sayısı ne kadar fazlaysa, toplumun geleceği için devletin gerekenleri yerine getirmesi o kadar zorunluluk arz etmektedir.

Korunmaya muhtaçlık durumu, çocuğun ihmal ve istismara uğraması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Koruma altına alma ise çocukların anne veya babanın kaybı, terk edilme, ihmal ve istismar psiko-sosyal gelişim özelliklerini etkileyen travmatik durumlarda gerçekleşmektedir (Özbesler 2009: 3).

Korunmaya muhtaç çocuk konusu, dünyada ve ülkemizde kritik bir yere sahiptir. Korunmaya muhtaç çocuğun bakımı ise riskli bir konudur. Çocuklar, ailenin sosyo-ekonomik yoksunluğu, ihmali ve istismarı nedeni ile devlet koruması altına alınmaktadır. Korunmaya muhtaç çocuğun dünyada ve ülkemizde devlet tarafından bakımının nasıl sağlandığı önem arz etmektedir. Çeşitli travmalar yaşayarak koruma altına alınan çocukların bu travmalarının tekrarlanmaması gerekmektedir. Bu yüzden aile ortamında büyümesi hedeflenen çocuğun bakımı toplumsal bir sorundur. Korunmaya muhtaç çocuğun bakım sorunu korunmaya muhtaç çocuklara yönelik çalışmaları beraberinde getirmektedir.

Korunmaya muhtaçlık durumu çocukların bakımının sosyal ve ekonomik nedenlerle gerçekleştirilemeyen ailelerin çocuklarını terk etmesi veya devletin

bu ihmal veya istismarı tespit etmesiyle karşımıza çıkmaktadır. “Aile, çocuğun sağlıklı iletişim içinde büyüdüğü, kendisini güvende hissettiği, toplumsal olarak onaylanmış statüye ve öneme sahiptir. Hatta yüksek standartlarda fiziksel bakıma sahip olmaktan ziyade ihtiyaçların karşılandığı bir yapıdır.” (Hall 1965: 223). Bu yüzden kendisinin bakımını sağlayan ailesinin yanından alınan korunmaya muhtaç çocuklara karşı toplumsal sorumluluğumuz yüksektir. Devlet bu sorumluluğu üstlenmesi sosyal devlet ilkesinin gerekliliği olduğu gibi diğer ailelerdeki korunmaya muhtaçlık durumlarının tespit edilmesi adına önleyici çalışmalara da ağırlık vermelidir.

Çocuklardaki korunmaya muhtaçlık parçalanmış ailede yaşama, sosyo-ekonomik nedenlerle ihmale veya istismara uğrama, suç mağduru olma ve suça sürüklenme gibi olumsuzlukları ifade etmektedir. Bunlardan başka, dış göç nedeniyle ülkemize giriş yaparken veya ülkemizde iken ebeveyninin yanında kaybolan yabancı uyruklu refakatsiz çocukları belirtmektedir. Bu dezavantajlı durumlar çocuğun korunmaya muhtaçlık sebebini, çocuk ve çocukluğun önemini, konuya ilişkin yetkililerin sorumluluklarının yüksek olduğunu ortaya koymaktadır. Toplumun geleceği olan çocukların fiziksel, duygusal, ekonomik, cinsel ihmale ve istismara uğramaması için koruyucu ve önleyici çalışmaların önemi her şeyden önce gelmektedir.

4. GÜNÜMÜZDEKİ TOPLUMSAL DEĞİŞMELER ETKİSİNDE DEZAVANTAJLI ÇOCUKLAR

1980 sonrası meydana gelen neo-liberalizm ve küreselleşmenin neden olduğu süreç çocukluk olgusunu de etkilemektedir. Postmodern çocuk kimliğinde, kişilikler tüketim ortamlarında inşa edilerek kitle iletişim araçlarının tesirinde kalmaktadır. Bilgisayarlar ve tabletler çocuklar için tıpkı birer oyuncak konumunu almışlardır. Yüz yüze iletişimin yerini sanal iletişimler almaktadır. Özellikle yoksul çocukların dış dünya ile bağlantısı genellikle televizyonla sağlanmaktayken internete erişimi sağlayabilen ailelerde çocuklar bilgisayar ve internetle bağlantı kurabilmektedir (İnal 2020: 42). Buna göre, kitle iletişim araçlarına erişebilirlik sınıf göstergesi haline dönüşmüştür. Bu durum, çocuklar arasındaki farklılaşmayı artırarak

modern çocuk imgesinde karşımıza çıkan tek tip çocuk modelinden beğenileri ve ilgileri farklılaşan çocuk modeline geçiş olmuştur.

Esasen, küreselleşme küresel bir kaos meydana getirerek çocuk ve çocukluğun dünyasını olumsuz etkilemiştir. Küreselleşmenin oluşturduğu kaos ortamı, uluslararası ekonomi politikaları ve kapitalistleşme süreci neo-liberalizm denen yeni bir dönemi ortaya çıkarmaktadır. Böylece, çocuklar, küreselleşmenin ekonomik-politik sonucu olarak yetişkinlerin dünyasına sürüklenmekte, kapitalizmin ve kitle kültürünün bir unsuru haline dönüşmektedir. Çocuk işçi, çocuk pornografisi, çocuk fuhuşu, çocuk suçluluğu, çocuk tüketici buna örnektir (Sormaz ve Yüksel 2012:1002). Küreselleşmenin tesiriyle popüler kültür ürününe dönüşmekte ve 21.yüzyılın istismar edilen konusu olmaktadır. Küresel rekabetin ve sosyal programlarda kısıtlamalar, tüm dünya çocuklarını etkisi altına almaktadır. Afrika, Güney ve Güneydoğu Asya, Latin Amerika'nın bazı bölgelerinde, dilenme, fuhuş, düzensiz işçi, küçük hırsızlıklarda artış söz konusudur (Stearns 2018: 270).

Kültürel üretim ve dağıtım şirketleri, örneğin sinema şirketleri, çocukları ve gençleri, dezavantajlı bireyleri hedef noktasına getirerek kitle iletişim araçları vasıtasıyla günümüz toplumlarının tamamını etkilemektedir (Bourdieu 2006: 141).

Küreselleşmeyle beraber, çocuklukla ilgili üç akım bulunmaktadır. İlki, ekonomik, siyasal ve toplumsal değişimlerin çocukların hayatında oluşturduğu etkilerdir. Bunun örnek olarak, çocuklar için en uygun yerin okul olduğunu savunan gelişmiş ülkeler anlayışıyla çocukların küresel piyasada yer almasını savunan düşüncedir. İkincisi, çocukluğa ilişkin uluslararası sözleşmelerdeki artıştır. “Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi”, UNİCEF ve “Uluslararası Çalışma Örgütü” bunların başında gelmektedir. Üçüncü etkisi de, göç hareketleri, akran kültürü, eğitim ve çocuk- ebeveyn ilişkilerindeki değişikliklerdir (Mayall 2019: 48-51).

Modern dünyada süregelen Türk toplumunu da etkileyen küresel değişimler toplumun en küçük birimi olan aile üzerinde de bir takım dönüşümlere de yol açmıştır. Bir taraftan Doğu blokunun yıkılması diğer yandan küreselleşmenin getirdiği riskler ve serbest piyasa ekonomisine geçiş toplumsal yapı, kültürel doku üzerinde değişimler meydana getirmiştir. Bunun sonucunda toplumun geçmişten günümüze kadar getirdiği toplumsal normlar ve değerler günümüzün değer ölçütlerine uygun olarak gözden geçirilmeye mecbur kalmıştır. Türk

aile yapısında meydana gelen değişmeleri etkileyen unsurlardan biri kitle iletişim araçları ve teknolojidir. Çoğu gündüz kuşağında yayımlanan evlilik programları, Latin Amerika menşeiili pembe diziler genellikle ev hanımları, erkekler ve çocuklar demeden her kesim tarafından takip edilmektedir.

Özellikle 21. yüzyıla doğru gelirken çocuk hakları konularının keşfedilmesi ve BM Çocuk Hakları Konvansiyonun çalışmalarının ilerlemesiyle, çocuğun güçlü yanlarını ve yeteneklerini vurgulayan yeni bir yaklaşım olarak görülmeye başlamaktadır.

5. AILE YAPISINDAKİ DEğİŞMELER KARŞISINDA DEZAVANTAJLI ÇOCUKLUK

Çocukluk, toplum tarafından inşa edilmektedir. Bu yüzden, çocukların sosyalleştiği ortam ve bu ortamın değerleri çocuğa iyi bir gelecek sunmada rol üstlenmektedir. Çocukluğunda sağlıklı sosyalleşen yetişkinler, toplumla sosyal uyumunu sağlayarak sağlıklı sosyal ilişkiler geliştirebilmektedir. Böylece, çeşitli problemlerle başa çıkma yetisi artabilmektedir. Çocuğun, anne, baba sevgisiyle büyümesi, aile tarafından yetiştirilme tarzı ve ilgi alanına göre yönlendirilmesi, hayallerinin gerçekleşmişliği; onun davranış şeklini, alışkanlıklarını, toplumla uyumunu belirlemektedir. Çocuk ve çocukluğun anlamı, her toplumda farklı olup tarihin her aşamasında, farklı anlamlarla inşa edilmektedir. Çocukluğun tarihsel değişiminin dönemsel ayrımını ise net olarak yapmak zordur. Çünkü insan yaşamının ilk ve riskli kademesi olan çocuk ve çocukluk gelişim aşaması sistematik şekilde ilerlemektedir. Çocuğu toplumsal risklerden koruyarak korunmaya muhtaç olmasını engelleyecek olan ortam öncelikli olarak ailedir. Tarihin birçok döneminde karşımıza çıkan korunmaya muhtaç çocuğun korunması ve toplumsal uyumu günümüzde de riskli bir toplumsal konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çocukların sosyalleştiği ortam ve bu ortamın değerleri çocuğa iyi bir gelecek sunma adına önemlidir. Çocuğun ilk sosyalleştiği ve kendisini gerçekleştirmek için adım attığı yer aile ortamıdır. Bu nedenle, çocuğun değeri ilk olarak ailede inşa edilmektedir.

Çocuk, çocukluk sürecini aile ortamında sağlıklı bir şekilde sosyalleşerek

tamamlamaktadır. Aile içindeki sermayenin aktarımını vurgulayan Bourdieu'ya göre çocuğun aile içinde aldığı eğitim geleceği açısından önemlidir. Buna, kültürel sermaye demektir. Kültürel sermayenin yeniden üretilmesini sağlayan okul ve eğitim sistemidir. Kültürel sermaye, toplumsal yapının yeniden üretilme şeklini belirlemektedir. Ayrıca, kültürel sermayenin dağılım yapısı, ailelerin yetiştirme tarzıyla okul kurumunun özgül mantığı arasındaki bağlantı ile kurulmaktadır. Ailelerin kültürel sermayesi ne kadar önemliyse, ekonomik sermayeye göre oranı ne kadar büyükse okul eğitimine o kadar yatırım yapılmaktadır (Bourdieu 1995: 39).

Aileler, kültürel sermayeyi eğitimle beraber çocuklarına aktarmaktadır. Böylece, eğitilen davranışlarla kültürleşmiş bireyler iş görüşmelerine, yükseköğretime, iş toplantılarına özgüvenle katılmaktadır. Çocuk ise, aileden aldığı kültürel birikim ile özgüveni artarak sosyal hayatta güçlü bir konuma gelmektedir (Bourdieu, akt. Wallace&Wolf 2015: 165-166).

Aile sermayenin hem ekonomik hem kültürel yönünü sonraki nesillere aktarıldığı bir sistemdir. Ayrıca bireyin sosyalleşme aşamalarından birisi olarak toplumun temel kurumlarından. Özellikle soyun devamını sağlamanın, çocuk sahibi olmanın ve çocuğu topluma kazandırmanın işlevsel yönü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Günümüz aile yapısındaki değişimler çocuk ve çocukluğu da etkilemektedir. Bu doğrultuda aile içi toplumsal cinsiyet iş bölümünü etkileyen unsurlardan olmuştur. Cinsiyetler arasındaki görev dağılımı olan toplumsal cinsiyet iş bölümü kadın ve erkek arasındaki toplumsal ilişkilerin unsuru olarak çocukluğu da etkilemektedir.

Günümüzde birçok ebeveyn ev dışında çalışmakta, bu durum evlilik hayatını ve ilişkilerin kalitesini azaltmakta, işten yorgun gelen ebeveynler çocuklarıyla etkili ve verimli zaman geçirmekte zorlanmaktadırlar. Hatta her iki ebeveynin de kariyer planları, ailelerde tahmin edilebilir karışıklıklara yol açmaktadır (Macionis 2015:481).

İnsanlar arası ilişkileri düzenlemek için geliştirilen normlar doğa yasalarına uygun bir biçimde hayata geçirilmiştir. Bütün canlılar varlıklarını sürdürme çabası içindedir. İnsanlar da varlıklarını sürdürmek için kendi aralarında ve özellikle cinsiyete dayanan bir işbölümüne gitmişlerdir. İnsanın varlığını sürdürmesi için ayrıca çocuk yapması ve çocuğun bakımını güvence altına alması gerekir. Bu nedenle ilk sosyal kuralların büyük bölümü kadın ve erkek

ilişkilerini belirleyen ailevi kurallar olmuştur (Sayın 2020: 227).

Ebeveynliğin pahalı bir uğraş olması belli bir yaşam standardının altına düşmek istemeyen birçok ebeveyni ekonomik zorluklar kariyerini sürdürmek için ev dışında çalışmaya zorlamıştır. Yüksek gelirlili uluslarda ailelerin gittikçe küçülme eğilimi vardır. Ebeveynleri çalışan çocuklar zamanlarının çoğunu okulda geçirmektedir (Macionis 2015:471).

Bu doğrultuda aile içinde çocuğun bakımı onun güvenli bir ortamda yaşaması çocuğun geleceğini belirleyerek korunmaya muhtaçlık durumunu ya ortaya çıkarabilmekte ya da bu durumu engelleyebilmektedir. Modernleşmeyle birlikte aile yapısında değişimler ve farklılaşmalar meydana gelmektedir. Tek ebeveynli aileler, yeniden kurulmuş aileler, babanın var olmadığı aile, karma aileler ve birlikte yaşama aile tipleri çocukları dezavantajlı birey haline getirebilmektedir.

Aile yapısındaki değişimler gelenekselliği savunanlar ile bireyselleşmeyi ön plana çıkaranlar arasında çatışma meydana getirecektir. 21.yüzyıl aile hayatı toplum yapımıza geleneksel aile yapısının ötesinde sadece boşanmaları değil farklı türlerden evlilikleri de beraberinde getirmektedir. Boşanma oranlarının artması ve dağılan evlilikler en çok çocuklara zarar vermektedir. Tek ebeveynli evlilikler, karışık aile yapısı ve birlikte yaşayan aile türlerinin yanı sıra yeniden üretim teknolojileri de karşımıza çıkabilecektir (Macionis 2015:481).

Bu değişimlere nasıl uyum sağlanacağı, geleneksel ebeveynlik deneyimindeki değişimlere toplumun algısı ve toplumsal kurumların yaklaşım tarzı belirleyici olacaktır. Aile yapısındaki bu değişiklikler çocuk yetiştirme üzerinde de etki oluşturmaktadır. Ayrıca ekonomik değişimler ve gelişmelere bağlı olarak kadının çalışma hayatına atılmış olması aile yapısını etkilemektedir. Çocukluğun aile içindeki değişimi sanayi öncesi ve sonrası olarak farklılaşmaktadır.

Sanayi öncesi toplumlarda, yüksek ölüm oranları çocukların yetişkinlik çağına gelmesini engellemiştir. Sanayi toplumlarında iş gücü kapsamında çocuklar büyük aileler için talep edilmiştir. Günümüzde ise ABD’de çocuk yetiştirmek bir mutlu kaynağı olarak görülmektedir (Macionis 2015:470). Sanayi devrimindeki dönüşümler çocuk yetiştirme pratiklerini de etkilemiştir. Bu nedenle ebeveynlik pahalı bir uğraş olmuştur.

Sanayi devriminden sonra, özellikle ikinci dünya savaşından sonra ortaya

çıkan olmayan baba aile tipi çocukları olumsuz etkilemiştir. Ayrıca, annelerin ücretli iş gücünde yer almayarak çocuklara baktığı aile türüdür. Olmayan baba aile tipi son zamanlarda boşanmalar neticesinde de meydana gelmektedir. Babanın ilgi ve sevgisinden yoksun olarak büyüyen çocuklar birtakım sosyal ilişkileri kuramadığı ve sosyal destek göremediği için geçmişlerinde öfkeli ve yabancılaşmış olarak büyüyen çocuklar bırakmaktadırlar (Giddens 2005:185-187). Benzer bir şekilde, çocuk açısından dezavantajlı durum olabilecek yeniden kurulmuş aile tipinde karşımıza çıkmaktadır.

Boşanan bireyler yeniden evlenme yoluna gidebilmektedir. Bu durum biyolojik olan bir ebeveyn ondan meydana gelen bir çocuk üvey olan diğer ebeveyninden oluşan aile yapısı olan karışık aile yapısını meydana getirmektedir.

Yeniden kurulmuş ailelerde ebeveynlerden birinin önceden çocuklara sahip olduğu aile yapısıdır. Bu aile tipinde biyolojik bağı olmayan çocuklar arasında alışkanlıklar ve bakış açıları arasında çatışmaların yaşanma olasılığı bulunmaktadır (Giddens 2005:183).

Bu yeni aile tipinin üyeleri birçok yeni ilişkiyi tanımlama ve karar vermede çekirdek ailenin bir parçası olduğundan daha fazla zorlukla karşı karşıyadır. Yeni bir evlilikte özellikle çocukların velayeti söz konusu olduğunda, eski eşin varlığı istenmeyen bir durum olabilmektedir. Karışık aile üyelerinin yeni şartlara uyum göstermek durumunda olmasına rağmen, ailede hem yaşlıların hem de gençlerin olması katı kuralları gevşeten bir şanstır (Macionis 2015:477). Yeniden kurulmuş aile tipine çocukların yaşayacağı uyum problemi yeni çatışmalara zemin hazırlayabilmektedir. Modernleşme süreci karşısında uyum problemi yaşayan bu çocuklar yetiştirilme ve topluma kazandırılma noktasında geleneksel ve modern bakış açısı arasında kalarak dezavantajlı konuma sürüklenmesine sebep olabilmektedir.

Çocuğun riskli bir ortamda büyümesine neden olabilecek bir diğer aile türü ise tek ebeveynli aile tipidir. Günümüz toplumlarında çoğunlukla boşanma sonucunda oluşan bu aile tipinde, ölüm ve evlilik yapmadan çocuk sahibi olan kadınları kapsamaktadır.

Tek ebeveynlik kadının çalışma yeteneğini ve eğitimini ilerletmesini sınırlandırdığı için yoksulluk riskini artırmaktadır. Tersine, yoksulluk da genç bir kadının bekâr anne olasılığını yükseltmektedir. Pek çok tek ebeveynli ailelerde, anneler destek görmek için kendi annelerinin yanına dönmektedir. Ayrıca, ABD'deki tek ebeveynliğin artışı, büyük ebeveynlerin öneminin artması

ve babaların rolünün azalmasıyla ilişkilidir. Tek ebeveynli ailelerde büyümek çocuklar için çoğunlukla bir dezavantaj olmaktadır. Bazı çalışmalar, çocuğun yetiştirilmesinde her iki ebeveynin katılımının çocuk için önemli olmasından dolayı, tek ebeveyn açısından zor olacağını iddia etmektedir. Ancak burada esas sorun, yoksulluktur. Tek ebeveynli ailede büyüyen çocuklar, yoksul bir hayata başlayabilmekte, daha az eğitim alabilmekte, yetişkin olduklarında da düşük ücretli işlerde çalışabilmektedir. Bu tür ailede büyüyen çocukların kendileri de tek ebeveyn olmaya eğilimli olmaktadır (Macionis 2015:478).

Buna göre, tek ebeveynli aile yanında büyüyen çocukların pek çok dezavantajlı durumla karşı karşıya kaldıkları söylenebilir. Bu dezavantajlı durumların başında ekonomik nedenler gelerek mevcut dezavantajlı durumun diğer kuşaklara aktarılabilirdiği belirtilebilir. Çocuğu dezavantajlı bir duruma sürükleyen diğer aile tipi ise birlikte yaşayan aile türü olan birlikte yaşamadır.

Birlikte yaşama olgusu evli olmayan çift tarafından aynı evin paylaşılmasıdır. Bu durum, çoğunlukla cinsiyet eşitliğini savunan bağımsız düşünceli bireylerin dikkatini çekmektedir. Birkaç yıldan fazla beraber yaşamayan çiftlerin yarısı evlenmeye karar vermekte diğer yarısı ise ayrılmaktadır. Bazı kanıtlar eşlerden erkek olanı daha az bağlı olan ilişkilere alışkınken birlikte yaşamak çiftleri evlilikten vazgeçirebilmektedir. Bu yüzden, çocuk sahibi olan ve birlikte yaşayan çiftler çoğu zaman soluklu ebeveynler olamamaktadır (Macionis 2015:478).

Aile türlerindeki değişimler çocuğun bakımına yönelik yaklaşımları da etkilemektedir. Geleneksel toplumlarda çocuğun bakımı özelinde ev içi toplumsal roller sadece kadınlar tarafından yerine getirilmektedir. Geleneksel döneme ait olan bu görüşe göre kadının çalışma hayatına girmesi çocukların korunmaya muhtaç olmasına sebep olmaktadır (Garret 1987: 48). Bu bakış açısına göre çalışan anneler çocuklarına bakamayarak kötü anne gibi algılanmakta çocuklarını yetiştirmede yetersiz kalmaktadır.

Parsons'a göre, çocuk yetiştirmeye ilişkin ev içi roller kadına aittir. Ona göre, *“araçsal liderlik olan bu rolün aile şöhretinin ve gelirinin dayandığı babaya verilmesi gerekmektedir. Babanın mesleki sorumlulukları yüzünden çocuk yetiştirme olan etkili liderlik rolünün anne tarafından yürütülmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu bakış açısını feministler, Parsons'un görüşlerinin statükonun devamını sağladığını söyleyerek eleştirmektedir.”* (Wallace ve Wolf 2015: 61).

Ev işleri üzerine fikir üreten işlevselcilere göre, iş gücünün ailede bölünmesi mutlu bireyleri ve aile kurumunu garanti altına almaktadır. Böylesine işbölümü her iki cinsiyet ve toplum için de uygundur (Garret 1987: 56). Bu durum çocuk yetiştirme için de geçerlidir. Çocuğun bakımı ve yetiştirilmesinde aile içinde iş bölümünün var olması çocuğun daha sağlıklı sosyalleşmesini sağlamaktadır.

SONUÇ

Dünyada ve ülkemizde dezavantajlı çocukluk sosyolojik bir sorundur. Bu sorunların kapsamlı olarak ele alınması ve çözülebilmesi için sosyoloji disiplinin sunduğu geniş perspektife ihtiyaç duyulmaktadır. Çocukluğu dezavantajlı haline getiren birçok sebep bu çalışmada ele alınmıştır. Son yüzyıllarda görünür olan çocukluğun tarihsel, kültürel ve toplumsal yönlerinin olduğu görülmektedir. Bu sayede çocukların yetişkinler gibi değerlendirilmeyerek yaş grubuna uygun bir şekilde, aile yapısına ve yetiştiği ortama göre değerlendirilmesi gerekmektedir. Çocukluğun tarihsel süreçte değişmesi kuşaklar arasındaki ilişkisini anlamamızı sağlamaktadır. Çocukluğun toplumsal olarak anlaşılması dezavantajlı yönlerinin de fark edilmesini sağlayacaktır.

Modernleşmeyle birlikte aile yapısında değişimler ve farklılaşmalar meydana gelmekte bu durum da çocukluğu etkilemektedir. Tek ebeveynli aileler, yeniden kurulmuş aileler, babanın var olmadığı aile, karma aileler ve birlikte yaşama aile tipleri çocukları dezavantajlı birey haline getirebilmektedir.

Ailenin değişmekte olan yapısı çocukların yeni çatışmalar yaşamasına neden olabilmektedir. Çocukların bu değişimlere uyum sağlaması ebeveynlerin sağlıklı tutumundan geçmektedir. Modernleşme sürecine çocukların yetiştirilmesi ve topluma kazandırılması geleneksel ve modern bakış açılarının harmanlanarak dezavantajlı duruma sürüklenmesi engellenebilir.

Ülkemizde dezavantajlı ailelere çocuklarının bakımını sağlaması için ekonomik destek imkânı sunulmaktadır. Bu sunulan sosyal yardımların oranı çocuk yoksulluğuna ilişkin bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Aynı zamanda bu durum sosyal yardımın sayısındaki artış ulaşılan aile sayısını göstermektedir. OECD ülkeler arasında ise çocuk yoksulluğunun en düşük olduğu ülkeler

gelişmiş ülkelerdir. Ülkemizdeki çocuk yoksulluğuyla mücadele etme adına çocuğun ailesinin yanında bakım türü olan sosyal ekonomik desteğe önem verildiği görülmektedir.

Medyanın yayın etiğinde birtakım problemler mevcut. Medyada sunulan cinayet, şiddet, terör, cenaze, istismar, taciz haberlerinin sunumu toplumsal sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sorunların medya tarafından gözler önüne serilmesi yaygınlaşmasına neden olarak aile yapısının, çocukların ruh sağlığı üzerinde olumsuz etkileri olabilmektedir. Bu konuda RTÜK ve ilgili Kurumlar tarafından ciddi yaptırımlar uygulamalıdır. Çocukların izlediği saatlerde, şiddet, cinayet, tecavüz, istismar ve cinsel içerikli yayınlar olmamalıdır. Bunların yanı sıra aileler çocukların çevrimiçi geçirdiği saatleri sürekli kontrol etmelidir. Online dersler dışında yarım saat- 45 dakikadan fazla internette zaman geçirmemesi, tıklanan sitelerin kontrol edilmesi ve şiddet ve cinsellik içeren oyunların oynanmasına dikkat edilmelidir.

Günümüzde çocukların erken yaşta ve zorla evliliklerle ilgili olumlu ilerlemeler kaydedilmektedir. Ancak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın denetiminde olmayan şekillerde, imam nikâhı olgusunun devam ettiği düşünülmektedir. Bu hususta Diyanet'in rolü oldukça yüksektir. Çocuk suçluluğu konusu da çocuğun dezavantajlı durumlarından. Çocukların cinsiyeti ve gelişim dönemi olan ergenlik kişisel risk faktörlerindedir. Bu risk faktörlerinin belirlenmesi için birçok kurumun işbirliği halinde çalışması gerekmektedir.

Aileler çocuklarının dezavantajlı yönlerini fark edebilmesi gerekmektedir. Örneğin, okul çağında olup özel gereksinimli durumu olan çocukların tespit edilmesi gereksinimli çocukların eğitimi ve toplumla uyumu açısından kurumsal destek mekanizmalarının güçlendirilmesini gerekmektedir. Aileler çocuğun durumunu fark edemeyebilmektedir. Bu durum da çocuğun dezavantajlı durumuna müdahale etmeyi zorlaştırabilmektedir. Özel gereksinimli çocukların sosyal hayata tutunabilme becerilerine ve sosyalleşme süreçlerine yönelik destekler gelecekte sağlıklı bireyler inşa etme adına gerekmektedir. Ayrıca çocukların çevresi tarafından kabul edilmesine yönelik güçlükler ebeveynlerin ruh sağlığını olumsuz etkileyebilmektedir. Bu problemi aşabilmenin yolu ise çocukları buldukları sosyal çevreden izole ederek değil normal çocuklarla kaynaşmasını sağlamaktan geçmektedir. Bu yüzden çocukluğun sosyal çevre içindeki anomik durumları yeniden ele alınmalıdır, ancak bu şartla dezavantajlı çocukluk çocuk hakları anlaşılır

olacaktır.

Görünmeyen ev içi emeğinde kız çocukların geleceğın en hanımı mantığı ile yetiştirildiklerini akılda tutmakta fayda vardır. Bu konu üzerine çalışmalara destek verilerek bölgesel farklılıklar tespit edilmelidir. Böylece dezavantajlı yönler keşfedilebilecektir.

21.yüzyılda Çocuk Haklarındaki gelişmeler bebek ölüm oranlarındaki değişmeler, annelik ve babalık iznindeki iyileşmeler çocuğın iyilik ve esenliğı açısından etkili çalışmalar yapılmaktadır. Çocuğın yüksek yararı açısından yaklaşan kurum olan Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın çalışmalarının yanı sıra diğerkurumların da bu perspektifle yaklaşabilmesi gerekmektedir. Özellikle Milli Eğitim Bakanlığı'nın dezavantajlı çocukluk üzerine bilgisinin ve yaklaşımının eksik ve hatalı olduğı düşünölmektedir. Çocukların hayatının eğitim hayatını ilgilendiren bir kurum olmasından dolayı bilgilendirici çalışmaların yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Arık, Emel (2018) *Dijital Mahremiyet*, Literatürk Academia: Konya
- Ayan, Sezer (2011) *Suçlu Kim? Türkiye'de Çocuk Suçluluğı*, Ütopya Yayınevi: Ankara
- Beck, Ulrich (2011) *Risk Toplumu Bir Başka Modernliğe Doğru* (çev. Kazım Özdoğan, Bülent Doğan), İthaki Yayınları: İstanbul
- Bourdieu, Pierre (1995) *Pratik Nedenler*. Kesit Yayıncılık: İstanbul
- Bourdieu, Pierre (2006) *Karşı Ateşler*, Yapı Kredi Yayınları: İstanbul
- Dönmez, Necate Baykoç (2017) *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim İç. Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim* (Ed. Prof.Dr. Necate Baykoç) Eğiten Kitap: Ankara
- Ertürk, Yakın (2010) *Türkiye'de Çocuk Emeğı İç.* (Der. Kemal İnal) Ütopya Yayınevi: Ankara
- Garret, Stephanie (1987) *Gender and roles in the family*, London: Tavistock Publications Ltd.
- Giddens, Anthony (2005) *Sosyoloji* (Hazırlayan Cemal Güzel) Ayraç Yayınevi: Ankara
- Hall, Penelope (1965). *The Social Service of Modern England*, Routhedge&Kegan Paul cxd, London

- İnal, Kemal (2020) *Çocuk ve Medya İç. Türkiye’de Çocukluk: Nereye* (Editör: Prof. Dr. Selda İçin Akçalı) Nobel Yayınevi: Ankara
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2019) *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi Kültürel Psikolojide Kuram ve Uygulamalar*. Koç Üniversitesi Yayınları: İstanbul
- Koçu, Reşat Ekrem (1974) *Darülaceze 1895-1974* İstanbul: Darülaceze’ye Yardım Derneği
- Macionis, John J. (2015) *Sosyoloji*, (Çev. Editörü: Prof.Dr. Vildan Akan) Nobel Yayıncılık: Ankara
- Mayall, B. (2010) *Towards a Sociology for Childhood thining from Children’s Lives*. Open University Press: London
- Mayall, B. (2019) *Çocukluk Sosyolojisi Tarihi. Karahan Kitapevi: Adana*
- Metin, Nilgün (2017) *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim İç. Kaynaştırma* (Ed. Prof.Dr. Necate Baykoç) Eğiten Kitap: Ankara
- Özbesler, Cengiz (2009). “Koruyucu aile hizmetlerinde değerlendirme süreci, Aile ve Toplum” Yıl: 11 Cilt: 4 Sayı: 16 Ocak-Şubat-Mart 2009
- Palmer, Sue (2010) *Zehirlenen Çocuk*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Pode, R. (1993) *Ahlak ve modernlik*. (çev. Mehmet Küçük) Ayrıntı: İstanbul
- Qvortrup, J. (2005) *Studies in Modern Childhood, Society, Agency, Culture*. Ed. Jens Qvortrup. Palgrave Macmillan: New york
- Rousseau, J.J. (1941) *Emile ya da Eğitim Üzerine* (Yayına Hazırlayan) Türkiye İş Bankası Yayınları Ankara
- Sayın, Önal (2020) *Aile Sosyolojisi, Doğu Batı*: Ankara
- “Sormaz, F. ve Yüksel, H. (2012) Değişen Çocukluk, Oyun ve Oyuncağın Endüstrileşmesi ve Tüketim Kültürü, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2012 11(3):985 -1008. Erişim Tarihi: 31.07.2019”
- Stearns, Peter N. (2018) *Çocukluğun Tarihi*. (çev. Hilal Dikmen, Büşra Uçar) Dedalus: İstanbul
- Şahin, Semra., Işıtan, Sonnur., Gündüz, Selen (2017) *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim İç. Özel Gereksinimli Çocuklar ve Aileleri* (Ed. Prof.Dr. Necate Baykoç) Eğiten Kitap: Ankara
- Şen, Hasan (2014) *Çocuk Gelinler: Evcilikten Evliliğe* (Ed. Hasan Şen), Detay Yayıncılık: Ankara
- Wallace, Ruth A., Wolf, Alison (2015) *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Doğu Batı: Ankara

İNTERNET KAYNAKLARI

<https://www.unicef.org/turkiye/bas%C4%B1n-b%C3%BCltenleri/unicef-d%C3%BCnyada-en-yoksul-durumdaki-milyonlarca-kentli-%C3%A7ocu%C4%9Fun-k%C4%B1rsal-kesimdeki>. 30.07.2022

(<https://www.cini-india.org/the-cini-method/about-cini-method/child-protection/>)
22.08. 2020

(<https://www.unicef.org/egypt/child-protection>) 9.07.2020

(<https://www.unicef.org/pakistan/child-protection-0>) 31.08.2020

(<https://www.ailevecalisma.gov.tr/chgm/yayinlar>) 22.08. 2020

(<https://stats.oecd.org/> Çocuk Sağlığı) 30.07.2022

(<https://www.unicef.org/turkey/>) 31.08.2020

(www.unisef.org) Birleşmiş Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, 05.11.2022

3. BÖLÜM

STRATONIKEIA ANTİK KENTİNDEN YENİ ÜRETİM ARAYIŞLARI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA: EŞARP VE ŞAL TASARIMI

Doç. Dr. Ayşegül KOYUNCU OKCA
Pamukkale Üniversitesi
Denizli Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu
aysegulkoyuncu@pau.edu.tr
Orcid No: 0000-0003-1060-0280

Ezgi KABUKÇU
Pamukkale Üniversitesi
Arkeoloji Enstitüsü
ezgikabukcu@gmail.com
Orcid No: 0000-0001-7245-7649

1. GİRİŞ

Muğla iline bağlı Yatağan ilçesi Eskişehir mahallesi sınırları içerisinde yer alan Stratonikeia Antik Kenti Karya'da yer alan M.Ö. 2. yüzyılın ortalarından itibaren polis¹ olarak gelişip erken dönem imparatorluğunun önemli şehirlerinden biri olmuştur (Williamson, 2013: 209). Stratonikeia ve Lagina çevresinde ilk uzun süreli kazılar Osman Hamdi Bey tarafından 1891-1892 yılında Lagina'da yapılmıştır. Bu kazılar arkeoloji tarihi açısından önemli adımlardan birisi olmuştur (Söğüt, 2012a: 554). Anadolu toprakları, tarihi süreç içinde birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır (Öz ve Aksoy, 2018: 209).

1 Polis: Antik Yunanda M.Ö. 7. yüzyılda kurulan şehir devletlerine verilen isimdir (Aliağaoğlu ve Özkan, 2020: 1).

Günümüze kadar üzerinde birçok farklı uygarlığa ev sahipliği yapması ile önemli kültürel izleri bünyesinde barındıran, her geçen gün tanınırlığı artarak daha fazla ziyaretçi çeken Stratonikeia Antik Kenti Roma İmparatorluğu, Bizans İmparatorluğu, Beylikler Dönemi ve Osmanlı İmparatorluğu dönemlerinde yerleşim yeri olarak kullanılmıştır. Daha sonrasında Eskihisar Köyü her ne kadar başka bir alana taşınsa da günümüzde antik kent sınırları içerisinde hala yaşayan az sayıda aile bulunmaktadır (Söğüt, 2012b: 82).

Antik uygarlıklarda, dönemin sanat anlayışını, tekniğini, hammadde, motif ve kompozisyon özelliklerini yansıtan eserler, kişilerin el becerisine ve kabiliyetine göre farklılık göstermiştir. Çünkü her bölgenin iklimi, coğrafi özellikleri ve toprağı kendine özgü olduğundan, üretilen sanat eserleri de farklılıklar göstermiştir (Aksoy, 2022: 78).

Kültürel miras alanları, geçmişte o alanda hüküm sürmüş medeniyetlerin geleneksel yaşam biçimlerinden ekonomik yapılarına kadar, somut ve somut olmayan çok geniş bir çerçevede çeşitli bilgi ve verileri bünyesinde barındırmaktadır. Stratonikeia Antik Kenti içerisinde gerçekleştirilen kazı ve araştırmalarda ortaya çıkan farklı alanlardaki tekil yapılar ve kalıntılar kentin geçmişinin ne kadar zengin bir çeşitliliğe ev sahipliği yaptığını belgelemektedir (Genç ve Koyuncu Okca, 2017: 183). Stratonikeia Antik Kenti'nin bu çok katmanlı yapısı kentin bugünkü özgün kimliğinin önemli bir parçasıdır. Günümüzde meydana gelen gelişmeler kültürün tespit edilmesi ve gelecek kuşaklara doğru bir şekilde aktarılması ve bu kültürel değerlerin sürdürülebilirliğinin sağlanması sorununu da beraberinde getirmiştir (Öz ve Koyuncu Okca, 2018: 231).

Stratonikeia Antik Kentinde kendinden önce var olan medeniyetlerin meydana getirdiği kültürel yapı korunarak kendi medeniyetinin gerekleri bu çerçevede geliştirilmiş, değiştirilmiş ve dönüştürülmüştür. Bu yüzdendir ki sadece Stratonikeia Antik Kenti değil diğer tüm kültürel miras alanları geçmişten günümüze insan, doğa ve çevrenin etkileşimi içinde ancak birbirinden bağımsız da sayılabilecek çok katmanlı alanlar olarak varlığını sürdürmüştür (Başoğlan Avşar, 2019: 233).

Kentin bu çok katmanlı yapısı birçok çalışmaya konu olacak derecede ilham verici olmasına karşın henüz tasarım ve sanat çalışmalarına kaynak olarak çok fazla kullanılmadığı görülmektedir. Ancak son yıllarda çeşitli projeler sayesinde sanatsal alanda da tanınırlığının artırılması amacı ile

farklı çalışmalara konu olmaya başlamıştır (Subaşı Avar ve Öz, 2022: 137). Tasarım ve sanat çalışmaları kentin özgün değerlerinin ortaya çıkarılması ve bu değerlerin yaratıcı bir biçimde yeniden günümüz insanları ile buluşması açısından önemlidir. Diğer disiplinleri beslemesinin yanı sıra bu tür çalışmalar Stratonikeia Antik Kenti'nin tanınırlığının artmasında da önemli roller üstleneceği muhakkaktır.

Stratonikeia Antik Kentinin kendisine özgü değerleri ile tanınırlığının artırılması için başta Kazı başkanı Prof. Dr. Bilal Söğüt olmak üzere kazı ekibi birçok çaba vermektedir. Bu çabalardan en somut örneklerinden biri de ziyaretçi karşılama alanıdır. Çeşitli projeler vasıtası ile oluşturulan karşılama alanında kent sınırları içerisinde yaşayanlara, özellikle kadınlara ve dezavantajlı gruplara, öncelik tanınarak çeşitli ürün satışlarının gerçekleştirilmesine fırsat verilmesi amaçlanmaktadır. Ancak bu satışı gerçekleştirecek ürünler arasında Stratonikeia Antik Kentinin simgesi haline gelecek ve gerçek bir turistik hediyelik eşya sıfatını taşıyan bir ürünün bulunmayışı bu çalışmanın gerçekleştirilmesindeki temel gerekçe olmuştur.

Turizm türlerinin çeşitlendirmesine giden ülkelerin rakipleri karşısında güçlü duruma geçtiği bilinmektedir. Bu yüzden bu ülkeler sahip oldukları doğa, iklim, tarih, geleneksel yaşam ve ürünleri ile kültürel kaynaklara yeterince sahip olmayan gelişmiş ülkelerden ziyaretçi çekerek, ekonomilerini daha iyi bir konuma getirmek istemektedir (Öztürk ve Yazıcıoğlu, 2002: 184). Bu yüzden turizm eğilimleri her geçen gün değişim gösterdiği için yakından takip edilmelidir. Farklı turizm türlerine yönelik gerçekleştirilen çeşitli planlar hazırlanırken oldukça geniş açıdan gözlemler yapılmalıdır (Ongun vd., 2015: 113).

Her türlü turizm faaliyeti içerisindeki popüler etkinliklerin başında gelen alışveriş olgusunun antik kentlerdeki satış noktalarında da büyük rağbet görmesi bu konudaki çalışmaların çeşitlenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Çünkü turizm amaçlı hareket eden neredeyse tüm bireyler ziyaret ettikleri destinasyonda alışveriş yaparak (Swanson and Timothy, 2012: 490) ciddi bir ekonomik hareketlilik sağlamaktadır. Gerek Stratonikeia Antik Kentine gelen ziyaretçiler gerekse diğer antik kentlere giden ziyaretçiler özellikle kentle özleşmiş turistik hediyelik eşya satın almak istemektedirler. Özgünlük arayışında olan ziyaretçiler genellikle antik kent sembollerinin yanı sıra yörenin doğa, iklim, tarih, geleneksel yaşam ve ürünleri ile kültürel

kaynakların kullanılarak yerel kimliği ortaya çıkartan ürünleri de tercih etmektedir. Kente gelen ziyaretçiler turistik hareketliliklerinin bir sembolü olan bu eşyaları hatıra amaçlı beraberlerinde dünyanın dört bir yanına götürerek kültürel alanın tanınırlığının artmasına da katkı da bulunmaktadır (Çeliker ve Dulupçu, 2017: 188). Bu turistik hediyelik eşyaların tasarım ve üretim sürecinde, kültürel miras alanının özgün değerleri ile tanıtılması için, kültürel miras konusunda bilinçli, tasarım ve sanat disiplinleri çerçevesinde yetişmiş kişiler tarafından ortaklaşa çalışmalar sürdürülmesi ve sonuca ulaştırılması çok büyük öneme sahiptir.

Bu çalışmada, günümüz ürün tasarımı metotları kullanılarak Stratonikeia Antik Kentinden alınan ilham ile kültürel miras alanına özgü turistik hediyelik eşya niteliği taşıyacak olan yeni eşarp ve şal tasarımları ortaya konulmuştur. Tasarımlar sırasında özellikle kentin somut görsel değerlerinden ve somut olmayan kültürel mirasından ilham alınmıştır. Yeni üretim arayışlarına örnek olarak kullanılan eşarp ve şal tasarımları seri üretime uygun olarak çalışılmıştır. Çalışmanın gerçekleşmesi için öncelikle literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Stratonikeia Antik Kentinin konumu ve tarihçesi üzerinde durularak geçmişten günümüze kadar gerçekleştirilen kazı çalışmaları hakkında kısa bir bilgi verilmiştir. Daha sonra tasarım ilkeleri konusu açıklanmış ve Stratonikeia Antik Kentinin kültürel değerleri günümüz ürün tasarımı teknikleri kullanılarak hafıza taşıyıcı ürünlere dönüşümünün hangi aşamalardan geçerek yeni üretime dönüştürüleceği aşama aşama gösterilmiştir. Gerçekleştirilen desen tasarımları ile Stratonikeia Antik Kentinin marka değerinin artırılması üzerinde durulmuştur. Stratonikeia Antik Kentinde çekilmiş olan fotoğraflar üzerinden tasarımların gerçekleştirilmesi için Paint programında çizimler yapılmış ve nihai sonucun somut örnekler üzerinde görülebilmesi için Adobe Photoshop programında giydirme işlemi gerçekleştirilmiştir.

2. STRATONİKEİA ANTİK KENTİNE ÖZGÜ EŞARP VE ŞAL TASARIMI

Kullanım eşyası tasarımında birtakım kısıtlamalar olmasına rağmen (teknik, malzeme, kullanım alanı vb.) çoğu zaman tek bir çözüm olmamaktadır.

Farklı teknikler uygulanarak sonsuz sayıda seçeneğe ulaşmak mümkündür. Bu çalışmadaki amaç Stratonikeia Antik Kentine özgü değerlerin belirlenmesi ve bu değerlerden ilham alarak ortaya çıkan turistik hediyelik eşya niteliği taşıyan eşarp ve şalların kent girişinde yer alan karşılama alanlarında ziyaretçilerin beğenisine ve satışına sunulması olarak kentin tanınırlığına önemli ölçüde destek olmaktadır. Ancak bu durumun gerçekleşmesi için yapılan tasarımların hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu yüzden tasarım hakları tarafımıza ait olarak saklı kalmak koşulu ile kullanımı, izin ve gerekli sözleşmeler çerçevesinde mümkündür.

Eşarp ve şal tasarımlarının ortaya çıkmasında analogi tekniği uygulanmıştır. Sözlük anlamı benzeşim, andırma, örnekleme olarak tanımlanan analogi insanlığın üretim tarihinde doğada gözlemlediklerini tasarımlarında kendine yol olarak benimsedikleri tekniklerden biridir (Nadasbaş ve Önemli, 2019: 188). Kaynak alınan bir olgudan, nesneden hareketle yeni biçim üretmek için tasarımcının yaratıcılığının da ön planda olduğu önemli bir tasarım tekniğidir.

Tasarımların Stratonikeia Antik Kentine özgün olması hedeflendiği için tasarım süreci kaynağı olarak öncelikle Stratonikeia Antik Kentine özgün değerlerin belirlenmesi ile başlamıştır. Bu değerler literatür taraması ve kente ait çeşitli zaman dilimlerinde çekilen fotoğraflar aracılığı ile yapılmıştır. Sonrasında elde edilen bu veriler ile bir hikâye (ilham) panosu oluşturulmuştur.

Belirlenen değerlerin desenlere evrilmesi aşamasında kentin kimliğini yansıtan ve günümüz tüketici eğilimleri de dikkate alınarak olabildiğince farklı kesimden kişilere hitap etmesi dikkate alınmıştır. Ürünlerin hedef kitlesi en genel tabiri ile Stratonikeia Antik Kenti ziyaretçileri olarak belirlenmiştir. Hedef kitle tanımı ilk bakışta her ne kadar çok geniş gibi görünse de kente dair edindikleri deneyim bu kesimi daraltmaktadır. Ziyaretçilerin alanı gezerken gördükleri ve öğrendikleri ilgi çekici noktaları tasarımlara yansıtmak ziyaretçiler ile kent arasında organik bağı daha sürdürülebilir bir biçimde güçlendirecektir.

Literatür taraması ve alana ait fotoğrafların incelenmesi sonucunda kente dair belirlenen özgün ve önemli noktaların belirlenmesi çalışması yapılmıştır. Kentin dokusunu oluşturan uygarlıklar literatürden tespit edilmiştir. Stratonikeia'ya ait en anıtsal yapıların M.Ö. 2. yüzyılda yapıldığı bilinmektedir. İmar faaliyetleri M.S. 2 yüzyılda artarak 3. yüzyıla kadar devam etmiştir. Hristiyanlığın kabulünden sonra kent bir yenileşim sürecine girmiştir.

Yapılardaki yer değişimi ve yenileşmenin M.S. 5. Ve 6. yüzyılda en üst seviyeye ulaştığı tespit edilmiştir. Daha sonra bir küçülme ve gerileme sürecine giren kentin M.S. 13. yüzyılda Beylikler Döneminde tekrardan yerleşim yeri kullanımı artmış ve Osmanlı İmparatorluğu Döneminde kent Erken Bizans Dönemindeki yükselişine tekrar kavuşmuştur. Cumhuriyet Döneminde de bu dönemlerden kalma yapıların bir kısmının kullanıldığı görülmektedir (Söğüt, 2015: 2). Antik kent alanında her bir dönemden korunup sergilenen eserler mevcuttur.

Ziyaretçilerin antik kent gezisi sırasında karşılaştıkları önemli, özgün anıtsal yapılar, motifler ve somut olmayan miraslar aşağıdaki listede belirlenmiştir.

- “Aşıklar ve Gladyatörler Şehri” kentin kimliğini oluşturan motto (Söğüt, 2012b: 85).
- Kentte farklı dönemlere ait yapı ve eserlerin motif, desenleri
- Tüm dönemlere ait eserlerin iç içe görülmesi ve geçmişten günümüze kesintisiz olarak bir zaman yolculuğunu deneyimleme olanağı
- Gymnasion-M.Ö. 2. yüzyılın ikinci çeyreğinde inşa edildiği düşünülmektedir (<http://stratonikeia.pau.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 17.06.2021).
- Selçuk Hamamı
- Kuzey Kapısı
- Bouleterion
- Tiyatro
- Hasan Sar Evi
- Billa Evi
- Stratonikeia’lı Menippos’un (Bkz. Tablo: 1) icat ettiği takvim (Söğüt, 2013: 615).

Tablo 1. Stratonikeia'lı Menippos'un İcat Ettiği Takvimin Ayları ve Gün Sayısı

Caesar	31	Artemision	30
Apellaios	30	Daisios	31
Audnaios	31	Panemos	30
Peritios	31	Loos	31
Dystros	28	Gorpioaios	31
Ksandikos	31	Hyperberetaios	30

Kaynak: Söğüt, 2013: 615

Stratonikeia Antik Kenti'ne özgü kültürel değerlerin belirlenmesi sonrası desen tasarımı için bu değerlerden oluşan aşağıda yer alan hikâye (ilham) panosu hazırlanmış ve tasarımlarda kullanılacak renkler bu hikâye (ilham) panosu sayesinde tespit edilmiştir (Bkz. Pano 1).

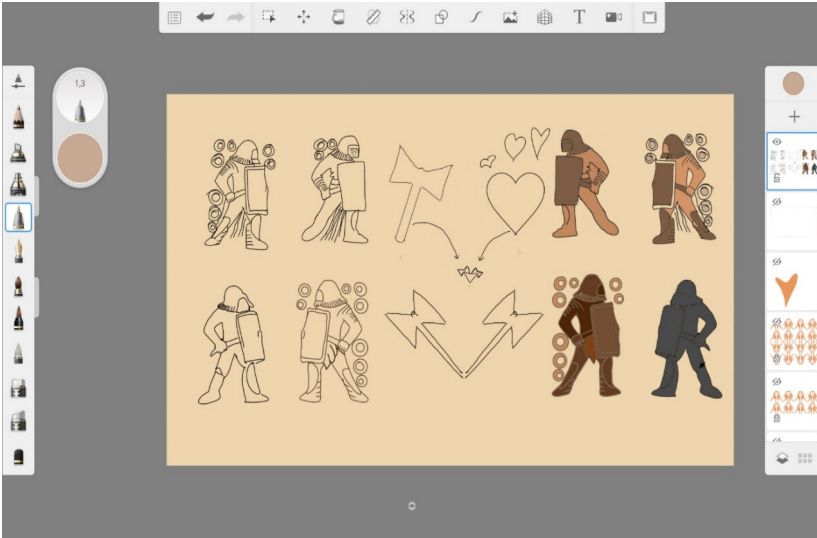

Pano 1: Stratonikeia Antik Kenti İlham Panosu

Hazırlanan hikâye (ilham) panosunda antik kenti ziyaret eden ziyaretçilere kenti hatırlatacak özgün motifler belirlenmeye çalışılmıştır. Hikâye (ilham) panosunda ve literatür taraması sonucunda desen tasarımları için dijital eskizler Paint Programı ve Adobe Photoshop Programı kullanılarak bilgisayar ortamında hazırlanmıştır (Bkz. Çizim 1-2-3-4-5-6).

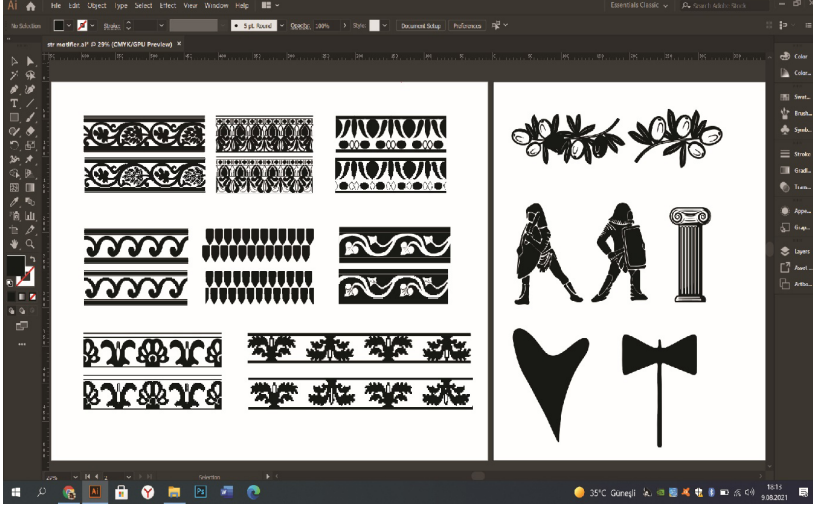

Çizim 1-2-3-4-5: Paint Programındaki Motif Eskiz Çalışmaları

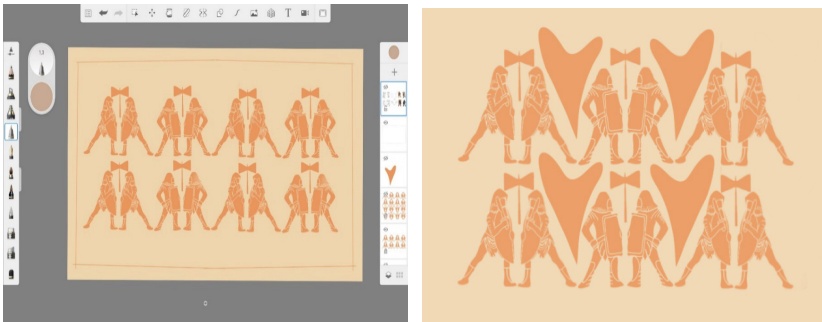
Çizim 6: Adobe Photoshop Programındaki Motif Eskiz Çalışmaları

Eskiz çalışmalarında görülen antik kentin kimliğinin önemli bir parçası olan gladyatör, çift yüzlü balta için kentteki bezemelerden yararlanılmıştır. Stratonikeia Antik Kentinde yer alan bitkisel motiflerden seçilenler de eklenerek kentin bütünü yansıtılması amaçlanmıştır (Bkz. Çizim 7).

Çizim 7: Adobe Photoshop Programındaki Motif Çalışmaları

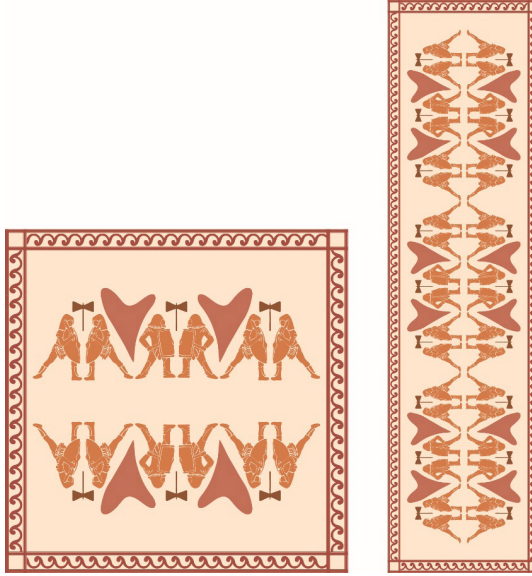
Eskiz çalışmaları sonunda belirlenen çizimler vektör tabanlı bir çizim programına aktarılmıştır. Eşarp ve şal tasarımı için belirlenen motifler farklı kompozisyonlarda denemeler yapılarak en doğru sonuç bulunmaya çalışılmıştır (Bkz. Çizim 8-9).

Çizim 8-9: Motif Kompozisyon Çalışmalarına Örnekler

Kompozisyon denemeleri sonucunda farklı stil ve çeşitlilikte tasarımlar seçilmiştir. Eşarp tasarımı için 90 cm x 90 cm'lik bir ölçü kullanılırken, şal

tasarımında 40 cm x 150 cm ebatları tercih edilmiştir (Bkz. Çizim: 10-11-12-13-14-15-16-17).

**Çizim 10-11: Eşarp (90 cm x 90 cm) ve Şal Tasarımı
(40 cm x 150 cm)**

**Çizim 12-13: Eşarp (90 cm x 90 cm) ve Şal Tasarımı
(40 cm x 150 cm)**

Çizim 14-15: Eşarp (90 cm x 90 cm) ve Şal Tasarımı
(40 cm x 150 cm)

Çizim 16-17: Eşarp (90 cm x 90 cm) ve Şal Tasarımı
(40 cm x 150 cm)

Kompozisyon çalışmaları sonrasında tasarımların her bir tasarım için renk seçenekleri de hazırlanarak son hallerine karar verilmiştir. Karar verilen bu çalışmaların gerçeğe yakın hallerini görme olanağı sağlayan Adobe

Photoshop için yapılmış hazır taslaklar üzerine giydirme çalışması yapılmıştır (Bkz. Çizim 18-19-20-21-22-23-24-25-26-27-28-29).

**Çizim 18-19-20-21-22-23-24-25-26-27-28-29: Dijital Model Üzerine
Giydirme Çalışması**

SONUÇ

Bu çalışmada, günümüz ürün tasarımı metotlarının kullanılmasıyla Stratonikeia Antik Kenti'ne özgü değerlerinin tanınırlığını arttıracak turistik hediyelik eşya olarak özgün eşarp ve şal tasarımları çalışması yapılmıştır. Kente özgü değerlerin belirlenmesi ve tasarımlara yansıtılması benzersiz çalışmaların ortaya çıkması için kilit nokta olarak belirlenmiştir. Aynı zamanda ziyaretçilerin özgünlük arayışları da bu şekilde karşılanabilecektir. Çalışmada kente ait özgün değerlerin belirlenmesinin ardından dijital ortamda özgün figürler üretilerek çeşitli kompozisyonlar oluşturulmuştur. Tasarımların nihai sonucunu görmede kolaylık sağlayan programlar ile gerçeğe yakın bir giydirme çalışması yapılmıştır. Karar verilen çalışmalar dijital model üzerinde sunulmuştur.

Karşılama alanındaki kentin kimliğini yansıtan ürün çeşitliliğinin artırılması adına örnek olan bu çalışma genişletilebilir niteliktedir. Tasarımlara ilham olan değerlerin çeşitlendirilme ve farklı şekillerde yorumlanması ile çok sayıda özgün çalışma üretilebilir. Kentten ilham alınarak ortaya çıkartılan motif ve desenler, öneri olarak eşarp ve şal için kullanılmış olsa da yeni üretim arayışları amacı kapsamında mendil, kravat, bez çanta gibi akla gelebilecek diğer tekstil ürünlerinde de kullanılabilir.

Karşılama alanlarında özgün ve kültürel mirasa has tasarım çalışmalarının sunulması dünyanın dört bir yanından gelen ziyaretçilerin dolaylı yoldan kentin tanınırlığının artırılmasına katkı sağlayacaktır. Ziyaretçilerin eğilimlerinin takip edilmesi ve buna yönelik koleksiyonların çıkarılması da sürdürülebilirliği destekleyecektir. Hediyelik eşyaların tasarımı ve üretimi aşamasında kültürel miras, turizm, tasarım ve sanat disiplinlerinden kişiler tarafından disiplinler arası bir çalışma ile gerçekleştirilmesi de beklenen sonuçta oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

Aksoy, E. (2022). İkonografik ve Dekoratif Bir Ögesi Olarak Balık Motifi, *Güzel Sanatlarda Araştırma ve Değerlendirmeler*, Editör: Prof. Dr. Hasan Arapgirlioğlu, Gece Kitaplığı, Ankara, 71-92.

Aliağaoğlu, A. ve Özkan, O. (2020). Antik Yunan Kentlerinin (Polis) Kentsel Ekoloji

- Perspektifiyle Değerlendirilmesi-Evaluation of Ancient Greek Cities (Polis) with Urban Ecology Perspective, *Doğu Coğrafya Dergisi- Eastern Geographical Review*, Cilt-Volume: 25, Sayı-Numbers: 43, 1-12.
- Baçoğlan Avcı, Ö. (2019). Çok Katmanlı Bir Kültürel Miras Alanında Mimari Koruma ve Restorasyon: Stratonikeia’da Bir Uygulama Örneği-Architectural Conservation and Restoration on a Multi-Layered Cultural Heritage Site: An Implementation Example from Stratonikeia, *Mimari, Heykel ve Küçük Buluntu Araştırmaları*, Editör: Bilal Söğüt, Stratonikeia Çalışmaları: 4, Ege Yayınları, İstanbul, 233-243.
- Çeliker, D. ve Dulupçu, M. (2017). Sürdürülebilirlik ve Yenileşim Açısından Turistik Hediyelik Eşyalar Konusunda Yenileştirilmiş Tasarımlar- The Innovative Designs about Touristic Souvenirs in The Context of Sustainability and Innovation, *Atatürk İletişim Dergisi*, Sayı: 12, 187-205.
- Genç, M. ve Koyuncu Okca, A. (2017). Stratonikeia Antik Kentinde Tespit Edilen Osmanlı Dönemi Doğal Boyama Atölyesi-Natural Dyeing Workshop from The Ottoman Period Found in Ancient City of Stratonikeia, *II. Uluslararası Akdeniz Sanat Sempozyumu (Doğal Boyama Sempozyumu-Çalıştay-Sergisi) Bildiri Kitabı-2nd International Mediterranean Art Symposium (Natural Dyeing Symposium-Workshop-Exhibition Proceedings Book (10-12 Mayıs-May 2017 Antalya)*, Akdeniz Üniversitesi Basımevi, Antalya, 182-188.
- Nadasbaş, S. E. ve Önemli, S. (2019). Moda Tasarımı Sürecinde Doğrudan (Biçimsel) Analoji Yönteminin Kullanımı ve Alternatif Örnekler-Use of Directive Analysis Method and Alternative Examples in The Fashion Design Process, *Ulakbilge*, Cilt: 7, Sayı: 33, 185- 204.
- Ongun, U.-Gövdere, B. ve Durgun Kaygısız (2015). Burdur İlinin Kırsal Turizm Potansiyelinin Değerlendirilmesi: Sorunları ve Çözüm Önerileri-Rural Tourism Potential Evaluation Of Burdur Province: Problems and Solution Proposals, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt-Volume: 7, Sayı-Issue: 12, 99-116.
- Öz, N. D. ve Aksoy, E. (2018). Zeyve Aşiret Dokumalarına Bir Örnek: Baskil Hacı Hasan Baba Türbesi’ndeki Halı Seccade ve Yolluklar-An Example for Zeyve Tribe Weavings: Carpet Prayer Rug And Runners in Baskil Hacı Hasan Baba Tomb, *JASSS-The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume: 69, 193-211.
- Öz, N. D. ve Koyuncu Okca, A. (2018). “Yukarıköy (Çanakkale-Ayvacık) Geleneksel Yörük Dokumaları-Traditional Yukarıköy (Çanakkale-Ayvacık) Yuruk Weavings”.

AMS-Asia Minor Studies International Journal of Social Science, Cilt: 6, Sayı: AGP Özel, 219-233.

- Öztürk, Y. ve Yazıcıoğlu, İ. (2002). Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Alternatif Turizm Faaliyetleri Üzerine Teorik Bir Çalışma-A Theoretical Study on Alternative Tourism Activities for Developing Countries, *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 2, 1-14.
- Söğüt, B. (2012b). Börükçü 2003-2006 Yılları Kazıları, *Stratonikeia'dan Lagina'ya Ahmet Adil Tırpan Armağanı-From Stratonikeia to Lagina Festschrift in Honour of Ahmet Adil Tırpan*, Ege Yayınları, İstanbul, 553-586.
- Söğüt, B. (2012b). Stratonikeia. *Actual Archeology*, 2, 80-92.
- Söğüt, B. (2013). Stratonikeia'da Hellenistik Dönem Öncesi, *K. Levent Zoroğlu'na Armağan*, Editör: M. Tekocak, 605-623.
- Söğüt, B. (2015). Stratonikeia'nın Yerleşim Tarihi ve Yapılan Çalışmalar, *Stratonikeia Çalışmaları I Stratonikeia ve Çevresi Araştırmaları*, Editör: Bilal Söğüt, Ege Yayınevi, 1-9.
- Subaşı Avar Ş. ve Öz N. D. (2022). Stratonikeia Antik Kenti'ndeki Süsleme Unsurlarının Günümüz Kilim Tasarımlarında Değerlendirilmesi, *Güzel Sanatlarda Araştırma ve Değerlendirmeler*, Editör: Prof. Dr. Hasan Arapgirlioğlu, Gece Kitaplığı, Ankara, 137-156.
- Swanson, K. K. and Timothy, D. J. (2012). Souvenirs: Icons of Meaning, Commercialization and Commodization, *Tourism Management*, Volume: 33, 489-499.
- Williamson, C. (2013). Civic Producers at Stratonikeia The Priesthoods of Hekate at Lagina and Zeus at Panamara, *Cities and Priests*, Editör: M. Horster & A. Klöckner, Berlin, 209-245.

Doç. Ayşegül KOYUNCU OKCA

1980 tarihinde Denizli-Çivril’de doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Çivril’de tamamladı. 2001 yılında Selçuk Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi El Sanatları Eğitimi Bölümünden derece ile mezun oldu. Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Geleneksel Türk El Sanatları Anasanat Dalı’nda 2005 yılında yüksek lisansını, 2011 yılında sanatta yeterlik eğitimini tamamladı. Pamukkale Üniversitesi Denizli Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu El Sanatları Bölümünde 2007 yılında Öğretim Görevlisi olarak başladığı akademisyenlik görevine 2012-2018 tarihleri arasında Yardımcı Doçent olarak sürdürüp, 2018 yılından itibaren de Doçent olarak devam etmektedir. Akademik çalışmalarında özellikle kültür, Yörük kültürü, geleneksel dokumalar, kaybolmaya yüz tutmuş geleneksel meslekler ve kültürel mirasın korunup yaşatılması konularını irdelemektedir. Sanatsal çalışmalarında toplumsal sorunlara dikkat çekmeye çalışan sanatçı, toplumu bilinçlendirmeyi kendisine amaç olarak seçmiştir. Ulusal ve uluslararası kişisel sergileri, katıldığı ulusal ve uluslararası karma sergileri, yurt içinde ve yurt dışında yayınlanmış makaleleri, ulusal ve uluslararası sempozyumlarda-kongrelerde sunulmuş çok sayıda bildirisi bulunmaktadır. Ayrıca tasarım merkezlerinde araştırmacı ve danışmanlık görevlerini yürütmektedir.

Ezgi KABUKÇU

1993 tarihinde Denizli’de doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini Denizli’de (Denizli Anadolu Lisesi) tamamladı. 2018 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Endüstri Ürünleri Tasarım Bölümünde lisans eğitimini tamamlamıştır. Aynı yıl Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü Kültürel Varlıklarını Koruma ve Onarımı Ana Bilim Dalında yüksek lisans eğitimine başlamıştır ve halen yüksek lisans eğitimine devam etmektedir. Eğitim-öğretim hayatı süresince tasarım, etkileşim ve kültürel miras konularında çalışmalar yürütmüş çeşitli projelerde görev almıştır. Halen serbest tasarımcı olarak çalışmalarına devam etmektedir.

4. BÖLÜM

BULUTLAR VE GÖKYÜZÜ: TOMUR ATAGÖK RESİMLERİNDE AYDINLIK, UMUT VE ÖZGÜRLÜK İMGELERİ

Mehmet İlhan GÜL
Yıldız Teknik Üniversitesi,
Sanat ve Tasarım Yüksek Lisans Prog. Öğr.

Doç. Dr. Burak BOYRAZ
Yıldız Teknik Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi

*“Yaşamla sanat arasında bir fark göremiyorum aslında. Birbirlerinin devamı gibi geliyor bana. Dolayısıyla yaşamımda yaptığım her şey sanatıma katılıyor”.*¹

Tomur ATAGÖK

GİRİŞ

Sanayi Devrimi beraberinde birçok yenilik getirip insan hayatını kolaylaştırmıştır. Ancak ivmelenen üretim olgusu zamanla önemini kaybetmiştir. Takiben Batı ülkelerinde bir tüketim yarışı başlamıştır. Yarış esnasında temel ihtiyaçlar adına toplumdaki bireye, yani genelden özele indirgenen bir yaklaşım belirlemiştir. Tabana yayılıp, kabul gören bu yaklaşım, vakit ilerledikçe kitle iletişim araçlarının desteği ile diğer coğrafyalara tesir etmiştir. Artık birey, popüler kültür ve postmodernizm kavramları

¹ Sanatçının *Yusuf Taktak* ile gerçekleştirmiş olduğu 1994 tarihli söyleşiden (Pelvanoğlu, 2015, s.239).

küreselleşmenin eşliğindedir.² 20. Yüzyılın ikinci yarısında etkili olacak bu durum, gitgide kuvvet kazanan kapitalizmin desteği ile yeni bir toplumu müjdelemektedir.

Söz konusu toplum bilgiye haizdir. Fakat tüm benmerkezci reflekslerine rağmen bilgiyi yalnızca erişimi yücelik hissiyatı veren bir meta olarak görmemektedir. Onun için bilgi bir araçtır. Postmodern dünyada yankı bulan, mesafe kat ettikçe sorumluluk gerektiren bir rekabetin ayrıcalıklı anahtarıdır. Özellikleri sayesinde belirsizlikleri giderebilmektedir. Sonuca ulaşılmasına yardımcı olmaktadır. İnsanoğlunun varoluş misyonunu anlamlandırarak, duyumsama kabiliyetinin artmasına aracılık etmektedir.

Sınırlarını kestirmesi güç bir kuvvet olan bilginin getirileri bu denli katmanlı iken aynı vakitlerde fikir olgusu değer kazanmıştır. Mevcut durumda analitik düşüncenin genel geçerlik arz eden, tekil karşılıkları yoktur. Fikirler rekabet etmektedir. Bunu en yalın hali ile bilim ve sanat mecralarında gözlemlemek mümkündür. Çünkü yeni dünyanın bilim insanları ile sanatçıları savaşılar neden olan katı ve tekdüze bakış açılarından sıyrılmaya gayretindedir. Sadece geçmişten dersler çıkarıp, modernizmi etüt etmemişlerdir. Geride bıraktıkları öz değerleri sorgulayarak kendi gerçeklikleri ile de yüzleşmişlerdir. Bu çerçevede etiği ve yeteneği harmanlayan bir güzergâhın izcilerine dönüşmüşlerdir.

Sanatçılar üzerinden ilerlersek, 20. Yüzyılda talep edilenden bağımsızlaşan cüretkâr kimlikleri ve toplumsal gözlemlere dayalı tecrübeler, onlara deneysel çıktılar vermekten kaçınmama refleksini kazandırmıştır. Bu refleks eşliğinde yapıbozumu metinler üzerinden gerçekleştirdiği türden bir çözümleme çabası içine girmişlerdir. Amaçları bazen sıradan imajları, bazen de nesnelere anlam katmanlarına bölerek yeni bulgulara ulaşmaktır. Böylelikle alternatif ifade biçimleri geliştirebileceklerdir.³ Yaşanan bu gelişme alışlageldik sanat estetiğinin değişimine işaret etmektedir. Geniş perspektiften bakıldığında yüzyıllar boyu süregelen ilahi konuları resmetme ve doğayı betimleme bağımlılığı yavaş yavaş bir kenara bırakılmaktadır (Akbari, 2021, s. 475).

2 *Şahiner*'in *Jameson*'dan aktarmış olduğu benzer nitelikli bir ifade mevcuttur (2008): “*Postmodernizm, Modernizm'in tekeli kapitalizme dayalı anlayışından, çok uluslu kapitalizme geçişi temsil eder*” (s.206).

3 Burada 1960'lara bir parantez açmak gerekir. *Şahiner*'in ilgili zaman dilimine ve sanatçıların postmodern çıkışlarının karakteristiğine yönelik bir tespiti bulunmaktadır (2008): “*1960'lı yıllardaki postmodern çıkışların karakteristiklerinden belki de en önemlisi kurumsallaşmış sanata, müzeler ve galerilere, eleştirel akademik beğeni hiyerarşilerine, sanat eserlerinin sınırları çizilmiş teşhir nesnelere karşı başlatıldığı saldırıydı*” (s.208).

Değişim 21. Yüzyıla kadar sürecektir. 21. Yüzyılın öznesi ise bilginin ardılı ve pratikleşen becerilerinin bir simgesi olan teknolojidir. Sanatçılar teknolojiyi başta iletişim olgusu üzerinden irdeleyecektir. Gündelik yaşama etkilerine dair gözlemlerde bulunacaktır. Olumlu ve olumsuz getirilerini değerlendirecektir. Öte yandan teknolojinin uzantısı olan bir sanal dünya söz konusudur. Kullanıcılarına fizik kurallarından bağımsızlık vaat eden bu dünyada her sanatçı mutlak bir kontrole sahiptir. Uygulamada yine klasik resimde olduğu gibi realiteye müdahale edilebilmektedir. Ayırt edici özellik ise üretim esnasında imkân tanınan ve iz bırakmayan “geri alma” seçeneğidir (Bkz. Ctrl + Z). (Bir diğer getirisi de sergileme için mekân arayışını sonlandırılmış olmasıdır. Çünkü sanal mecralar, hem bu hem de (göreceli bir kavram olmasına rağmen ağırlıklı olarak fizik kuralları içinde tetkik edilen) zaman olgusundan bağımsızdır (Lozano, 2017, s. 4)).

Aktarmış olduklarımız, sanal dünyanın teşvik edici özelliklerinden yalnızca bir kaçıdır. Tamamlamak için mevcut durumu ifade etmek yerinde olacaktır.

Bugünün sanatçı adayları öncekilerden farklı bir eğitim tedrisatından geçmektedir. Artık bütünüyle sözel alt yapı barındıran sanat eğitimi geride kalmıştır. Akademik ortamlar disiplinlerarası uygulamalara açıktır. Kimi okullar klasik çizgilerini korumaktadır. Bazıları ise bilindik metot ve malzemelerden sıyrılmaya çabası göstermekte, odak noktalarını sayısal bilimlere çevirerek; piksel imajlar ile 1 & 0'lara yoğunlaşmaktadır. Dijital alışkanlıklar (veya bağımlılıklar), internet, sanal cüzdanlar ve sosyal medyalar özümüzden çıkıp çoğalan bu durum “sanat” olgusunun gelecekte de kabuk değiştireceğinin göstergesidir.

Koşullar ne olursa olsun 21. Yüzyıl sanat yapıtları içinde hala tabiata öykünen klasik imgelere rastlamak mümkündür. Bu tür yapıtlarda kullanılan metotlar geleneksel olabilmektedir. Ancak kompozisyonlar sanat tarihinin uzun soluklu serüveninden dersler çıkarıldığını beyan eder niteliktedir. Altı çizilmelidir ki türevi sanatçıları tespit etmek ve bunu yaparken sonuca tek bir yapıt üzerinden ulaşmak oldukça güçtür. Çünkü imgeler arasındaki bağlantıları saptayarak isabetli eleştirilerde bulunmak zaman alan bir süreçtir. Bu ancak benzer yapıtlara yönelik okumalar ile; demeçler, eleştiri metinleri, bilgi etiketleri/panoları, kataloglar vb. yayınlar üzerinden sunulan yazılı ifadelerle ilgili araştırmalar yapıldıktan sonra gerçekleşebilmektedir.⁴

⁴ Bugün sanat eleştirisine bakıldığı zaman derin bir literatürden söz etmek mümkündür. *Karabulut*'un belirttiği gibi (2008): “Günümüzde sanat alanında, eleştirinin genel tanımı içinde yer alan, fakat aslında eleştiri sayılmaması gereken bir çok eleştiri yapma atılımlarına

Metnin imgelerine gelirse alt başlıklarda konu edilenler, manzara resimlerinden aşına olduğumuz bulutlar ve gökyüzüdür. Araştırma bu imgelerin postmodern dünyadaki örneklerini Türk resminin bilindik isimlerinden *Tomur Atagök* (1939) üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. İçeriğe değinirsek birinci bölümde *T. Atagök*'ün kısa bir biyografisine yer verilmiştir. İkinci bölümde ise seçili yapıtları etüt edilmiştir. Toplamda beş (5) adet yapıt etüt edildikten sonra genel bir değerlendirme yapılmıştır. Sonuç başlığı altında yapılan bu değerlendirmede öncelikle bulut ve gökyüzü imgelerinin kullanım amaçlarına değinilmiştir. Ardından da (konuyla bağlantılı olmaları sebebi ile) sözlü ve görsel dil arasındaki farklılıklar üzerinde durulmuştur.

1. TOMUR ATAGÖK VE SERGİLERİ HAKKINDA

Bulutları ve gökyüzü imgelerini konu edindiğimiz metnin odağı 1939, İstanbul doğumlu sanatçı *T. Atagök*'tür.⁵ Birleşik Devletlerde BFA ve MA dereceleri bulunmaktadır (*University of California / Berkeley*).⁶ *Yıldız Teknik Üniversitesi, Müzecilik Yüksek Lisans Programı*'nın kurucusudur.⁷ 2004 ve 2006 yılları arasında aynı üniversitede *Sanat ve Tasarım Fakültesi*'nin dekanlık görevini üstlenmiştir. Akademik faaliyetleri kadar organize ettiği sergiler ile de öne çıkmaktadır. Bunlar içinde kıymetli sanatçıların katılım gösterdiği karmalar söz konusudur. Ancak bizi ilgilendirenler kişisel sergileridir.

rastlandığı söylenebilir. Bunlar; bilimsel veya bilimsel olmayan eleştiri türleri olabilir. Her türlü sınıflama belli bir amaca yöneliktir; resmin kimi yönünü betimlemek ya da vurgulamak ister". (s.64).

⁵ Sanatçı lisans öncesi eğitimini *Robert Koleji*'nde tamamlamıştır. Aynı zamanda *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sanatta Yeterlik* mezunudur. 1993 yılında profesör unvanına layık görülmüştür.

⁶ *T. Atagök*'ün *lebriz.com*'da yer alan 2009 tarihli söyleşisinden. Sanatçının eğitim yıllarındaki yurt dışı izlenimlerine dair: "1962'de Berkeley'e geldim, çok faal bir yerd ve tepki merkezi gibiydi. O sırada Berkeley'de öğrenci hareketleri vardı. Kadın eşitliği, kadın sanatçı etkinlikleri gibi hareketlerse California'da yer alıyordu. California New York'a nazaran biraz daha avangartır; dolayısıyla tepkilerin sosyal ortamda biçimlenmesini çok fazla görüyordum o zamanlar" (Tomur Atagök: *Sıra Bana Ne Zaman Gelecek?*, 2009).

⁷ Bu aşamada sanatçının müzecilik üzerine kaleme almış olduğu çok sayıda metin olduğunu belirtmek gerekir. Türevi yayınlarında müzecilik ile birlikte kültür politikalarına da değinmiştir. Bu anlamda süreklilikle vurguladığı durum, müzelerin sadece tarihi koruyan kurumlar olmadığıdır. Müzeler, yaşam boyu gelişimin ve öğrenmenin sürekliliği adına da önem arz etmektedir (Atagök, 2021, s. 152).

Resim 1. *T. Atagök*'ün müzelere odaklanan metinleri üzerinden derlenen ve *Yıldız Teknik Üniversitesi* çatısı altında hazırlanan “Müzeler ve Müzecilik Üzerine Yazılar” başlıklı eseri. Yayına hazırlayan: *Kadriye Tezcan Akmehmet*, Kapak Tasarımı: *Çağatay Bilsel*.

Kaynak: *Yıldız Teknik Üniversitesi*, 2021.

T. Atagök'ün sanat kariyeri, 1966 yılında, *Devlet Güzel Sanatlar Galerisi*'nde açmış olduğu kişisel sergisi ile başlamıştır (İstanbul). Devamında Birleşik Devletlerde çok sayıda sergi organize etmiştir. Yapıtları ile *Taksim Sanat Galerisi* (İstanbul, 1974), *Baraz Sanat Galerisi* (İstanbul, 1978), *Mine Sanat Galerisi* (İstanbul, 1993) ve *Akbank Sanat Merkezi* (İstanbul, 1997) gibi kurumlarda boy göstermiştir. Başka sergileri de mevcuttur. Bilhassa 2010 ve sonrasındakiler, geride bıraktığı sanat yaşamını yeni kuşaklar ile buluşturduğu sergilerdir. Bu zaman aralığının hemen başında *Galeri Artist*'in Ankara ve Berlin'deki salonlarında peşi sıra iki etkinlik düzenlemiştir (2010) (Boyraz & Şahin, 2018, s. 74).

2011'de İstanbul'da yer alan *Kare Sanat Galerisi*'nde “Doğanın Çağrısı” isimli bir sergi açmıştır. Bunu İstanbul, *MKM*'de (*Beşiktaş Çağdaş*) takdim etmiş olduğu bir retrospektif izlemiştir (2015). 2017 ve 2018'de, *RH+ Sanat Galerisi*'nde (Bkz. *RH+ Art Project / İstanbul*) ve *Portakal Çiçeği Sanat Galerisi*'nde (Ankara) düzenlediği sergiler bulunmaktadır. (Bkz. “Doğa, Kadın ve Anılar” ile “Yaşam ve Sevgi”). Sanatsal faaliyetlerini *Kibele Sanat Galerisi*'ndeki (İstanbul) “Döngüsel İzler” (2020) ve *Yıldız Teknik Üniversitesi, Tarihi Hamam Binası*'ndaki (İstanbul) “Kağıt İşler” (2021) takip etmiştir (Boyraz & Şahin, 2018, s. 81).⁸

⁸ “Kağıt İşler” isimli sergisi üzerine *Milliyet*'te yer alan bir demeci: “*Bu sergiyi gençlerin bulunduğu bir yerde açmak benim için çok sevindirici. Bu sergide seneler evvel yapmış olduğum kâğıt üzerine işleri sergiliyoruz. Böylelikle eski dönemden işler, bugünkü gençlere aktarılmış oluyor. Eserlerim doğa ve kadın ilişkileri üzerine*” (*Ustanın Gençlere Aktardıkları*, 2021).

Resim 2. T. Atagök'ün Yıldız Teknik Üniversitesi, Tarihi Hamam Binası'ndaki (İstanbul) "Kağıt İşler" (2021) isimli sergisinden bir kolaj.

Kaynak: Burak Boyraz Arşivi, 2021.

Örneklere değinmeden evvel, üstteki sergiler aracılığı ile sunmuş olduğu eserlerden bahsetmek gerekir. Geriye dönük bir araştırma yapıldığı vakit, 1960'lı yıllarda bütünüyle soyut çalışmaları olduğu görülebilir. Ancak ilerleyen zamanlarda içselleştirdiği sorunlara değinmeyi tercih etmiştir. Bu çerçevede kadın, doğa ve yaşam döngüsünü harmanlayan bir üslubu benimsemiştir. Yer yer metalik yüzeyler üzerinde çalışmıştır. Yine soyut çalışmalarını izleyen süreçte gri, yeşil ve maviye temas eden kompozisyonlarında, mor ile pembe renk lekeleri arasına gizlemiş olduğu kadın figürlerine rastlamak mümkündür. Sanatı olgunlaştıkça tanrıçalar gibi kutsallık atfedilen diğer figürleri de kullanmaya başlamıştır. Hatta tanrıçaları merkeze aldığı büyük ebatlı kompozisyonları mevcuttur.

Asamblaj kategorisine giren üretimlerine bakarsak, bu gibi yapıtları doğa adına sembolik anlamlar barındırmaktadır. Malzeme olarak kırık ağaç dalları, çalı parçaları ve kuru yapraklar kullanmıştır. Biçimsel özelliklerine değinirsek, bazılarını bir çerçeve üzerine, köşe istikametlere yerleştirmiştir. Bazılarını ise düz bir zeminde, adeta birer tabiat replikası oluşturur nitelikte konumlandırmıştır.

Heykellerine de bir paragraf ayırmak gerekir. Tematik üslubu heykelleri üzerinde de kendini göstermektedir. Geri dönüşüm ve sürdürülebilirliğe işaret

edercesine vücut bulan “doğadan heykeller” küçük ebatlıdır. 2011 tarihli “Doğanın Çağrısı” sergisinde kolektif bir sergileme ile sunulduktan sonra, 2015 tarihli retrospektif sergisinin kataloğunda karşımıza çıkmaktadırlar. En yalın ifade ile doğadan “artan” organik malzemeler ile hazır nesnelere birleşiminden oluşmaktadırlar.⁹

Resim 3. *T. Atagök*'ün, hazır nesnelere kullandığı küçük ebatlı eserlerinden biri. *Burak Boyraz Koleksiyonu.*

Kaynak: *Tomur Atagök, Retrospektif Kataloğu, 2015.*

2. ÖRNEK YAPIT İNCELEMELERİ

Anlaşılabileceği üzere *T. Atagök* çok yönlü bir sanatçıdır. Metin için ele alacağımız yapıtları resim disiplinine dahil olanlardır. Öncesinde, sanat nesnelere etüt ederken genellikle göstergeler, yani biçimsel imgeler üzerinden hareket edildiğini söylemekte fayda vardır. Ancak beynimizde karşılıklı olan göstergeler ile daha soyut nitelikli olanları yorumlamak arasında bir farklılık

⁹ Kimi söyleşilerinde sanatçının küçük ebatlı heykelleri için kullandığı ifadeler mevcuttur. Doğada toplayıp, yapıtlarında yer verdiği “omurga” kemikleri için sarf ettiği sözlerde sonraki kısımlarda değineceğimiz pembe renk konusuna da bir açıklık getirmiştir: “*Bulduğum omurgaları, kemikleri toplayıp, boyayıp heykel olarak da sergiliyorum. Ancak resimler içinde biçimsel bir öge olarak yer alması simgesel. Omurga insan anlamına geliyor. Ayakları üzerinde duran, düşünen güç olarak insanı temsil ediyor. Kullandığım pembe renk de kadını simgeliyor*” (Öztürk, 2019).

söz konusudur. Bu durum *Günay*'ın ifadeleri ile izah edilebilir (2008):

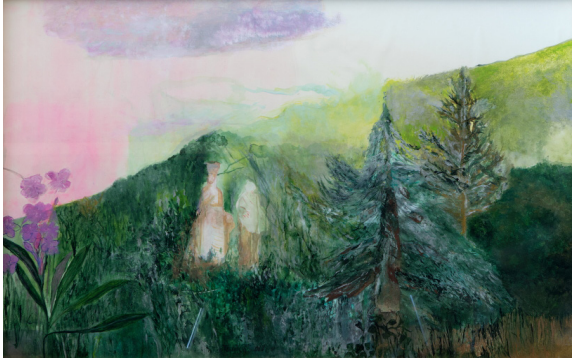
“Görsel anlatımlardaki göstergelerin yorumlanması her zaman kolay olmayabilir. Örneğin görüntüsel (fr. iconique) dediğimiz göstergelerin nesnelere bulmak kolaydır. Görüntüsel göstergeler, gösterge ile beynimizde oluşan imge arasında bir benzerlik vardır. Buna karşın yoğrumsal denilen sanat içerikli göstergelerin gerçek dünyada ya da düşünsel evrende denkliklerini bulmak zordur. Yoğrumsal göstergeler bir nesneye gönderimde bulunurlar. Bu tür göstergelerde nesnenin biçimi, maddesi, rengi gibi konuları betimleyen yanlar bulunabilir” (s.14).

Ana temalarımız; “bulutlar ve gökyüzü” görüntüsel göstergelerdir. Sergi ziyaretçilerinin onlara yönelik birikimleri bulunmaktadır. Dolayısıyla denkliklerine dair çağrışımda bulunmak, yani eşleştirme yapmak kolaydır. Ayrıca kullanışlı ve yaygın imgelerdir. Ayrıcalıkları iletişim açısından önem arz etmektedir. Söz konusu iletişimi doğrusal biçimde yönlendiren ilk belirteç ise eser adlarıdır.

Sanat nesnelere yönelik çıkarımları kaleme alırken; sanatçı, sanat yapıtı ve izleyici arasındaki iletişime ivme kazandıran eser adlarını göz önünde bulundurmak gerekir. Birer yazılı anlatım araçları olan eser adları yapıtların özümsemesini pratikleştiren anahtar kelimelerdir. Genel değerlendirmelere yön verebilmekte, bazen de eseri bütünüyle yoruma kapatabilmektedirler. Buna tesir eden bir diğer etken ise sergi başlıklarıdır.

Sergi başlıkları tüm dengelinin ilk adımıdır. *T. Atagök*'ün sanatsal faaliyetlerinde olduğu gibi izleyici; belirli bir temaya, sanatçıya, zaman dilimine, coğrafyaya veya üsluba dair ön bilgiyi bu başlıklar üzerinden almaktadır (Bkz. *Doğa, Kadın ve Anılar / Yaşam ve Sevgi*). Yani onlar da en az eser adları kadar yol göstericidir.

Üstteki ifadelerin ardından birinci örneğimiz olan “Doğada İki Tanrıça” adlı eseri etüt ederken görüntüsel göstergelerin üzerinde durulabilir (Bkz. Resim 4). 2012 tarihli, “Doğada İki Tanrıça”, bir kağıt üzeri karışık tekniktir. 70 x 100 cm ölçülerindedir. Yeşillikler içinde bir tepe tasviri olan orman arazisi imgesi ile tekil bir bulut ve gökyüzünden oluşmaktadır. Esere adını veren iki tanrıça orman arazisi içinde, yan yana ve kompozisyonun merkezine doğru ilerlerken tasvir edilmiştir.

Resim 4. T. Atagök'ün, “Doğada İki Tanrıça” adını taşıyan 2012 tarihli kağıt üzeri karışık teknik çalışması. Eser 70 x 100 cm ebatlarındadır.

Kaynak: Kolekta Arşivi, 2022.

Eser adı, konuları ve hareketlerinden yola çıkarsak ile bu iki tanrıçanın kompozisyonun özneleri olduğu; bulut, gökyüzü ve orman arazisinin ise bu iki tanrıça için birer çevre unsuru oluşturduğunu söylemek yanlış olmaz.

Metni ilgilendiren kısma gelirse, orman arazisi yeşil renkleri ve ağaç gövdeleri ile toprağı betimleyen kahverengi tonlar barındırırken, bulut ve gökyüzü için durum biraz farklıdır. İlk görünen pembe gökyüzündeki hafif morumsu buluttur. Yine sol köşede bu renkleri barındıran bir çiçek imgesi bulunmaktadır. Bu renkler doğada karşılıkları olan renklerdir. Ancak konu T. Atagök olunca pembe ve mor alt mesajlar içerebilmektedir (Bkz. Dipnot 9). Nitekim sanatçı, özümsemiği değerler bağlamında çok sayıda yapıtında kadın figürüne değinmiştir. Destekleyici bir ifade için *Baytar*'ın sözlerine bakılabilir (2022):

“Atagök kendisini toplumsal sorunlara yönlendiren başlıca iki unsur üzerinde durur. Özellikle Amerika'daki şahit olduğu kadın hareketlerinin etkisi ile toplumsal ve kültürel sorunları ele aldığı belirtir. Cinsiyet farklılıkları, kadına ve topluma yönelik şiddet ve savaş gibi konulara yönelir. Sanat ortamını izlerken kadın sanatçıların pek çoğunun daha çağdaş yaklaşımlarla güncel dünyayı yakalamış olduklarından söz eden sanatçı, kadına yönelik çalışmalarına önce araştırma, sonra konferans ve birkaç kadın sergisi ile başladığından ve ilk olarak sanatçının ne yaptığı, ne yaşadığı ve sorunlarıyla ilgilendiğinden söz eder” (s.96).

Buradan hareketle “Doğada İki Tanrıçanın” bünyesinde yalnızca tanrıça

tasvirleri barındıran bir manzara resmi olmadığı ileri sürülebilir. Kompozisyonda yer verilen tanrıçalar, kadının kutsallığını temsil eden sembolik imgelerdir. Pembe ve mor ise yine kadına işaret etmekte, uçsuz bucaksız orman arazisi ile de kadının özgürlüğü ve bağımsızlığı simgelenmektedir.¹⁰

“Doğada İki Tanrıça” adlı yapıttakine benzer bir durum “Yeşil Peysaj” için de geçerlidir (Bkz. Resim 5). “Yeşil Peysaj” 1965 tarihli bir eserdir. Yani üretim yılı oldukça eskidir. Ancak sanatçının son on yıl içindeki sergilerinde bu yapıta da yer verilmiştir. Hatta “Yeşil Peyzaja” retrospektif sergisinin kataloğunda rastlamak mümkündür (Bkz. *T. Atagök, Retrospektif Kataloğu*, 2015, s. 47).

Resim 5. *T. Atagök*'ün, “Yeşil Peysaj” adını taşıyan 1965 tarihli yağlıboya çalışması. Eser 153 x 170 cm ebatlarındadır.

Kaynak: *Tomur Atagök, Retrospektif Kataloğu*, 2015.

¹⁰ *T. Atagök*'ün “Döngüsel İzler” isimli sergisi için 17 Ocak 2020 tarihinde *Hürriyet*'e vermiş olduğu raportajdan iki kesit. İlki kendi ağzından bir demeç. İkincisi ise söyleşi için kaleme alınan biyografik kısımdan bir alıntı: “*Judy Chicago ve Miriam Schapiro, Los Angeles civarındaki bir okulda bir 'kadın araştırmaları merkezi' (Womanhouse) açtılar. Bu, bence çok önemliydi. Çünkü kadınlara neden başarılı ya da neden başarısız oldukları gösteriyorlardı. Benim Türk kadınlarıyla ilgili bir resmim var. Orada da benzer kadın araştırmaları merkezlerini açmış olan bazı kadınları görürsünüz.*” (Atagök, 2020). Devam eden biyografik kısımda ise şu şekilde bir ifade mevcut: “*ABD deneyimi, Tomur Atagök'ün zihninde önemli kapılar açtı. Bu, eserlerine de yansyordu, kadın-erkek eşitsizliği karşısındaki tavrına da... Eserlerinde tanrıçalar kadar, sıradan kadınları da odağa aldı. Kendisi için aslında bu ikisi arasında bir fark yoktu. Ancak izleyicinin sorgulamasını istiyordu*” (*Tomur Atagök: Akademi Kadınlar Ayrımcılığın Farkında Bile Değildi*, 2020).

Göstergelere bakarsak yapıt bir manzara tasviridir. Belirli bir derinliğe sahiptir. Söz konusu derinliğin uzak kısmında, resim kurallarına uygun biçimde silüete yakın görünümdeki tepeler yer almaktadır. Hemen önünde bir orman arazisi bulunmaktadır. Bu araziye belki bir göl, belki de bir deniz kıyısı izlemektedir. Yaklaşan kısım orman arazisinin devamı iken, netlik ön plana doğru ilerledikçe artmaktadır. Resimde gökyüzüne ayrılan kısım neredeyse üçte bir oranındadır. Gökyüzü sol kısma doğru mavileşmekte, bulut imgesi ise yine morumsu renkler barındırmaktadır. İlginç olan bulutların arasından inen ışık huzmesinin oldukça keskin bir biçimde tasvir edilmiş olmasıdır. Bu tip ışık huzmeleri, türevi niteliklere sahip resimlerde genellikle aydınlığın yakın olduğuna veya umuda işaret etmektedir.

Retrospektif kataloğunda yer verildiği şekliyle 1960-1975 arası dönem *T. Atagök*'ün soyut tanımlama dönemidir (Bkz. *T. Atagök, Retrospektif Kataloğu*, 2015, s. 37). Ancak *Baytar*'ın sözlerinden hatırlanacağı üzere *T. Atagök* kadının sorunları ile yakından ilgilenmiştir. Tablo 1965 üretimidir. Sanatçının kadını baskın biçimde ele alacağı figür ve soyut serüveninden (1979 - ...) yıllar evvel bu yönde bir mesaj vermiş olması olasıdır. Çünkü bu yöne meyil ettiği tarihler 1960'lardır. Dolayısıyla mavileşen gökyüzündeki "mor" buluttan inen ışık huzmesinin, 1960'larda öncelikle Birleşik Devletlerde vuku bulan ardından da küreselleşen kadına yönelik sosyal hareketlere göndermeler barındıran bir umut tasviri olduğu ileri sürülebilir. Bir diğer bakış açısı ile de: mor bulut kadını, ışık huzmesi ise kadının topluma kazandırdığı aydınlığı simgelemektedir.

Sonraki yapıtımız alışlagelmişin dışında bir görünümüdür. *T. Atagök* 2008'de bilindik sanatçı *Van Gogh*'u tetkik eden metinler kaleme almıştır. Bunlar biyografik niteliktedir. Konuya dair derinleşen araştırmaları vakit ilerledikçe sanatsal bir karşılık bulmuştur. Üçüncü örneğimiz; "Yaşam, Kalpler, Zeytin Ağaçları ve Van Gogh'un İskemlesi" adını taşıyan 2008 tarihli, yerleştirme destekli bir triptiktir (Bkz. Resim 6).

Resim 6. *T. Atagök*'ün, “Yaşam, Kalpler, Zeytin Ağaçları ve Van Gogh’un İskemlesi” adını taşıyan 2008 tarihli yerleştirme destekli yapıtı. Resimlerin her biri 200x100 cm ebatlarındadır. Özel koleksiyondadır.

Kaynak: *Tomur Atagök, Retrospektif Kataloğu, 2015.*

İskemleyi bir kenara bırakırsak, özel bir koleksiyonda yer alan bu eserin resim kısmında, merkezde bir kalp imgesi, onun etrafını saran pembe eldiven temsilleri ve *Van Gogh*'un özgün üslubuna öykünen bir doğa imgesi mevcuttur. Yer yer ağaç dalları ve yaprak temsilleri görünmektedir. Fakat baskın göstergeler içinde en geniş planlı doğa imgesidir. Sol üst köşede bulunan ve bilhassa ilk iki resmin üst köşesine konumlandırılan doğa imgesinde, yeşillikler üzerindeki lirik bulutlar, mavi gökyüzünde seyir etmektedir. Bu izleyicide olumlu bir etki uyandırma potansiyeli barındırırken, bulutları ve gökyüzünü oluşturan fırça vuruşları *Van Gogh*'unkiler ile örtüşmektedir. Kaldı ki resim her şeyden önce ona ithaf edilmiştir.

Van Gogh'tan izler barındıran bu eserde popüler otoportrelerinden veya diğer figüratif eserlerinden ziyade bir doğa imgesinden faydalanılmış olması tesadüf değildir.¹¹ Resmin üretim tarihi *T. Atagök*'ün doğa imgelerine ilgi duymaya

¹¹ Sanatçı çoğu kez doğaya öykündüğünü belirtmiştir. *T. Atagök*'ün *Hülya Küpçüoğlu* ile yaptığı 2017 tarihli söyleşiden. Doğaya vurgu yaptığı eserleri için sarf ettiği cümlelerden bir alıntı: “Eserlerimin genel olarak bir protest yanı olduğunu söylemek istemem. Asıl amacım, insanlara sanat yoluyla düşünmeye yönlendirerek yaşadığımız ortamın ve insanların bir biriyle ilişkilerinde huzurlu ve anlayışlı bir yaşama yönelmeleridir. Doğanın korunması ve insanların sevgiyle birbirine davranmaları gerektiği konusunda odaklanıyorum”. (Küpçüoğlu, 2017).

başladığı dönemlere denk gelmektedir. Farklı bir bakış açısı sunarsak, çevirisi ülkemizde de yayımlanan “Theo’ya Mektuplar” adlı yayında *Van Gogh*’un kardeşine bir öğüdü bulunmaktadır. “*Aydınlığı, özgürlüğü ara ...*”¹² Sanatçının hâlet’i ruhiyesi hakkında ipucu veren bu ifadenin resimlerine yansımış olduğunu varsayarsak, *T. Atagök*’ün doğa imgesini seçme sebebinin yalnızca bu imgeye duyduğu ilgi değil, yine aydınlık ve özgürlük gibi kavamlara atıfta bulunma arzusu olduğu ileri sürülebilir. Bu bağlamda diğer göstergeler: pembe eldivenler bir kez daha kadına, kalp ise en bilindik şekli ile sevgiye işaret etmektedir.

Dördüncü yapıtımız olan “Kadının Ne Hakkı Var” 2014 tarihli (Bkz. Resim 7). 100 x 200 cm ölçülerinde olması sebebi ile geniş ebatlı bir yapıt olduğu söylenebilir. Yapıtı öncekilerden farklı kılan, “isminin tablonun üzerinde (sol alt köşede) yazıyor olmasıdır”.¹³ “Kadının Ne Hakkı Var” bir soru cümlesidir. Dolayısıyla izleyiciye bir soru sorulmakta yani düşünmeye teşvik edilmektedir.

Resim 7. *T. Atagök*’ün, “Kadının Ne Hakkı Var” adını taşıyan 2014 tarihli tuval üzeri akrilik yapıtı. 100x200 cm ebatlarındadır.

Kaynak: *Tomur Atagök, Retrospektif Kataloğu*, 2015.

12 “Theo’ya Mektuplar” isimli eser *Van Gogh*’un kalem almış olduğu mektupları ve çeşitli hatıra yazılarını içermektedir. Kitabın Türkçe çevirisinin farklı versiyonları bulunmaktadır.

13 Sanatçının “Döngüsel İzler” isimli sergisi için *Sanatatak*’a, *Ezgi Özşahin*’e verdiği demeçten. Yapıtlarında yazıyı kullanması üzerine: “İlk olarak Amerika’ya gittiğimde orada çok önemli sanatçılarla konuştum. Bizim buradaki zengin geçmişimize ilgi göstermeyerek hata ettiğimizi söyledi. El işlerinin ve tanrıçaların öneminden bahsetti. Tabii bu kadınlar sadece kendi ortamlarını değil başka ortamları da bilen insanlar, ben de onların gösterdiği yolda bir şeyler yapmak istedim fakat baktım ki insanlar benim yaptığım görsellerle bir şey anlamıyor, o zaman yazıyı kullanmaya başladım” (Özşahin, 2020).

Tablo soyutlanmış figürlerin doğa içinde kompoze edilmesi ile oluşturulmuştur. Ancak bulutlar ve gökyüzü imgeleri öncekiler kadar belirgin değildir. Yine genel kompozisyon içinde azımsanamayacak bir görünürlüğe sahiptirler. Fakat daha bütünleşik, daha renksiz ve daha yumuşaktırlar. Diğer bir deyişle belli belirsizdirler. Dolayısıyla bir soru cümlesi barındıran bu resmin kesin bir yargı beyan etmeden; kadını, en başta da kadının özgürlüğünü sorgulamayı öneren bir alt mesaj barındırdığı söylenebilir.¹⁴

Son yapıtımız “Uzanış” ismini taşımaktadır (Bkz. Resim 8). Çıkarımlarda bulunmadan evvel bir kere daha *Günay*’ın sözlerine yer vermek gerekir. Çünkü sanat nesnesi izleyicisine her zaman “Kadının Ne Hakkı Var” örneğinde olduğu gibi “yazılı” bir mesaj vermez. Veya bir soru yöneltmez. Bunu sahip olduğu imgeler üzerinden dolaylı biçimde de gerçekleştirebilir (2008).

“Sanat içerikli iletelerde imgenin işlevi biraz değişiktir. Sanat içerikli imgelerde göndergesini doğrudan belirten gösterge yerine yoruma dayalı ve çağrışımları çok olan imgeler kullanılır. Sanat yapıtında imgenin kendisi bir iletiye dönüşür. Kendine özgü durumuyla, işleviyle imge, alıcıyı ikna etmeye, onu yönlendirmeye, ona bilgi vermeye ya da onu bir şeyden vazgeçirmeye yardımcı olur. İmge olarak fotoğraf ve resim ilk akla gelenlerdir. İmgelerin artarda gelmesi olarak da sinema örnek gösterilebilir. Nesnelere boyutu imgenin içeriğini verir” (s.7).

Yine belirtmek gerekir ki sanatçının 1978 tarihli, “Uzanış” isimli bir başka yapıtı daha mevcuttur (Bkz. *T. Atagök, Retrospektif Kataloğu*, 2015, s. 35). Tuval üzeri yağlıboya olan bu ilk yapıt sarı rengin baskın olduğu bir kompozisyonudur. Sonraki “Uzanış” aynı adı taşıyan 1978 tarihli bu yapıttan yıllar sonra resmedilmiştir.

¹⁴ Sanatçının yapıtlarında yazıyı kullanması üzerine bir başka demeci (*Yıldız Teknik Üniversitesi*’ndeki “Kağıt İşler” sergisi çerçevesinde dile getirmiş olduğu ifadeler): “Konusmazsanız yanlış ve doğru üzerinde de fazla odaklanmıyorsunuz. Bu nedenle ister istemez resimlerimde yazı kullanmaya başladım. Çünkü insanlar sadece gördükleriyle değil okuduklarıyla da etkileniyorlar” (*Sanatçı Tomur Atagök’ten Resmin Çok Ötesinde Bir Sergi*, 2021).

Resim 8. T. Atagök'ün, "Uzaniş" adını taşıyan ve aynı adlı ilk eserden yıllar sonra, 2014 tarihinde resmetmiş olduğu tuval üzeri akrilik yapıtı. 100x200 cm ebatlarındadır. Özel koleksiyondadır.

Kaynak: Tomur Atagök, *Retrospektif Kataloğu*, 2015.

2014 tarihli "Uzaniş", ölçek açısından yine geniş ebatlıdır (100 x 200 cm). Kompozisyon, merkezde yakın planlı, büyük bir kadın figürü ve kalabalığı temsil edercesine sıralanan el imgelerinden oluşmaktadır. Hareket pozisyonundaki kadın figürünün rengi, nereye uzandığı belli olmayan el figürlerine göre daha canlıdır. Doğa yine çevre unsurudur. Bir arka plan misyonu üstlenmiştir. Orman arazisi ise tekrar karşımıza çıkmaktadır.

Figürün sergilediği duruşa bakılırsa bu yalnızca bir uzaniş değil aynı zamanda bir yükseliştir. Söz konusu yükseliş doğaya yöneliktir. Sanatçının doğa temasını özümlediği yıllarda vücut bulan bu ikinci "Uzaniş", bireyi kadın üzerinden sembolize ederken, hem fiziksel hem de psikolojik arınmanın, ancak doğaya erişildiği vakit gerçekleşeceğine işaret etmektedir. Öte yandan bütüne bakıldığında gökyüzü figür için temas edilebilecek son noktadır. Resmin üst sınırındır. Ayrıca bulutlar sayıca az, gökyüzü ise açıktır. Yani özgürlük ona erişme çabası gösterildiği takdirde kazanılabilecek bir olgudur. Resim herhangi bir engel bulunmadığını fark edenlerin, bilhassa da kadınların, ona ulaşma çabası göstermekten kaçınmaması gerektiğini öğütler niteliktedir.

SONUÇ

Resim başlı başına bir imge, sergi ise bir imgeler dizisidir. Bulut ve gökyüzünün bu dizi içinde çokça kez yer alıyor olması, sanatçıların onları kullanım gereksinimlerine bağlı olarak incelenebilir bir durumdur. Misal, bu imgeler 19. Yüzyılın izlenimci ressamı tarafından manzara etütlerinde kaçınılmaz bir biçimde kullanılmıştır. Güncel sanat eğitiminin tedrisatından geçenler ise onlara tıpkı *T. Atagök* gibi, içselleştirdikleri konuların sembolik anlatımları dahilinde yer vermiştir. Yani ortada farklı bir durum söz konusudur. Değerlendirmede bulunursak (dışavurumculuğa özgü fırça darbelerinden oluşanlar bir kenara) çağdaş sanat çerçevesindekilere atfedilen alt mesajlar; gözlemler, tespitler, çıkarımlar ve halet-i ruhiyeler ile harmanlanabilmektedir. Sanatçı, duruşunu veya içinde bulunduğu melankoliyi bulutlar veya gökyüzü imgeleri aracılığı ile beyan edebilmektedir. Bu sayede ziyaretçi ile iletişim kurmakta, onu hem estetik haz almaya hem de empati yoluyla ortak bir payda üzerinden düşünmeye davet etmektedir. Tabi daveti yan amaçlara da hizmet edebilmektedir. Örneğin gösterişli bulutlar ve masmavi bir gökyüzüne sahip olan fantastik bir kompozisyona bakarken, zeminde tasvir edilen şehirde, kasabada veya köyde barışçıl insanların yaşadığı izlenimine kapılmak doğaldır. Aynı yaklaşım ile kasvetli yağmur bulutları ile kaplı bir gökyüzü, savaşı ve beraberinde getirdiği yıkımı betimleyen harp sahnelerine eşlik edebilmektedir. Bu figürler için de geçerlidir. Figüratif kompozisyonlarda; renkler ve ifade ettikleri anlamlar (Ör. Kırmızı: öfke, hareket. Mavi: akıl, sakinlik) bulutlara ve gökyüzüne yansıtılabilmektedir. Böylelikle olay örgüsünün hangi aşamaya vardığı veya karakterlerin o aşamada hangi duygulara kapıldığı hakkında ipuçları verilmektedir.

Söz konusu bulutlar ve gökyüzü olunca daha pek çok duruma gönderme yapılabilir. Misal realitenin ötesine geçişe veya bilinmeyene yolculuğa eşlik eden bulut ve gökyüzü imgelerinden söz edilebilir. Oluşumuna yardımcı oldukları ufuk imgeleri aracılığı ile sonsuzluk gibi ucu açık kavramlara değinilebilir. Tüm bunlar bulut ve gökyüzü imgelerinin zengin bir alt mesaj dizisi barındırabileceğinin göstergesidir.

Metni tamamlarken türevi imgelere yönelik okumalar için görsel dilin arz ettiği önemi de vurgulamak gerekir. Bunun için ilk olarak sözlü dil üzerinde durulmalıdır. Sözlü dil, bazı açılardan yazılı anlatımdan daha

zengin ve daha akıcıdır. Çünkü birincil iletişim kanalıdır. Pek çok ifade sözlü dil ile aktarılabilir. Yine sözlü dile destek olmak için beden dili kullanılabilir. Bilinçli bir tercihten öte bir refleks olabilen bu durum anlatımı kuvvetlendirmeye yönelik bir çabadır. Çünkü dinleyici iletişim sırasında beden dili ile sözlü ifadeyi pekiştirip, teyit almaktadır. Bu, anlatıcıyı beden dilini kullanmaya teşvik etmektedir. Cümleler ile özetleme çabası içine girilen olay örgülerini anlaşılır kılmaya yardımcı olmaktadır. Fakat görsel dilin böyle bir avantajı bulunmamaktadır. İster sembol, ister imge olsun “tekillik arz eden görsellerde” kaynaktan alıcıya giden mesaj, alıcının hazır bulunurluğu bağlamında farklı biçimlere bürünebilir. Yani görsele dayalı çıkarımlar kişiden kişiye değişebilir. Bunları gidermenin tek yolu gözlemlenen imgeye dair bir bilgi veya tecrübe sahibi olmaktır. Bu açıdan bulutlar ve gökyüzü oldukça kullanışlı imgelerdir. Zira hemen her bireyin bu imgelere yönelik bir göz aşinalığı vardır. Misal alt yaş grupları, bağımsız biçimde ürettikleri resimlerde; evlerini, ailelerini betimlerken yanlarına çoğu zaman bu imgeleri de eklemektedir. Mutlu bir ailede anne, baba ve kardeş tasvirleri kocaman beyaz bulutların altındadır. Etraflarını da masmavi bir gökyüzü çevrelemektedir. Bu gibi aşinalıklar karmaşık gibi gözükse de kompozisyonların seyri esnasında izleyiciyi cesaretlendirmekte, onları esere yaklaşım akıldır yürütmeye teşvik etmektedir.

Resim 9. *T. Atagök* mezunlarının ve eğitimine *Yıldız Teknik Üniversitesi* çatısı altında devam eden genç Yıldızlıların sanatsal faaliyetlerine destek vermeyi ihmal etmemektedir. Bkz. *T. Atagök, Yıldız Teknik Üniversitesi* mezun ve öğrencileri tarafından organize edilen bir sergiyi ziyaret ederken. “İmgesel Devinim”, Küratörler; *Destina Hande Çil & Mehmet İlhan Gül*, Sergi Ekibi; *Miray Çobanlı, Atakan Doğan, Yahya Sırrı Turgut. Yıldız Teknik Üniversitesi, Tarihi Sarnıç Binası, 2022.*

Kaynak: *Burak Boyraz Arşivi, 2022.*

KAYNAKÇA

- Akbari, A. A. (2021). “The Emergence Of Form In Painting And It’s Impact In Architecture”. *Palarch’s Journal Of Archaeology Of Egypt*. 18(6). 471-488.
- Atagök, T (2021). *Müzeler ve Müzecilik Üzerine Yazılar*. (Yayına Hazırlayan: Kadriye Tezcan Akmehmet). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Atagök, T. (2015). *Retrospektif Kataloğu*. İstanbul: Greenart.
- Baytar, İ. (2022). “Tanrıçalardan Kadın Sorunlarına: Tomur Atagök’ün Resimlerinde Kadın Olgusu”. *Sanat ve İnsan Dergisi, Özel Sayı: 86-102.*

- Boyraz, B. & Şahin, Ü. İ. (2018). “Türk Sanatçı Tomur Atagök’ün 2000-2015 Yılları Arasındaki Sergilerine Dair Bir Araştırma”. *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2(2), 70-94.
- Günay, V. (2008). “Görsel Okuryazarlık ve İmgenin Anlamlandırılması”. *Art-e Sanat Dergisi*, 1(1): 1-29.
- Karabulut, N. (2010). “Sanat Eğitiminde Bir Alt Disiplin Olarak Sanat Eleştirisi ve Bir Akademik Eleştiri Örneği”. *A.Ü. Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (20): 59-81.
- Küpçüoğlu, H. (2017). “Hülya Küpçüoğlu: Tomur Atagök ile ‘Doğa’, ‘Kadın’ ve ‘Anılar’ Üzerine”. Kolajart. <http://kolajart.com/wp/2017/04/25/hulya-kupcuoglu-tomur-atagok-ile-doga-kadin-ve-anilar-uzerine/> [21 Ekim 2022].
- Lozano, J. S. (2017). “Digital Art History at the Crossroads”. *Kunsttexte*. (4). 1-14.
- Özşahin, E. (2020). “Sanatla Etkili Bir Şey Anlatabildiğimi Düşünmüyorum”. Sanatatak. <http://www.sanatatak.com/view/sanatla-etkili-bir-sey-anlatabildigimi-dusunmuyorum> [22 Ekim 2022].
- Öztürk, Y. (2019). “Sanatta Feminist Eleştiri”. sanathayatsanat.com/2019/02/ [23 Ekim 2022]. (Yazarın RH+ Art Magazine, 97. Sayısında yayımlanan metnin dijital nüshasıdır).
- Pelvanoğlu, B. (2015). “Tomur Atagök’e Dair”. *Retrospektif Kataloğu*. İstanbul: Greenart: 238-240.
- Şahiner, R. (2008). *Sanatta Postmodern Kırılmalar Ya Da Modernin Yapıbozumu*. İstanbul: Yen İnsan Yayınevi.
- (2022). *Kolekta Arşivi*. <https://www.kolekta.com.tr/sanaticilar/tomur-atagok>, [19.10.2022].
- (2021). “Sanatçı Tomur Atagök’ten Resmin Çok Ötesinde Bir Sergi”. İTV Haber. <https://www.itvhaber.com/sanatici-tomur-atagokten-resmin-cok-otesinde-bir-sergi.html> [23 Ekim 2022].
- (2021). “Ustanın Gençlere Aktardıkları”. *Milliyet*. www.milliyet.com.tr/amp/kultur-sanat/ustanin-genclere-aktardiklari-6543679 [19 Ekim 2022].
- (2020). “Tomur Atagök: Akademide Kadınlar Ayrımcılığın Farkında Bile Değildi”. Hürriyet. www.hurriyet.com.tr/amp/kitap-sanat/tomur-atagok-akademide-kadınlar-ayrimciligin-farkinda-bile-degildi-41421983 [20 Ekim 2022].
- (2009). “Tomur Atagök: Sıra Bana Ne Zaman Gelecek?” lebriz.com [17 Ekim 2022].

5. BÖLÜM

BİTKİ KÖRLÜĞÜ

Dr. Öğr. Üyesi Canpolat KAYA
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Yenişarbademli Meslek Yüksekokulu
canpolatkaya@isparta.edu.tr

Öğr. Gör. Veli Can BAŞKAR
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi
Yenişarbademli Meslek Yüksekokulu
velibaskar@isparta.edu.tr

1. GİRİŞ

Bitkiler hayatımızın önemli bir parçasıdır. Besin zincirinin en altında yer alan bitkiler hem insanlara besin kaynağı olmakta hem de atmosferdeki zehirli gazları absorbe ederek oksijen vererek yaşam alanımızı oluşturmaktadır. Bu gerekçelerle insanlar bitkilere gerekli önemi vermesi, koruması ve hatta yeşil alanları artırması şarttır. Zira insan nüfusu hızla artmakta ve sanayileşme ile çevre kirliliği giderek artmaktadır. Ancak bitkilere gösterilen ilgi hayvanlara gösterilen ilgiden daha azdır. Bitkiler hayvanlar gibi hareket edemezler, onlar gibi tepki veremezler. Hayvanlar ise çoğu kişinin işi, arkadaşı ve yardımcısı olmuştur. Bilim insanları bitki ve hayvanlara gösterilen ilgiyi araştırmış ve yapılan araştırmalarda insanların hayvanları bitkilere kıyasla daha çok önemseydiği tespit edilmiştir. Yaşamımızın önemli bir parçası olan bitkiler insanlar tarafından yeterince tanınmadığı ve öneminin bilinmediği görülmektedir. Bu durum Bitki Körlüğü olarak isimlendirilmiştir. Daha genel tabirle: Bitkiler hayvanlara göre çok daha az hareket eder, bitkiler birlikte ve yakın yaşarlar bu nedenle benzer görünürler. İnsanları vahşi hayvanlar

gibi tehdit etmediği içinde insanlar tarafından çok bilinmezler bu nedenle de insanların bitkilere olan ilgileri çok az olmaktadır. İşte bitkileri önemsemeyen ve fark etmeyen insanların tutumuna “bitki körlüğü” denmektedir (Wandersee ve Schussler, 1999).

2. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Bitki körlüğü ile ilgili çalışmalar incelendiğinde katılımcıların bitkileri hayvanlardan daha az önemsedikleri ve daha az fark ettikleri belirtilmiştir (Reiss, 1993; Balas ve Momsen, 2014).

Tamir (1997) yaptığı çalışmada, Kanada’daki iki şehirde, farklı okullarda bulunan toplam 418 öğrenciye, üzerinde 8’i canlı ve 8’i cansız olan resimler göstermiş ve bunları sınıflandırmalarını istemiştir. Çalışma sonucunda, öğrencilerin %99’u hayvanları canlı olarak doğru sınıflandırmış, %80’inin ise, bitkileri canlı ve cansız olarak sınıflandırdığını belirtmiştir.

Schussler ve Olzak (2008) üniversite öğrencilerine yönelik yaptıkları bir çalışmada, öğrencilere bitki ve hayvan görüntüleri gösterilmiş, daha sonra hatırlanma durumlarına bakılmıştır. Çalışma sonucunda, hayvan görüntülerinin bitki görüntülerine göre önemli ölçüde daha fazla hatırlandığı tespit edilmiştir.

Bitki körlüğü geleceğimizi tehdit eden sinsi bir problemdir. Bu problemin çözümü bitkiler hakkında farkındalık oluşturmak, onların öneminden bahsetmek ve onları tanımakla ortadan kalkacaktır. Doğa eğitimleri bu farkındalığı oluşturan faktörlerin başında gelmektedir. Zira doğa eğitimleriyle insanlar bitkileri ve bitkilerin doğa içindeki rolünü daha iyi kavrayabilmektedir. Konuyla ilgili olarak TÜBİTAK doğa eğitimleriyle ilgili 4004 kodlu projeleri başlatmıştır. Günümüze kadar onlarca proje yapılmış ve bu projelerin verileri kullanılarak doğa eğitimleriyle ilgilide birçok bilimsel çalışmada gerçekleştirilmiştir (Şekil 1) (Göktaş ve Kuzugüdenli, 2022a; Göktaş ve Kuzugüdenli, 2022b; Göktaş ve Kuzugüdenli, 2022c; Gülcü vd, 2013; Kaya ve Kuzugüdenli, 2015; Kaya ve Kuzugüdenli, 2016; Kuzugüdenli ve Kılıç, 2015; Kuzugüdenli ve Kaya, 2016; Kuzugüdenli vd., 2015; Kuzugüdenli vd., 2017a; Kuzugüdenli vd., 2017b; Kuzugüdenli vd., 2018a; Kuzugüdenli vd., 2018b; Kuzugüdenli ve Kaya, 2019a; Kuzugüdenli ve Kaya, 2020; Ünal vd., 2018).

Şekil 1. Doğa eğitimi etkinliği (Fidan dikimi örneği)

Doğa eğitimlerinin bitki körlüğü üzerindeki olumlu etkileri bazı araştırmacılar tarafından ortaya konmuştur. Kuzugüdenli ve Göktaş (2022) doğa eğitiminin bedensel engelli öğrencilerin bitki körlüğü düzeyleri üzerindeki etkilerini araştırmışlar ve sonuçta doğa eğitiminin öğrencilerin bitki körlüğü düzeylerini olumlu etkilediğini ortaya koymuşlardır.

Konuyla ilgili bir diğer çalışma ise Göktaş ve Kuzugüdenli (2022d) tarafından gerçekleştirilmiştir. Araştırmada doğa eğitiminin işitme engelli öğrencilerin bitki körlüğü düzeyleri üzerindeki etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla 72 öğrenciye doğa eğitimi verilmiştir. Eğitim sonunda gerçekleştirilen bitki körlüğü testine göre doğa eğitiminin öğrencilerin bitki körlüğü düzeyleri üzerinde önemli etkisinin olduğu belirlenmiştir.

Bitki körlüğü problemini çözmek için öğretim yöntemi seçimi oldukça önemlidir. Bitkiler alemine ilişkin eğitimlerin sınıf içleri yerine park, bahçe, orman gibi doğal alanlarda yaparak ve yaşayarak öğrenme şeklinde olması katılımcıların öğrenme düzeyini artırmaktadır (Franks ve Vore, 2010).

Şekil 2. Doğa eğitimi etkinliği (Orman Ekosistemi konu anlatımı)

Doğal alanlarda gerçekleştirilen eğitimlere ait programlar katılımcıların bitkilere ait olan mevcut bilgisini ve bitkilere ait tutumlarını olumlu yönde değiştirebilmektedir. Doğal alanlara ait eğitim programları katılımcıların bitkilere yönelik tutum, davranış ve bilgi düzeylerini geliştirmede iyi bir seçim olacaktır belirtilmektedir (Fancovicova ve Prokop, 2011).

Bitkileri tanıtırken onların dikkat çeken, sıradışı özelliklerinin vurgulanması öğretimin başarısını artıracaktır (Hoekstra, 2000). Bu yöntem ile bitkilerin bir dekordan ziyade yaşamın önemli bir parçasını oluşturduğu kavranarak onların göz ardı edilmemesi sağlanacaktır.

Bu sıradışılıkla alakalı araştırmalar incelendiğinde endüstriyel, faydalı, tıbbi ve aromatik, ilginç şekilli, zehirli, dev ve böcekiyen bitkilerin katılımcılar tarafından tuhaf bulunduğu yani ilgi çekici olduğu tespit edilmiştir (Hoekstra, 2000).

Bununla birlikte bitkiler aleminin geniş coğrafyalara yayılmış olması ve farklı ekolojik istekleri olması nedeniyle bitkilerin birarada doğal ortamlarında görmek zorlaşmaktadır. Bu sorun botanik bahçe ve parklarının kullanılması ile kısmen çözülebilir.

3. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bitkiler yaşamımızın önemli bir yapı taşıdır. Bitkiler tarımsal ürün olarak, meyve olarak, peyzaji düzenlemelerde, insanların eğlence, dinlenme, rahatlama, stres atma gibi aktivitelerinde, ilaç yapımında, kozmetik sanayinde kısaca hayatımızın hemen hemen her alanında kullanılmaktadır. Yaşamımızda önemli bir yere sahip olan bu canlılar gereken değeri ve önemi fazlasıyla hak etmektedir. Ancak bu canlılar hayvanlar alemindeki türler gibi hızlı hareket etme yeteneğine sahip olmaması, insanlarla doğrudan iletişim kuramaması, göz, kulak, ağız gibi duyu organları olmaması nedeniyle irtibatlaşma yapılamaması gibi nedenlerden dolayı önemsenmemekte ve dikkate alınmamaktadır. Bu olumsuz duruma “bitki körlüğü” ismi verilmektedir.

Daha önce değinilen bitki körlüğü-doğa eğitimi konulu literatürler incelendiğinde doğa eğitimi alan katılımcıların bitki körlüğü düzeylerinin azaldığının tespit edildiği görülmektedir (Göktaş ve Kuzugüdenli, 2022; Kuzugüdenli ve Göktaş, 2022). Bu sonuca göre doğa eğitimi programlarının yaygınlaştırılması ve teşvik edilmesi ile katılımcılarda doğa bilincinin oluşması sağlanacak ve yaygın etkiyle beraber katılımcıların temas ettiği kişilere de bu olumlu etki yayılacaktır. Bu sayede toplumun bitki körlüğü düzeylerinin azalmasına katkı sağlanması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Balas, B., & Momen, J. L. (2014). Attention “blinks” differently for plants and animals. *CBE-Life Sciences Education*, 13(3), 437-443.
- Fancovicova, J. & Prokop, P. (2010). Development and initial psychometric assessment of the Plant Attitude Questionnaire. *Journal of Science Education and Technology*, 19(5): 415–21.
- Göktaş, H., Kuzugüdenli, E., 2020. Doğa Eğitiminin İşitme Engelli Öğrencilerinin Bitki Körlüğü Düzeylerine Etkisi. *International Congress on Social Sciences, China to Adiativ-XIV. June 10-12 Kayseri, TURKEY.*
- Göktaş, H., Kuzugüdenli, E. (2022a). “Doğa Eğitimlerinin İşitme Engelli Öğrenciler Üzerindeki Kalıcılığının Belirlenmesi”. 9. Uluslararası Gap Zirvesi Bilimsel Araştırmalar Kongresi, Adıyaman.
- Göktaş, H., Kuzugüdenli, E. (2022b). “Doğa Eğitimlerinin Zihinsel Engelli Öğrenciler

- Üzerindeki Kalıcılığının Belirlenmesi*". 9. Uluslararası Gap Zirvesi Bilimsel Araştırmalar Kongresi, Adıyaman.
- Göktaş, H., Kuzugüdenli, E. (2022c). "*Bedensel Engelli Öğrencilerin Katıldıkları Doğa Eğitimlerinin Kalıcılığının Belirlenmesi*". 14. Uluslararası Çin'den Adriyatik'e Sosyal Bilimler Kongresi, Kayseri.
- Göktaş, H., Kuzugüdenli, E. (2022d). "*Doğa Eğitiminin İşitme Engelli Öğrencilerin Bitki Körlüğü Düzeylerine Etkisi*". 14. Uluslararası Çin'den Adriyatik'e Sosyal Bilimler Kongresi, Kayseri.
- Gülcü, S., Kuzugüdenli, E., Şentürk, Ö., & Kılıç, A. F. (2013). "Natural Areas Effect on Mentally Disabled Students", 16th European Forum on Urban Forestry Conference Milano, Italy.
- Hoekstra, B. (2000). Plant Blindness? The Ultimate Challenge to Botanists. *The American Biology Teacher*, 62: 82–83.
- Kaya, C., & Kuzugüdenli, E. (2015). "Doğada Yapılan Etkinliklerin İşitme Engelli Öğrenciler Üzerindeki Etkileri", 24. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi, Niğde.
- Kaya, C., & Kuzugüdenli, E. (2016). "Nature Themed Teaching Methods for Deaf Students", 5th Cyprus International Conference On Educational Research.
- Kuzugüdenli, E., Akyol, A., Kaya, C., Göktaş, H., (2018a). "*Ekoloji Temelli Doğa Eğitimlerinin Engelli Gençlerin Sosyal Becerileri Üzerindeki Etkileri*", Uluslararası Tarım, Çevre ve Sağlık Kongresi, Aydın.
- Kuzugüdenli, E., Akyol, A., Kaya, C., Göktaş, H., (2018b). "*Ekoloji Temelli Doğa Eğitimlerinin Engelli Bireyler İçin Uygulanabilirliğinin İrdelenmesi*", UMTEB - 2. International Congress on Vocational and Technical Sciences, Batum.
- Kuzugüdenli, E., Göktaş, H., Kaya, C., & Kılıç, A. F. (2017a). "Nature Education Teaching Techniques for Hearing Impaired People", *International Journal of Research -Granthaalayah*, 5(12), 298–301.
- Kuzugüdenli, E., Göktaş, H. (2022). Doğa eğitimi ile bedensel engelli öğrencilerin bitki körlüğü düzeyleri arasındaki ilişkiler. Y. L. Mert (Ed.), *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Temel Alanında Akademik Çalışmalar – IV içinde* (57-64. ss.). İstanbul; Türkiye: Artikel Akademi.
- Kuzugüdenli, E., & Kaya, C. (2016). "Problems and Solutions for Disabled Persons in Nature Education". 5th Cyprus International Conference on Educational Research.
- Kuzugüdenli, E., & Kaya, C. (2019). "Bedensel Engelli Öğrencilerin Doğa Eğitimi ile Kişisel-Sosyal Gelişimlerinin Analizi", 30 Ağustos Bilimsel Araştırmalar Sem-

pozyumu.

- Kuzugüdenli, E., & Kaya, C. (2020). "Some Suggestions For Activities In Nature For Disabled Individuals", Cukurova 5th International Scientific Researches Conference.
- Kuzugüdenli, E., Kılıç, A. F., & Kaya, C. (2015). "Doğa Eğitiminin Bedensel Engelli Bireylerin Sosyal Gelişimine Etkisi", 24. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi, Niğde.
- Kuzugüdenli, E., & Kılıç, A. F. (2015). "Doğa Eğitiminin Ortopedik Engelli Bireyler Üzerindeki Etkisi". 24. Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi, Niğde.
- Kuzugüdenli, E., Muca, B., Kılıç, A. F., & Kaya, C. (2017b). Increasing the Personal-Social Development of the Disabled People with the Nature Themed Education Technique. ECOLOGY 2017 International Symposium, Kayseri
- Reiss, M. J. (1993). Organisms for teaching. *Journal of Biological Education*, 27, 155-156
- Schussler, E. E., & Olzak, L. A. (2008). It's not easy being green: Student recall of plant and animal images. *Journal of Biological Education*, 42(3), 112-119.
- Tamir, P. (1997) Studying Children's Conceptions of Life: An Example of Research Carried Out by Preservice Science Teachers. *Journal of Science Teacher Education*, 8(4): 241-256.
- Ünal, Y., Kaya, C., Kuzugüdenli, E., & Gökteş, H. (2018). "2007-2017 Yılları Arasında Isparta Yöresi Korunan Doğal Alanlarında Yürütülen Tübitak Destekli 4004 - Doğa Eğitimi ve Bilim Okulları Projelerinin Özellikleri", UMTEB - 2. International Congress on Vocational and Technical Sciences, Batum.
- Wandersee, J. H., & Schussler, E. E. (1999). Preventing plant blindness. *The American biology teacher*, 61(2), 82-86.

6. BÖLÜM

BANKACILIK SEKTÖRÜ ÇALIŞANLARININ PERFORMANS ALGILARIYLA DEMOGRAFİKLER ARASINDAKİ İLİŞKİ

Dr. Faruk ÇAKMAK

Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü,

farucakmaktr@gmail.com,

ORCID: 0000-0001-8291-9659

GİRİŞ

Performans, bir iş için belirlenen hedeflere nitel ve nicel bağlamda ulaşılma durumunu ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle performans hedefe ya da sonuca götürecek sorumlulukların ve aksiyonların yerine getirilmesi amacıyla, bu süreçte harcanacak mal, hizmet ya da emeğe karşılık gelmektedir (Tekli, 2021). Çalışanların performansı bireysel performans olarak yorumlanmakta olup, yüksek performans çıktılarının kurumun stratejik amaçları, müşteri memnuniyeti ve finansallara ulaşma noktasında önemli bir etkisi bulunmaktadır. Bu çalışmada bankacılık sektöründe hizmet veren bir kurumda çalışanların performans algılarıyla sahip oldukları demografikler arasındaki ilişkinin incelenmesi hedeflenmektedir. Çalışmanın örneklemini İzmir, Ankara, İstanbul, Samsun, Ordu ve Giresun illerinde yer alan çalışanlar oluşturmaktadır. Araştırma nicel yöntemlere dayanmakta olup katılımcılardan veriler, çoktan seçmeli ve kapalı uçlu sorulardan oluşan anket aracılığıyla toplanmıştır. Anket çalışan demografikleri ve performans algıları olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Alan araştırması çerçevesinde veri toplamak amacıyla, 6 ilde çalışan tüm çalışanlara çevrim içi platform üzerinden anket gönderilmiş olup, %74 geri dönüşüm oranıyla 923 kişiden geri dönüş sağlanmıştır. Anketlerden elde edilen veriler SPSS programında analiz edilerek, çalışmada tanımlanan hipotezler sonuçlandırılmıştır. SPSS programında gerçekleştirilen analizlere

göre; çalışan demografiklerinden cinsiyet ve medeni durum ile çalışanların performans algıları arasında bir farklılık bulunmamıştır. Yani çalışanların performans algıları, cinsiyet ve medeni durum değişkenlerine göre farklılık göstermemektedir. Bununla birlikte, çalışanların performans algılarının yaş, kıdem ve eğitim düzeyine göre farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Çalışmanın çıktıları üzerinden bankacılık sektöründeki liderlere ve bu alanda gelecekte çalışma yapmak isteyen araştırmacılara önerilerde bulunulmuştur.

1. PERFORMANS

Çalışan performansını detaylı açıklamadan önce, ilk olarak performans kavramını tanımlamak faydalı olacaktır. Performans; önceden belirlenmiş hedefler çerçevesinde, belli sistematik süreçlerden faydalanılarak çıktı üretme kabiliyeti olarak tanımlanmaktadır. Bir başka tanıma göre ise performans, bu süreç içerisinde ortaya konulan tüm efor ile ortaya çıkan nicel ve nitel sonuçların ölçümlenebilmesi olarak ifade edilmektedir (Ağca ve Tuncer, 2006).

Literatürdeki başka bir tanımlamaya göre performans, bir işin belirlenen amaca ulaşmak için sarf edilen emek yoluyla ulaşılan çıktıların göstergesi olarak ifade edilmektedir. Performans kavramı kurumlarla ilişkili bir bağlamda açıklandığında; kurumların belirledikleri hedeflere ulaşma seviyesi ve çalışanlarının bu seviyedeki gösterdiği eforların toplamı performans olarak tanımlanmaktadır (Korschun vd., 2014).

Bugünün yıkıcı rekabet ortamında işletmeler faaliyet gösterdikleri sektörde gerek hayatta kalmak gerekse de rutinin dışına çıkıp fark oluşturmak için yüksek performans sergilemek durumundadırlar. Bu noktada işletmelerin çoğunluğu sürdürülebilir finansal başarıyı, mutlak performans kriteri olarak konumlandırmaktadır. Bu hedef kamu sektöründe zaman zaman kamu hizmeti bağlamında yumuşamakta ya da önceliğini yitirebilmektedir. Buna karşın özek sektörde faaliyet gösteren işletmelerin büyük bir çoğunluğu için finansal başarı olmazsa olmaz bir hedeftir. Kurumlar bu hedefe ulaşmak için operasyonel ve departman bazında lokal performans kriterleri belirlemektedirler. Bu doğrultuda performans, genellikle kurumların makro ve mikro hedeflerine ulaşmak amacıyla kullandıkları bir ölçüttür (Aktaş ve Şimşek, 2014). Kurumlar faaliyetlerini gerçekleştirebilmek için uyguladıkları

aksiyonların etkisini görmek için ve daha önceden ortaya koydukları hedeflere ulaşma konusunda ne kadar başarılı olup olmadıklarıyla ilgili performans kavramından yararlanmaktadırlar. Bu yönüyle performans, işletmelerin uyguladıkları faaliyetleri ölçümlemede sayısal zemin hazırlamakta olup, karar vericilere operasyonel ve stratejik kulvarda karar alma sürecinde katkı sağlamaktadır (Bıyık vd., 2017).

2. ÇALIŞAN PERFORMANSI

İşletmelerin sahip oldukları en önemli entelektüel sermaye bileşeni, istihdam ettikleri insan kaynağıdır. İnsan kaynağı, entelektüel sermaye kapsamında olan insan sermayesinin ana aktörüdür. İşletmeler faaliyet gösterdikleri sektörde rutin uygulamalardan sıyrılıp fark oluşturmak ve rekabet noktasında rakiplerinden pozitif manada ayrılmak için, sahip oldukları insan kaynaklarını etkili bir biçimde yönetebilmelidir. İnsan kaynaklarını bütünleşik çalışan hayat döngüsü süreçleri içerisinde etkili bir biçimde yönetmenin yolu, sistematik performans takip ve izleme süreçlerinin kurgulanmasından geçmektedir. Bu noktada sistematik performans takip ve izleme süreçlerinin merkezinde çalışan performansı kavramı bulunmaktadır (Uyargil, 2008).

Çalışan performansı; kurum amaç ve stratejileri doğrultusunda yapılandırılan hedeflere ulaşma bağlamında, çalışanların hayata geçirmeye çalıştığı faaliyetleri yerine getirebilme becerisidir. Çalışan performansı, bir işle ilgili önceden ortaya konulan hedefle bir dizi emek ve efor sonucu elde edilen çıktı arasındaki seviye ölçümlenmektedir. Eğer hedefe ulaşmak için uygulanan aksiyonlar, hedefle tutarlı sonuçlar ortaya koyuyorsa, çalışan performansının istenilir seviyede olduğu söylenebilir. Bununla birlikte süreç sonunda oluşan çıktı, süreç başlangıcında tanımlanan hedeften uzaktaysa, çalışan performansının beklenen düzeyde olmadığı sonucuna varılabilir (İraz ve Ata, 2020).

Bir başka tanıma göre çalışan performansı, önceden belirlenen kurum hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla, çalışanlar tarafından ortaya konulan emek ve zamandır. Çalışan performansında çalışanlar, sahip oldukları yetenek ve kabiliyetler üzerinden kendilerine atanan görev ve sorumlulukları yerine getirmek durumundadır. Dolayısıyla başarılı bir performans kurgulaması için,

çalışanların sahip oldukları özellikler ve yetkinliklerle örtüşen performans kriterleri belirlemek son derece önemlidir. Çalışanın yetkinlikleriyle örtüşmeyen hedefler, performans yönetim sisteminin en baştan başarısız olmasına neden olacaktır. Çalışanların yetkinliklerinin dışında göz önüne alınması gereken bir diğer faktör ise, çalışanları görev ve yetki sorumluluklarıdır. Çalışan performansına dair hedefler belirlenirken çalışanların yetkinliklerine ilaveten, buldukları pozisyonun görev tanımlamaları da dikkate alınmalıdır. Görev tanımlarıyla ilişkili olmayan çalışan performansı sisteminin, kurumu başarıya götürmeyeceği açıktır (Yelboğa, 2006).

3. PERFORMANS TÜRLERİ

Literatürde performans kavramına dair yapılan çalışmalar incelendiğinde; görev ve bağlamsal performans olmak üzere iki tür performans boyutu karşımıza çıkmaktadır.

Görev performansı, isminden de anlaşılacağı üzere, çalışanın bulunduğu pozisyonla ilişkili sahip olduğu görev tanımı üzerinden ortaya koyduğu faaliyetlerin sonucudur (Jawahar ve Carr, 2007). Dolayısıyla görev performansında, belirlenen hedefle alakalı ortaya konulan işin uzmanlık, teknik ve mesleki boyutları oldukça önemlidir. Bir organizasyonun hedefler bağlamında ana omurgasını görev performansı başlığı altında tanımladığı performans göstergeleri oluşturmaktadır. Bu bağlamda bir işletmenin ana faaliyetlerinden oluşan işleri yerine getirebilmek için tanımladığı hedefler, bu kapsamda değerlendirilebilir. Görev performansı çerçevesinde tanımlanan hedefleri gerçekleştirebilmek için, çalışanların görev ve sorumluluklarına paralel mesleki ve teknik alanda yeterliliğe sahip olması yeterlidir. Görev performansı çalışanın direkt işiyle ilgili olup, temel yetkinliklerin ortaya konulması beklenen bir alandır (Kaleem vd., 2013).

Performansın ikinci boyutunu oluşturan bağlamsal performans, görev performansından farklı olarak, çalışanların temel görev ve sorumluluklarının dışında kalan ve ağırlıklı olarak sosyal iletişimlerinin güçlendirilmesini sağlayan motivasyonel davranışlardır (Ünlü ve Yürür, 2011). Görev performansı, ana faaliyet ve görevler üzerinden performansı yükseltmeye sağlarken bağlamsal performans ise; çalışanlar arasındaki psikolojik, sosyal

tutum ve davranışları iyileştirme ve geliştirme yoluyla, kurum performansına katkı sağlamaktadır (Çelik ve Çıra, 2013).

Bağlamsal performansın merkezinde; çalışanların sosyal özelliklerini geliştirme, çalışma arkadaşlarına yardımda bulunma ve kurum için daha fazlasını verebilme olmak üzere, kurumun başarısını sürdürülebilir kılmayı sağlayan davranışlar bulunmaktadır. Bir organizasyon görev performansı kapsamındaki temel hedefleri gerçekleştirerek başarılı olabilir (Ünlü ve Yürür, 2011). Bununla birlikte, bu başarının yüzeysel kalmaması, çalışanlar arasında domino etkisiyle sinerji oluşturularak yaygınlaşması ve şirket başarısının devamlılık arz edebilmesi için, bağlamsal performans göstergelerini hayata geçirmek son derece önemlidir. Dolayısıyla bağlamsal performans, kurum içinde çekirdek ve temel işlerin yerine getirilmesinde rol almasa da, kurumun hedeflerinin gerçekleştirilip, kurum kültürünü geliştirerek sürdürülebilir bir başarı sağlanmasında etkin bir rol oynamaktadır (Uzuntarla vd., 2017).

4. ÇALIŞAN PERFORMANSI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Çalışan performansı ile ilgili literatür ve benzer çalışmalar gözden geçirildiğinde, çalışan performansına etki eden başlıca faktörler; çalışanın eğitim düzeyi, bilgi düzeyi, çalışma koşulları, kişisel özellikleri, çalışan ve yönetim politikası, kurum içindeki ilişkiler, yetenek, motivasyon, ödüllendirme sistemi, performans değerlendirme, yetenek yönetimi uygulamaları ve geri bildirim uygulamalarıdır. Tüm bu faktörler kişisel, örgütsel ve çevresel olmak üzere üç boyutta incelenmektedir (Çöl, 2008).

Kişisel faktörler çalışana ait sorumluluk, beceri ve yeterlilik faktörlerini içermektedir. Bunun dışında çalışanın demografik özelliklerini oluşturan medeni durum, cinsiyet, yaş, kıdem, eğitim düzeyi gibi kavramlar kişisel faktörler içerisinde değerlendirilebilir. Tüm bu faktörler çalışan performansını belli seviyede etkilemektedir (Warrick, 2017).

Örgütsek faktörler ise, çalışandan bağımsız kurumla ilintili performansı etkileyen faktörlerdir. Bu faktörler sistemsel ve yönetsel boyutta ikiye ayrılmaktadır. Sistemsel faktörler; kullanılan sistem ve yazılımlar, iş yapış şekilleri, teknolojinin ne seviyede kullanıldığı, manuel ve otomasyona dayalı iş dağılımları gibi başlıklardan oluşmaktadır (Atağan ve Yükçü, 2009).

Buna karşın yönetsel faktörler; kurumun yönetsel becerilerini kapsayan parametrelerle şekillenmektedir. Bu parametrelerden başlıcaları; kurum içindeki organizasyonel yapıdan kaynaklanan yönetsel yaklaşımlar ve liderlik biçimleridir (demokratik, otokratik, kapsayıcı, vizyoner, dönüştürücü vb.). Örneğin dikey organizasyon yapısına sahip bir kurumda, yukarıdan aşağıya ya da üstten alta şeklinde bir görev delegasyonu söz konusudur. Bu tür kurumlarda hiyerarşik bir yapı olup, çalışanlar arasındaki ilişkiler delegatif bir yaklaşımla şekillenmektedir. Buna karşın yatay ya da matris organizasyona sahip kurumlarda hiyerarşik bir görev aktarımı yerine, paylaşımcı ve geliştirici bir ortam hakimdir. Tüm bu durumlar kurum kültürünün oluşumuna etki etmekte olup, çalışan performansını önemli ölçüde etkilemektedir (Saeed vd., 2013).

Son olarak üçüncü boyutu oluşturan çevresel faktörler; kurum dışındaki dinamikleri temsil etmektedir. Bu kategoride sayılabilecek en önemli başlıklar; teknolojik gelişmeler, regülatif kural ya da kısıtlar, toplumsal norm ve koşullar, hükümetlerin politika ve yasal düzenlemeleri ve ekonomik konjonktür gelmektedir (Diamantidis ve Chatzoglou, 2019). İşletmeler bu ekosistem içerisinde var olduklarında, tüm bu çevresel faktörlerden etkilenmektedir. Bu faktörlerin sonucunda ise çalışanların bireysel performansı, olumlu ya da olumsuz manada etkilenebilmektedir (Yılmaz, 2012).

5. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

5.1. Araştırmanın Amacı ve Örnekleme

Bu araştırmanın amacı; bankacılık sektöründe çalışanların performans algularıyla demografik özellikleri arasındaki ilişkiyi incelemektir. Araştırma örneklemini İzmir, Ankara, İstanbul, Samsun, Ordu ve Giresun illerinde bulunan ve bankacılık sektöründe çalışanlar oluşturmakta olup veriler, çevrim içi anket aracılığıyla katılımcılardan toplanmıştır. Buna göre; altı ilden toplamda 923 kişiden geri dönüş alınmış olup, %74 geri dönüşüm oranına ulaşılmıştır. Araştırmanın analiz safhasında SPSS istatistik programından yararlanılmıştır. Bu kapsamda öncelikle tanımsal istatistik tekniklerinden faydalanılarak, hipotezlerin testi aşamasında parametrik testler kullanılmıştır.

5.2. Araştırmanın Yöntemi ve Veri Toplama Aracı

Araştırmadaki veriler çoktan seçmeli anket formu aracılığıyla toplanmıştır. Anket 5’li Likert ölçeği yaklaşımına göre yapılandırılmış olup iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm; çalışanların demografik özelliklerini kapsayan sorulardan oluşurken, ikinci bölüm ise çalışanların performans algılarıyla ilgili soruları içermektedir. Daha detay ise birinci bölüm; cinsiyet, medeni durum, yaş, kıdem, eğitim düzeyi ve lokasyon değişkenlerinden oluşmaktadır. Anketin ikinci bölümü ise; Ong ve Yue (2018) tarafından geliştirilen “Çalışanların Performans Algısı Ölçeği” başlığı altındaki soruları kapsamaktadır.

Araştırma anketi nihai kullanıcılara açılmadan önce, içerik ve tutarlılık kontrolü yapılması amacıyla, 21 kişilik bankacılık sektör profesyonelleri ve akademisyenlerden oluşan bir mini örneklem gruba açılmıştır. Her iki hedef kitleden gelen cevap ve geri bildirimler neticesinde, anket tasarımının ve soru havuzunun kendi içinde tutarlı olduğu ortaya çıkmıştır. Bu doğrulamanın sonucunda anket 923 kişilik katılımcı örneğine açılmıştır.

6. ANALİZ ve BULGULAR

6.1. Ölçeklere İlişkin Tanımsal İstatistikler

Araştırmada kullanılan demografiklere ait betimsel istatistikler kapsamında, çalışanların demografik bilgileri Tablo 1’de listelenmiştir.

Tablo 1. Demografik Özellikler

Demografik Değişkenler	Frekans	% Oranı	
Cinsiyet	Kadın	504	54,60%
	Erkek	419	45,40%
Medeni Durum	Bekar	576	62,41%
	Evli	347	37,59%
Yaş	30 yaş ve altı	456	49,40%
	31 yaş üstü	364	39,44%

Eğitim Düzeyi	Lise	156	16,90%
	Lisans	722	78,22%
	Yüksek Lisans	45	4,88%
Çalışma Süresi (Kıdem)	3 yıl ve altı	629	68,15%
	4 yıl ve üstü	294	31,85%
Çalışılan Lokasyon	İstanbul	266	28,82%
	Ankara	167	18,09%
	İzmir	209	22,64%
	Samsun	79	8,56%
	Ordu	108	11,70%
	Giresun	94	10,18%

6.2. Çalışanların Performans Algularının Demografik Özelliklere Göre İncelenmesi

Çalışanların performans algısının demografik özelliklere göre incelenmesiyle ilgili olarak, iki bağımsız grup arasında niceliksel sürekli verilerin karşılaştırılmasında t-testi kullanılırken, ikiden fazla bağımsız grup arasında niceliksel sürekli verilerin karşılaştırılmasında ise; tek yönlü (One way) Anova testi kullanılmaktadır. Diğer taraftan araştırmanın sürekli değişkenleri arasında pearson korelasyon analizi uygulanmış olup elde edilen bulgular %95 güven aralığında ve %5 anlamlılık düzeyinde değerlendirilmiştir.

6.2.1. Cinsiyete Göre Analiz

Çalışanların performans algısının cinsiyetle ilişkisiyle ilgili sonuç tablosu Tablo 4'te özetlenmiştir. Cinsiyet kategorik değişkeni; kadın ve erkek olmak üzere iki boyuta sahip olduğundan, analizde bağımsız örneklem t testi kullanılmıştır. Bağımsız örneklem t testinin uygulanmasının diğer bir nedeni; cinsiyete ait erkek ve kadın boyutlarının bağımsız örneklemelerden oluşmasıdır.

Tablo 4. Çalışanların Performans Algılarının Cinsiyete Göre T Testi Sonuçları

Faktör / Demografik Özellik	N	Ortalama	Std. Sapma	t değeri	p anlamlılık değeri
Çalışanların Performans Algısı	Erkek	419	3,67	0,755	0,567
	Kadın	504	3,63	0,698	

Tablo 4'ten de görüleceği üzere, $p > 0.05$ olduğundan çalışanların kadın veya erkek olmaları ile çalışanların performans algısının arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

6.2.2. Medeni Duruma Göre Analiz

Çalışanların performans algısının medeni durum değişkeniyle ilişkisiyle ilgili sonuç tablosu Tablo 5'te listelenmiştir. Medeni durum kategorik değişkeni; bekar ve evli olmak üzere iki boyuta sahip olduğundan, analizde bağımsız örneklem t testi kullanılmıştır.

Tablo 5. Çalışanların Performans Algılarının Medeni Duruma Göre T Testi Sonuçları

Faktör / Demografik Özellik	N	Ortalama	Std. Sapma	t değeri	P anlamlılık değeri
Çalışanların Performans Algısı	Bekar	576	3,65	0,254	0,819
	Evli	347	3,64	0,672	

Tablo 5'ten görüleceği üzere; çalışanların medeni durumlarına göre yapılan t testi sonuçlarına göre, $p > 0.05$ olduğundan çalışanların bekar ve evli olmaları ile çalışanların performans algısının arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

6.2.3. Yaşa Göre Analiz

Araştırmaya katılan çalışanların performans algularının yaşa göre değişip değişmediğiyle ilgili analiz, Tablo 6'da özetlenmiştir. Yaş değişkeni; 30 yaş ve altı ve 31 yaş ve üstü olmak üzere iki kategoriden oluştuğundan, analizde bağımsız örneklem t testi kullanılmıştır.

Tablo 6. Çalışanların Performans Algularının Yaşa Göre Anova Testi Sonuçları

Faktör / Demografik Özellik		N	Ortalama	Std. Sapma	t değeri	P anlamlılık değeri
Çalışanların Performans Algısı	30 yaş ve altı	456	3,54	0,442	0,763	0,043
	31 yaş üstü	467	3,75	0,397		

Tablo 6'daki verilere göre; çalışanların yaşlarına göre yapılan t testi sonuçlarına göre, $p < 0.05$ olduğu için, çalışanların yaşlarıyla performans alguları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

6.2.4. Eğitim Düzeyine Göre Analiz

Araştırmaya katılan çalışanların performans algularının eğitim düzeylerine göre değişip değişmediğiyle ilgili analiz, Tablo 7'de özetlenmiştir. Eğitim düzeyi değişkeni; lise, lisans ve yüksek lisans olmak üzere üç kategoriden oluştuğundan, analizde bağımsız örneklem t testi yerine Tek Yönlü Anova testi kullanılmıştır.

Tablo 7. Çalışanların Performans Algılarının Eğitim Düzeyine Göre Anova Testi Sonuçları

Faktör/Demografik Özellik		N	Ortalama	Std. Sapma	F değeri	P anlamlılık değeri
Çalışanların Performans Algısı	Lise	156	3,51	0,762	0,264	0,018
	Lisans	722	3,65	0,891		
	Yüksek Lisans	45	3,95	0,265		

Tablo 7’deki verilere göre; çalışanların eğitim düzeylerine göre yapılan t testi sonuçlarına göre, $p < 0.05$ olduğu için, çalışanların eğitim düzeyleriyle performans algıları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

6.2.5. Kıdeme Göre Analiz

Araştırmaya katılan çalışanların performans algılarının kıdeme göre değişip değişmediğiyle ilgili analiz, Tablo 8’de özetlenmiştir. Çalışanların kıdem değişkeni; “3 yıl ve altı” ve “4 yıl üstü” olmak üzere iki kategoriden oluştuğundan, analizde bağımsız örneklem t testi kullanılmıştır.

Tablo 8. Çalışanların Performans Algılarının Kıdeme Göre Anova Testi Sonuçları

Faktör / Demografik Özellik		N	Ortalama	Std. Sapma	t değeri	P anlamlılık değeri
Çalışanların Performans Algısı	3 yıl ve altı	629	3,56	0,376	0,283	0,037
	4 yıl ve üstü	294	3,84	0,563		

Çalışanların kıdemlerine göre yapılan t testi sonuçlarına göre; $p < 0.05$ olduğundan, çalışanların kıdem durumlarıyla performans algıları arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır.

6.2.6. Lokasyona Göre Analiz

Araştırmaya katılan çalışanların performans algılarının çalışılan lokasyona göre değişip değişmediğiyle ilgili analiz, Tablo 9’da özetlenmiştir. Lokasyon değişkeni; İstanbul, Ankara, İzmir, Samsun, Giresun ve Ordu illerinden oluştuğundan, analizde bağımsız örneklem t testi yerine Tek Yönlü Anova testi kullanılmıştır.

Tablo 9. Çalışanların Performans Algılarının Lokasyona Göre Anova Testi Sonuçları

Faktör/Demografik Özellik		N	Ortalama	Std. Sapma	F değeri	P anlamlılık değeri
Çalışanların Performans Algısı	İstanbul	266	3,61	0,545	0,182	0,721
	Ankara	167	3,65	0,463		
	İzmir	209	3,64	0,340		
	Samsun	79	3,67	0,382		
	Ordu	108	3,69	0,491		
	Giresun	94	3,65	0,488		

Çalışanların çalıştığı lokasyonlarına göre yapılan anova testi sonuçlarına göre; Tablo 9’dan da görüleceği üzere, $p > 0.05$ olduğu için, çalışanların performans algıları çalışılan lokasyonlara göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, çalışanların performans algılarının sahip oldukları demografik özelliklere göre değişip değişmediğinin tespiti amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda analiz safhasında istatistik yöntemlerinden bağımsız örneklem t testi ve tek yönlü anova testlerinden faydalanılmıştır. Bağımsız örneklem t testi, demografik özelliğin iki boyutlu olduğu değişkenlerde kullanılırken,

üç ve üçten fazla boyuta sahip değişkenlerde tek yönlü anova testinden yararlanılmıştır. Bu yaklaşımdan hareketle; cinsiyet, medeni durum, yaş ve kıdem değişkenleri analizinde t testi kullanılmıştır. Buna karşın eğitim düzeyi ve lokasyon değişkenlerinde ise üç ve üçten fazla boyut bulunduğundan, analiz yöntemi olarak tek yönlü anova testi uygulanmıştır.

Çalışmada gerçekleştirilen analizler sonucunda çalışanların performans algısının cinsiyet, lokasyon ve medeni durum değişkenlerine göre farklılık göstermemekteyken yaş, kıdem ve eğitim düzeyi değişkenlerine göre farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Buradaki sonuçlar üzerinden, bankacılık sektöründe faaliyet gösteren işletmedeki karar vericiler ve insan kaynakları profesyonelleri için belli ödevler çıkmaktadır. Bir kurumdaki tüm yöneticilerin en önemli sorumluluklarından biri yönettikleri ekibin performanslarını, şirket performansına maksimum katkıyı verecek şekilde yönetmesidir. Bu amaçla, yöneticilerin çalışanlarıyla ilgili performans paternine sahip olması, bu sorumluluğu yerine getirmeye hizmet edecektir. Bu noktada bu çalışma, çalışanların performans paternleriyle ilgili sayısal verilere temellenen çıktılar sunmaktadır. Daha spesifik olarak, bu çalışmanın çıktıları üzerinden yönetici ve liderler, çalışanların demografik özelliklerindeki farklılıklar üzerinden, performansı maksimize etme amaçlı aksiyonlar alabilirler. Çalışma çıktılarına göre çalışanların performans algıları yaş, kıdem ve eğitim düzeyine göre farklılık göstermektedir. Bu sonuca göre, performansla ilgili alınacak aksiyonlar bu değişkenlerin boyutlarına göre farklılık göstermelidir. Örneğin yaş değişkenine ait analiz sonuçları dikkate alındığında, yaş arttıkça performansın anlamlı bir biçimde arttığı görülmektedir. Bu durumda, performansı maksimize etmekle ilgili atılması gereken aksiyonlar, yaşı küçük çalışanlarda yoğunlaştırılmalıdır. Benzer yorumlamalar kıdem ve eğitim düzeyi değişkenleri açısından çoğaltılabilir. Buna karşın çalışanların performans algısı cinsiyet, medeni durum ve lokasyon bazında değişmediğinden, bu alanda performansı maksimize etmek için demografik değişken boyutu bazında aksiyonları farklılaştırmak gerekmemektedir. Bir başka ifadeyle, demografik boyut bazında butik çözümler yerine, genel jenerik çözümler bu değişken grubu için uygulanabilir.

Çalışan performansı ile ilgili gelecekte yapılacak çalışmalara yön vermek amacıyla; çalışma içeriği ve hedef kitlesi farklılaştırılarak çalışma zenginleştirilebilir. Örneğin demografik özelliklere, çalışanların maaşı ve

çalıştığı pozisyon eklenerek analiz geliştirilebilir. Diğer taraftan pandemi süreciyle iş hayatındaki çalışma biçimleri ciddi manada revize olmuştur. Bu dönemde birçok işletme, çoğunluğu pandemiyle ilintili zorunlu nedenlerden ötürü, ofis çalışma ortamından uzaktan ya da evden çalışma biçimine geçiş yapmıştır. Pandemi süresince uzaktan çalışmayı deneyimleyen işletmeler, gerek verimlilik gerekse de maliyetlerin azalıp finansalların iyileşmesi noktasında olumlu deyimler elde etmiştir (Diktaş ve Özgeldi, 2013). Buradan hareketle “yeni normal” olarak isimlendirilen ve pandemi sonrası çalışma biçimini tanımlayan yeni bir sürece girilmiştir. Bu süreçte ise hakim olan çalışma biçimi uzaktan ve ofisten çalışmanın birlikte konumlandırıldığı hibrit çalışmadır. Bu araştırmanın ana değişkenini oluşturan çalışan performans algısının, yeni normaldeki uzaktan çalışma sürükleyicileriyle birlikte değerlendirilmesi literatüre katkı sağlayacaktır. Bu kapsamda, çalışan performansıyla çalışanların çocuk sahibi olup olmama durumu, iş-özel yaşam dengeleri algısı, verimlilik algısı gibi parametreler arasında ilişki incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Ağca, V. ve Tuncer, E. (2006). “Çok Boyutlu Performans Değerleme Modelleri ve Bir Balanced Scorecard Uygulaması”, Afyon Kocatepe Üniversitesi *İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı 8, Afyon, ss.173-193.
- Aktaş, H., Şimşek, E. (2014). “Örgütsel Sessizlik İle Algılanan Bireysel Performans, Örgüt Kültürü Ve Demografik Değişkenler Arasındaki Etkileşim”, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 4-28, ss.24-52.
- Atağan, G. ve Yükçü, S. (2009). “Etkinlik, Etkililik ve Verimlilik Kavramlarının Yarattığı Karışıklık. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Sayı 23-4, ss.1-13.
- Bıyık, Y., Şimşek, T., Erden, P. (2017). “*Etik Liderliğin Çalışanların İş Performansı ve İş Tatminine Etkisi*”, Gazi İktisat ve İşletme Dergisi, Sayı 3-1, ss.59-70.
- Çelik, M., Çıra, A. (2013). “Örgütsel Vatandaşlık Davranışının İş Performansı ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisinde Aşırı İş Yükünün Aracılık Rolü”, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 13-1, ss.11-20.
- Çöl, G. (2008). Algılanan güçlendirmenin işgören performansı üzerine etkileri. Doğuş

Üniversitesi Dergisi, 9 (1), 35-46.

- Diamantidis, D. A., and Chatzoglou, P. (2019). Factors Affecting Employee Performance: an Empirical Approach. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 68 (1), 171-193
- Diktaş, G. ve Özgeldi, M. (2013). “Çalışan Performansı ve İşten Ayrılma Niyeti Konularında Örgütsel Sinizm ve Sosyal Zekanın Rolü”, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Sayı 18, ss.11-28.
- İraz, R, & Ata, N. (2020). “Otantik Liderliğin Belediye Çalışanlarının Performansına Etkisinde Pozitif Psikolojik Sermayenin Rolü”, *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Sayı 16-27, ss.288-318.
- Jawahar, I.M. ve Carr D. (2007). “Conscientiousness and contextual performance the compensatory effects of perceived organizational support and leader-member Exchange”, *Journal of Managerial Psychology*, Sayı 22-4, ss.330-349.
- Kaleem, M. M., Jabeen, B., Twana, M. J. (2013). “Organizational justice in performance appraisal system: impact on employees satisfaction and work performance”, *International Journal of Management & Organizational Studies*, Sayı 2-2, ss.28-37.
- Korschun, D., Bhattacharya, C. B., & Swain, S. D. (2014). “Corporate Social Responsibility, Customer Orientation, and The Job Performance of Frontline Employees”, *Journal of Marketing*, Sayı 78-3, ss.20-37
- Ong, Y., & Yue, W. (2018). “Relationship between organization culture and managers” performance: Empirical study of a Chinese university”, *The Journal of Business Ethics and Leadership*, Sayı 2-2, ss.97-105.
- Saeed et al., (2013). “Factors Affecting the Performance of Employees at Work Place in the Banking Sector of Pakistan”, *Middle East Journal of Scientific Research*, Sayı 17-9, ss.1200-1208.
- Tekli, C. (2021). “Psikolojik Sözleşme, Psikolojik Sözleşme İhlali ve Çalışan Performansı İlişkisi: Otel İşletmeleri Çalışanları Üzerine bir Araştırma. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi)”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Uyargil, C. (2008). “İşletmelerde Performans Yönetimi Sistemi, Performansın Planlanması, Değerlendirilmesi ve Geliştirilmesi”, İstanbul: Arıkan Basım Yayım Dağıtım, 68.
- Uzuntarla, Y., Ceyhan, S., & Fırat, İ. (2017). “Çalışan performansının incelenmesi: Sağlık sektörü örneği”, *Gulhane Medical Journal*, Sayı 59-1, ss.16-20.

- Ünlü, O., Yürür, S. (2011). “Duygusal Emek, Duygusal Tükenme ve Görev/Bağlamsal Performans İlişkisi: Yalova’da Hizmet Sektörü Çalışanları İle Bir Araştırma”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 37, ss.184-207.
- Warrick, D. (2017). “What leaders need to know about organizational culture”, *Business Horizons*, Sayı 60-3, ss.395-404.
- Yelboğa, A. (2008). “Kişilik Özellikleri ve İş Performansı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Sayı 8-2, ss.197-211.
- Yılmaz, A. (2012). “Yerel Yönetimlerde Kurumsal Bağlılığın Bireysel Performansa Etkisine İlişkin Bir Araştırma: Sakarya Büyükşehir Belediyesi Örneği”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Sayı 7-1, ss.313-336.

7. BÖLÜM

TÜRKİYE’DE İLLERİN TARIMSAL İNOVASYON DÜZEYLERİNİN TESPİTİ*

Dr. Öğr. Gör. Habibe YAMAN

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Rektörlük,

e-posta: hyaman@mehmetakif.edu.tr,

<https://orcid.org/0000-0002-9212-3264>.

Doç. Dr. Onur SUNGUR

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü,

e-posta: onursungur@mehmetakif.edu.tr,

<https://orcid.org/0000-0001-6778-4370>.

Prof. Dr. Murat Ali DULUPÇU

Süleyman Demirel Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü,

e-posta: muratdulupcu@sdu.edu.tr,

<https://orcid.org/0000-0001-9269-5978>.

GİRİŞ

Birçok ülkede tarım sektörünün bilgi yapısı önemli ölçüde değişmektedir ve tarımsal gelişme giderek artmakta, tarım ve tarımsal ürünler için üretim, tüketim ve ticaret ortamı daha dinamik ve öngörülemeyen bir biçimde büyüyüp gelişmektedir. Bu süreçte bilgi ve iletişim teknolojisindeki ilerlemelerle bilgiden yararlanma yeteneği değişmiş olup özel sektör aracılığı ile üretilmekte, yayılmakta ve uygulanmakta olan bilgi, bilim ve teknolojik faaliyetler de artan bir seyir izlemektedir. Ayrıca, tarımsal kalkınmayı da üretimden ziyade pazarlar giderek daha fazla yönlendirmektedir. Bu değişiklikler büyümenin

* Bu çalışma birinci yazarın “Türkiye’de İller Düzeyinde Tarım Sektöründe İnovasyon ve Verimliliğin Gelişimi Üzerine Bir İnceleme” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

ve verimliliğin artırılması açısından önemli bir unsur olan inovasyonun tarım sektöründe nasıl gerçekleştiğini inceleme ihtiyacını arttırmaktadır (Hall vd., 2006). Diğer yandan, tarımsal inovasyonun basit çözümlere meydan okuyan karmaşık bir süreç olarak görülmesiyle beraber gelişmekte olan ülke tarımını daha duyarlı, dinamik ve rekabetçi hale getirmek için gereken yatırım türlerini ve politika müdahalelerini belirlemek de giderek zorlaşmaktadır (Spielman ve Birner, 2008). Fakat tarımsal inovasyon sisteminin performansı, tarım sektörünün genel performansını da etkilemekte olup (Spielman ve Birner, 2008: 22) sektörel performansın ölçülmesi hayati bir önem taşımaktadır.

Bilindiği üzere inovasyon, tarım sektörü açısından önemli bir yere sahiptir ve bu sektörün daha verimli ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulabilmesi için kritik bir rol üstlenmektedir. Fakat inovasyonun bölgeler açısından etki düzeyinde farklılaşmalar söz konusu olabilmektedir. Bu da bölgesel açıdan gelişmişliğin sağlanabilmesi noktasında bilhassa ili ya da bölgeyi geliştirme odaklı çalışmaların daha hızlı sonuç alınabilecek biçimde gerçekleştirilebilmesi için bu faktörün göz önüne alınmasının gerekliliğini gündeme getirmektedir. Bu bağlamda bu çalışmanın temel amacı; Türkiye’de illerin tarımsal inovasyon düzeylerinin analiz edilerek öne çıkan illerin tespit edilmesi ve değerlendirilmesidir. Çalışma kapsamında ilk olarak tarımsal inovasyon kavramı, türleri ve tarımsal inovasyon sistemi başlıklarına yer verilmekte olup içerik, odak noktalar ve vurgulara değinilerek tarımsal inovasyonun, kavramsal açıdan inovasyondan ayrılan noktaları ortaya koyulmaktadır. Sonrasında ise Türkiye illerin tarımsal inovasyon düzeyleri son ulaşılan yıl verileri kullanılarak normalizasyon yöntemi ile tespit edilmektedir.

1. TARIMSAL İNOVASYON KAVRAMI

Genel anlamda inovasyon terimi Oslo Kılavuzu’na göre yeniliklerden sorumlu aktör olarak birimin önceki ürünlerinden veya süreçlerinden önemli ölçüde farklı olan ve potansiyel kullanıcılara sunulan (ürün) veya birim tarafından kullanıma sunulan (süreç) yeni veya geliştirilmiş bir ürün veya süreç (ya da bunların kombinasyonu) şeklinde tanımlanmaktadır (OECD/ Eurostat, 2018: 20). İnovasyon; toplumun, fikirlerin, bilginin, teknolojilerin ve uygulamaların mülkiyetini aldığı ve bunları yararlı ve faydalı bir değişime

çevirdiğinde ortaya çıkmaktadır (Jose, 2014: 3) ve inovasyon süreçlerinde yaratıcı bireylerin, firmaların işletme fonksiyonları, faaliyetleri, yapısı ve dış bağlantılarının önemli bir etkisi olduğu kabul edilmektedir (Trott, 2017: 9). İnovasyon; malzeme, ekipman, yazılım ve yöntemlerde giderek daha fazla yer almakla birlikte teknoloji ile eş anlamı taşımamakta olup yeni kullanımlardan, ürünlerin tasarımındaki yaratıcılıktan, bilinen unsurların yeni kombinasyonlarından kaynaklanabilmektedir. Söz konusu yeni ürün, süreç veya hizmetler ise tüm faaliyet alanlarında ortaya çıkabilmektedir (EC, 1995: 4).

Tarihsel açıdan endüstriyel inovasyon sürecine de değinmek gerekirse, bu süreçte pek çok modelin varlığından bahsedilebilir. Bu bağlamda söz konusu modellerin kronolojik gelişimine bakıldığında; 1950 ve 1960'lı yıllarda teknoloji itme yaklaşımı, 1970'li yıllarda pazara çekme, 1980'lerde ar-ge ve pazarlamayı entegre etmeyi vurgulayan eşleme modeli ve 1980-90'larda ise interaktif/etkileşimli model söz konusudur. İlaveten 1990'larda bilgi birikimi ve dış bağlantılar üzerine vurgu yapan network modeli, 1990 yılında mimari inovasyon ve 2000'lerde açık inovasyon modeli öne çıkmaktadır (Trott, 2017: 27).

Tarımsal inovasyon kavramına yönelik ise ulusal ve uluslararası yapılmış çalışmalarda çeşitli tanımlar bulunmaktadır. Örneğin Oğuz ve Karakuş (2016)'a göre tarımsal inovasyon “*tarımsal üretim sürecinde kullanılan yeni veya geliştirilmiş girdileri ve yöntemleri*” içermektedir (Oğuz ve Karakuş, 2016: 653). Van der Veen (2010)'e göre ise tarımsal inovasyon, öncelikle üretimi (yem, gıda, ikincil ürünler) ve bunun yanı sıra da kaliteyi (üretim, üretim süreci, yetiştirme koşulları) arttırma ihtiyacı ile ilgilidir (Van der Veen, 2010: 1). Diğer yandan Schut (2014)'a göre bu kavram; çiftçiye daha fazla gelir ve verim getirecek teknoloji, uygulama veya ürünlerin kullanımı, tarımı daha sağlıklı ve sürdürülebilir kılmak maksadıyla yeni bir fikir, süreç, araç veya çözümlerin uygulanması şeklinde tanımlanabilir. Ayrıca modern/geliştirilmiş veya üstün üretim tekniklerinin belirli bir zamanda gerekli olan üretimi, miktarı ve kaliteyi iyileştirmek amacıyla tercih edilmesi de bu tanımlamaya dâhil edilebilir (Schut, 2014: 19).

Konu kapsamında yapılmış pek çok tanım örnek gösterilerek bu tanımlamalar çeşitlendirilebilir. Fakat tarımsal inovasyona yönelik kurumlar bazında da tanımlamaların yapıldığını belirtmekte fayda vardır. Tarımsal

inovasyonun bireylerin veya kuruluşların, bir sorunu çözme hedefinde etkinliği, rekabet gücünü ve dayanıklılığı artırmak için yeni veya mevcut ürünleri, süreçleri veya organizasyon yollarını belirli bir bağlamda ilk kez kullanıma sokma sürecini ifade ettiğini belirten FAO (2020) tarafından yapılmış tarımsal inovasyon tanımı buna örnek gösterilebilir.

İnovasyon ve tarımsal inovasyon kavramlarının tanımlamalar bakımından benzer nitelikleri olsa da inovasyonun tanımı daha çok iş ve yönetimi içerirken tarımsal inovasyonun odaklandığı nokta tarımdır. Tarımsal inovasyon, tarıma odaklanması sebebiyle daha spesifik bir tanımlamayı içermekte olup burada yöntem, ürün, üretim, miktar, kalite, girdi, süreç, sistem ve aktörler gibi konular tarımsal açıdan incelenmektedir. Dolayısıyla kavramsal çerçevede inovasyon ve tarımsal inovasyon farkı aşağıdaki tablodaki gibi özetlenebilir.

Tablo 1. Kavramsal Farklılıklar

	Tarımsal İnovasyon	İnovasyon
Tanımlama	Spesifik	Genel
Tanımsal içerik	Tarıma yönelik	İş ve yönetime yönelik
Vurgu(lar)	Tarım/çiftçi/ilgili organizasyonlar	Firma/işletme/ilgili organizasyonlar
	Tarımsal inovasyon sistemi aktörleri	İnovasyon sistemi aktörleri
	Tarımsal yöntem, ürün, üretim, miktar, kalite, girdi, süreç vb.	Yöntem, ürün, üretim, miktar, kalite, girdi, süreç vb.

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

2. TARIMSAL İNOVASYON TÜRLERİ

Tarımsal inovasyon türleri tarım ortamında bahsi geçen farklı kategorilere göre ortaya koyulabilir. Örneğin Arumapperuma (2006), tarımsal inovasyonu “Ürün İnovasyonu”, “Süreç İnovasyonu” ve “Olay-Durum Tepkileri” olmak üzere üç kategoride tanımlamaktadır (Arumapperuma, 2006: 15-16):

- Ürün inovasyonu: Tarım ilaçları, yeni tohum çeşitleri, yeni hayvan

yemi türleri, tedavileri ve veteriner ilaçları gibi ürüne ilişkin yenilikleri kapsamaktadır. Bu süreçte bilimin ticarileştirilmesi endüstri tarafından yapılmaktadır. Tipik olarak büyük çok uluslu firmaları içermektedir.

- Süreç inovasyonu: Yeni/gelişmiş toprak işleme ve ekim yöntemleri, yeni yetiştirme ve besleme uygulamaları ve yeni bakım yolları ile ilgili faaliyetlerdir.
- Olay/durum tepkileri: Nadiren de olsa olağandışı olaylara verilen tepkilerle ilgili üçüncü bir inovasyon alanı olabilir. Daha önce deneyimlenen az bilginin olduğu durumlarda (Ör: hastalıklar) verilen tepkiler “yeniliği” zorlayabilir.

Sakaue vd. (2019)’e göre ise iş geliştirme için tarımsal işletmelerin “inovasyon üçgeni” kullanarak müşteri memnuniyeti yaratmaya yönelik sürekli çabaları önemli görülmekle birlikte bu üçgen üretim, süreç ve zihin inovasyonundan oluşmaktadır (Sakaue vd., 2019: 31). Bu tanımlamada “ürün inovasyonu”, ürün ve hizmetlerin değişimini kapsarken “süreç inovasyonu” prosedürlerin ve yöntemlerin gözden geçirilmesi ile ilgilidir. Tarımda inovasyon için, ürün ve süreçte hem sürekli hem de kademeli gelişimin yanı sıra, yaratıcı ve yenilikçi bilgiye ve teknik yönlerde dayanan hızlı bir ilerlemenin mevcut olması önemli görülmektedir. Bir sonraki aşamada ise bu süreçlerin çoğunu idare edebilecek personel gerekmekte olup tarımsal alandaki personelin çoğunluğu tarım becerilerinde oldukça iyi olsa da yeterli yönetim becerilerine sahip işçilerin sayısının sınırlı olduğu ifade edilebilir. Bu bağlamda ele alındığında ise insanların farkındalığının ve davranışlarının değişimini içeren “zihin inovasyonu” öne çıkmaktadır (Sakaue vd., 2019: 38-41).

Dockès vd. (2009) ise inovasyon türlerini dört kategoride ele almaktadır. Bunlar: pazarlamayı ve iletişimi iyileştirmekle ilgili olan “ekonomik inovasyon”, ortak ilgi ve değerlerin iletişimi ve paylaşımını vurgulayan “sosyal inovasyon”, yeni yönetim yolları veya aktörler arasında yeni ortaklıklar ve ittifaklar kurulması anlamına gelen “organizasyonel inovasyon” ve yeni ürünlerin geliştirilmesi, yeni üretim ve teslimat yöntemlerinin tanıtılması, lojistik ve pazarlamanın teknik çözümleri ile ilgili olan “teknolojik/teknik inovasyon” şeklindedir (Dockès vd., 2009: 46-47).

Leeuwis (2004) ise inovasyon türlerini, günlük tarım uygulamalarının

ayrılmaz parçası olan “düzenli inovasyon” ile mevcut rejimi deviren “mimari inovasyon” olmak üzere iki başlıkta sunulmaktadır. Burada kimyasal gübrelerdeki küçük ayarlamalar düzenli ya da bir diğer tabirle olağan/mezdan okumayan inovasyona örnek gösterilirken mimari inovasyona da kimyasal gübreyi terk edip biyolojik tarıma yönelen çiftçi örnek verilmektedir (Leeuwis, 2004: 143).

Tarımsal inovasyon aynı zamanda “girişimci” ve “organizasyonel ve kurumsal” olmak üzere onları uygulayanlara göre de sınıflandırılmaktadır. İnovasyon hem küçük üreticiler hem de büyük şirketler gibi girişimciler tarafından yahut akademik, kamu, özel veya sivil toplum kuruluşları gibi çeşitli türlerdeki kurum, kuruluşlar veya dernekler tarafından uygulanmaktadır. Bu uygulamalar neticesinde ürün, süreç, pazarlama ya da organizasyonda değişiklikler ortaya çıkmaktadır (Jose, 2014: 4).

Tarımsal inovasyona yönelik daha genel bir sınıflandırma da Oslo Kılavuzu baz alınarak “ürün inovasyonu” ve “iş süreci inovasyonu” şeklinde yapılabilir. Burada adı geçen ürün inovasyonu kılavuzda “*fırmanın önceki mal veya hizmetlerinden önemli ölçüde farklı olan ve piyasaya sunulan yeni veya geliştirilmiş bir mal veya hizmet*” şeklinde tanımlanırken iş süreci inovasyonu da “*fırmanın önceki iş süreçlerinden önemli ölçüde farklı olan ve firma tarafından kullanıma sunulan bir veya daha fazla iş fonksiyonu için yeni veya geliştirilmiş bir iş süreci*” şeklinde ele alınmaktadır (OECD/ Eurostat, 2018: 21).

Sonuç olarak; tarım sektörü açısından birden fazla inovasyon türü bulunmaktadır. Bu bağlamda yazında bahsedilen tarımsal inovasyon türleri temel düzeyde Tablo 2’deki gibi özetlenebilir.

Tablo 2. Tarımsal İnovasyon Türleri

	Ürün İnovasyonu	Süreç İnovasyonu	İş Süreci İnovasyonu	Organizasyonel İnovasyon	Ekonomik İnovasyon	Sosyal İnovasyon	Teknolojik/Teknik İnovasyon	Düzenli/Olağan İnovasyon	Mimari İnovasyon	Zihin İnovasyonu	Olay-Durum Tepkileri
Arumapperuma (2006: 15-16)	✓	✓									✓
Sakaue vd. (2019: 38-41)	✓	✓								✓	
Dockès vd. (2009: 46-47)				✓	✓	✓	✓				
Leeuwis (2004: 143)								✓	✓		
OECD/Eurostat (2018: 21) *	✓		✓								

Not: (* Genel bir sınıflandırma)

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

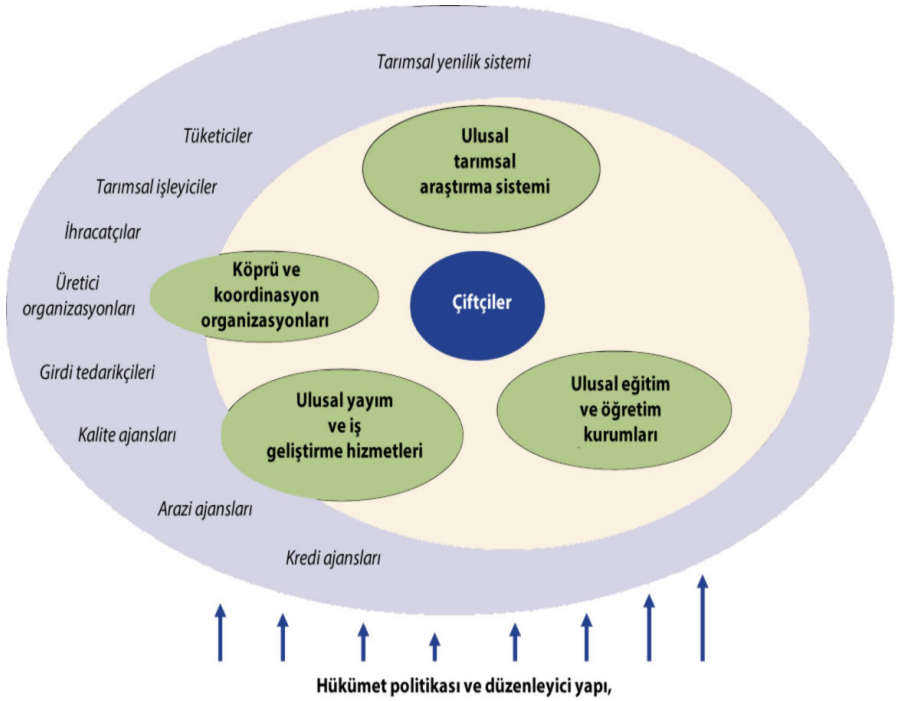
3. TARIMSAL İNOVASYON SİSTEMİ

İnovasyon sistemleri kavramının 1970’lerde ve 1980’lerde gelişmiş ülkelerdeki politika tartışmaları ile ortaya çıktığı düşünülmektedir (World Bank, 2006: 13). Bu süreçte üretim ve rekabet açısından bilginin öneminin artmasıyla beraber tarımsal araştırma ve geliştirmeye yönelik yaklaşımlar da değişerek 2000’li yıllarla birlikte inovasyon, öğrenme ve değişim kapasitelerini geliştirmeyi amaçlayan “insan merkezli inovasyon ve öğrenme” yaklaşımı ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu yaklaşımda “yenilikçilerin sosyal ağları”, “paylaşılan öğrenme ve değişim” ile “talep politikası” başlıkları temel unsurlar olarak ele alınmaktadır (Scoones vd., 2008: 4). Bu bağlamda tarımsal inovasyon sisteminin tarihi olarak ortaya çıkışı 2000’li yıllar olarak kabul edilmektedir.

Tarımsal inovasyon; ürünü, sektörü, bölge ve ülkeyi kapsayabilmektedir (Pigford vd., 2018: 118) ve genellikle tarımsal ürünlerin yetiştirilmesi, işlenmesi, paketlenmesi, dağıtılması ve tüketilmesi veya farklı şekillerde kullanılması süreçlerine dâhil olan çok sayıda aktör arasındaki dinamik etkileşim yoluyla ortaya çıkmaktadır. Tarımsal araştırma, yayım, eğitim ve öğretim ise tarımsal inovasyon sisteminin temel bileşenleri olarak kabul edilmekte olup (World Bank, 2012: 3-4) tarımsal inovasyon sistemi kavramı, tarımsal ve tarım dışı sektörler arasındaki yenilikçilik, öğrenme ve değişimler arasındaki ilişkiler analizin merkezi olarak tanımlanmaktadır (Chairatana, 2000: 11). Sistem aktörleri arasındaki etkileşim sektörde pek çok yenilik türünün ortaya çıkmasına yol açmakta olup sektörün gelişimine ivme kazandırmaktadır.

Tarımsal inovasyon sistemleri ise araştırmacılar, politika yapıcılar, öğreticiler, danışmanlar, çiftçiler, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar, özel şirketler ve tüketiciler de dâhil olmak üzere çeşitli aktörleri içermektedir (OECD, 2019: 85). Bu aktörleri sistemde yaptıkları role göre; politika yapıcılar, eğitim kurumları, finans/kredi sağlayıcıları, araştırma kuruluşları, girdi tedarikçileri, yayım ve bilgi sağlayıcıları, çiftçiler ve tarım kuruluşları, lojistik sağlayıcıları, işleme tesisleri, depolama tesisleri sağlayıcıları, pazarlama şirketleri ve tüketiciler şeklinde sınıflandırmak mümkündür (Arumapperuma, 2006: 19-20). Chairatana (2000) ise tarımsal inovasyon sistemi ana aktörlerini üç başlık altında kategorize etmektedir. Bu sınıflandırma: (1) devlet, lojistik ve ulaşım, hizmet, araştırma kurumları, üniversiteler ve bankacıların yer aldığı kalite kontrol ve güvenlik politikası, lojistik hizmetleri, finans ve bilgi transferi gibi pek çok kaynakla sistemi destekleyen destek grupları, (2) inovasyonun ana kaynağı olan üreticiler ve ilaveten (3) etki gruplarından oluşmaktadır (Chairatana, 2000: 11-12). Fakat inovasyon politikası sadece sistem aktörlerine değil, bu aktörler arasındaki ilişkilere de önem vermektedir. Aktörler arasındaki ilişkiler ise çeşitli kuruluşlar arasındaki ilişkilerinin yanı sıra kurum ve kuruluşlar arasındaki ilişkileri de içermektedir (Edquist, 2001a: 227). Bununla birlikte Edquist (2001b), inovasyon sistemi ana bileşenlerinin kurum ve kuruluşlar ya da örgütler olduğu konusunda genel bir fikir birliğinin var gibi gözüktüğü dile getirmekte ve bileşenlerin özelliklerinin ise kesin olarak sistemler arasında farklılık gösterdiğini vurgulamaktadır (Edquist, 2001b: 5). Diğer yandan ürün inovasyonu perspektifinde de Lundvall

(2010) ürün yeniliklerine ve bunların üreticiler ve tüketiciler arasındaki etkileşimdeki köklerine odaklanılmasının, üretim yapısı ve kurumsal oluşumun veya yapılanmanın birlikte inovasyonun hızını ve yönünü nasıl etkilediğini göstermenin bir yolu olduğunu belirtmektedir (Lundvall, 2010: 11). Bu ifadeler genel olarak sistem aktörlerinin etkileşiminin inovasyon sisteminde önemli bir husus olduğunu da destekler niteliktedir. Bu süreçte ise tarımsal inovasyon sistemini ve aktörlerin etkileşimlerini ortaya koyan çeşitli gösterimler bulunmakla birlikte Dünya Bankası'na göre tarımsal inovasyon sistemi gösterimi aşağıdaki şekilde gibidir.

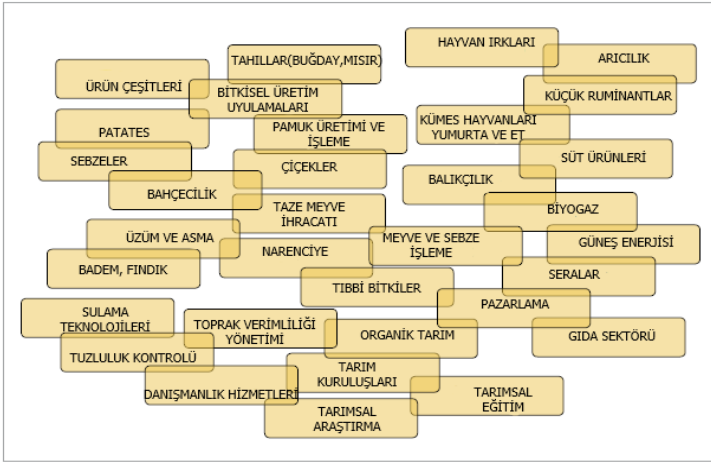
Şekil 1. Tarımsal İnovasyon Sistemi

Kaynak: World Bank, 2011: 6.

4. TARIMSAL İNOVASYON DÜZEYİNİN TESPİTİ

İnovasyon performansı dünyada pek çok açıdan çeşitli metotlarla ölçülebilmektedir. Tarihsel süreçte inovasyon performansının ölçümüne ilişkin aşamalarda da pek çok gösterge kullanılmıştır. İnovasyon göstergesi

girişimlerini içeren çalışmalar ise genel olarak benzer kavramsal çerçevelere dayanmaktadır ve bilgi üretimi, bilgi yayılımı, beşerî sermaye ve rekabet edebilirliğin yönlerini içeren benzer bileşenlerden oluşmaktadır. Ayrıca söz konusu çalışmalar; ar-ge harcamaları, patentler, bilimsel yayınlar, eğitim düzeyi, doğrudan yabancı yatırım ve ekonomik rekabet gücü gibi çeşitli gösterge seçeneklerini içermektedir (Spielman ve Kelemework, 2009: 5). Tarımsal inovasyonun ölçümünde de benzer yaklaşımlarla hareket edilmeye çalışılmaktadır. Fakat; inovasyonun tarım sektörü özelinde ele alınması, bu sektörde inovasyonu ifade edebilecek veri setinin derlenmesi noktasında nispeten daha meşakkatli bir süreci de beraberinde getirmektedir. Aynı zamanda araştırma il düzeyine indirgenildiğinde iller açısından veri setinin oluşturulması ve analize hazır hale getirilmesi çalışmanın ilerleyebilmesi için önemli bir adımı oluşturmaktadır. Bu süreçte bu çalışmada tarım sektörü için inovasyon performansının tespitinde ele alınan boyutlar ise: beşerî sermaye ve araştırma (1), finansman ve teşvik (2), sektörün gelişimi (3) ve inovasyon faaliyetleri (4) şeklindedir. İnovasyonun ölçümünü içeren çalışmalardan hareketle oluşturulan bu boyutlar, veri setinin oluşturulmasında önemli rol oynamaktadır. Diğer taraftan Türkiye bağlamında tarım sektöründe güçlü inovasyon kalıplarına sahip pek çok faaliyet bulunmaktadır. Bu alanları Şekil 2’deki gibi özetlemek mümkündür. Bu çalışmada, güçlü inovasyon kalıplarına sahip olduğu düşünülen bu alanların özellikle değişkenlerin seçiminde yol gösterici rolü olmuştur.

Şekil 2. Türkiye’de Güçlü İnovasyon Kalıplarına Sahip Alanlar

Kaynak: Katz Riaz vd., 2014: 14.

4.1. Yöntem ve Veri Seti

Bu araştırmada tarım sektöründe illerin inovasyon performansının tespiti için Global *İnovasyon* Endeksi'nin hesaplanmasında yer alan Normalizasyon yöntemi (Dutta vd., 2020: 370) temel alınmıştır. Araştırmadaki veri setinin oluşturulması sürecinde ise Yıllık Avrupa *İnovasyon* Skorbordu (Hollanders vd., 2021), Bölgesel *İnovasyon* Skorbordu (Hollanders ve Es-Sadki, 2021) ve Amerikan Bölgelerinde *İnovasyon* Projesi (Innovation in American Regions, 2021) çalışmalarının yol gösterici rolü olmuştur. Ayrıca bu araştırmada kullanılan yönteminin formüle edilmesi aşamasında Yavuz ve Deveci (2012: 176), Gömleksiz (2012: 110), Kutgi (2019: 113-114) tarafından yapılan araştırmalardan da yararlanılmıştır.

Normalizasyon yönteminde veri setleri, içerik bakımından farklı ölçü birimindeki özelliklerden oluşabilmekte olup literatürde; satır tabanlı gen normalizasyonu, gravitasyon, minimum-maksimum, ondalık ölçekleme, Z-skor, medyan, Sigmoid gibi çeşitli normalizasyon metotlarının kullanımı söz konusudur (Akdemir, 2009: 23-24; Jayalakshmi ve Santhakumaran, 2011: 91-92). Bu araştırmada ise normalizasyon minimum-maksimum yöntemi ile yapılmış olup ilgili formül Eşitlik 1'deki gibidir:

$$t' = \frac{t_i - t_{min}}{t_{max} - t_{min}} \quad (1)$$

Eşitlik 1'de yer alan t' normalize edilmiş veriyi, t_i girdi değerini, t_{min} veri setindeki en küçük sayıyı, t_{max} veri setindeki en büyük sayıyı ifade etmektedir. İllerin endeks değerlerinin hesaplamasında ise 1-7 puan aralığı kullanılmış olup hesaplamaya ilişkin denklem Eşitlik 2'de sunulmaktadır:

$$Endeks \ t_i = 6 \times \frac{t_i - t_{min}}{t_{max} - t_{min}} + 1 \quad (2)$$

Eşitlik 2'de yer alan *Endeks* t_i endeks değeri hesaplanacak sütündeki her ilin sayısal değerini, t_{min} ve t_{max} ise sırasıyla her bir sütun için minimum ve maksimum değerleri temsil etmektedir. Endeks hesaplamasında herhangi bir ağırlık alınmamakta olup her bir il için inovasyon endeks değerleri bu eşitlikte yer alan formülün uygulanmasının ardından il bazında hesaplanan endeks değerlerinin aritmetik ortalaması ile oluşturulmaktadır. Ayrıca endeks değerinin 1'e yaklaşması ilin gösterge açısından kötü yani inovasyon performansının düşük olduğunu, 7'ye yaklaşması ilin gösterge açısından iyi yani inovasyon

performansının yüksek olduğunu ifade etmektedir. Araştırmada kullanılan veri seti ve kaynakları aşağıdaki tabloda sunulmaktadır.

Tablo 3. İnovasyon Performansının Ölçümünde Kullanılan Değişkenler

Boyut	Değişken Adı	En Son Ulaşılan Yıl	Kaynak
Beşerî Sermaye ve Araştırma	TAGEM bünyesindeki araştırma enstitüsü sayısı	2021	TAGEM (2021)
	İlde yer alan özel sektör tarımsal araştırma kuruluşlarının sayısı	2021	T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (2021b)
	İlde yer alan devlet üniversitelerinde birim grubu bazında öğretim elemanı sayısı	2021	Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi (2021)
Finansman ve Teşvik	Tarım ihtisas kredilerinin dağılımı (Milyon TL)	2020	Türkiye Bankalar Birliği (2021)
Sektörün Gelişimi	İlde yer alan ticaret borsaları işlem hacmi (Bin TL)	2020	TOBB (2021b, s. 215-216)
	İlde yer alan ticaret odaları sayısı (Deniz ticaret odaları dahil)	2021	TOBB (2021a)
	İlde yer alan sanayi odaları sayısı	2021	
	İlde yer alan ticaret ve sanayi odaları sayısı	2021	
	Türkiye Tarım Kredi Kooperatiflerinin il bazında kooperatif sayısı	2021	Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri (2021)

İnovasyon Faaliyetleri	Örtü altı sebze ve meyve üretimi (ton): Toplam	2020	TÜİK (2021)
	Niteliklerine göre örtü altı tarım alanları (dekar): Cam sera	2020	
	Niteliklerine göre örtü altı tarım alanları (dekar): Plastik sera	2020	
	Niteliklerine göre örtü altı tarım alanları (dekar): Yüksek tünel	2020	
	Niteliklerine göre örtü altı tarım alanları (dekar): Alçak tünel	2020	
	Organik bitkisel üretim (geçiş süreci dahil): Çiftçi sayısı	2020	
	Organik hayvansal üretim yapan çiftçi sayısı	2020	T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (2021a)

Çalışmada; TAGEM bünyesindeki araştırma enstitüsü sayısı, ilde yer alan özel sektör tarımsal araştırma kuruluşlarının sayısı ve ilde yer alan devlet üniversitelerinde birim grubu bazında öğretim elemanı sayısı değişkenleri beşerî sermaye ve araştırma boyutunu temsilen kullanılmıştır. Literatürde inovasyonun ölçümünü içeren çalışmalar incelendiğinde beşerî sermaye ve araştırma boyutunun sıklıkla ele alındığı ve bu kategori altında eğitim, yükseköğretim, ar-ge, araştırma, işgücü ve nüfus faktörlerini içeren çeşitli gösterge setlerine yer verildiği görülmektedir (Gömleksiz, 2012: 106; Karahan, 2017: 56; Kutgi, 2019: 116; Dutta vd., 2020: 205). İnovasyonun tarım sektörü bağlamında ölçümünde de benzer yaklaşımlarla değişkenler seçilmektedir. Tarımsal inovasyon sistemi özelliklerinin ve performansının ölçülmesini içeren çalışmalarında bilgi ve eğitim alanına yer veren Spielman ve Kelemework (2009) tarafından yapılan çalışma buna bir örnektir. Ayrıca, Ariza vd. (2013)'nin tarımsal açıdan inovasyonun ölçümünü içeren firma

boyutundaki çalışmalarında da eğitim ve ar-ge faaliyetleri gibi değişkenlere yer verilmektedir. Bu bilgilerden hareketle bu çalışmada beşerî sermaye ve araştırma boyutunu temsilen bahsi geçen değişkenler tercih edilmiştir.

Tarımsal üretimin arttırılması, üreticinin teknik bilgi düzeyinin yanı sıra tarıma tahsis edilen doğal kaynakların miktarı, kalitesi ve aynı zamanda tarımsal üretimde kullanılan sermaye miktarı ile de yakından ilgilidir. Tarıma ayrılan alanların sınırlı oluşu nedeniyle öncelikli şekilde yapılması gereken faaliyet, produktiviteyi arttırıcı unsurlar olan çiftçinin eğitimi ve bunun yanı sıra da sermaye ihtiyaçlarının karşılanmasıdır (Çelik, 2000: 73). Tarımsal inovasyonun ölçümünü içeren çalışmalar incelendiğinde de finansman ve teşvik boyutunun göz önüne alındığı görülmektedir. Tarımsal inovasyon ölçümüne ve itici güçlerine odaklandıkları çalışmalarında tarımsal eğitim ve krediye erişimi, inovasyonu teşvik edici ve tetikleyici unsurlar olarak değerlendiren Läßle vd., (2015: 1) ve tarımsal inovasyon sistemi özelliklerinin ve performansının ölçümünde finansal hizmetlerle ilgili girdilere yer veren Spielman ve Kelemework (2009: 29) tarafından yapılan araştırmalar buna örnek verilebilir. Ek olarak Genel Global İnovasyon Endeksi hesaplamasında da “piyasa gelişmişliği” kategorisinde kredi bileşeni yer almaktadır (Dutta vd., 2020: 205). Bu çerçevede bu çalışmada tarım ihtisas kredilerinin dağılımı değişkenine finansman ve teşvik boyutunu temsilen yer verilmiştir.

Diğer yandan inovasyon faaliyetleri Yıllık Avrupa İnovasyon Skorboardu’nun ölçümünde ana faaliyet kolları arasındadır (Hollanders vd., 2021) ve bu sebeple bu çalışmada tarımsal inovasyon faaliyetleri boyutu da dikkate alınmıştır. Spielman ve Birner (2008: 23) tarafından yapılan çalışmada da yer verildiği üzere bazı yeni tarımsal üretim uygulamalarını ya da bazı yeni doğal kaynak yönetimi tekniklerini deneyen/benimseyen çiftçilerin payı veya yeni ürün/süreç yeniliği deneyen/sunan tarım firmalarının payı gibi pek çok inovasyon sistemi odaklı gösterge bulunmaktadır. Dolayısıyla inovasyon faaliyetleri boyutunu temsilen pek çok parametre kullanılabilir. Fakat tarım sektöründe Türkiye’de bölgesel düzeyde bu boyut için kullanılacak veri setindeki kısıtlılık sebebiyle bu çalışmada inovasyon faaliyetlerinin bir göstergesi olarak örtü altı tarım ve organik tarım verileri kullanılmıştır. T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı 2020 yılını içeren performans programında “Kırsal Kalkınma” programı “Kırsalda Tarımsal Faaliyetlerin Desteklenmesi” alt programı kapsamında küçük aile işletmelerinde yer alan kadınlar ve gençler

için mühim bir alternatif gelir kaynağı olma potansiyeli taşıyan alanlar olan organik tarım, örtü altı yetiştiriciliği gibi alanlar ile girişimciliğin artırılması ve kırsal ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi hedeflenmektedir. Bu amaçla eğitimler ve kurslar düzenlenmekte, danışmanlık hizmetleri verilmektedir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2020: 34). Aynı zamanda örtü altı tarımın, “*tünel ve/veya seraların kuruluşundan başlayarak, bitkisel üretimi ve pazarlamasını içine alan uzun bir zincirden*” oluştuğunu ve özellikle seracılıkta bu zincir içerisinde pek çok yeni teknolojinin farklı alanlarda kullanıldığını da (Tüzel vd., 2020: 747) belirtmekte fayda vardır. Ayrıca bu alanlar Katz Riaz vd., (2014: 14) tarafından yapılan çalışmada da değinildiği üzere Türkiye’de güçlü inovasyon kalıplarına sahip alanlar içerisinde yer almaktadır. Dolayısıyla örtü altı tarım ve organik tarım verileri tarım sektöründe inovasyon faaliyetlerinin bir göstergesi kabul edilebilir.

Ek olarak, bu çalışmada sektörün gelişimi boyutu da ele alınmıştır. *İnovasyon* ölçümünü içeren çalışmalarda gelişim ya da gelişmişlik boyutuna da yer verilmektedir ve Global İnovasyon Endeksi’ndeki “piyasa gelişmişliği” ve “ticari gelişmişlik” kategorileri buna örnek gösterilebilir (Dutta vd., 2020: 205-207). Bilindiği gibi inovasyon kapasitesi, yalnızca bilimsel keşif ve teknoloji buluşundaki kapasite değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal kalkınmayı sürdürme kapasitesi de dahil olmak üzere tüm değer yaratma süreci ve çeşitli değer yaratma faaliyetleri ile iç içedir (Mu vd., 2019: 137). Odalar ve borsaların sundukları hizmetlerle sektörün gelişiminde arz ettikleri önem büyüktür. Tüzel kişiliğe sahip kamu kurumu niteliğinde meslek kuruluşları olan odaların görevleri arasında; bilginin ilgililere ulaştırılması veya elde edilmesinin kolaylaştırılması, bölge içindeki ticarî, sınaî, iktisadî faaliyetlerle ilgili endeks ve istatistiklerin tutulması, başlıca maddelerin piyasa fiyatlarının takibi, kaydı ve uygun yollarla yayımı, ticaret mallarının niteliklerinin belirlenmesi amacıyla laboratuvarların kurulması veya bunlara iştirak edilmesi, belgelendirme hizmetlerinin sunumu, meslekî ve teknik eğitim ve öğretimi geliştirme ve yönlendirmeye yönelik çeşitli çalışmalar yer almaktadır (Resmî Gazete, 2004). Ayrıca, ticaret borsaları toplumsal kalkınmayı yönlendiren öncü kuruluşların başında gelmektedir ve ekonomik gelişime katkı sunmaktadır (Yılmaz ve Mirahmetoğlu, 2007: 81). Tarımsal ürün piyasalarında tam rekabet koşullarının geçerliliğine engel teşkil eden hususların ortadan kaldırılması ve tam rekabet koşullarını egemen kılan

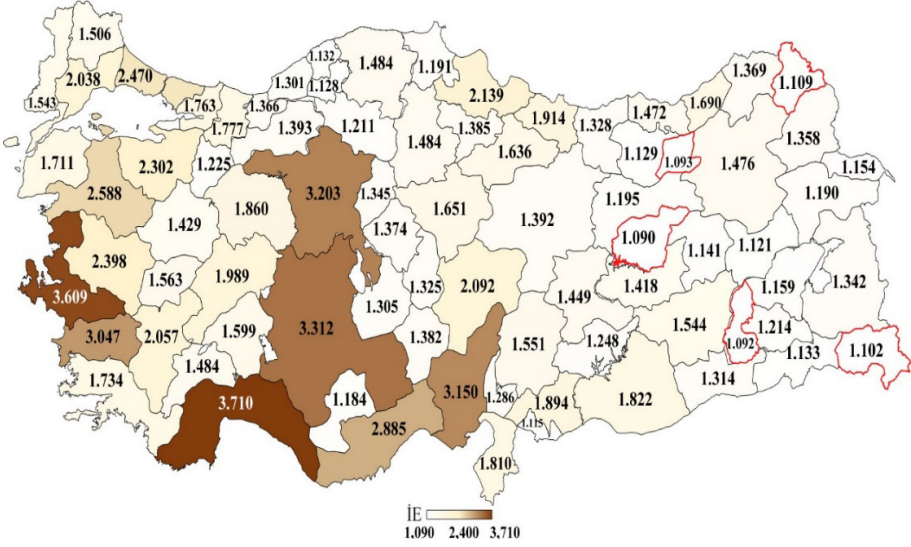
mekanizmaların işler duruma getirilmesi ticaret borsalarının bu hususta etkin bir biçimde kurumsallaştırılması ile de yakından ilgilidir (Burtan Doğan, 2010: 43). Bu bilgiler doğrultusunda bu araştırmada sektör gelişimi noktasında da ilde yer alan ticaret borsalarının işlem hacmine, ilde yer alan ticaret odası, sanayi odası ile ticaret ve sanayi odası sayısı verilerine yer verilmiştir. Ek olarak Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri finansman açısından önemli bir yere sahiptir. “*Türkiye’nin tarımsal kredi ve girdi lideri, çiftçilerin sosyoekonomik güvencesi olmak*” vizyonuyla hareket eden Türkiye Tarım Kredi Kooperatiflerinin ana ilkeleri arasında çiftçilere kullanabilecekleri kredi kaynaklarını sağlamak yer almaktadır. Ayrıca eğitim, öğretim ve bilgilendirme de kooperatifçilik ilkelerindedir (Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri, 2021). Bu bilgilerden hareketle sektörün gelişimi boyutunun bir göstergesi olarak Türkiye Tarım Kredi Kooperatiflerinin il bazında kooperatif sayısı değişkeni de ele alınmıştır.

Değişkenlerin içeriği ve elde edilmesi sürecinden de bahsetmek gerekirse çalışmada kullanılan organik hayvansal üretim yapan çiftçi sayısı verisi kapsamında büyükbaş, küçükbaş, yumurta tavukları, etçil tavuk hayvan türleri yer almaktadır. İlde yer alan özel sektör tarımsal araştırma kuruluşları sayısı verisinde ise araştırma kuruluşlarının faaliyet grupları arasında sebze, meyve/asma, tarla bitkileri, süs bitkileri, pamuk, kolza, patates, mısır, haşhaş, arpa ve şerbetçiotu yer almaktadır. İlde yer alan devlet üniversitelerinde birim grubu bazında öğretim elemanı sayısı verisi ise Veteriner Fakültesi, Orman Fakültesi, Su Ürünleri Fakültesi, Ziraat Fakültesi, Ziraat ve Doğa Bilimleri Fakültesi, Tarımsal Teknoloji ve Gıda Bilimleri Fakültesi, Tarım Bilimleri Fakültesi, Tarım Bilimleri ve Teknolojileri Fakültesi, Tarım ve Yaşam Bilimleri Fakültesi bazında Profesör, Doçent, Dr. Öğretim Üyesi, Araştırma Görevlisi ve Öğretim Görevlisi sayılarının toplamını içermektedir. Ayrıca, TAGEM bünyesindeki araştırma enstitüsü sayısı, ilde yer alan ticaret odaları, sanayi odaları ile ticaret ve sanayi odaları sayısı ve Türkiye Tarım Kredi Kooperatiflerinin il bazında kooperatif sayısına ilişkin verilere ilçeler dahildir.

4.2. Bulgular

Türkiye’de tarım sektöründe illerin inovasyon performansının tespiti için kullanılan normalizasyon yönteminden elde edilen sonuçlara göre illere göre inovasyon endeksi değerleri 3.710 ve 1.090 arasında dağılım göstermektedir. Bulguları daha açık ve anlaşılır şekilde ortaya koymak için bu dağılımdaki illeri 20’şerli gruplar halinde dört ana grupta yorumlamak mümkündür.

Elde edilen sonuçlara göre; inovasyon performansında 3.710 endeks değeri ile Antalya ilk sırada yer alırken bunu İzmir, Konya, Ankara, Adana, Aydın, Mersin, Balıkesir, İstanbul ve Manisa illeri takip etmektedir. Bursa, Samsun, Kayseri, Denizli, Tekirdağ, Afyonkarahisar, Ordu, Gaziantep, Eskişehir ve Şanlıurfa illeri de endeks değeri bakımından ilk grupta (ilk 20 il arasında) yer almaktadır. Bu gruptaki iller tarımsal inovasyon performansı en iyi/başarılı olan illerdir. İkinci grupta (21-40. sıra) yer alan iller ise Hatay, Sakarya, Kocaeli, Muğla, Çanakkale, Rize, Yozgat, Tokat, Isparta, Uşak, Kahramanmaraş, Diyarbakır, Edirne, Kırklareli, Çorum, Kastamonu, Burdur, Erzurum, Trabzon ve Malatya’dır. İlk gruptaki iller ile kıyaslandığında bu illerin inovasyon performansı daha düşüktür. Üçüncü gruptaki (41-60. sıra) iller ise Kütahya, Elâzığ, Bolu, Sivas, Amasya, Niğde, Kırşehir, Artvin, Düzce, Kars, Kırıkkale, Van, Giresun, Nevşehir, Mardin, Aksaray, Zonguldak, Osmaniye, Adıyaman ve Bilecik’tir. Dördüncü gruptaki (61-81. sıra) iller de endeks değeri en düşük olan iller olup inovasyon performansında en başarısız olan illerdir. İnovasyon endeksi değeri en düşük olan il ise 1.090 ile Tunceli olup bunu Batman, Bayburt, Hakkâri, Ardahan, Kilis, Muş, Karabük, Gümüşhane, Bartın, Şırnak illeri takip etmektedir ve Bingöl, Iğdır, Bitlis, Yalova, Karaman, Ağrı, Sinop, Erzincan, Çankırı, Siirt illerinin de endeks değerleri oldukça düşüktür. İllere göre inovasyon endeksi değerlerinin dağılımı bir bütün olarak aşağıdaki grafikte görselleştirilmiştir.

Grafik 1. İllere Göre İnovasyon Endeksi Değerlerinin Dağılımı

İnovasyon endeksi sıralamalarında önde ya da geride kalan illerin nedenleri de çeşitlilik göstermektedir. İllerin sıralamadaki yerlerinin ardında yatan faktörler endeksin hesaplamasında yer alan verilerle kıyaslamalar yapılarak daha öz bir şekilde ortaya koyulabilir. Öncelikle inovasyon endeksi değerinde ilk sırada yer alan Antalya ile başlamak gerekirse, Antalya'nın toplam 4.012.571 ton örtü altı sebze ve meyve üretimi bulunmaktadır ve Antalya'yı bu parametrede Mersin (1.584.188), Adana (990.386), Muğla (705.026) ve Burdur (188.004) illeri takip etmektedir. İzmir, Amasya, Isparta, Afyonkarahisar ve Aydın illeri de toplam örtü altı sebze ve meyve üretiminde ilk onda yer almaktadır. Şırnak, Rize, Muş, Kars, Gaziantep, Bitlis, Ardahan ise ilgili değer bakımından en sonda yer alan iller olup Hakkâri, Tunceli ve Kilis illerinin de değeri düşüktür. Niteliklerine göre örtü altı tarım alanlarına bakıldığında da Antalya'da 66.738 dekar cam sera, 218.007 dekar plastik seranın varlığı göze çarpmaktadır. Cam sera açısından Antalya'dan sonra sırasıyla Mersin (6.438), Muğla (6.279), İzmir (167), Aydın (146), Şanlıurfa (140), Afyonkarahisar (135), Yalova (128), Tekirdağ (99) ve Burdur illeri (91), plastik serada da sırasıyla Mersin (88.799), Muğla (30.467), İzmir (16.410),

Burdur (11.479), Isparta (5.293), Bilecik (3.685), Eskişehir (3.671), Adana (2.954) ve Hatay (1.875) illeri gelmektedir. Fakat örtü altı tarım alanında yüksel tünel bakımından 45.253 dekar ile Mersin, alçak tünel bakımından da 141.959 dekar ile Adana ilk sıradadır. Yüksel tünel açısından Mersin ilini Antalya (14.286), Aydın (9.992), Adana (9.215), Amasya (5.162), Samsun (2.413), Yalova (2.412), Kocaeli (2.367), Bartın (1.487) ve İstanbul (1.392) illeri takip ederken alçak tünel varlığında da Adana ilinden sonra Mersin (47.925), Antalya (13.195), Hatay (8.927), Muğla (2.909), Aydın (1.770), Manisa (458), Samsun (290), Bartın (285) ve Burdur (100) illeri gelmektedir.

İnovasyon endeks değeri bakımından en yüksek ilk on il içerisinde yer alan İzmir, Konya, Ankara, Aydın, Adana, Mersin, Balıkesir ve Manisa illeri tarım ihtisas kredilerinin dağılımında da ön sıralardadır. Tarım ihtisas kredilerinin dağılımında (milyon TL) Konya (5.462), İzmir (5.227), Antalya (5.193), Ankara (4.618), Adana (3.996), Manisa (3.672), Mersin (3.521), Aydın (3.141), Balıkesir (2.702) ve Şanlıurfa (2.607) illeri üst sıralarda yer almaktadır. Son sıralarda olan iller ise sondan başlayarak Bartın (101), Karabük (131), Zonguldak (166), Hakkâri (173), Yalova (181), Rize (200), Kırşehir (201), Şırnak (205), Tunceli (233) ve Artvin (233)'dir. İlde yer alan özel sektör tarımsal araştırma kuruluşları sayısında ise Antalya, Konya, İzmir, İstanbul, Adana, Ankara, Balıkesir, Bursa, Diyarbakır ve Tekirdağ illeri öne çıkarken ticaret borsaları işlem hacminde İstanbul, İzmir, Konya, Şanlıurfa, Balıkesir, Ankara, Adana, Samsun, Manisa ve Sakarya illeri ilk sıralarda gelmektedir. Bunun yanı sıra Konya, Bursa, Manisa ve Balıkesir illeri ticaret borsaları sayısında, İzmir, Balıkesir, Aydın, Denizli ve Ankara illeri deniz ticaret odaları dahil olmak üzere ticaret odaları sayısında önde gelmekte olup Konya, İzmir, Balıkesir, Aydın, Denizli, Ankara, Kayseri, Adana, Gaziantep, Kocaeli, İstanbul ve Eskişehir illerinde de sanayi odası bulunmaktadır. Ticaret ve sanayi odaları sayısına bakıldığında da Bursa, Manisa, Konya, Mersin, Samsun, Hatay ve Afyonkarahisar illeri önde gelmektedir. Diğer yandan Türkiye Tarım Kredi Kooperatiflerinin il bazında kooperatif sayısının da en fazla olduğu iller sırasıyla Manisa, Konya, Afyonkarahisar, Balıkesir, Ankara, Bursa, İzmir, Aydın, Mersin ve Tekirdağ'dır ve bu illerin ardından Denizli, Çanakkale, Yozgat, Antalya, Çorum, Adana, Sakarya, Samsun, Kütahya ve Kayseri illeri gelmektedir. Bu değerlerin en az olduğu iller ise sondan başlayarak Hakkâri, Şırnak, Bingöl, Siirt ve Karabük illeridir. Yalova, Batman, Tunceli,

Muş ve Zonguldak illerinin değeri de oldukça düşüktür. İlde yer alan devlet üniversitelerinde birim grubu bazında öğretim elemanı sayısında da sırasıyla Ankara, İzmir, Konya, İstanbul, Adana ilk beşte yer alırken bu illeri de Aydın, Samsun, Isparta, Hatay ve Van illeri takip etmektedir. Ek olarak, organik bitkisel üretim (geçiş süreci dahil) faaliyetlerindeki çiftçi sayısı açısından da Rize (10.453), Aydın (9.877), Artvin (2.455), Manisa (2.258), İzmir (2.217) illeri önde gelmekte Ordu (1.948), Trabzon (1.927), Samsun (1.817), Kars (1.635) ve Muğla (1.389) illeri de ilk onda yer almaktadır. Ardahan, Karabük, Osmaniye, Çankırı, Bingöl, Edirne, Sinop, Iğdır, Kırşehir ve Kırıkkale illeri ise ilgili değerin en az olduğu illerdir. Ayrıca Ordu, Uşak, Sakarya, Bolu, İzmir, Manisa, Kırklareli, Kocaeli, Çanakkale ve Tekirdağ illeri de organik hayvansal üretim yapan çiftçi sayısında önde gelmektedir.

SONUÇ

Bu araştırmanın bulguları, genel olarak tarım sektörünün gelişimde inovasyonun önemi ve gerekliliğini vurgulamakta olup çalışma şu önerilerle son bulmaktadır:

- Tarımsal inovasyon sistemlerinin temel bileşenleri olan tarımsal araştırma, yayım, eğitim ve öğretimin bu süreçte kritik bir yeri bulunmaktadır. Tarımsal öğrenme kaynakları olarak da gözlem, deneyim ve uygulamalar ve diğer çiftçilere ek olarak eğitim faaliyetleri, uzman ve danışmanlar, medya, üniversiteler, dernek, kooperatif, kurum ve kuruluşlar tarım sektörünün gelişiminde etkin rol oynamakta olup sektörün öğrenme düzeyinin artmasında bu kaynaklara yönelik geliştirici faaliyetlerin uygulanması ve sürdürülmesi oldukça önemli görülmektedir. Türkiye’de tarımsal öğrenmenin artırılması, tarım sektörü ile ilgili faaliyet gösterenlerin daha bilinçli şekilde faaliyetlerini sürdürebilmeleri için de bu alanda ihtisaslaşmış üniversiteler, sektöre ar-ge, teknoloji ve inovasyon bakımından yön veren çiftçi ve firmalar da dahil olmak üzere tüm sektör paydaşlarının katkısıyla deneyimlerin aktarıldığı bilgilendirici ve yönlendirici içerik ve materyallerin hazırlanmasına ve sektörle buluşturulmasına ihtiyaç vardır. Gerek fiziki gerekse sanal ortamda verilen eğitimlerin artırılması ve aynı zamanda bu eğitimlere daha çok kişinin katılımının sağlanması yönünde de adımların

atılması gereklidir.

- Diğer yandan Türkiye’de kırsal alanda yaşayanların tarım sektöründeki faaliyetlere devam etmesinin sağlanması ve ülkede tarım ve hayvancılığın daha geniş ölçekli yapılabilmesi için de hem tarım hem de hayvancılık için toplu uygulamaların (toplu ya da ortak ekim, dikim, sağım ve bakım gibi) yapılmasının önü açılabilir ve bu konularda sistem aktörleri ile iş birliği içinde ortak projeler geliştirilebilir. Aynı zamanda Türkiye’de bazı bölgelerde öne çıkan belli ürün ve türlerin gelişimi için bölgesel bazlı destekler oluşturulabilir ve belirlenen yerlere bölgesel düzeyde ar-ge ve inovasyon destekleri verilebilir.
- Türkiye’de tarım sektörünün çözümü bekleyen yapısal sorunları da dikkate alarak sektörün tüm paydaşlarıyla iş birliği içinde verimliliği arttıracak çabalara hız kesmeden devam etmek gerekmektedir. Bu süreçte ise Türkiye için tarımsal inovasyon sistemi ve kurumların rolünü tanımlayan, sürecin mevcut durumunu gösteren ve sistemin gelişimi için yol haritası sunan kapsamlı bir “Tarımsal İnovasyon Stratejisi” oluşturulabilir.
- Son olarak benzer konulara ilişkin yapılacak yeni çalışmalar için belirtmek gerekir ki, bu çalışmada iller bazında elde edilebilen değişkenler ile araştırma yapılmıştır. Dolayısıyla yapılacak yeni çalışmalarda bölgesel açıdan farklı düzeyde ulaşılabilir daha geniş veri seti ile incelemeler yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Akdemir, B. (2009). “Tahmin Uygulamalarında Performans Geliştirmek İçin Kullanılan Normalizasyon Metotlarına Yeni Bir Yaklaşım”, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya.
- Ariza, C., Rugeles, L., Saavedra, D. ve Guaitero, B. (2013). Measuring Innovation in Agricultural Firms: A Methodological Approach, *Electronic Journal of Knowledge Management*, 11(3), 185-198.
- Arumapperuma, S. (2006). Agricultural Innovation System in Australia, *Journal of Business Systems, Governance and Ethics*, 1(4), 15-25.
- Burtan Doğan, B. (2010). Ticaret Borsacılığının Dünyada ve Türkiye’deki Gelişim Süreçlerine Genel Bir Bakış, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(1), 43-61.

- Chairatana, P.A. (2000). The Economics of the Agro-Innovation System (AIS), *IKE Group And DRUID, Aalborg University, Denmark*.
- Çelik, N. (2000). “Tarımda Girdi Kullanımı ve Verimliliğe Etkileri”, İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Tarım Dairesi, Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Dockès, A.C., Rantanen, M., Bourdin, D., Tisenkopfs, T. ve Guidi, F. (2009). Processes, Organization and Networks. In Knickel, K., Tisenkopfs T., Peter, S. (Eds.), *Innovation Processes in Agriculture and Rural Development: Results of a Cross-National Analysis of the Situation in Seven Countries, Research Gaps and Recommendations* (pp. 39-67): IN-SIGHT.
- Dutta, S., Lanvin, B. ve Wunsch-Vincent, S. (2020). *The Global Innovation Index 2020: Who Will Finance Innovation?* (13th Edition), Cornell University, INSEAD, and WIPO.
- EC (1995). Green Paper on Innovation, European Commission (December 1995).
- Edquist, C. (2001a). 12 Innovation Policy-A Systemic Approach, In Archibugi, D. and Lundvall, B.A (Eds.), *The Globalizing Learning Economy* (pp. 219-238), USA: Oxford University Press.
- Edquist, C. (2001b). “The Systems of Innovation Approach and Innovation Policy: An Account of the State of the Art”, In *DRUID conference, Aalborg*.
- FAO (2020). <http://www.fao.org/innovation/en/> (E. T. 06.11.2020).
- Gömlüksiz, M. (2012). “Bölgesel İnovasyon Sistemleri ve Türkiye: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması Düzey 2 Bölgeleri İnovasyon İndeksi”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Hall, A., Janssen, W.G., Pehu, E. ve Rajalahti, R. (2006). *Enhancing Agricultural Innovation: How to Go Beyond the Strengthening of Research Systems* (English). Washington, D.C.: World Bank Group.
- Hollanders, H. ve Es-Sadki, N. (2021). *Regional Innovation Scoreboard 2021*, European Commission. Doi: 10.2873/674111.
- Hollanders, H., Es-Sadki, N. ve Rantcheva, A. (2021). *European Innovation Scoreboard 2021*, European Commission. Doi: 10.2873/725879.
- Innovation in American Regions (2021). <http://www.statsamerica.org/innovation/about.html> (E.T. 31.08.2021).
- Jayalakshmi, T. ve Santhakumaran, A. (2011). Statistical Normalization and Back Propagation for Classification, *International Journal of Computer Theory and Engineering*, 3(1), 1793-8201.
- Jose, S. (2014). Innovation in Agriculture: A Key Process for Sustainable Development,

Institutional Position Paper.

- Karahan, O. (2017). The Relationship between National Innovative Capacity and Performance in Europe, *Journal of Business, Economics and Finance (JBEF)*, 6(1), 53-60.
- Katz Riaz, E., De Meyer, J., Dosov, B. ve Nichterlein, K. (2014). Approaches to Strengthening Agricultural Innovation Systems (AIS) in Central Asia, South Caucasus and Turkey: Insights Based on Assessments of Strengths and Weaknesses of the AIS in Kyrgyzstan, Tajikistan, Uzbekistan, Azerbaijan and Turkey, Roma: FAO.
- Kutgi, D. (2019). "Türkiye'de Bölgesel Yenilikçilik Performansının Ölçümü Üzerine: Bir Endeks Çalışması", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta
- Läpple, D., Renwick, A. ve Thorne, F. (2015). Measuring and Understanding the Drivers of Agricultural Innovation: Evidence from Ireland, *Food policy*, 51, 1- 8.
- Leeuwis, C. (2004). *Communication for Rural Innovation: Rethinking Agricultural Extension* (Third Edition), UK: Blackwell Publishing.
- Lundvall, B.A. (2010). *National Systems of Innovation: Toward a Theory of Innovation and Interactive Learning*, London, UK & New York, USA: Anthem Press.
- Mu, R., Chi, K. ve Chen, K. (2019), National Innovation Capacity Index: A CrossCountry Comparative Analysis, *Innovation and Development Policy*, 1(2), 132-158.
- OECD (2019). Innovation, Productivity and Sustainability in Food and Agriculture: Main Findings from Country Reviews and Policy Lessons, OECD Food and Agricultural Reviews, Paris: OECD Publishing. Doi: 10.1787/c9c4ec1d-en.
- OECD/Eurostat (2018). Oslo Manual 2018: Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation (4th Edition), The Measurement of Scientific, Technological and Innovation Activities, Paris/Eurostat, Luxembourg: OECD Publishing. Doi: 10.1787/9789264304604-en.
- Oğuz, C. ve Karakuş, S. (2016, July 11-13). *Tarımsal Yeniliklerin Benimsenmesinde Etkili Olan Faktörler; Konya İli Yunak İlçesi Örneği*, The International Multidisciplinary Congress of Eurasia, Odessa.
- Pigford, A.A.E., Hickey, G.M. ve Klerkx, L. (2018). Beyond Agricultural Innovation Systems? Exploring an Agricultural Innovation Ecosystems Approach for Niche Design and Development in Sustainability Transitions, *Agricultural systems*, 164, 116-121.

- Resmî Gazete (2004). 5174 Sayılı “Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ile Odalar ve Borsalar Kanunu”, Kabul Tarihi: 18.05.2004.
- Sakaue, T., Chomei, Y. ve Nanseki, T. (2019). Business and Manager Development in Agricultural Corporations: A Case Study from Japan, In Entrepreneurship and Innovation in Japanese Agriculture (pp. 31-50): Springer.
- Schut, M. (2014). Agricultural innovation. <https://www.slideshare.net/ILRI-/htcapdev-schut> (E.T. 17.11.2020).
- Scoones, L., Thompson, J. ve Chambers, R. (2008). Farmer First Revisited: Innovation for Agricultural Research, Workshop Summary. https://opendocs.ids.ac.uk/opendocs/-bitstream/handle/20.500.12413/13-445/Farmer_First_Revisited_Post_Workshop_-Summary_Final.pdf?sequence=1&isAllowed=y (E.T. 08.11.2020).
- Spielman, D. J. ve Kelemework, D. (2009). *Measuring Agricultural Innovation System Properties and Performance: Illustrations from Ethiopia and Vietnam*, (851), Washington, DC: International Food Policy Research Institute.
- Spielman, D.J. ve Birner, R. (2008). How Innovative is Your Agriculture?: Using Innovation Indicators and Benchmarks to Strengthen National Agricultural Innovation Systems, Washington, DC: World Bank.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (2020). T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı 2020 Yılı Performans Programı. <https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Duyuru/90/> (E.T. 20.09.2020).
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (2021a). 2020 Yılı Organik Tarım İstatistikleri. <https://www.tarimorman.gov.tr/-Konular/Bitkisel-Uretim/Organik-Tarim/Istatistikler> (E.T. 09.09.2021).
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı (2021b). <https://www.tarimorman.gov.tr/Konular/Bitkisel-Uretim/Tohumculuk/-Ozel-Sektor-Tarimsal-Arastirma-Kurul-uslari> (E.T. 26.11.2021).
- TAGEM (2021). <https://www.tarimorman.gov.tr/TAGEM> (E.T. 19.02.2021).
- TOBB (2021a). <https://www.tobb.org.tr/Sayfalar/IIIBazindaOdaBorsaArama.php> (E.T. 02.08.2021).
- TOBB (2021b). 2020 Ekonomik Rapor, 77. Genel Kurul Yayınları, Ankara.
- Trott, P. (2017). *Innovation Management and New Product Development* (6th Edition), United Kingdom: Pearson.
- TÜİK (2021). Bölgesel İstatistikler. <https://biruni.tuik.gov.tr/bolgeselististik/-sorguSay-fa.do?target=degisken#> (E.T. 09.09.2021).

- Türkiye Bankalar Birliği (2021). Seçilmiş İstatistikler. <https://www.tbb.org.tr/tr/-bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-rapor-lar/59> (E.T. 01.08.2021).
- Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri (2021). <https://www.tarimkredi.org.tr> (E.T. 02.08.2021).
- Tüzel, Y., Gül, A., Öztekin, G.B., Engindeniz, S., Boyacı, F., Duyar, H., Cebeci, E. ve Durdu, T. (2020). Türkiye’de Örtüaltı Yetiştiriciliği ve Yeni Gelişmeler, *Türkiye Ziraat Mühendisliği IX. Teknik Kongresi*, 725-750.
- Van der Veen, M. (2010). Agricultural Innovation: Invention and Adoption or Change and Adaptation? *World Archaeology*, 42(1), 1-12.
- World Bank (2006). Enhancing Agricultural Innovation: How to Go Beyond the Strengthening of Research Systems, In, *Agriculture And Rural Development Series*: World Bank Publications.
- World Bank (2011), Agricultural Innovation Systems: An Investment Sourcebook, Washington, DC: World Bank. <http://documents.worldbank-.org/curated/en-/303961468155112595/Overvi-ew> (E.T. 15.10.2020).
- World Bank (2012). Agricultural Innovation Systems. An Investment Sourcebook, Washington, DC: World Bank.
- Yavuz, S. ve Deveci, M. (2012). İstatiksel Normalizasyon Tekniklerinin Yapay Sınır Ağın Performansına Etkisi, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (40), 167-187.
- Yılmaz, M.K. ve Mirahmetoğlu, G. (2007). Türkiye’de Ticaret Borsalarının Gelişimi, Ekonomideki Yeri ve Performansı Üzerine Analitik Bir Değerlendirme, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (33), 81-95.
- Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi (2021). <https://istatistik.yok.gov.tr/> (E.T. 28.04.2021).

8. BÖLÜM

KÜRESELLEŞMENİN ALT BOYUTLARININ SAĞLIK HARCAMALARI ÜZERİNDEKİ BELİRLEYİCİLİĞİNİN EŞBÜTÜNLEŞİK REGRESYON TAHMİNCİLERİYLE ANALİZİ

Doç. Dr. Ömer Uğur BULUT

Kafkas Üniversitesi

Kağızman Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu

bulut.o.u@gmail.com

Orcid No: 0000-0002-6511-8187

Arş. Gör. Mehmet ÇİNİBULAK

Kafkas Üniversitesi

Kağızman Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu

mehmet.cinibulak06@gmail.com

Orcid No: 0000-0002-4131-9149

GİRİŞ

Kökene sanayi devrimine kadar uzanan ve bir süreç olarak değerlendirilen küreselleşme, bütün dünyayı derinden etkilemiş ve etkilemeye devam eden bir ana akım olarak bilinmektedir (Özel, 2011: 95). Küreselleşme, başta ekonomi olmak üzere yaşamın her alanında kendini göstermiş, teknoloji ile de beslenerek farklı alanlarda çok boyutlu değişikliklere kaynak oluşturmuştur. Teknoloji alanında yaşanan ilerlemeler, politik ve ekonomik etkiler, yaşanan paradigma değişimleri, sosyal ve çevresel problemlerin artması gibi birçok faktör küreselleşmeyi etkilemektedir. Genel anlamda küreselleşmenin ortaya çıkması iki dönemde incelenmektedir. İlk zamanlarda ülkeler arası mal ticareti

anlaşmalarına ön plandayken daha sonra hizmet ticaretine ağır basmaya başlamıştır. Bu doğrultuda hizmet sektörünün önemli bir alanı olan sağlık sektöründe de küreselleşme etkisini göstermiştir (Özmen, 2015: 167-168).

Küreselleşme sürecinde, bütün dünyada ortak standartlar tespit edilmiş ve buna ilişkin Birleşmiş Milletler ana çatısı altında Dünya Ticaret Örgütü ve Dünya Sağlık Örgütü'nün başını çektiği örgütler yaratılmıştır. Bu bakımdan sağlık sektöründe ortak değerler oluşturma ve yeni perspektifler benimsenmesi durumu yaşanmıştır. Sağlık alanında hizmet çeşitliliği zenginleşmiş ve sağlık problemlerinin çözüme kavuşması için yeni politikalar oluşturulmuştur. Türkiye, sağlık alanında kendi iç dinamiklerine göre Sağlıkta Dönüşüm Projesi'ni başlatarak büyük bir değişimin içerisine girmiştir. Sağlık alanında ülkelerin yaşadıkları nüfus artışı, hastalık profillerinin değişmesi, hastaların bilinçlenmesi ve yeni teknolojik yatırımların gerekmesi sonucunda sağlık ayrılan kaynaklar artmış ve bunun sonucunda sağlık harcamaları yükselmiştir (Murray, Bisht, Baru ve Pitchforth, 2012: 3). Yani, sağlık alanı küreselleşme akımından etkilenerek olumlu ve olumsuz anlamda değişimler yaşamıştır.

Her dönem ülke yönetimleri, sağlık sistemleri için ekonomik kaynak ayırmakta ve büyük miktarlarda sağlık harcamaları gerçekleştirmektedir. Çünkü, toplumların statüleri üzerinde sağlık harcamalarının önemli bir etkisi bulunmaktadır. Bu etki özellikle, bireylerin sağlık hizmetlerine erişimi bağlamında kendini göstermektedir. Yapılan sağlık harcamaları, ülke sağlık sistemlerinin alt yapısını geliştirebilmekte ve sağlık hizmeti sunucuların imkan ve koşullarını iyileştirebilmektedir (Kara, 2018). Toplumların fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden tam bir iyilik içinde bulunmaları için bireylerin ihtiyacı olduğu sağlık hizmetlerinin sağlık kurum ve kuruluşları tarafından arz edilmesi önemlidir. Bu doğrultuda, ülkelerin sağlık sektörün ve sağlığın her alanına yönelik yapılan tüm harcamalar sağlık harcamaları kapsamında ele alınmaktadır (Bilgin, 2019). Ülke idareleri, üstlendikleri sağlık harcamaları sayesinde vatandaşlarının konforlu ve uzun süreli yaşamalarını amaçlamaktadır. Katlanılan sağlık harcamalarının geri dönüşü olarak bireyler sağlık hizmetlerinden faydalanmaktadır.

Kuramsal çerçevede, küreselleşme kavramı önemli bir makroekonomik sektör olan devletin yaptığı kamu harcamalarını etkileyebilecek bir olgu olarak teoride analiz edilmiştir. Bu noktada, küreselleşme olgusu ile kamu harcamaları arasındaki ilişkiye yönelik iki temel hipotezden söz edilmektedir.

İlk hipotezde rekabet, ikinci hipotezde telafi edilebilirlik ön plana çıkmaktadır. Rekabetin dikkat çektiği hipotezde, devletin özellikle kamu harcamaları yoluyla gereğinden fazla ekonomik müdahalelerinin üreticilerin küresel rekabet gücünü zayıflatacağı vurgulanmaktadır (Allan ve Scruggs, 2004: 502; Brady, Beckfield ve Seeleib-Kaiser, 2005: 935). Ayrıca, kamu harcamalarındaki artışın borçlanmayı beraberinde getireceği ve sonuç olarak daha yüksek oranlı vergilerle finanse edileceğinden söz edilmektedir (Garrett, 2001: 5-8). Tam tersi olacak şekilde, kompanzasyon hipotezinde, gelir dağılımında eşitsizlik gibi küreselleşmenin yol açtığı olumsuz etkileri düzeltmeye yönelik kamu harcamalarındaki artış eğilimine işaret etmektedir (Rodrik, 1998: 1010-1013).

Literatür göz önünde bulundurulduğunda çalışmanın iki temel kavramı olan küreselleşme ve sağlık harcamalarını birlikte değerlendiren çalışmaların sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Küreselleşme ve sağlık harcamalarına yönelik yapılan literatür taramasında sadece Cengiz ve Manga (2022) çalışması dikkat çekmiştir. Konuya ilişkin, Türki cumhuriyetler özelinde panel ARDL yöntemi kullanılarak yapılan analiz sonucunda ekonomik ve sosyal küreselleşmenin sağlık harcamalarını artırdığı, politik küreselleşmenin ise azalttığı bulgusuna ulaşılmıştır. Diğer taraftan, genel olarak konuyla ilgili yapılan ampirik çalışmalarda, küreselleşmenin kamu harcamaları üzerinden ülke politikalarını nasıl etkilediği önemsenmektedir (Rodrik, 1998; Sanz ve Velazquez, 2003; Dreher, Sturm ve Ursprung, 2008; Cengiz ve Manga, 2020). Küreselleşmenin kamu harcamalarının farklı alt kalemleri üzerindeki etkisinin incelenmesi, özellikli tespitlerin ortaya konulması ve güçlü durum argümanları oluşturulması için önem arz etmektedir. Bu doğrultuda çalışmamızın, küreselleşmenin genel kamu harcamasının bir alt başlığı olan sağlık harcamalarıyla olan ilişkisi değerlendirilerek alan yazına katkı vermesi hedeflenmektedir.

Çalışmada küreselleşmenin alt boyutlarının sağlık harcamaları üzerindeki uzun dönem belirleyiciliğini ampirik olarak analiz etmek amaçlanmaktadır. Temel amaç, küreselleşme ile yükseliş trendine giren ekonomik, sosyal ve politik bağların, Türkiye'nin sağlık harcamaları üzerindeki etkinliğini ampirik olarak incelemektir. Ampirik analiz bölümünde küreselleşmenin alt boyutlarını yansıtmak için KOF ekonomik, sosyal ve politik küreselleşme endekslerinden yararlanılmıştır. Küreselleşmenin Türkiye'nin sağlık harcamaları üzerindeki ekonomik, sosyal ve politik etkileri, 1975'ten 2019'a kadar olan yıllık veriler ve Tamamen Değiştirilmiş Sıradan En Küçük Kareler (FMOLS), Dinamik

Sıradan En Küçük Kareler (DOLS) ve Kanonik Eş-Bütünleşik Regresyon (CCR) tahmincileri kullanılarak incelenmiştir.

Çalışmanın amacı doğrultusunda, ilk iki bölümde küreselleşme ve sağlık harcamalarına yönelik genel bir bakış atılmıştır. Devam eden kısımlarda çalışmanın veri seti, yöntemi ve bulguları sunulduktan sonra sonuç ve değerlendirme başlığı altında elde edilen bulgular tartışılmış, politika önerileri sunulmuştur.

2. KÜRESELLEŞME

Son yüzyılın en büyük değişim sebebi olarak gösterilen küreselleşme, farklı alanları etkileyen çoklu süreçler olma özelliği taşımaktadır. Küreselleşmenin çok boyutlu süreçlerden oluşması nedeniyle herkesin hemfikir olduğu bir tanımlı bulunmamaktadır. Ayrıca küreselleşme; küresel paradoks, küresel paradigma, küresel süreç gibi farklı kavramlarla da ifade edilebilmektedir. Farklı tanımlamaları bulunan küreselleşme genel olarak; ulus ekonomilerinin birbirine bağlılığının zaman içinde yükselmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Küreselleşme, kavram olarak güncelliğini korusa da bir geçmişe sahiptir. Geçmiş zaman içerisinde insan toplulukları kendi aralarında ticaret ağları, iletişim kanalları inşa etmiş ve yeni oluşumlar içerisinde bulunmuştur. Günümüzde ise küreselleşmeyi önemli kılan şey yarattığı büyük değişimlerin ve etkilerin artmasıdır (Üşümez, 2010). Küreselleşmeyi ülke halklarının birbiri ile daha sık etkileşimde bulunması ve bir araya gelme süreci olarak kabul edenlerle birlikte, çağa göre adapte edilmiş farklı bir sömürgecilik ekolu olarak kabul edenler de vardır. Küreselleşme hakkındaki bir tanıma göre kavram, “malların, hizmetlerin, sermayenin, teknolojinin ve bir ölçüde de işgücünün sınırlar ötesi dolaşımının artması ile ekonomik faaliyetlerde gözlenen bütünleşme” anlamı taşımaktadır (Murray vd., 2012: 3). Küreselleşmenin esası ekonomik süreçlerdeki bütünleşmeye dayanmaktadır. Diğer taraftan ekonomik faaliyetlerdeki bütünleşmenin yanı sıra, diğer alanlardan daha hızlı bir şekilde kültürel ve teknolojik boyuttaki küreselleşme yaşanmıştır.

Küreselleşme, çoklu süreçlerden oluştuğu için bu süreçlerin her biri farklı boyutlar içerisinde değerlendirilmektedir. Küreselleşmenin geçmişten bugüne ekonomik, kültürel ve siyasi boyutlarının olmasının yanında güncel olarak var olan ve yeni oluşan boyutları da bulunmaktadır (Oliveira Cruz

ve McPake, 2011: 6-7). Küreselleşmenin ilk ve en önemli boyutu ekonomik bir boyuta sahip olmasıdır. Çünkü, küreselleşme kavramı genelde ekonomi alanıyla ilişkilendirilmektedir. Küreselleşmenin ekonomik boyutu neticesinde global arenadaki ticaret serbestleşmiş ve ulaşım ile teknolojik yenilikler bu süreci hem üretici firma hem de tüketiciler açısından kolaylaştırmıştır. Küreselleşmenin ikinci boyutu ise kültürel boyutudur. Çünkü toplumların sahip oldukları kültürleri ile küreselleşme olgusu arasında güçlü bir ilişki olduğu varsayılmaktadır. Kültür, toplumların kendine özgü özelliklerini barındırdığından küreselleşme süreci içerisinde yaşananlardan oldukça sık bir şekilde etkilenme ve onun aracılığıyla şekillenmektedir. Küreselleşme bir diğer boyutu sahip olduğu siyasi boyutudur. Küreselleşme, siyaset içerisinde ve ülke idaresi anlamında etki oluşturarak mevcut yönetim anlayışlarında köklü değişimler yaratmıştır. Süreç içerisinde ulusal ülkeler, uluslararası örgütler, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları arasında ilişkiler gelişmiştir. Dolayısıyla global anlamda güce sahip kurumların politikaları, ulusal anlamda ülkeleri farklı alanlarda gerçekleştirecekleri uygulamalar konusunda etkilemiştir. Küreselleşmenin önemli bir boyutu son zamanlarda ivme kazanan sahip olduğu teknolojik boyutudur. Küreselleşme sürecinin içerisinde bilginin kullanımı teknolojik gelişmelerin oluşumunda ön plana çıkmıştır. Daha önce makine gücü odaklı üretim sistemine dayanan yaşam tarzı, bilgi odaklı üretim sistemini esas alan bilgi toplumuna dönüşmüştür. Yani, daha önce tarım toplumunun yerini alan sanayi toplumu bu kez de yerini bilgi toplumuna bırakmıştır. Bilginin hareketinin global ölçekte hızlanmasıyla meydana gelen teknolojik ilerlemeler, ekonomilerin üretim tarzlarında değişikliğe sebep vererek küreselleşmenin etkisiyle oluşan bütüncül bir toplumsal yapı yaratmıştır. Küreselleşmenin beşinci boyutu ise çevresel boyuttur. Küreselleşmenin diğer boyutları genellikle pozitif anlamlar taşırken bu boyutu genellikle negatif anlamlar yüklenmiştir. Küreselleşme beraberinde çevre sorunları getirmiş ve artan dünya nüfusu, sanayi kuruluşlarının zararlı atıkları bu sorunlara hem yaygınlık kazandırmış hem de büyümüştür. Bu durum da doğanın ve insan dışında diğer canlı varlıkların yaşam alanını ve geleceğine tehdit oluşturmuştur. Bu olumsuz durumların çözümünün yine küresel ölçekte uygulanabilecek yeşil temalı evrensel politikalarından oluştuğu düşünülmektedir (Pedram ve Mehrjou, 2019: 779-780).

Küreselleşme yönelik dünya genelinde iki görüş hakimdir. Bazı görüşler

küreselleşmeyi tamamen savunurken karşıt görüşe sahip olanlar ise küreselleşmeye karşıt bir tavra sahiptir. Küreselleşmeye olumlu yaklaşan görüş, ekonomik gelişmenin sürdürülebilirliğinin yalnızca küreselleşme ile sağlanabileceğini ifade etmektedir (Martin, Grant ve Dagostino, 2012: 2-3). Çünkü, toplumsal yaşamın standardize edilmesini ve gelir dağılımının iyileştirilmesini serbest piyasa ekonomisi sayesinde mümkün olacağı düşünülmekte ve bunun oluşmasında da küreselleşme vazgeçilmez bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Diğer taraftan küreselleşmeye olumsuz yaklaşan görüşün ise bu konuda farklı argümanları vardır. Bu konudaki görüşe göre; ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda oluşan dönüşümler, bazı toplumları çok ileri seviyelere taşıırken bazı toplumları ise çağın gerisinde bırakması söz konusudur. Özellikle sosyal bilimler alanında kabul gören bu görüş, dünyadaki tüm toplumların aynı oranda ve eşit olarak faydalanma imkan bulacağı bir ekonomik ve teknolojik sistemin oluşturulması gerektiğini, kültürel anlamdaysa bütün toplumların benimseyeceği evrensel bir kültürün oluşmaması gerektiği ve özgün kültürlerin korunmasının hayati olduğu savına dayanmaktadır (Dervişoğlu, 2013).

Küreselleşme sürecinde halkların sağlık statüleri pozitif ve negatif yönde etkilenmiştir. Pozitif etkileri; bilgi ve iletişim teknolojilerinin kapasitesi yükselmesi sayesinde insanlar arasında daha çok yayılarak kullanılması, tehlikeli ve salgın hastalıklarla mücadelede gerekli önlemlerin dünya çapında alınıp uygulanması, tele-tıp ve sağlık turizm gibi yeni sağlık hizmeti sunum şekillerinin oluşması ve sağlık alanında kalitenin önceliklendirilmesi olarak sıralayabiliriz. Küreselleşmeye bağlı olarak meydana çıkan olumsuz etkiler ise milletler arasında sağlığa erişim eşitsizliklerinin artması, ülke ve birey bazlı sağlık harcamalarının yükselmesi, hastalık profillerinin kronik yönlü olarak farklılaşması, iklim ve çevre sorunları gibi durumlar olarak örneklendirilebilmektedir (Hayran, 2020: 15-16). Dolayısıyla evrensel nitelikteki sağlık politikalarının oluşturulup uygulanmasında küreselleşmenin ana bir faktör olarak göz önünde bulundurulması önem arz etmektedir.

3. SAĞLIK HARCAMALARI

Ülke yönetimlerinin üstlendikleri ve gelirlerinden ciddi oranlarda pay ayırdıkları önemli harcama kalemlerinden biri sağlık harcamaları olarak gösterilmektedir (Hazman ve Küçükilhan 2012: 147-148). Hastaların iyileştirilmesinde üstlenilen bütün maliyetler, genel halk sağlığını koruma amacıyla yapılan bütün koruyucu harcamalar ve sağlık sistemlerinin gelişimini amaçlayan sağlık yatırımları, sağlık harcamaları içerisinde ele alınmaktadır (Bilgin, 2019).

Bütün dünya gibi Türkiye’de de ortalama insan ömrünün yükseltmek istenmesi, yüksek maliyetli ileri teknolojilerin tercih edilmesi ve hane halkı gelirlerinin artışı gibi nedenler kaynaklı sağlık sektörü için ayrılan bütçeler ve yapılan harcamalar büyüme eğilimi göstermektedir. Yaşanan bu değişim, ülkelerin gelirlerinden sağlığa ayırdıkları payın yükselmesi, kişi başına yapılan sağlık harcamalarının artması ve sağlık kurumlarının hizmet maliyetlerinin artması şeklinde kendini göstermektedir (Çalışkan, 2009: 128-130). Diğer taraftan, günümüzde sağlık harcamaları artış eğilimi göstermesinin yanında ülkeler ve bireyler içerisinde farklılaşma göstermektedir. Yaşanan bu durum ise ülkelerin sağlık sistemleri için tercih ettikleri finansman yöntemlerinin farklı olması, bireylerin üstlendikleri harcamaların yapısı ve diğer ekonomik ve sosyal boyuttaki etkenlerle ilişkilendirmektedir (Yiğit, 2012).

Sağlık harcamalarıyla ilgili bir diğer önemli konu, dünya genelinde kişi başı sağlık harcamalarındaki artışın kişi başına düşen milli gelir artışından daha yüksek olmasıdır. Bu durum, ülke yönetimlerini yaptıkları sağlık harcamalarını denetleme ve kontrol etmeye yöneltmiş ve bu durumu engelleyebilmek önüne için farklı çözümler oluşturmaya yönlendirmiştir (Öztürk ve Uçan, 2017: 147).

Bütün dünyada yaygınlık gösteren sağlık harcamalarındaki artış eğilimi daha çok şu üç sebeple açıklanmaktadır:

- Sağlık kurumlarının sağlık hizmeti sunması gereken birey sayısının artması,
- Sağlık hizmeti sunumundaki kalite ve oluşan farklı giderlere bağlı maliyet artışları,
- Sunulan sağlık hizmetine konu olan hastalık veya sağlık sorununun tıbbi yapısının farklılaşmasıdır. (Çelik, 2011: 79-80).

Sağlık harcamaları, toplumların sosyokültürel değerleri ve sahip oldukları sağlık sistemlerine göre şekil almaktadır. Fakat ülkeler farklı kültürlerle sahip

olup farklı sistemleri uygulamalarına rağmen sağlık harcamalarındaki artışın sebepleri benzerlik göstermektedir. Yapılan araştırmalar; bu artışın temelde ekonomik, sosyal, kültürel ve teknolojik faktörlerden kaynaklandığını ortaya koymaktadır (Hansen ve King, 1996: 133). Kişisel gelirin yükselmesi, sağlık alanındaki teknolojik ilerlemeler, demografik yapıların dönüşümü, dünya genelinde sağlık risklerinin artması, kronik hastalıklarının yaygınlık kazanması, sosyal ve sağlık sigorta kapsamlarının daralması, eğitim seviyesi ve sağlık bilincinin yükselmesi, sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaşması, sosyal değer yargılarının değişmesi, toplumsal düzende ve kişisel yaşam tarzındaki değişimler sağlık harcamalarının artmasına sebep olan faktörler arasında yer almaktadır.

Sağlık harcamalarının son zamanlarda sürekli olarak artış trendinde olmasını sadece olumlu veya sırf olumsuz olarak değerlendirmemek gerekmektedir. Yaşanan harcama artışı, toplumların sağlık statülerine ve bireylerin sağlık hizmetine erişimlerine olumlu yansiyabilir ve devletlerin ekonomik büyüme ve kalkınmaları yönünde bir işaret olarak anlamlandırılabilir. Çünkü; uygun seviyede yapılan sağlık harcamaları, sektördeki yatırımları artırır, teknolojik alt yapıyı sağlamlaştırır ve sağlık hizmeti talebini karşılayabilir. Gereksiz ve aşırı miktarda gerçekleştirilen sağlık harcamaları ve etkin yönetilemeyen sağlık kaynakları olumsuzluklar oluşturacaktır. Mesela; eğitim ve teknoloji gibi alanlara aktarılması gereken bütçe sağlık alanına aktarıldığı için diğer alanların bütçeleri yetersiz kalacak ve çözüm bekleyen sağlık sorunları için yapılmayan kaynak aktarımları, ülkenin sağlık sorunlarını ortadan kaldırmasını engelleyecek ve mevcut sorunların çözümünü geciktirerek büyümelerine sebep olacaktır (Atasever, Karaca, Sanisoğlu, Alkan ve Bağcı, 2018: 25-26). Dolayısıyla, sağlık harcamalarındaki artış ve bu artışın ülkelerin bütçesi üzerinde oluşturduğu yük, sağlık harcamalarının etkin bir şekilde yönetilmesinin ne kadar gerekli ve önemli bir konu olduğunu gündeme taşımıştır.

Sağlık harcamaları, farklı türde kaynaklar kullanılarak gerçekleştirilebileceği gibi çeşitli politikalara dayalı olarak şekillenebilmektedir. Sağlık sistemi içerisinde yer alan tüm paydaşların sağlık amaçlı yaptıkları harcamalar, o sağlık sisteminin toplam sağlık harcamalarını oluşturmaktadır. Toplam sağlık harcamaları, cari sağlık harcamaları ve yatırım harcamaları olmak üzere iki ana kalemden meydana gelmektedir. Cari sağlık harcamaları; süreklilik arz

eden, etkileri anlık olabilen ve tek kullanımlık mal ve hizmetler için yapılan sağlık harcama türüdür. Bu harcamalar; her türlü tedavi ve rehabilitasyon hizmetleri, koruyucu sağlık hizmetleri, yardımcı tıbbi hizmetler, ilaç, tıbbi sarf ve tedavi malzemeleri, sağlık insan kaynağı maliyetleri için yapılan tüm harcamaları içermektedir. Türkiye’de toplam sağlık harcamaları içerisinde kamu sağlık harcamalarının miktarı yıllar itibariyle artarken özel kesim sağlık harcamalarının miktarı azalmaktadır (Işık, 2010: 39-40).

Cari sağlık harcamaları kapsamında hastaneler için yapılan harcamalar en büyük harcama kalemi olarak ortaya çıkmaktadır. Yapılan harcamaların çoğunluğu kamu tarafından finanse edilmektedir. Tıbbi sarf malzeme ve ilaçlar için gerçekleştirilen harcamalar da cari sağlık harcamaları içerisinde değerlendirilmektedir. Yatırım harcamaları, sağlık sistemlerinin sağlık hizmeti üretim miktarının ve çeşitliliğinin artırılması amacıyla bina ve tıbbi cihaz gibi maddi duran varlıklar başta olmak üzere katlanılan sağlık harcama türüdür. Ayrıca yatırım harcamaları, büyük bir finansman kaynağı gerektiren, uzun bir sürece yayılma özelliğindedir (Sayım, 2017: 19-21).

4. AMPİRİK ANALİZ

Bu çalışmada, Cengiz ve Manga (2022) çalışması takip edilerek ekonometrik bir model önerilmiştir. Esinlenen çalışmadan farklı olarak küreselleşme endekslerinin bağımsız değişkenler olarak yer aldığı üç ayrı model oluşturulmuştur. Ayrıca, yöntem açısından da çalışma farklılık göstermektedir. FMOLS, DOLS ve CCR eşbütünleşik regresyon tahminicileri çalışmada kullanılan temel yöntemlerdir. Bu yöntemler; veri alındığında, 1, 2 ve 3 numaralı denklemler çalışmanın ekonometrik modellerini sunmaktadır.

$$heal_exp = f(econ_glob) \quad (1)$$

$$heal_exp = f(social_glob) \quad (2)$$

$$heal_exp = f(polit_glob) \quad (3)$$

1, 2 ve 3 numaralı denklemlerde heal_exp Türkiye ekonomisindeki toplam sağlık harcamalarının GSYH içindeki payını göstermektedir. Diğer taraftan, econ_glob, social_glob ve polit_glob sırasıyla Türkiye için fiili olarak

gerçekleşen (de facto) ekonomik, sosyal ve politik küreselleşme endekslerini ifade etmektedir. Bu çalışma, Türkiye ekonomisinin 1975-2019 dönemi yıllık ikincil verilerini kullanmaktadır. Küreselleşmenin alt boyutlarına ilişkin veriler İsviçre Ekonomi Enstitüsü (SEI), sağlık harcamaları verileri ise OECD'nin veri tabanından temin edilmiştir. 1, 2 ve 3 numaralı denklemlerin zaman serisi analizi için dönüştürülmüş formu 4, 5 ve 6 numaralı denklemde yer almaktadır. Zaman serisini analizine konu olan tüm değişkenlerin logaritmik dönüşümü yapılmıştır.

$$\ln heal_exp_t = \beta_0 + \beta_1 \ln econ_glob_t + \varepsilon_t \quad (4)$$

$$\ln heal_exp_t = \hat{\beta}_0 + \hat{\beta}_1 \ln social_glob_t + U_t \quad (5)$$

$$\ln heal_exp_t = \hat{\delta}_0 + \hat{\delta}_1 \ln polit_glob_t + \Upsilon_t \quad (6)$$

4, 5 ve 6 numaralı denklemlerde ln doğal logaritmayı temsil ederken, β , $\hat{\beta}$ ve $\hat{\delta}$ katsayı değerlerini, t, 45 yılı kapsayan (t = 1975 ... 2019) zaman serisini, ε , U ve Υ stokastik hata terimidir.

KOF küreselleşme endeksi; 2002 yılında KOF İsviçre Ekonomi Enstitüsü'nde ortaya çıkmış, Dreher, Gaston ve Martens (2008) ile Gygli, Haelg, Potrafke ve Sturm, (2018) tarafından geliştirilmiştir. Bu endeks, küreselleşmeye yönelik ampirik uygulamalarda en çok kullanılan göstergedir. Küreselleşmeyi sayısal olarak hesaplamak kolay olmadığından, bu olgunun etkilerinin nicel hale getirilmesi adına küreselleşme endeksinin oluşturulması gerekmektedir. Bu endekslerden KOF küreselleşme endeksi, ticaret seviyesi ve her türlü yabancı sermayeyi ve buna bağlı kısıtlamaları ölçmesi nedeniyle küreselleşmenin en iyi ölçüsü olarak kabul edilmektedir (Dreher, 2006: 1100-1103). Aynı zamanda, küreselleşmenin sosyal ve politik boyutunu diğer endekslere göre birçok ülke ekonomisi için daha kapsamlı olarak ölçmektedir. (Samimi, Lim ve Buang, 2011: 5-8).

Ekonomik küreselleşme endeksi fiili akışlar ve kısıtlamaların birleşiminden oluşmaktadır. Fiili akışlar, ticaretin büyüme içerisindeki payı, dış ticaret yatırımları ve hisse senetleri, portföy yatırımları ve yabancı uyruklulara yapılan gelir ödemeleri aracılığıyla; kısıtlamalar, ortalama tarife oranı, uluslararası ticaret üzerindeki vergilerin cari gelir yüzdeleri ve sermaye hesabı kısıtlamaları gibi saklı ithalat engelleri ile hesaplanmaktadır (Dreher, 2006: 1101). Diğer taraftan siyasi küreselleşme endeksi, ülkedeki büyükelçilik

sayısı, uluslararası kuruluşlara üyelik, Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi misyonuna katılım ve uluslararası anlaşmalar olmak üzere dört alt endeks ile hesaplanmaktadır. Ekonomik küreselleşme endeksinde hem fiili akışların hem de kısıtlamaların yoğunluğu yüzde olarak yarı yarıyadır. Siyasi küreselleşme endeksinde böyle bir istatistik yoktur (Titalessy, 2018: 82).

Sosyal küreselleşme endeksi, kişisel iletişim, bilgi akışları ve kültürel yakınlıktan oluşmaktadır. Kişisel iletişim, telefon trafiği, transfer gelirlerinin büyüme içerisindeki payı, uluslararası turizm, toplam nüfusa göre yabancı nüfus ve kişi başına düşen uluslararası mektuplar ile hesaplanmaktadır. Bilgi akışları, 1000 kişiye düşen internet kullanımı, 1000 kişiye düşen televizyon oranları ve gazetelerdeki ekonomi haberlerinin yüzdeleriyle hesaplanmaktadır. Kültürel yakınlık, kişi başına düşen McDonald's restoran sayısı ve kitap ticaretinin GSYİH yüzdeleri ile hesaplanmaktadır (Gygli vd., 2018). Sırasıyla kişisel temas, bilgi akışı ve kültürel yakınlığın sosyal küreselleşme endeksinde olan etki yüzdeleri %33, %35 ve %32'dir (Titalessy, 2018: 82).

Bu çalışmada, tahmin teknikleri olarak Tamamen Değiştirilmiş Sıradan En Küçük Kareler (FMOLS) ve Dinamik Sıradan En Küçük Kareler (DOLS) eşbütünleşik regresyon tahminicileri kullanılmıştır. Ek olarak, FMOLS ve DOLS sonuçlarını doğrulamak için Kanonik Eşbütünleşik Regresyon (CCR) tahminicisi kullanılmıştır.

Ampirik analizlerde, eşbütünleşik değişkenler için verimli sonuçlar sağlayan ve hata terimi tabanlı bir test olan FMOLS regresyon tekniğini geliştirilmiştir (Phillips ve Hansen, 1990: 108-109; Pedroni, 2000: 105-107). FMOLS tahminicisi, örneklem büyüklüğü küçük olduğunda güvenilir bir yöntem olarak kabul edilmekte ve değişkenler arasındaki içsellik ve otokorelasyon problemlerini ortadan kaldırmaktadır (Hamit-Haggar, 2012: 361).

Uzun dönemli dengenin büyüklüğünü tespit etmek için DOLS tahminicisi de kullanılmaktadır. (Stock ve Watson, 1993: 807). DOLS tahminicisi çeşitli avantajlarının yanında FMOLS tahminicisine göre daha iyi sonuçlar vermektedir. Bu tahminci, serilerin durağanlık mertebelerinden bağımsız olarak tahmin edilebilmektedir, ancak bağımlı değişkenin birinci dereceden eşbütünleşik olması beklenmektedir (Esteve ve Requena, 2006: 119). FMOLS'te olduğu gibi DOLS tahminicisi model tahmininden kaynaklanan otokorelasyon ve diğer içsellik sorunlarını ortadan kaldırmaktadır (Kao ve Chiang, 2000: 193).

Çalışmanın ampirik kısmında öncelikle, analize konu olan değişkenlerin durağanlığını kontrol etmek için geleneksel birim kök testleri tercih edilmiştir. İkinci adımda, değişkenlerin uzun dönemde ilişkili olup olmadığını test etmek için eşbütünlük testi kullanılmıştır. Üçüncü adımda, küreselleşme endekslerinin sağlık harcamaları üzerindeki uzun dönem etkisi FMOLS, DOLS ve CCR eşbütünlük regresyon tahminleriyle analiz edilmiştir.

Çalışmanın her üç modelinin uzun dönem katsayıları ya da esneklikleri, FMOLS, DOLS ve CCR eşbütünlük regresyon tahminleriyle hesaplanmıştır. Üç modelin eşbütünlük regresyon tahminleri 7, 8 ve 9 no'lu denklemde yer almaktadır. Bu denklemlerde; p, m ve k, Schwarz bilgi kriteri tarafından önerilen optimum gecikme seviyesini, α_0 , γ_0 ve ξ_0 sabit terimi temsil etmektedir (Adebayo, Awosusi, Bekun ve Altuntaş 2021: 1018).

Bağımsız değişkenin ekonomik küreselleşme endeksi olduğu ve Model 1'e ait denklem;

$$\ln heal_exp = \alpha_0 + \alpha_1 \ln econ_glob_t + \Delta \ln econ_glob_{t-i} + \varepsilon_t \quad (7)$$

Bağımsız değişkenin sosyal küreselleşme olduğu ve Model 2'e ait denklem;

$$\ln heal_exp = \gamma_0 + \gamma_1 \ln social_glob_t + \Delta \ln social_glob_{t-i} + U_t \quad (8)$$

Bağımsız değişkenin politik küreselleşme olduğu ve Model 3'e ait denklem;

$$\ln heal_exp = \xi_0 + \xi_1 \ln polit_glob_t + \Delta \ln polit_glob_{t-i} + \Psi_t \quad (9)$$

Çalışmadaki değişkenlerin durağanlık analizleri 10 ve 11 numaralı denkleme göre Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) testi aracılığıyla yapılmıştır. Bu doğrultuda, 10 numaralı denklem ADF, 11 no'lu denklem ise PP testini göstermektedir. Örnek olması için hedef değişken olarak "ln heal_exp" serisinin yer aldığı denklemlerdeki "Δ" fark işlemcisi, "t" zaman trendi, "p" gecikme uzunluğu ve "μ" hata terimini temsil etmektedir (Adebayo vd., 2021: 1020). İlgili denklemlerden yola çıkılarak yapılan geleneksel birim kök testleri bulgularına göre, hesaplanan istatistiksel değerlerin yüksek çıkması ya da olasılık değerinin düşük çıkması durumunda Türkiye'deki sağlık harcamaları serisinin durağan olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

$$\Delta \ln heal_exp_t = \beta_1 \ln heal_exp_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_i \ln heal_exp_{t-i} + \mu_t \quad (10)$$

$$\Delta \ln heal_exp_t = \beta_0 + \beta_1 t + \beta_2 \ln heal_exp_{t-1} + \mu_t \quad (11)$$

Ekonometrik analizlerde, tahmin sonuçlarının geçerliliği ve regresyon tekniğinin seçimi genellikle birim kök testi ve eşbütünlük analize bağlıdır. Bu noktada, analiz verilerinin durağanlığını doğrulamak için birim kök testi kullanılmaktadır. Ekonomik ve sosyal göstergelerde çoğunlukla değişkenler seviyede $I(0)$ veya birinci farkında $I(1)$ durağan hale gelmektedir. Çalışmada, her ekonometrik testin bir eksikliğinin olduğu varsayımında, daha iyi ve kabul edilebilir sonuçlar elde etmek için iki geleneksel birim kök testi kullanılmıştır. Küreselleşmenin alt boyutlarına ilişkin endeksler ve sağlık harcamaları değişkenlerinin durağanlığını test etmek için ADF ve PP testleri tercih edilmiştir.

ADF testi ilk olarak 1979 yılında Dickey ve Fuller tarafından önerilmiştir. Bu testte, serilerin birim köke sahip olduğu, yani verilerin durağan olmadığı şeklindeki sıfır hipotezi (H_0) alternatif hipoteze karşı sınanmaktadır (Dickey ve Fuller, 1981: 1065-1067). Diğer taraftan, PP testi 1988 yılında Phillips ve Perron tarafından ilgili literatüre kazandırılmıştır. ADF testi ile aynı sıfır hipotezine sahiptir, yani seri birim köke sahiptir veya veriler durağan değildir (Phillips ve Perron, 1988: 340-341). Geleneksel birim kök testlerinin bulgularından, verilerin durağanlığını doğrulamak için sıfır hipotezi reddedilmelidir. Birim kök testi bulguları Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Geleneksel Birim Kök Testi Bulguları

Seviye	Değişkenler	ADF Bulguları		PP Bulguları	
		İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
I(0)	lnheal_exp	-1.593589	0.7795	-1.870223	0.6529
	lnecon_glob	-2.679427	0.2497	-2.626486	0.2711
	lnsocial_glob	-2.193011	0.4815	-2.422717	0.3634
	lnpolit_glob	-1.815388	0.6803	-1.784205	0.6954
I(1)	lnheal_exp	-7.086638	0.0000	-7.006310	0.0000
	lnecon_glob	-7.600449	0.0000	-8.100431	0.0000
	lnsocial_glob	-5.257080	0.0005	-5.257080	0.0005
	lnpolit_glob	-7.090418	0.0000	-7.583553	0.0000

Not 1: $I(1)$ ’de ADF ve PP Testi %1, %5 ve %10 anlam düzeyindeki kritik değerleri sırasıyla -4.186481, -3.518090 ve -3.189732.

Not 2: $I(0)$ ’de ADF ve PP Testi %1, %5 ve %10 anlam düzeyindeki kritik değerleri sırasıyla -4.180911, -3.515523 ve -3.188259.

Tablo 1'deki bulgular, ADF ve PP testi kapsamında, küreselleşmenin alt boyutlarına ait endekslerin ve sağlık harcamalarının I(1) olduğunu ortaya koymuştur. Bu değişkenlerin düzey değerindeki istatistiksel değerleri her üç anlam düzeyinden de (%1, %5 ve %10) düşük çıkmıştır. PP testi bulguları da bu sonuçları destekler niteliktedir. Diğer taraftan olasılık değerlerine bakıldığında, ADF ve PP testi sonuçlarından, I(1) düzeyinde veya değişkenlerin birinci farkı alındığında olasılık değerinin anlam düzeylerine göre düşük kaldığı görülmektedir. Elde edilen bu bulgular, tüm değişkenlerin birinci farkı alındığında durağan hale geldiği ve sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir. Analizdeki değişkenlerin durağanlık analizi sonuçlarından, değişkenlerin tümünün I(1) temelli olduğu anlaşılmaktadır. Bu sonuçlara göre Johansen eşbütünleşme testinin uygulanmasında teorik olarak bir engel görülmemektedir.

Uzun dönemli ilişkiyi analiz eden geleneksel testler arasında Johansen eşbütünleşme testi güvenilir sonuçlar veren en tutarlı test olarak kabul edilmektedir. Bu test değişkenler arasında çeşitli eşbütünleşme ilişkileri sağlamaktadır (Shahbaz, Solarin, Sbia ve Bibi, 2015: 220). Ayrıca Johansen testi, veri seti küçük olduğunda daha uygun ve tutarlı sonuçlar verebilmektedir (Shahbaz, 2013: 502). Bu nedenle, Johansen testi bu çalışma için uygun bir ekonometrik yöntemdir. Johansen eş bütünleşme testinin çıktısı, İz ve Maksimum Özdeğer olmak üzere iki istatistik sağlamaktadır.

Tablo 2. Eşbütünleşme Testi Uygun Gecikme Uzunluğu

<i>Gecikme Uzunluğu</i>	<i>LogL</i>	<i>LR</i>	<i>FPE</i>	<i>AIC</i>	<i>SC</i>	<i>HQ</i>
Model 1						
0	-198.6277	NA	61.00663	9.786717	9.870306	9.817156
1	-106.8786	170.0715	0.844545	5.506273	5.757040*	5.597588
2	-100.3168	11.52311*	0.746764*	5.381309*	5.799253	5.533501*
3	-96.67195	6.045162	0.763098	5.398632	5.983754	5.611701
4	-93.07780	5.610386	0.784429	5.418429	6.170729	5.692375
Model 2						
0	-49.84858	NA	0.043001	2.529199	2.612788	2.559638

<i>1</i>	65.79690	214.3672	0.000186	-2.916922	-2.666155*	-2.825606*
<i>2</i>	69.70589	6.864571	0.000187	-2.912482	-2.494538	-2.760290
<i>3</i>	73.29661	5.955348	0.000191	-2.892518	-2.307396	-2.679448
<i>4</i>	81.53481	12.85962*	0.000157*	-3.099259*	-2.346959	-2.825313
Model 3						
<i>0</i>	-210.7741	NA	110.3317	10.37923	10.46281	10.40966
<i>1</i>	-90.57955	222.7997	0.381352	4.711198	4.961964*	4.802513*
<i>2</i>	-87.15088	6.021093	0.392882	4.739067	5.157011	4.891259
<i>3</i>	-83.52069	6.020788	0.401763	4.757107	5.342229	4.970176
<i>4</i>	-75.15203	13.06328*	0.327186*	4.544001*	5.296301	4.817948

Ekonometrik analize konu olan değişkenlerin durağanlık analizi yapıldıktan sonra analizin bir sonraki adımı olan eşbütünleşme testine geçilmiştir. Eşbütünleşme testi, farklı değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi test etmek için kullanılmaktadır. Bu çalışmada, tüm değişkenler birinci farkında durağanlaştığından Johansen ve Juselius (1990) tarafından geliştirilen Johansen Eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Her üç model için, Johansen testi uygun gecikme uzunluğu Tablo 2'deki bilgi seçim kriterlerine göre belirlenmiştir. İlgili kriterlerin çoğunluk olarak işaret ettiği “*” gecikme uzunluğu her üç model için seçilmiştir. Model 1, Model 2 ve Model 3 için sırasıyla 2, 4 ve 4 gecikme uzunluğu seçilmiştir.

Johansen eşbütünleşme testinin sıfır hipotezi değişkenler arasında eşbütünleşme yoktur şeklindedir. Alternatif hipotez tam tersidir. Johansen eşbütünleşme testinin sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur. Sonuçlar; her üç model için en az bir eşbütünleşik vektör sayısına, başka bir ifadeyle değişkenler arasındaki eşbütünleşik ilişkiye işaret etmektedir. Tablodaki İz ve Maksimum Öz-Değer istatistiklerinin %5 kritik değerlerden yüksek ve olasılık değerlerinin düşük olmasından dolayı sıfır hipotezi reddedilmektedir. Ayrıca tablodaki “*” sembolü sıfır hipotezinin reddedildiğini ve eşbütünleşik ilişkinin varlığını başka bir şekilde göstermektedir.

Tablo 3. Geleneksel Eşbütünleşme Testi Bulguları

Model	İz İstatistiği				Maksimum Öz-Değer İstatistiği			
	Eşbütünleşik Vektör (r)	İstatistik	Kritik Değerler	Olasılık	Eşbütünleşik Vektör (r)	İstatistik	Kritik Değerler	Olasılık
Model 1	$r = 0^*$	29.91	15.49	0.0000	$r = 0^*$	24.63	14.26	0.0000
	$r \leq 1$	2.28	3.84	0.1310	$r \leq 1$	2.28	3.84	0.1310
Model 2	$r = 0^*$	17.55	15.49	0.0242	$r = 0^*$	16.39	14.26	0.0227
	$r \leq 1$	1.16	3.84	0.2812	$r \leq 1$	1.16	3.84	0.2812
Model 3	$r = 0^*$	22.48	15.49	0.0038	$r = 0^*$	16.09	14.26	0.0255
	$r \leq 1$	2.18	3.84	0.1398	$r \leq 1$	2.18	3.84	0.1398

Johansen eşbütünleşme testiyle, küreselleşmenin alt boyutları ve sağlık harcamaları arasında, her üç modelde uzun dönemli ilişkinin varlığının tespit edilmesi, ilgili değişkenler için uzun dönem katsayıları ya da esneklikleri tahmin etme ihtiyacını doğurmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada; FMOLS, DOLS ve CCR eşbütünleşik regresyon tahmincileri kullanılmıştır.

Tablo 4. Model 1 Eşbütünleşik Regresyon Tahmincileri Bulguları

Değişken	Katsayı	T-İstatistiği	Olasılık
FMOLS Testi			
<i>lnecon_glob</i>	1.467218	3.885816	0.0004
<i>Sabit</i>	4.150412	4.298179	0.0001
<i>Trend</i>	0.143569	5.204698	0.0000
$R^2 = 0.955764$		Uyarlanmış $R^2 = 0.945187$	
DOLS Testi			
<i>lnecon_glob</i>	1.951862	3.721994	0.0007
<i>Sabit</i>	5.282695	4.071670	0.0003
<i>Trend</i>	0.182401	4.560568	0.0001
$R^2 = 0.894635$		Uyarlanmış $R^2 = 0.850812$	
CCR Testi			
<i>lnecon_glob</i>	1.539136	3.754044	0.0006
<i>Sabit</i>	4.320219	4.179981	0.0002
<i>Trend</i>	0.149799	4.829711	0.0000
$R^2 = 0.954906$		Uyarlanmış $R^2 = 0.944308$	

FMOLS, DOLS ve CCR tahmincileri bulguları Tablo 4, Tablo 5 ve Tablo 6'da sunulmuştur. Model 1, Model 2 ve Model 3'e ilişkin olan bu bulgular

sırasıyla ekonomik sosyal ve politik küreselleşmenin uzun dönemde sağlık harcamalarını ne düzeyde hangi yönde etkilediklerini göstermektedir. Tablolardaki T-İstatistik ve olasılık değerlerine bakıldığında, sabit ve trend dahil tüm değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Tablo 5'teki DOLS bulgularında yer alan trend değişkeni hariç tüm değişkenlerin istatistiksel değerleri 1,96'tan yüksek ve olasılık değerleri düşüktür. Başka bir ifadeyle, %5 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Söz edilen trend değişkeni ise %10 anlam düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 4'e göre, ekonomik küreselleşme endeksindeki %1'lik bir artış Türkiye'deki sağlık harcamalarını arttırmaktadır. Uzun dönemdeki pozitif etkinin şiddeti FMOLS, DOLS ve CCR tahmincilerine göre benzerdir. Bu tahmincilere göre ekonomik küreselleşme endeksi sağlık harcamalarını sırasıyla yaklaşık olarak %1.47, %1.95 ve %1.54 arttırmaktadır.

Tablo 5. Model 2 Eşbütünleşik Regresyon Tahmincileri Bulguları

<i>Değişken</i>	<i>Katsayı</i>	<i>T-İstatistiği</i>	<i>Olasılık</i>
FMOLS Testi			
<i>Insocial_glob</i>	1.219247	2.027871	0.0489
<i>Sabit</i>	3.214165	2.460539	0.0183
<i>Trend</i>	0.037678	2.039861	0.0487
$R^2 = 0.965836$		Uyarlanmış $R^2 = 0.948274$	
DOLS Testi			
<i>Insocial_glob</i>	1.211283	4.425262	0.0001
<i>Sabit</i>	3.403411	3.295147	0.0022
<i>Trend</i>	0.035863	1.878891	0.0684
$R^2 = 0.949283$		Uyarlanmış $R^2 = 0.906304$	
CCR Testi			
<i>Insocial_glob</i>	1.216554	4.928702	0.0000
<i>Sabit</i>	3.442876	3.694321	0.0006
<i>Trend</i>	0.031952	2.330210	0.0248
$R^2 = 0.965824$		Uyarlanmış $R^2 = 0.948261$	

Tablo 5'teki FMOLS, DOLS ve CCR tahmincilerinden sosyal küreselleşme endeksinin Türkiye'nin sağlık harcamalarını pozitif ve arttırıcı yönde etkilediği anlaşılmaktadır. Buna göre, sosyal küreselleşme endeksindeki %1'lik bir artış sağlık harcamalarını yaklaşık %1.21 arttırmaktadır.

Tablo 6. Model 3 Eşbütünleşik Regresyon Tahminleri Bulguları

<i>Değişken</i>	<i>Katsayı</i>	<i>T-İstatistiği</i>	<i>Olasılık</i>
FMOLS Testi			
<i>Inpolit_glob</i>	2.363552	6.219403	0.0000
<i>Sabit</i>	6.072619	5.483737	0.0000
<i>Trend</i>	0.283279	12.64730	0.0000
$R^2 = 0.898661$		Uyarlanmış $R^2 = 0.891061$	
DOLS Testi			
<i>Inpolit_glob</i>	2.333066	5.543633	0.0000
<i>Sabit</i>	6.939527	4.870465	0.0000
<i>Trend</i>	0.284412	11.45221	0.0000
$R^2 = 0.906413$		Uyarlanmış $R^2 = 0.890370$	
CCR Testi			
<i>Inpolit_glob</i>	2.370858	6.391057	0.0000
<i>Sabit</i>	6.103868	5.645407	0.0000
<i>Trend</i>	0.283761	12.64822	0.0000
$R^2 = 0.898411$		Uyarlanmış $R^2 = 0.890791$	

Model 3 bulgularına bakıldığında, politik küreselleşme endeksinin sağlık harcamaları üzerindeki uzun dönemli pozitif etkisi görülmektedir. CCR testi bulgularına göre, politik küreselleşme endeksindeki %1'lik artış Türkiye ekonomisindeki sağlık harcamalarını yaklaşık %2.37 arttırmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Küreselleşmenin alt boyutları olan ekonomik, sosyal ve politik küreselleşmenin sağlık harcamaları üzerindeki uzun dönemli belirleyiciliğini Türkiye ekonomisi özelinde ampirik olarak analiz etmeyi amaçlayan bu çalışmada üç ayrı model kurulmuştur. Bu modellerin kurulumundaki temel amaç küreselleşme endekslerinin sağlık harcamalarına yansımalarını ayrı ayrı görmektir. Çalışmanın ampirik analizi, uzun dönem belirleyiciliği test edebilecek şekilde tasarlanmıştır. Geleneksel birim kök testleri olan ADF ve PP testlerinden tüm değişkenler birinci farkında durağan çıktığından, küreselleşme endeksleri ve sağlık harcamaları arasındaki eşbütünleşik ilişki için Johansen eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Uzun dönem katsayıların yorumlanmasında FMOLS, DOLS ve CCR tahmincilerinden faydalanılmıştır.

Çalışmanın Johansen eşbütünleşme analizi sonuçları, her üç model için de uzun dönemli ilişkiyi göstermektedir. Küreselleşmenin alt boyutları ile sağlık harcamaları arasında eşbütünleşme ilişkisi çıkmıştır. Dolayısıyla, Türkiye örneğinde, ekonomik, sosyal ve politik küreselleşme ile sağlık harcamaları uzun dönemde etkileşim içerisinde. Çalışmanın ampirik analizinden elde edilen bulgular bu duruma işaret etmektedir.

Uzun dönem katsayıların hesaplanmasına olanak sağlayan FMOLS, DOLS ve CCR testleri bulgularına göre; ekonomik, sosyal ve politik küreselleşmedeki artışlar, sağlık harcamalarını uzun dönemde pozitif yönde etkilemektedir. Sağlık harcamaları üzerindeki en fazla artırıcı etki politik küreselleşmede tespit edilmişken ekonomik ve sosyal küreselleşmenin etkinliği politik küreselleşmeye göre daha az seviyededir. Elde edilen bu bulgular; neo-klasik yaklaşımın bakış açısını yansıtan verimlilik hipoteziyle farklılaşmakta ve kompanzasyon hipoteziyle uyumluluk göstermektedir. Diğer taraftan, politik küreselleşmenin sağlık harcamaları üzerinde uzun dönemde artırıcı etkisinin çıkması Cengiz ve Manga (2022) çalışmasından farklılaşmaktadır. Türkiye ekonomisinin, gelir dağılımında bozulmalar, dışa bağımlılık ve belirsizlik gibi küreselleşmenin neden olduğu negatif yansımaları düzeltme amacıyla kamu sağlık harcamalarındaki artış eğilimine gidildiği anlaşılmaktadır.

Çalışmanın ampirik kısmından elde edilen bulgular, Türkiye'deki politika yapıcılarını ve karar mekanizmalarına önemli ekonomik çıkarımlar sunmaktadır. Çalışmanın temel konusu olan küreselleşme, ülke ekonomilerine önemli avantajlar getirmesinin yanında önemli endişeler içermektedir. Bu noktada; ticaretin, ekonomik faaliyetlerin, beyin göçünün ve mobilitenin hızla artması risk unsurlarını da beraberinde getirmektedir. 13 Ocak 2020'de tanımlanan koronavirüs (Covid-19) salgını, bu durumun belki de en çarpıcı örneğini sunmaktadır. Küreselleşmeye birlikte insanlar arasında mobilitenin artmasıyla gelen avantajlar bir anda belirsizlik ve risk unsurlarının da artmasıyla küresel bir krize dönüşmüş, siyasetten, ekonomiye birçok alanda ülkelerin gelecekteki ulusal politikalarını etkilemeye başlamıştır. Sağlık sisteminin yapısal temelini sağlam olmasının ne kadar gerekli olduğu bu süreçte tekrar ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda, Dünya Sağlık Örgütü bu dönemde etken bir yol gösterici olarak rol almıştır. Çalışmanın ampirik analizinde uluslararası kuruluşlara üyeliğin önemli bir göstergesi olan sosyal ve politik küreselleşmenin sağlık harcamalarını artırıcı etkisinin çıkması bu durumu destekler niteliktedir.

Ekonomik küreselleşmenin sağlık harcamaları üzerindeki artan etkisi, çalışmanın bir diğer önemli sonucudur. Yeni ekonomik düzenlemeler, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için küreselleşme hareketlerinin önemli bir politika gereğidir. Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik yapısı göz önüne alındığında; küresel pazarlara açılmanın getirdiği olumlu ekonomik gelişmelere, dışa bağımlılık seviyesinin artması gibi olası tehlikeleri azaltabilecek önlemler uygun şekilde eşlik etmelidir. Yoğun küresel rekabet karşısında, genel ekonomik yapının belirli kalemlere dayanması, istenilen hedeflere ulaşılmasını engellemekte ve bireysel sağlık talepleri arttıkça kamusal yük artmaktadır. Aslında; kamusal yükün artmasına paralel olarak çalışmanın ampirik kısmından ekonomik küreselleşmenin sağlık harcamalarını artırıcı etkisinin çıkması, maliyet artışına işaret etmektedir. Bu doğrultuda, Türkiye'nin ekonomik yapısı dikkate alındığında gelir eşitsizliğini ve dışa bağımlılığı azaltacak politikaların oluşturulması elzemdir.

KAYNAKÇA

- Adebayo, T. S., Awosusi, A. A., Bekun, F. V. ve Altuntaş, M. (2021). "Coal Energy Consumption Beat Renewable Energy Consumption in South Africa: Developing Policy Framework for Sustainable Development". *Renewable Energy*, 175, 1012-1024.
- Allan, J. P. ve Scruggs, L. (2004). "Political Partisanship and Welfare State Reform in Advanced Industrial Societies". *American Journal of Political Science*, 48(3), 496-512.
- Atasever, M., Karaca, Z., Sanisoğlu S.Y., Alkan, A. ve Bağcı., H. (2018). "Türkiye'de Katastrofik Sağlık Harcamaları ve Sağlık Hizmetlerinden Memnuniyet Oranı ile İlişkisi". *Ankara Medical Journal*, 18(1), 22-30.
- Bilgin, S. (2019). *Sağlık Hizmeti Finansmanında Katastrofik Sağlık Harcamaları ve Hesaplama Yöntemlerine Yönelik Bir Değerlendirme*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Acıbadem Üniversitesi, İstanbul.
- Brady, D., Beckfield, J. ve Seeleib-Kaiser, M. (2005). "Economic Globalization and the Welfare State in Affluent Democracies, 1975–2001". *American Sociological Review*, 70(6), 921-948.
- Cengiz, O. ve Manga, M. (2020). "Küreselleşme ve Kamu Harcamaları Bileşenleri Arasındaki İlişki: AB Ülkeleri Örneği". *Alanya Akademik Bakış*, 4(3), 807-819.
- Cengiz, O. ve Manga, M. (2022). "Türki Cumhuriyetlerde Küreselleşmenin Sağlık

- Harcamaları Üzerindeki Rolü”. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 583-598.
- Çalışkan, Z. (2009). “OECD Ülkelerinde Sağlık Harcamaları: Panel Veri Analizi”. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 0(34), 117-137.
- Çelik, Y. (2011). “Türkiye Sağlık Harcamalarının Analizi ve Sağlık Harcama Düzeyinin Uygunluğunun Değerlendirilmesi”. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 1(1), 62-80.
- Dervişoğlu, A. (2013). *Küreselleşme Sürecinde Yeni Kamu Yönetimi Çerçevesinde Türkiye’de Sağlık Sektörünün Yeniden Yapılanması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Karabük Üniversitesi, Karabük.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1981). “Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root”. *Econometrica*, 49, 1057-1072.
- Dreher, A. (2006). “Does Globalization Affect Growth? Evidence From a New Index of Globalization”. *Applied Economics*, 38(10), 1091-1110.
- Dreher, A., Gaston, N. ve Martens, P. (2008). *Measuring Globalisation. Gauging its Consequences Springer, New York*.
- Dreher, A., Sturm, J. E. ve Ursprung, H. W. (2008). “The Impact of Globalization on the Composition of Government Expenditures: Evidence from Panel Data”. *Public Choice*, 134(3), 263-292.
- Esteve, V. ve Requena, F. (2006). “A Cointegration Analysis of Car Advertising and Sales Data in the Presence of Structural Change”. *International Journal of the Economics of Business*, 13(1), 111-128.
- Garrett, G. (2001). “Globalization and Government Spending Around the World”. *Studies in Comparative International Development*, 35(4), 3-29.
- Gygli, S., Haelg, F., Potrafke, N. ve Sturm, J. E. (2019). “The KOF Globalisation Index–Revisited”. *The Review of International Organizations*, 14(3), 543-574.
- Hamit-Haggar, M. (2012). “Greenhouse Gas Emissions, Energy Consumption and Economic Growth: A Panel Cointegration Analysis from Canadian Industrial Sector Perspective”. *Energy Economics*, 34(1), 358-364.
- Hansen, P. ve King, A. (1996). “The Determinants of Health Care Expenditure: A Cointegration Approach”. *Journal of Health Economics*, 15(1), 127-137.
- Hayran, O. (2020). “Küreselleşme Sağlığımız İçin Yararlı Mı, Zararlı Mı?”. *Journal of Biotechnology and Strategic Health Research*, 4(1), 13-19.
- Hazman, G. ve Küçükilhan, M. (2012). “Sağlık Hizmetlerinde Yatırım Harcamalarının Hastane Hizmetleri ve Hizmet Kalitesine Etkisi: Ampirik Bir Çalışma”. *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 138-153
- Işık, A. (2010). “Kamu Sağlık Harcamalarının Gelir Elastikiyeti ve Engel Eğrileri”. *Humanities Sciences*, 5(1), 37-45.
- Johansen, S. ve Juselius, K. (1990). “Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration-With Applications to the Demand for Money”. *Oxford Bulletin*

- of *Economics and statistics*, 52(2), 169-210.
- Kao, C. ve Chiang, M.H. (2000). "On the Estimation and Inference of a Cointegrated Regression in Panel Data". *Advances in Econometrics*, 15, 179-222.
- Kara, T. (2018) *Türkiye 'de Sosyal Güvenlik Kurumunun Sağlık Harcamalarının Farklı İşsizlik Senaryolarına Dayalı Olarak Öngörülmesi: Bir Simülasyon Çalışması*. Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Martin, G., Grant, A. ve Dagostino, M. (2012). "Global Health Funding and Economic Development". *Globalization and Health*, 8(8), 1-4.
- Murray, S., Bisht, R., Baru, R. ve Pitchforth, E. (2012). "Understanding Health Systems, Health Economies and Globalization: The Need for Social Science Perspectives". *Globalization and Health*, 8(30), 2-5.
- Oliveira Cruz, V. ve McPake, B. (2011). "Global Health Initiatives and Aid Effectiveness: Insights from a Ugandan Case Study". *Globalization and Health*, 7(1), 1-10.
- Özel, H. A. (2011). "İktisadi Perspektiften Küreselleşme Kavramı ve Gelişimi". *Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(2), 91-98.
- Özmen, A. (2015). "Küreselleşme ve Sağlık Hizmetleri". *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 2(3), 165-170.
- Öztürk, S. ve Uçan, O. (2017). "Türkiye 'de Sağlık Harcamalarında Artış Nedenleri: Sağlık Harcamalarında Artış-Büyüme İlişkisi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1), 139-152.
- Pedram, M. ve Mehrjou, B. (2019). "The Impact of Globalization and Government Expenditure on Health: Selected Study from Developing Countries". *Journal of Economic and Social Research*, 18(5), 776-782.
- Pedroni, P. (2000) "Fully Modified OLS for Heterogeneous Cointegrated Panels". *Advances in Econometrics*, 15, 93-130.
- Phillips, P. C. ve Hansen, B. E. (1990). "Statistical Inference in Instrumental Variables Regression with I (1) Processes". *The Review of Economic Studies*, 57(1), 99-125.
- Phillips, P. C. ve Perron, P. (1988). "Testing for a Unit Root in Time Series Regression". *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Rodrik, D. (1998). "Why Do More Open Economies Have Bigger Governments?". *Journal of Political Economy*, 106(5), 997-1032.
- Samimi, P., Lim, G. C. ve Buang, A.A. (2011). "Globalization Measurement: Notes on Common Globalization Indexes". *Journal of Knowledge Management Economics and Information Technology*, 1(7), 1-20.
- Sanz, I. ve Velázquez, F. J. (2003). "Does Globalization Increase Government Size? An Analysis of the Effects of Foreign Direct Investment on Total Government Expenditures and its Components". *European Economy Group-UCM and FUNCAS*, 1-19.
- Sayım, F. (2017). "Türkiye 'de Sağlık Ekonomisi İstatistikleri ve Sağlık Harcamalarının

- Gelişimi”. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(15), 13-30.
- Shahbaz, M. (2013). “Linkages Between İnflation, Economic Growth and Terrorism in Pakistan”. *Economic modelling*, 32, 496-506.
- Shahbaz, M., Solarin, S. A., Sbia, R. ve Bibi, S. (2015). “Does Energy İntensity Contribute to CO2 Emissions? A Trivariate Analysis in Selected African Countries”. *Ecological indicators*, 50, 215-224.
- Stock, J. H. ve Watson, M. W. (1993). “A Simple Estimator of Cointegrating Vectors in Higher Order İntegrated Systems”. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 61(4), 783-820.
- Titalessy, P. B. (2018). “The Impact of Globalization on Economic Growth in Asia-Pacific”. *Asia-Pacific Journal of Advanced and Social Studies*, 4(2), 79-84.
- Üşümez, N. (2010). *Küreselleşmenin Türkiye’deki Sağlık İstihdamına Etkileri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Yiğit, L. D. (2012). *Türkiye’de Muayene Katılım Payı Uygulamalarının Sağlık Hizmeti Müracaatlarına ve Sağlık Harcamalarına Etkisinin Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Başkent Üniversitesi, Ankara.

Doç. Dr. Ömer Uğur BULUT

Kafkas Üniversitesi Kağızman Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu’nda görev yapmaktadır. Aynı zamanda, Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi’nin editörlüğünü yürütmektedir. Makro İktisat alanında doçent unvanına sahiptir. Gelişme ekonomisi, konjonktür dalgalanmaları, Para-Banka vb. alanlarda çalışmaları mevcuttur.

Arş. Gör. Mehmet ÇİNİBULAK

Lisans: 2016 Hacettepe Üniversitesi Sağlık Yönetimi, Yüksek Lisans: 2020 Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sağlık Ekonomisi, Doktora: 2022 Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi (devam ediyor). İlgi Alanları: Sağlık Hizmetleri Yönetimi, Sağlıkta Ekonomik Değerlendirme Yöntemleri, Sağlık Finansmanı.

9. BÖLÜM

PAZARLAMADA YENİ ETKİLEŞİM YÖNTEMİ OLARAK İNBOUND PAZARLAMA

Dr. Öğr. Üyesi Suat OKAY

Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO

suat.okay@gmail.com

Orcid No: 0000-0002-6042-6682

GİRİŞ

Başlangıcından günümüz çağına internet, yapılmakta olan ticaret yöntemine birçok değişiklikler getirmiştir. Özellikle internetin en ağır basan bölümü olarak dünya çapında ağırlıklı hızlı büyümesi 20. yüzyılın son on yılı boyunca reklam ve pazarlama alanına devrim getirmiştir. Pazarlamanın temel ilkelerinin değişmediğine inanılıyor olabilir fakat birçok yeni pazarlama uygulamalarının tanıtılmakta olması ve satın alma kararları üzerine tüketicilerin davranışlarında belirgin bir değişiklik bulunması bu durumun tam tersi olduğunun kanıtıdır (Sterne, 2002: 167). İnternetin ilk gününden itibaren günümüz internet pazarlamacılığının ve reklamcılığının bazı yapıları uygulanmıştır ve zaman içinde bu pazarlama teknikleri sürekli eklemeler ile gelişerek evrim geçirmiştir. Öncelikle ağ teknolojisi daha önce görülmemiş şekilde yeni bir platformda şirketlerin kendilerini ve ürünlerini sunabilmesine imkân vermiştir. İnternet sitesi bir gazete veya bir kataloğa benzerliği olabilmektedir fakat internet dünya çapına erişim, hızlı güncelleme, ziyaretçilerle iletişim, metin, resim, işitsel, video ve hatta sohbet, yapılar, testler, oyunlar ve benzer şeyler gibi etkileşimli unsurları dahi bulundurması ile birçok özelliğe imkân vermektedir. İnternet teknolojisi aynı zamanda eşya

satmaya, çevrimiçi ödeme alma ve dijital ürünlerin anlık gönderileri hizmeti sunmaya da imkân vermektedir (Edelman, 2010: 64).

İnternet ağı döneminin başlarında en ünlü ağa bağlı (online) reklam yapıları olarak e-posta ve pankart-afiş reklamcılığı belirtilmiştir. Teklifsiz-ön izinsiz gönderilen e-posta reklamları devasa oranda büyümüştür ve “SPAM” olarak bilinmektedir. Günümüzde hala en etkili internet pazarlama tekniklerinden bir tanesi olan e-postalar alıcının izin vermesiyle gönderilmektedir (Sterne ve Priore, 2000). Pankart-afiş reklamcılığı ilk zamanlar da çok popüler olarak kullanılmıştır, fakat hala kullanımda olmasına rağmen etkisi giderek düşmektedir. Arama motorlarının artışı ile web sorumluları arama sonuçlarında iyi durumlar edinmek ve ağ işlemlerini kendi internet sayfalarına çekmek için belirli teknikler geliştirmektedir. Bu tekniklerin kurulması günümüzde arama motoru optimizasyonu olarak ifade edilmektedir. Bir çok internet pazarlamacı tarafından etkin bir biçimde hala kullanılmaktadır (Sullivan, 2002). Kullanıcı, etkin bir şekilde kullanılan anahtar kelimeleri aradığında, arama motorlarıyla arama süresince reklamlar sunan ücretli arama pazarlamasına ulaşmaktadır. Arama motorlarında tıklanma başına maliyetlendirilen reklamcılık [Paid per click advertisement (PPC)] hala ağa bağlı (online) ücretli reklamcılığın en popüler yapılarından birisi olarak uygulanmaktadır. Pazarlamanın ve reklamcılığın bir diğer yapısı, sosyal medyanın kitleleşmesi ile uygulamaya geçmiş kullanımı hala sürmektedir (Evans, 2008: 14).

Sosyal medya genellikle pazarlamanın eş zamanlı olarak da uygulanabilen iki farklı yapısına imkân vermektedir. Sosyal medya profili oluşturmak için ilk yaklaşım içerik paylaşmak ve internet kullanıcıları ile iletişim kurmaktır. Belirli hedeflemeyi kullanarak reklam yapmak için ikinci seçenek yer, yaş, cinsiyet, medeni hal, eğitim, gelir, ilgilenilen şeyler ve gibi nüfus bilgileri ile ilgili-demografik verilere bağlı olmaktadır. İnternet pazarlamacılığında yeni bir dönem, cep telefonu teknolojisinin ve cep telefonu uygulamalarının kullanımının hızlı büyümesi ile başlamaktadır (Ryan, 2014). Yukarıda belirtilen internet pazarlama teknikleri kabaca iki tür pazarlama yöntemine ayrılmaktadır: itme ve çekme (pull ve push); ilk teknik olarak çekme pazarlaması (pull marketing); bir hizmet veya bir ürün için talep oluşturmak amacıyla kullanılmaktadır. İkinci teknik olarak itme pazarlaması (push marketing) bir ürünün var olan tedarikini elden çıkarmayı diğer bir ifadeyle satmayı hedefleyen bir yöntem olarak ifade edilmektedir. Olası müşterilere

reklam mesajları göndermek suretiyle iletişimi başlatan şirketlerin uyguladığı yöntem, itme teknikleri (push techniques) aynı zamanda kesinti pazarlaması (interruption marketing) veya outbound pazarlama olarak da ifade edilmektedir. Televizyon reklamları, radyo reklamları ve basılı reklamlar gibi geleneksel reklamcılık yöntemlerinin çoğu outbound pazarlama tekniğine girmektedir. Dijital pazarlama tekniklerine ilişkin istenmeyen e-postalar ve reklamların çoğunu outbound teknikleri olarak sınıflandırabilmektedir (Miller, 2015: 12).

1. INBOUND PAZARLAMA KAVRAMI

“Inbound Pazarlama” kavramı ilk defa Brian Halligan tarafından 2005 yılında kullanılmıştır (Halligan ve Shah, 2009: 21). Inbound kavramı tüketicilerin ilgisini çekmeyi, ikna etmeyi ima etmektedir. Inbound pazarlamanın, ortaya çıkmasındaki temel neden olarak geçmişte başarıyla kullanılan pazarlamanın beklenen sonuçları artık veremediğinden dolayı bütünsel yaklaşım gibi bir ihtiyacı doğurmuştur bu durum da Inbound pazarlamaya geçişi hızlandırmıştır (Halligan ve Shah, 2014). Inbound pazarlamanın ardında yatan fikir muhtemel müşterilerin ilgisini kazanmaya çalışacak pazarlama taktiklerini kullanmak ve reklam mesajlarını müşterilere göndermeye çalışmak yerine şirketin internet sitesine yönlendirmek ve müşterilerin tepkilerini beklemek, yüksek kaliteli içerik geliştirip bu içerikleri online (ağa bağlı) arama motorları ve sosyal medya gibi kanalları kapsayan çoklu kanallardan erişime açmak suretiyle muhtemel müşterilerin ilgisini kazanmaktır.

İnternet pazarlamasında “içerik” terimi geniş çeşitlilikte biçimler içeren fakat; haberlerle, internet makaleleri, videolar, raporlar, e-kitaplar, herhangi bir bilginin görsel sunumu (infografikler), vaka incelemeleri, rehberlik-kılavuz etme şekli, fotoğraflar gibi kısıtlanmamış biçimlere atıfta bulunmaktadır (Patrutiu, 2016: 61). İçerik kavramının temel unsurlarından biri hedef sayfa ve abonelik formları ile optimize edilerek ziyaretçilerin müşteri adaylarına dönüştürüldüğü ve iletişim bilgileri karşılığında cezbedici içerik sunan şirketin internet sayfasının muhteviyatını oluşturmaktadır. Müşteri adayları sonrasında tüketici ve e-posta pazarlama kullanılarak tüketicilerden de sadık müşterilere dönüştürülmektedir ve bu da tüketici ilişkileri yönetim sistemi olarak tanımlanmaktadır (Luch vd., 2009: 8). Inbound pazarlamanın

temel ilkelerinin yeni bir kavram olmadığına inbound pazarlamaya, içerik pazarlama, arama motoru optimizasyonu, e-posta pazarlamasının dahil olması gibi önceden bilinen bir çok ağa bağlı (online) pazarlama taktiklerini fazlasıyla arttırmakta ve bütünleştirmektedir (Opreana ve Vinerean, 2015). Inbound pazarlama başlangıçta pazarlama yöntemlerinden içerik pazarlama “Content marketing” (Cannon, 2000; Scott, 2005) olarak bilinen pazarlamaya çok yakın olmasına karşın aynı olmasa da benzer özellikler göstermektedir. İçerik pazarlama “content marketing” kavramı internetin çıkışından çok önce uzun bir süre boyunca uygulanmış olan pazarlamada öykücülük “storytelling in marketing” ile de ilişkilendirilebilmektedir. İçerik pazarlama hedef kitleye kârlılığı sürdürülen tüketici etkinliği ile ilgili, edinilmiş ve açık bir tanımlamaya bağlamak için geçerli ve değerli içeriği oluşturma ve yayma adına pazarlama ve iş süreci olarak tanımlanmaktadır (Smith ve Keyton, 2001: 149).

Inbound pazarlamayı destekleyenlere göre içerik pazarlama “content marketing” bütünsel inbound pazarlama stratejisinin sadece bir bölümü fakat önemli olan bölümü olarak görülmektedir (Jarvinen ve Lipiainen, 2015: 170). Diğer yandan içerik pazarlamayı “content marketing” destekleyenler içerik pazarlama stratejisinin tümünün ziyaretçi toplamak için inbound pazarlama ilkelerini içereceğine inanmaktadırlar. Tartışmaya karşın her iki yaklaşım da yüksek kaliteli içerik ve içerikte muhtemel müşteriler için ilgi oluşturacak düşüncenin bulunmasının önemine vurgu yapmaktadır (Eridon, 2011). Inbound tekniğinde olduğu gibi arama motoru optimizasyonu, içerik pazarlama “content marketing” ve inbound pazarlama kaynaklarını online olarak yayınlamadan uzun süre önce başarılı bir şekilde uygulanmıştır. Arama motoru optimizasyonunun (SEO) amacı, internet sitesinin sayfasına bağlanıldığında ve sayfadan çıkıldığında oransal etmenlerini yükselterek arama motorlarından gelen ziyaretçilerin sayısını arttırmaktır. Arama motorlarının zaman içinde geliştiği gibi arama motoru optimizasyonu da (SEO) zaman içinde belirgin bir biçimde gelişmektedir (Dakouan, 2019: 3). İlk zamanlarda anahtar kelimeler ve tanımlama ipuçları yüksek oranlar için en önemli unsurlar olarak görülmüştür. “Google” 1998 yılında kurulduğunda inbound (girdi) bağlantıları arama sonuçlarında ürün sıralamaları için en büyük etken olarak ifade edilmiştir. Bazı büyük Google algoritmalarının güncellenmesinin yer almasından sonra, aramada daha iyi sıralama için yüksek kaliteli içeriğin önemi belirgin bir biçimde arttırılmıştır (Megargel vd., 2019:

321). Tüm bu güncellemeler sonrasında anlaşmayı geçersiz kılan kuşkulu teknikler ve içerik kalitesini yüksek ölçüde bildiren ve diğer internet pazarlama teknikleri ve kanalları tek başlarına uygulanmış olmaları özellikle rekabetin artışı sonrasında arama motoru optimizasyonu (SEO) çok zor bir görev olarak ifade edilmiştir. Arama motorları sayfalarında önceden daha iyi sıralama için kullanılan taktikler artık çalışmamaktadır. Bu durumun oluşturduğu sorundan ötürü inbound pazarlama ortaya çıkmaktadır. Rand Fishkin'e göre "arama motoru optimizasyonunun (SEO) bir taktik olduğu ifade edilmektedir. Inbound pazarlama ise bir strateji olarak ifade edilmektedir" ve bununla birlikte şirketler internet pazarlaması için daha fazla bütünsel ve stratejik yaklaşıma sahip olmaları gerektiği ortaya çıkmaktadır (Fishkin ve Hogenhaven, 2013).

Inbound stratejisinin bir diğer önemli unsuru e-posta pazarlaması olarak görülmektedir. Pazarlama gayretini güçlendirmek için gazete, makale veya e-posta yolu ile diğer tür içerik göndermek, ziyaretçi tarafından verilen izne bağlı olmak zorundadır. Bu tür pazarlama izinli pazarlama (izne dayalı pazarlama) olarak bilinmektedir ve kavram aslen Seth Godin tarafından (1999) geliştirilmiştir. Önceden izinli, talep edilmiş e-posta, internet kullanıcılarının belli bilgiler için önceden kaydolduğu yerde, içerik veya ürün, izinli pazarlama için sadece bir örnek olarak gösterilmektedir. Bu kavram temel olarak muhtemel müşteriler tarafından verilen izne ve e-posta stratejisi sağlam bir strateji sunmadan ziyaretçileri önceden e-posta için onay alacakları internet sayfasına nasıl çekeceğine odaklanmaktadır. Başarılı bir şekilde inbound pazarlama e-posta kampanyalarını yürütmek için izne dayalı pazarlamayı kabullenmek ve izinli pazarlamaya ziyaretçiler çekmek ve geliştirmek adına izin almanın önemine dikkat çekilmiştir (Pateman ve Holt, 2011: 51).

2. YÖNTEM OLARAK İNBOUND PAZARLAMA

İnternet pazarlama şirketi "HubSpot" Brian Halligan ve Dharmesh Shah tarafından kurulmuştur. Bireylerin markalara ilgisini çekmek ve sonuç olarak bu bireyleri tüketicilere dönüştüren pazarlama için veri güdümlü bir pazarlama yaklaşımı olarak Inbound Pazarlama örnek gösterilmektedir (HubSpot 2014). Inbound pazarlama stratejisinde merkezi pozisyon olarak yüksek kalite, hedeflenen içeriğin yayılması ve yaratıcılığa önem verilmektedir. İçerik

oluşturmaya esasen inbound pazarlama sürecin farklı aşamaları boyunca, hedeflenen tüketiciye görünmesi, onların temel sorularına ve ihtiyaçlarına cevap vermesi önem arz etmektedir. Şirketin muhtemel müşterilerle ilgili daha çok şey öğreniyor olması, pazarlama mesajı ve içeriğin müşterilerin ihtiyaçlarına göre daha çok özel olmaları da etkili bir unsur olarak görülmektedir. İçeriğin yayılımı, muhtemel müşterilerin veya elde edilmiş müşterilerin erişimine ve beklentilerine bağlı olarak çoklu kanallardan geçmektedir (Caragher, 2013: 9).

Muhtemel müşterileri tamamen yabancılıklarından sadık müşterilere ve eninde sonunda inbound pazarlama şirketinin katılımcıları durumuna yönlendirme süreci dört aşamadan meydana gelmektedir (Martin, 2013):

- Ziyaretçileri etkileme
- Ziyaretçileri muhtemel müşterilere dönüştürme
- Satış işlemi tamamlamak
- Müşterilerin sadık, hayat boyu müşterilere ve markayı geliştiren kişiler durumuna yeniden dönüştürülmesi

İlk aşamanın amacı günlük (blog), arama motoru optimizasyonu (SEO), sosyal yayıncılık, internet sayfası bildirimcisi (RSS feeds) veya diğer adlarıyla “Çok Basit Besleme” (Really Simple Syndication) veya “Zengin Site Özeti” (Rich Site Summary), cezbedici-yemleyici bağlantı oluşturma, misafir günlüğü (guest blogging), etkili içerikleri büyütme ve geliştirme gibi kanıtlanmış inbound taktiklerini kullanarak ziyaretçileri internet sayfasına çekmektir. Ziyaretçilerin ilk defa internet sayfasına ulaşmalarından sonra ikinci aşama başlamaktadır. Burada amaç müşterilerin iletişim bilgilerini toplayarak onları muhtemel müşterilere dönüştürmektir. İnternet kullanıcıları e-posta adreslerini ve iletişim onaylarını kolaylıkla vermediklerinden dolayı, şirket müşterilere bu tür bilgileri karşılığında e-kitap, gazete, ücretsiz öneriler, ücretsiz yazılım, üyelik, eğitimler, internet seminerleri gibi diğer değerli içerikler teklif etme ihtiyacı duymaktadır. Toplanan muhtemel müşteriler şirket için değerlidir ve böylelikle uygun şekilde işlenerek yönetilmektedir (Smith ve Keyton, 2001: 164). Bir sonraki aşama satış işleminin kapanmasıdır veya “muhtemel müşterileri satışa dönüştürme aşamasıdır. Bu aşama e-posta pazarlamanın ortaya çıktığı aşama olarak belirtilmektedir. Genellikle muhtemel müşteriler hemen satın alma isteğinde bulunmayabilmektedir. Bunun yerine bir dizi kullanışlı, uygun içerikler üzerinde duran e-postalar

onların güvenini sağlayabilmekte ve satın almaya daha hazır hale getirebilmektedir. Bazı şirketlerin çok geniş ölçekte muhtemel müşterileri bulamayabilmesinden dolayı, bu aşamada tüketici ilişkileri yönetim sistemi ve e-posta otomasyon sistemi daha çok kullanışlı olmaktadır. Bir müşteriyi kazanmak, bir müşteriyi elde tutmak zor bir süreç olarak belirtilmekte ve bir müşteriyi marka destekleyicisi yapmak ise pazarlamadaki en zor süreç olarak görülmektedir. Inbound pazarlama sürecinin son aşaması tüm bunlara ulaşmak olarak ifade edilmektedir. Öyle ki pazarlama çalışmaları çabası veya hedefi müşteriye ulaşıldığında sonlanmamaktadır. Şirket ilişkili içerik, üstün üye hizmeti sunmalı ve de onları dinleyip geri dönüşler almalı ve üyeyi daha ileriye doğru geliştirmeli ve memnuniyet düzeyini yükseltmelidir. Sadece bu durumda müşteri memnun edilecek, çalışmanın karşılığı alınacak ve şirketin daha ileri taşınması sağlanacaktır (Caragher, 2013: 10).

Inbound pazarlamanın dört tanımlaması McKinsey Quarterly'nin 2009 yılında ifade ettiği, "müşterinin karar seyahati" konusunun dört evresi ile yakından bağlantılı olduğu ifade edilmektedir. Bu evreler: düşün, ele, satın al ve keyfini çıkar olarak sıralanmaktadır (Court vd., 2009: 102). Bu kavram müşterilerin büyük bir olasılıkla akıllarındaki marka ile başladıklarına ve karar verene kadar hangisinin alınacağına yönetsel olarak seçenekleri elenildiğine inanılan, ünlü "satış hunisi"ni ifade etmektedir. Satın alındıktan sonra müşterilerin marka ile ilişkileri ürünün kendisine kullanımına (veya hizmetine) odaklanılmasıdır (Edelman, 2010: 66). Araştırmaya dayanan yeni kavram, müşterilerin seçeneklerindeki sınırlandırmasından çok, muhtemel müşterilerin geniş eleme aşaması süresince düşünülmekte olan ürünleri eklediği ve çıkardığını göstermektedir. Satın alma sonrasında, müşterilerin tecrübelerini çevrimiçi (online) paylaşıyor olmaları ile müşteriler, sıklıkla marka ile açık uçlu iletişim halinde bağlanmaktadır. Inbound pazarlamadaki aşama müşterinin karar seyahatine (Consumer Decision Journey – CDJ) uygundur ve tüm dört aşama süresince kullanılan pazarlama taktikleri müşteriye karar verme yolculuğu süresince yardımcı olmaktadır (Court vd., 2009: 104).

SONUÇ

Inbound pazarlamaya ilişkin ilk önemli yenilik bir isim altında internet alanında belirli bir endüstriyi tanımlamak adına başarılı birçok online pazarlama tekniklerini meydana çıkarma çalışması olarak belirtilmektedir. Sektörde ortaya çıkan iki tanım internet pazarlamacıları arasında daha da popüler hale gelen internet pazarlama stratejisine çok ciddi bir biçimde adını veriyor gibi görünmektedir. Bunlar “Inbound pazarlama” ve “İçerik pazarlama” ifadeleri olarak belirtilmektedir. Inbound pazarlamacıları ve içerik pazarlamacıları arasındaki tartışma hangi pazarlama türünün diğerini kapsadığı veya türediği konusunu oluşturmaktadır. Bu tartışma da çıkmaz olarak gösterilen: hangisi bir stratejidir ve hangisi bir taktiktir, hangisi bir diğerinin alt kümesi olarak ifade edilmektedir. Araştırmalara göre stratejide içerik pazarlama ile işbirliği sürecinden beri en uygun ifade “Inbound pazarlama” olarak görülmektedir. Ancak önceden müsadese alınan e-posta pazarlaması ve internet otomasyonu, arama motoru optimizasyonu (SEO), tüketici ilişkileri yönetim sistemi (CRM) ve diğerleri gibi diğer pazarlama tekniklerini de kapsamaktadır. Tek bir isim olması birçok internet pazarlamacıları ve bütünsel strateji için daha kapsamlı olması ilgili taraflar tarafından kabul görmüş, sayısız sebeplerden dolayı kullanışlı olabilmektedir. Inbound pazarlama pazarlama endüstrisi altında belirli bir uzmanlık eğitimi ile şekillendirilebilir ve bu uzmanlıkların eğitimsel amaçları için çok öğretici olacağı düşünülmektedir. Diğer taraftan, bu gibi hizmetleri arayan üyeler, aranan şeyin ve farklı şirketler tarafından sağlanan bu gibi hizmetlerin altında yatan beklentinin farkında olabileceklerdir.

Inbound pazarlamanın getirdiği ikinci önemli yenilik ise tüm bilgilere karşı tüm pazarlama çalışmalarının sonuçlarını en üst seviyeye çıkarmak için online pazarlamanın çekilmesi gereken yer olan bütünsel yaklaşım olarak ifade edilmektedir. Tüm bu teknikler, herbiri bir diğerinden ayrı olarak uygulanması halinde yatırımda daha küçük gelir oluşabilecektir. Inbound yöntemi tüm satın alma devresinde muhtemel müşterileri izleme eğiliminde olacaktır ve en iyi sonuç için pazarlama çalışmasını zamanında pekiştirmek için hareket edecektir.

Inbound pazarlamanın bir diğer tartışma noktası pazarlamanın beklenen yaşam döngüsü olduğu ifade edilmektedir. Şöyle ki bu kavram hali hazırda çok başarılı, fakat internet çevresinin hızlı değişmekte olması ve kullanıcıların davranışlarını değiştiriyor olmalarından dolayı, bu gelecekte başarılı olabilecek

midir ve ne kadar sürebilecektir öngörülememektedir. Örneğin inbound yöntemi önceden müsadese-izni alınan e-postaya bel bağlarsa ve birçok tüketici çok fazla inbound pazarlamacıya kaydolup ilişkide iletişime açık olurlarsa ne olacaktır? Inbound yeni istenmeyen posta (SPAM) mı olacaktır? gibi sorular inbound pazarlamanın geleceği ile ilgili tartışılmalı konular olarak yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- Cannon, J. (1999). *Make Your Website Work for You: How to Convert Online Content Into Profits*. McGraw-Hill Professional.
- Caragher, J. M. (2013). The five crucial questions to ask about inbound marketing. *CPA Prac. Mgmt. F.*, 9, 9.
- Court, D., Elzinga, D., Mulder, S., & Vetvik, O. J. (2009). The consumer decision journey. *McKinsey Quarterly*, 3(3), 96-107.
- Dakouan, C. (2019). Inbound marketing vs. outbound marketing.
- Edelman, D. C. (2010). Branding in the digital age. *Harvard business review*, 88(12), 62-69.
- Eridon, C. (2011). How Hubspot does inbound: Creating a content machine. *USA, Hubspot*.
- Evans, D. (2008). *Social Media Marketing An Hour A Day*, Wiley Publishing. *Inc: Canada*.
- Fishkin, R., & Høgenhaven, T. (2013). *Inbound marketing and SEO: Insights from the Moz Blog*. John Wiley & Sons.
- Halligan, B., & Shah, D. (2009). *Inbound marketing: get found using Google, social media, and blogs*. John Wiley & Sons.
- Järvinen, J., & Taiminen, H. (2016). Harnessing marketing automation for B2B content marketing. *Industrial marketing management*, 54, 164-175.
- Lusch, R. F., & Vargo, S. L. (2009). Service-dominant logic—a guiding framework for inbound marketing. *Marketing Review St. Gallen*, 26(6), 6-10.
- Martin, T. (2013). Inbound marketing versus outbound marketing compared. *Retrieved November, 11, 2018*.
- Megargel, A., Shankararaman, V., & Reddy, S. K. Real-time inbound marketing: A use case for digital banking.(2018). *Handbook of blockchain, digital finance, and inclusion: Cryptocurrency, FinTech, InsurTech, and regulation*, 311-328.
- Miller, S. A. (2015). *Inbound marketing for dummies*. John Wiley & Sons.
- Opreana, A., & Vinerean, S. (2015). A new development in online marketing:

- Introducing digital inbound marketing. *Expert Journal of Marketing*, 3(1).
- Pateman, N., & Holt, D. (2011). *Inbound marketing*. Bookboon
- Patrutiu-Baltes, L. (2016). Inbound Marketing-the most important digital marketing strategy. *Bulletin of the Transilvania University of Brasov. Economic Sciences. Series V*, 9(2), 61.
- Ryan, D. (2014). *The best digital marketing campaigns in the World II*. Kogan Page Publishers.
- Scott, D. M. (2005). *Cashing in with content: How innovative marketers use digital information to turn browsers into buyers*. Information Today, Inc..
- Smith, F. L., & Keyton, J. (2001). Organizational storytelling: Metaphors for relational power and identity struggles. *Management Communication Quarterly*, 15(2), 149-182.
- Sterne, J. (2002). *World wide web marketing: integrating the web into your marketing strategy*. John Wiley & Sons.
- Sterne, J., & Priore, A. (2000). *Email marketing: using email to reach your target audience and build customer relationships*. John Wiley & Sons, Inc..
- Sullivan, D. (2002). Intro to search engine optimization. *Search Engine Watch*, <http://searchenginewatch.com/showPage.html>. 16.06.2021

Dr. Öğr. Üyesi Suat OKAY

2011 yılından itibaren Batman Üniversitesinde Muhasebe ve Vergi Bölümünde çalışmaktadır. Uzmanlık alanları olarak Dijital pazarlama, Nöropazarlama, Muhasebe, Finans ve Girişimcilik alanlarında çalışmalar yapmaktadır.

10. BÖLÜM

ÇOCUK YOKSULLUĞU: ALTERNATİF MÜCADELE ÖNERİLERİ*

Sultan BAŞTÜRK

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi

basturk52@hotmail.com

Orcid No:0000-0002-0823-2020

Doç. Dr. Şenay SARAÇ

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

senay.sarac@beun.edu.tr

Orcid No: 0000-0002-7093-3995

GİRİŞ

Çocuk yoksulluğu, çocukların yaşama, büyüme ve gelişme açısından gerek duydukları imkânlardan yoksun olmalarıdır. Birleşmiş Milletler (BM) çocuk yoksulluğunu, “yeterli bir yaşam standardına ulaşma ve diğer sivil, kültürel ekonomik, siyasal ve sosyal haklardan yararlanma açısından gerekli kaynaklardan, yapabilirliklerden, seçeneklerden, güvenlik ve güçten sürekli ya da kronik olarak yoksun oluşla belirlenen bir insanlık durumu” olarak tanımlamaktadır (UNICEF, 2005). Diğer bir ifadeyle, çocukların fiziksel, ruhsal, zihinsel ve sosyal gelişimlerinin olumsuz yönde etkilenerek, yaşama, beslenme, korunma ve katılım haklarından yararlanamamasıdır (Öztürk, 2008:17). Bu bağlamda yoksul çocuk, yaşama, büyüme ve gelişim için gerekli olan kaynaklardan mahrum olması sebebiyle haklarından yararlanamayan, kapasitesinin

1 * Bu çalışma, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalında yapılan “Çocuk Yoksulluğu: Türkiye’de Mevcut Durum Analizi Ve Ülke Örnekleriyle Karşılaştırma” başlıklı yüksek lisans tezinden uyarlanmıştır.

tamamını kullanamayan ve toplumun bir üyesi olarak topluma katılmayan kimsedir (Durgun, 2011:146). Çocuk yoksulluğu, kısmen başarısız okul hayatının varlığı, çeteler, aile içi şiddet, uyuşturucu, sefalet, mutsuzluk ve sosyokültürel hayattaki eksiklikler olarak tanımlanmaktadır (Wood, 2003:1). Çocuğa kötü muamelede bulunulması, çocuğun şiddet görmesi ve benlik duygusunun zedelenmesi, sosyal desteklerin yetersizliği ve mali yüklerin varlığı da çocuk yoksulluğunun varlığını gösterir (Leschied vd, 2006:32).

Ailenin sosyo-ekonomik yapısıyla çocuk yoksulluğu arasında yakın ilişki vardır. Bir ailede beslenme yetersizliği çeken, ailenin yoksulluğundan dolayı düşük kiloda olan, ailede söz hakkına sahip olmayan, şiddete maruz kalan, ekonomik sömürü aracı kabul edilen çocuklar yoksuldur.

Çocuk yoksulluğu tanımı geniş perspektiften bakılması gereken bir konudur. Çocukların hangi durumda yoksul kabul edilmesi gerektiğinin iyi belirlenmesi gerekir. Aksi takdirde yoksulluk içinde yaşayan çocukların ortaya çıkarılıp bu durumdan kurtulmaları mümkün olmayacaktır.

Bu çalışmada, çalışmanın konusu olan çocuk yoksulluğu kavramına değinilmiş, çocuk yoksulluğunun göstergeleri, çocuk istismarı ve çocuk hakları sözleşmesi kapsamında çocuk yoksulluğu ile mücadele anlatılmıştır.

1. ÇOCUK YOKSULLUĞUNUN GÖSTERGELERİ

Bir ülkede çocuk yoksulluğunun ölçümünde kullanılan çeşitli faktörler mevcuttur. Bunlar; bebek ölüm oranı, çocuklarda beslenme yetersizlikleri, çocukların maruz kaldığı çevresel riskler, sokak çocukları, çocuk işçiliği, çocuk istismarı ve ihmalidir. Bu faktörler aşağıda ayrıntılı olarak incelenmektedir.

1.1. Bebek Ölüm Oranı

Yoksulluk ile çocuk yoksulluğu arasında sebep sonuç ilişkisi bulunmaktadır. Nitekim yoksulluğun en önemli sonucu bebek ölümlerini artırmasıdır.

Bebek ölüm oranı, bir yaşını tamamlamadan meydana gelen ölümlerdir. Bu dönemdeki ölümler daha çok doğumda meydana gelen komplikasyonlar, genetik sebepler, annenin beslenme yetersizliğinin gebelik sırasında bebekte oluşturduğu olumsuz etkiler gibi içsel (endojen) nedenler iken, yeni doğan

sonrası dönemde meydana gelen ölümler bulaşıcı hastalıklar gibi günümüzdeki tıbbi teknoloji ile kolaylıkla önlenilecek, hastalıklar, solunum yolu enfeksiyonları ve ishal gibi dışsal (ekzojen) çevresel faktörlerin daha belirleyici olduğu ölümlerdir (Eryurt ve Koç, 2009:115).

Çocuğun sağlıklı bir şekilde hayata atılması doğum ve doğum sonrasında gerekli girişimlerin yapılmasına bağlıdır. Bunları; doğum öncesi bakımın yapılması, doğumun sağlıklı koşullarda yapılması, doğum sonrası yapılması gereken aşuların yapılması, anneye emzirme ve çocuk sağlığı ile ilgili bilgilerin verilmesi, mesleki pozisyonundan ötürü ebe, anne ve babaların eğitimlik rolünü üstlenmesi, sağlığı olumsuz etkileyen davranışlar konusunda annenin eğitilmesi şeklinde sıralanmaktadır (Aslan ve Şenol, 2006: 69).

Bebeklikte ki ölümlerin sıklığı, çocuk yoksulluğunun yanı sıra çocuk sağlığını etkileyen toplumsal, ekonomik ve çevresel koşullar hakkında da fikir vermektedir.

1.2. Beslenme Yetersizliği

Çocuk yoksulluğunun en önemli göstergelerinden biri beslenme yetersizliğidir. Beslenme yetersizliği insan yaşamı için gerekli olan besin öğelerinin yetersiz alınması nedeniyle vücut dengesinin bozulması durumudur (UNICEF, 2005:20). Çocukların ağırlıklarının olması gerekenden %10 ve daha az olması yetersiz beslenme olarak tanımlanmaktadır (Hatun, 2002:16). Özellikle kalori ve protein eksikliği sonucunda görülmektedir. Beslenme yetersizliğinin önlenmesi için gebelikte ve emzirme döneminde anne yeterli beslenmelidir. Çocukların % 92'sinden fazlası yeterli iyot içeren besin maddelerini alamamakta ve beşte dördü bir yaşını tamamlamadan önce yapılması gereken 6 aşıdan oluşan programdan faydalanmamaktadır (Dünya Bankası, 2010:14).

Beslenme bozukluğunun erken çocukluk döneminde ortaya çıkması bodurluğa sebep olmakta, beyin gelişimini olumsuz etkilemekte, öğrenmede güçlüklerle sebebiyet vermektedir (Yurdakök, 2005:204). Bodurluk kronik yetersiz beslenmenin göstergesidir.

Hayatta ve okulda başarılı olabilmeleri için bu çocukların iyi beslenmeleri gerekmektedir. Yoksul çocuklar beslenme yetersizliğine bağlı olarak daha sık hastalıklara yakalanmaktadır. Çünkü yoksul çocukların vücut direnci düşüktür. Erken dönemde başlayan yoğun ve sürekli sağlık müdahaleleri ile takip

edilmelidirler. Ancak ekonomik sıkıntılar ve bu hizmetlerin pahalı olması nedeniyle bu hizmetler sık sık kesilmektedir (Armstrong, 2010:50).

1.3. Sokak Çocukları

Sokak çocukları, yetişkinliğe erişmemiş, sokak kendileri için alışılmış oturma yeri olan yetişkinler tarafından korunmayan, denetlenmeyen kız veya erkek çocuklardır (Okumuş, 2009:12). Dünyanın her yerinde görülen sokak çocuklarını genellikle dışlanan, görmezden gelinen çocuk grubu oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu çocuklara eğitim, sağlık gibi temel hizmetlerin sunulması ve koruma sağlanması güçtür (Bilgin, 2009:234). Sokak çocukları, 1980’li yıllarda sadece Latin Amerika, Güney Afrika ve Asya gibi ülkelerin sorunu iken günümüzde tüm dünyanın sorunu olmuştur (Subaşı ve Kubilay, 2003:35).

Sokak çocukları kavramı BM’in çocuklara ilişkin belgelerinde 1990 yılı ve sonrasında yer almaya başlamış, Türkiye’de 1990’lı yıllardan sonra kullanılmaya başlanmıştır (Okumuş, 2009:11). Türkiye’de sokak çocukları 1940 yılında köprü altı çocukları kavramı ile gündeme gelmiştir. 1950’li yıllarda sayıları artmaya başlamış. 1990’dan sonra “sokak çocukları”, “madde kullanan çocuklar”, “tinerciler”, “hırsız kız”, “baliciler”, “bir İstanbul kabusu”, “kanserli bir ur” gibi kavramlarla anılmaya başlanmıştır (Usta, 2008:80). Sokak çocuğu kavramının ortaya çıkmasında etkili olan faktörler arasında fakirlik, istismar, medya, hızlı toplumsal değişme, göç ve modernleşme yer almaktadır (Okumuş, 2009:11).

UNICEF sokak çocuklarını üç gruba ayırmaktadır. Birinci grupta yer alan çocuklar; aileleri ile düzenli bağları devam eden ancak, ailelerinin geçimine katkıda bulunmak amacı ile sokakta çalışan gruptur. Bu çocuklara “sokakta çalışan çocuklar” denmektedir. İkinci grupta yer alan çocuklar; aileleri ile bağlantıları ya tamamen kopmuş ya da çok seyrekler. Bu çocuklar temel ihtiyaçlarını kendi çabaları ile karşılarlar. Bu gruba “sokakta bulunan çocuklar” denir. Üçüncü grupta yer alan çocuklar; aileleri ile bağları tamamen kopmuştur. Bu çocuklar arasında uyuşturucu ve uçucu madde kullanımı yaygındır. Bu grupta bulunan çocuklara “sokak çocukları” denir (Güngör, 2008:28).

Sokak çocukları, farklı ülkelerde farklı adlarla çağrılmaktadır. Kolombiya’da “yatak böcekleri”, Brezilya’da “marjinaler”, Peru’da “meyve kuşları”, Vietnam’da “toz böcekleri”, Ruanda’da “kötü çocuklar”, Kamerun’da “sinekler” olarak adlandırılmaktadırlar (Okumuş, 2009:14).

Çocukların sokakta olmalarının göç ve kentleşme olgusuyla ortaya çıktığı ileri sürülmektedir. Birçok çalışma çocuğun sokakta olmasının nedenini yoksulluk ve aile içi ilişkiye bağlamaktadır. Göç edilen şehirde yabancılıktan kaynaklanan kente adapte olamama, şehirde kendilerine destek olacak akraba, komşunun bulunmaması onları kente yabancılaştırmaktadır (Usta, 2008:183). Büyük kentlerde hızlı nüfus artışı, plansız kentleşme, göç olgusu, yoksulluk, enflasyon, işsizlik, kötü barınma yerleri, aile içi şiddet, istismar, ailedeki alkol bağımlılığı, babanın evi terk etmesi, ebeveynlerden birinin başka biri ile evlenmesi, cinsel taciz, tecavüze uğrama, macera arama arzusu, eğitim düzeyinin düşüklüğü, toplumun geleneksel tutumu aileleri özellikle de çocukları etkilemektedir. Tüm bu nedenler çocuğu aileden uzaklaştırmakta ve çocuğu sokağa itmektir (Subaşı ve Kubilay, 2003:35).

Yakın zamana kadar birçok çalışma gelişmekte olan ülkelerde çocukların sokağa göçünün ana nedeni olarak ekonomik yoksulluğu göstermektedir. Ekonomik yoksulluk çocukları sokağa iten doğrudan ve dolaylı faktör olarak sunulmuştur (Conticini ve Hulme, 2007:203). Araştırmalar çocukların yoksulluk ve aile içi ilişkilerden dolayı sokağı kendilerine mesken tuttuğunu ortaya koymaktadır (Usta, 2008:183). Yapılan araştırmada Kolombiyalı sokak çocuklarının %97'sinin elverişli olmayan aile ortamı nedeniyle evi terk ettikleri vurgulanmıştır. Çin'de yoksul ailelerden gelen çocuklar yüksek gelirli ailelerden gelen çocuklar ile karşılaştırıldığında, daha az ayrıcalıklı eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlandığı görülmektedir. Bu durum ise bu çocukların aktif suç ve çete faaliyetlerine katılımını artırmaktadır (Jiang, 2009:176).

Türkiye'de yapılan araştırmalara göre; sokak çocuklarının ailelerinin kırsal kesimden göç ile kente geldikleri, kentin yoksul bölgelerinde yaşadıkları, yoksul oldukları ve aynı zamanda işsiz oldukları, çalışanların kayıt dışı sektörde çalıştıkları, eğitim düzeylerinin ise düşük olduğu ailelerden geldiklerini ortaya konulmuştur (Öztürk, 2008:28).

Çocukların sokağa itilmesini önlemek için; çocukların sağlık, eğitim ve gelişim ihtiyaçlarının karşılanmasına dair hakları ailelerce ve hizmet sunanlarca korunmalıdır, ergenlerin sokağa çıkmasına alternatif olarak spor, eğlence, dinlenme, eğitim gibi aktiviteler sağlanmalı; ailelere yönelik sağlık, beslenme, sosyal yardımlar, geçici konaklama hizmetleri sunulmalı, çocuğun aile ile bir araya gelme fırsatı sağlanmalı ve yapılan müdahalelerin geçici olmaması için etkililiği ile ilgilenilmelidir (UNICEF, 2006b).

1.4. Çocuk İşçiliği

Eğitim çağında olduğu halde okula gitmeyen ya da okula gittiği halde ders saatleri dışında yaşından büyük işlerde düşük ücretlerle çalıştırılan çocuklar çocuk işçi grubunu oluşturur. İşçi çocuklar, küçük yaşlardan itibaren elverişsiz koşullarda, her türlü ihmal ve istismara açık şekilde çalıştırılmaktadırlar. Az gelişmiş ülkelerin yoksul bölgelerinde çocukluk dönemlerini temel gereksinimlerin birçoğunu karşılayamadan aile bütçelerine katkı sağlamak için çalışmak zorunda kalan çocuklar bulunmaktadır (Yıldız, 2006:135).

Çocuk işçiliği, sosyal ve ekonomik açıdan önemli bir insan hakları sorunudur. Çocuk işçiliği, çocukların eğitimlerini, gelişimlerini ve gelecekte geçimlerini etkileyen bir engeldir. Bu sebeple çocuk işçiliğine son verilmesi kendi başına bir amaçtır (Gülçubuk, 2012:78). Özellikle az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin önleyemediği bir sorun olmaya devam etmektedir.

Çocuk işçiliğine neden olan faktörlere baktığımızda karşımıza yoksulluk, göç olgusu, işsizlik, geleneksel aile yapıları, ucuz işgücü gereksinimi, denetim yetersizliği, iş mevzuatındaki yetersizlikler ve işverenin talebi çıkmaktadır (Günöz, 2007:7).

Çocukların çalıştırılmasında en önemli etkenlerden bir diğeri, ülkenin eğitim olanaklarının sınırlı olmasıdır. Eğitime ilişkin altyapının gelişmemiş olması çocukların eğitim hizmetlerinden yararlanmasını önlemektedir. Eğitim sistemine dahil olamayan çocuklar ise çalışma hayatına katılmaktadır (Günöz, 2007:14). Bir ülkede okul çağındaki çocukların zaman ve enerjilerini eğitime ayırmak yerine emek piyasasında harcamaları, ülke ekonomisinin az gelişmişliğini gösterir (Tunçcan, 1999:247).

Çocukları çalışma hayatına iten nedenler arasında gelenekler de vardır. Kırsal alanlarda çocuk, yetişkin rolünü erken üstlenmektedir. Kız çocukları, anne tarlada çalıştığı için ev işleri ve kardeşlerinin bakımı görevini devralırken, erkek çocuklar hayvanların otlatılması, tarlada yetişkinlere yardım gibi işleri yapmaktadır. Çocuk ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır (Günöz, 2007:19). Geleneksel ailelerde eğitim gereksiz görüldüğünden çocuk ya evde ya tarlada ya da ekonomik bir işte çalıştırılmaktadır. Özellikle kız çocuklarına sadece anne ve ev hanımı vasfı biçilmesi bu çocukların eğitimden uzak bir şekilde vasıfsız işlerde çalıştırılması kolaylaşmış olmaktadır. Gelenekler çocuklara itaat etmek ve bağımlı olmak sorumluluğu yüklemektedir. İlk olarak çocuğun anne babaya olan bağımlılığı süreç içinde anne babanın çocuğa olan

bağımlılığı şeklinde değişmektedir (Tunçcan, 1999:249).

Çocuk işgücüne olan talep çocuk işçiliğinin bir başka nedenidir. İşverenler açısından çocuk işgücü ucuz işgücü maliyeti anlamına gelmektedir. Özellikle ihracata yönelik endüstrilerde faaliyet gösteren firmalar açısından çocuk emeği kullanımının dünya pazarlarında rekabet gücünü etkileyen önemli bir faktör olduğu düşünülmektedir (Tunçcan, 1999:250).

Türkiye’de çocuklar ailelerinin yoksulluktan kurtulmaları için çalışmaktadır. Yoksulluk çocukların eğitim imkanlarını daralttığından çocuklar eğitime devam edebilmek için de çoğu zaman çalışmayı tercih etmektedir (Tor, 2010:32). Türkiye’de eğitim sistemin nitelikli işgücü yetiştirmedeki yetersizliği ve eğitilmiş bireye dayanan iş alanlarının kısıtlı olması eğitime olan güveni sarsmaktadır (Günöz, 2007:14). Bu fikirler doğrultusunda çocuklar eğitim almak yerine iş sahalarına yönelmektedirler. Türkiye genelinde çocukların çalışma nedenlerinden %38.4’ü aile gelirine katkıda bulunmak, %19.8’u ailenin ekonomik faaliyetine yardımcı olmak, %15.9’u ailesi istediği için, %10.4’ü iş öğrenmek ve meslek sahibi olmak için çalışmaktadır (Tor, 2010:33-34). Bazı aileler çocuklarını meslek edinmeleri için çalıştırmaktadır. Bu sebeple çocukları atölye ortamında bulunan işlerde çırak olarak çalışmaya vermektedirler. Çocuğun hayatın zorluklarını görebilerek başarılı olabileceğini ve okul hayatına daha sıkı sarılacağını düşünmektedirler. Ayrıca Türkiye’de ‘tüketmek için çalışma’ mantığı yerleşmiştir. Bu durumda çocukların çalışmasının bir nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır (Karaman ve Özçalık, 2007:33-34).

1.5. Çocuk İstismarı

Çocuk istismarı, ana baba ya da bakıcı kimse tarafından çocuğa yöneltilen, çocukta hasar bırakan, çocuğun eylemini kısıtlayan hareket ve hareketsizliklerin tümüdür (Taner ve Gökler, 2004:82). Diğer bir tanıma göre de, bir çocuğun sağlığının, fiziksel ve psikolojik gelişiminin bir yetişkin tarafından bilerek veya bilmeyerek olumsuz şekilde etkilenmesidir (Yağmur, 2008:71).

Son yıllarda çocuk istismarı giderek önem kazanmaya başlamıştır. Çocuk istismarı genellikle çocuğa en yakın olan kişiler tarafından yapılmaktadır. Bu durum çocuğun ileriki yaşamında da devam edebilecek tedavi edilmesi zor olan travmalara sebep olmaktadır (Bahar vd., 2009:52). İstismara uğrayan çocukların bazı özellikleri vardır. Genellikle bu çocuklar istenmeyen

gebelikten dünyaya gelen çocuklar, anne babanın istediği cinsten olmayan, kriz dönemlerinde dünyaya gelen, annenin sık doğum yaptığı ailelerdeki çocuklardır (Kara vd., 2004:142).

Çocuk istismarı ve ihmalinin etkileri çok geniş kapsamlıdır. Erken çocukluk döneminde, kötü muamele beynin gelişimini ve işleyişini bozabilir; daha sonraki çocukluk döneminde ortaya çıkan istismar, kötü okul performansı gibi sorunlara, yıkıcı davranışlara ve depresyona sebep olabilmektedir (Wulczyn, 2009:40).

Çocuk istismarı; fiziksel istismar, cinsel istismar, duygusal istismar, ekonomik istismar ve ihmal olarak ayrıma tabi tutulmaktadır (Bahar vd., 2009:52).

2. ÇOCUK HAKLARI SÖZLEŞMESİ VE ÇOCUK YOKSULLUĞU İLE MÜCADELE

Her bireyin toplumda hakları olduğu gibi çocuklarında hakları söz konusudur. Çocuk hakları, çocukların zihinsel, bedensel, sosyal, duygusal ve ahlaki olarak bağımsız bir biçimde gelişebilmeleri için hukuk kuralları ile korunmalarıdır (Kop ve Tuncel, 2010:4). Temel beslenme, barınma, temel sağlık hizmetleri ve sosyal hizmetler çocuk haklarını tanımlar (Noble vd., 2006:39).

Çocuk hakları ile ilgili ulusal ve uluslararası düzeylerde çok sayıda çalışma yapılmıştır. Çocuk hakları konusunda ilk çalışma 1924 tarihli Cenevre Bildirgesi'dir. Bu bildirge 1959 tarihinde "Çocuk Hakları Bildirgesi" olarak düzenlenmiştir. Bu bildirge 1989 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından Çocuk Hakları Sözleşmesi adıyla değiştirilerek oybirliği ile kabul edilmiştir (Kop ve Tuncel, 2010:4). BM çocuk haklarına dair sözleşme 54 maddeden oluşmaktadır. Bu sözleşmeyi 192 ülke kabul etmiştir. Sözleşme dünya çocukları için yapılan özel bir taahhüttür (Corak, 2005:19). BM çocuk haklarına dair sözleşmeye göre, taraf ülkeler çocukların yaşam kalitesinin artırılması, çocuklarla ilgili bilgilerin mercek altına alınması, çocukların ve ailelerin asgari geçim ile ilgili ihtiyaçlarının karşılanması ile ilgili yükümlülükleri yerine getirmek durumundadırlar (Yolcuoğlu, 2010:4). Taraf ülkeler tüm çocuklara sosyal güvenlik, sağlık, eğitim haklarını çocuklar arasında ayırım gözetmeden eşit biçimde yerine getirir (Fanning ve Veale, 2004:248).

BM çocuk haklarına dair sözleşmenin en önemli özelliği zor şartlar altında bulunan, özel ilgi gösterilmesi gereken çocukların korunması açısından en kapsamlı uygulama olmasıdır. Çocukların zayıf oldukları kendilerini koruyamayacak oldukları fikrine dayanarak çocuğun her türlü istismar, ihmal, kaçırılma, kötü muamele, sömürüye, silahlı çatışmalara ve ticari meta olarak kullanılmasına karşı koruma sağlar (Başpınar, 2011:48). Bu sözleşme, çocuğun ya da kendi ana babasının veya yasal vasisinin ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya diğer kanaatleri, ulusal veya sosyal kökeni ne olursa olsun herhangi bir ayırım yapılmaksızın kendi yetki alanı içinde bulunan her çocuğa bu sözleşmede belirtilen hakların sağlanmasını gerçekleştirir (Fanning ve Veale, 2004:248). Bu sözleşmenin 4. maddesine göre; bu haklar eldeki kaynaklar ölçüsünde azami olarak her ülke tarafından yerine getirilecektir (Corak, 2005:6).

BM bir konuya ya da ülkeye ait bilgi toplanması için bir röportör atar. Sözleşmenin nasıl uygulandığını izlemek için sivil toplum kuruluşu da bulunmaktadır. Örneğin Avrupa da, “Avrupa Çocuk Ombudsmanları Ağı” çocuk hakları ile ilgili olarak, ihlal edilebilecek idari girişimleri araştırır ve bunları kamuoyuna sunar. Ombudsmanlar, çocukların doğrudan veya dolaylı olarak hukuk veya ceza davalarında çocuk haklarını avukatlardan, anne, babadan ve vasilerden ayrı olarak temsil etmek için müdahalelerde bulunabilmektedir.

Çocuk hakları ile ilgili bir başka sözleşme ise çocuk haklarının kullanılmasına ilişkin Avrupa Sözleşmesi (European Convention on the Exercise of Childrens Rights) dir. 25 Ocak 1996’da sözleşme imzaya açılmıştır. Türkiye, sözleşmeyi 9 Haziran 1999’da imzalamıştır. 18 Ocak 2001’de onaylamıştır. Sözleşmede çocukların bir birey olarak haklarının korunması ve adli mercii önünde kendilerini ilgilendiren davalarda bazı haklar tanınması, bu hakların kendileri veya diğer şahıslar ya da kurumlar aracılığı ile kullanılmasının kolaylaştırılması hakkında hükümler yer almaktadır. Sözleşme 26 maddeden oluşmaktadır (Resmi Gazete, 2002:24743).

Çocukların haklarının geliştirilmesi, çocukların fikirlerinin usulüne uygun olarak alınması ve adli bir makam önünde çocuğun isteği üzerine şahsen veya ilgili kurum ya da kuruluşlar aracılığıyla temsilci atanmasını isteme hakkı bu sözleşmede yer almaktadır.

Çocuk hakları içerisinde bulunan beş temel hak, yaşama hakkı, sağlık ve beslenme hakkı, eğitim hakkı, korunma hakkı ve korunma hakkıdır.

2.1. Yaşama Hakkı

Uluslararası kalkınma çevrelerinin her dönemde temel duyarlılık noktasını oluşturan bebeklerin yaşatılması, annenin ve çocuğun sağlığının güvence altına alınması, UNICEF'in başlıca öncelikleri arasında yer almaktadır. Az gelişmiş ülkelerde dünyaya gelen her altı çocuktan biri 5 yaşına gelmeden ölmektedir, buna karşılık gelişmiş ülkelerde dünyaya gelen her 167 çocuktan yalnızca biri bu yaşa gelmeden ölmektedir (UNICEF, 2005:17). Yaşama, barınma, su ve gıda ile ilgili günlük ihtiyaçların karşılanmaması psiko-sosyal ve fiziksel gelişim ve eğitim durumu da dahil olmak üzere çocukların yaşamlarının her alanında etkilidir (Bilson ve Cox, 2007:36).

BM Çocuk Hakları Sözleşmesinin 6. maddesi, her çocuğun temel yaşam hakkı olduğunu kabul eder. Taraf devletler çocuğun hayatta kalması ve gelişmesi için mümkün olan azami çabayı göstermesini ifade eder. Sözleşmenin 7. ve 8. maddeleri her çocuğun kimlik hakkının olduğunu ifade eder. Çocuğun hangi ülkeye ait olduğunu, anne- babasının kim olduğunu bilmeye hakkı olduğunu vurgular (UNICEF, 2004:6). Madde 27, devletlerin hükümetleri “çocuğun fiziksel, ruhsal, ahlaki akıl ve toplumsal gelişmesini sağlayacak yeterli bir hayat seviyesine kadar her çocuğun hakkı olduğunu kabul ederler (Corak, 2005:6). Yine bu maddeye göre; çocuğun gelişmesi ve çocuğa uygun yaşam standardının sağlanması yükümlülüğü anne- babaya düşer. Ancak taraf devletler anne- babaya ya da çocuğun bakımını üstlenen diğer kişilere gerektiği takdirde gereken yardımı yapacaktır. Taraf devletler ister ülkesinde yaşasın ister diğer ülkede yaşasın anne-babaya ya da çocuğun bakımını üstlenen kişiye çocuğun bakım giderlerinin karşılanması açısından gerekli mali desteği de gösterecektir (UNICEF, 2004:12).

2.2. Sağlık ve Beslenme Hakkı

Gelişmekte olan ülkelerde beş yaşından küçük çocuklar arasında meydana gelen her 10 ölümün 7'si akut solunum yolu enfeksiyonları, ishal, kızamık ve sıtma gibi birkaç nedene bağlıdır. Yetersiz beslenme (malnütrisyon) bu ölümlerin yaklaşık yarısına sebep olmaktadır. Vitamin yetersizliği (mikronütriye) ayrı bir sorundur. Örneğin A vitamini eksikliği olan bir çocuğun ölme riski %25 daha fazladır. Beslenme yetersizliği yaşamı doğrudan tehdit eden bir yetersizlik olmasa bile, bunun erken çocukluk döneminde ortaya çıkması

bodurluğa ve çeşitli özürllüklere yol açabilmekte ve beyin gelişimini etkilemektedir (UNICEF, 2005:17). Branders Üniversitesinde açlık ve yoksulluk üzerine yapılan bir araştırma açlığın psikolojik sağlık üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir (Shoaf vd., 2006:57).

BM Çocuk Hakları Sözleşmesinin 24.maddesi; taraf devletler çocuğun en iyi sağlık düzeyine ulaşma, tıbbi bakım ve rehabilitasyon hizmetlerinden yararlanma hakkını ifade eder. Taraf devletler hiçbir çocuğun bu hak ve güvenceden yoksun bırakılmayacağını güvence altına alırlar (UNICEF, 2004:11).

Taraf devletler bu hakkın tam olarak uygulanmasını takip ederler. Ayrıca bebek ve çocuk ölüm oranlarının düşürülmesi, bütün çocuklara tıbbi yardımın yapılması, besleyici yiyecekler temiz içme suyu sağlanması, çevre kirlenmesinin ve hastalıklara karşı önlemin alınması; anneye doğum öncesi ve sonrası gerekli yardımın yapılması; bütün toplumun çocuk sağlığı, anne sütü ile beslenmenin yararları, çevre sağlığı ve temel kazaların önlenmesi konusunda bilinçlendirilmesi; anne-babaya aile planlaması eğitimi verilmesi, koruyucu sağlık bakımlarının geliştirilmesi için gerekli önlemleri alır. Taraf devletler çocukların sağlığı için tehlikeli geleneksel uygulamaların kaldırılması için her türlü önlemi alır (UNICEF, 2004:11).

2.3. Eğitim Hakkı

Okul çağında olduğu halde okula gitmeyen çocuklar bulunmaktadır. Bu çocukları eğitim hakkından yoksun bırakan yine ailenin eğitim masraflarını karşılayamamaları, ulusal kaynaklardan eğitime yetersiz pay ayrılması, çocukların çalışarak aile gelirine katkıda bulunmak zorunda kalmalarıdır. Okula gidemeyen bu çocukların çoğunluğunu maddi güçlükler karşısında genellikle okullarından ilk alınanlar olan kız çocukları oluşturmaktadır. Kız çocukları okula başarılı bir başlangıç yapsa bile, daha sonraki okul başarıları yerleşik cinsiyetçi kalıplar ya da evdeki işlerin okul devamlılıklarını aksatması gibi nedenler dolayısıyla düşmektedir (UNICEF, 2005:17).

Yoksulluk sınırına yakın bir aralık içinde yaşama öğrencinin eğitimi ve başarısı üzerinde büyük etkiye sahiptir. Okullaşma ve gelir arasında gözlenen ilişki babanın eğitim durumu, aile yapısı ve mahalle özellikleri gibi bir dizi faktörde de gözlemlenmiştir (Shoaf vd., 2006:57).

BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 28.maddesine göre, Taraf Devletler,

çocuğun eğitim hakkını kabul eder ve ilköğretimin herkes için zorunlu ve parasız hale getirilmesinin, ortaöğretimin mesleki nitelikte olmak üzere çeşitli biçimlerde örgütlenmesinin teşvik edilmesi ve bunların tüm çocuklara açık olması ve gerekli durumlarda mali yardım yapılması ve öğretimi parasız kılmak gibi uygun önlemleri alırlar; yüksek öğretimi yetenekleri doğrultusunda herkese açık hale getirirler; eğitim ve meslek seçimine ilişkin bilgi ve rehberliği bütün çocuklar için ulaşılabilir duruma getirirler. Okullara düzenli biçimde devamın sağlanması ve okulu terk etme oranlarının düşürülmesi için gerekli önlemleri alırlar. Okul disiplinin çocuğun insan olarak taşıdığı saygınlıkla örtüşür hale getirilmesi için her türlü tedbiri alırlar. Taraf devletler okuma yazma bilmemenin kaldırılması, çağdaş eğitim yöntemlerine, başvurulması, bilimsel ve teknik bilgilere ulaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla uluslararası işbirliğini özendirirler (UNICEF, 2004:12).

2.4. Korunma Hakkı

Çocukların güvenliğini garanti altına alan ve çocukları, ihmal, istismar ve sömürden koruyan bir haktır. Yoksulluk, çocukların yaşamını tehdit etmenin ötesinde çocukları diğer tehditlere karşı daha açık hale getirmekte, şiddet ve sömürü içeren koşullara zemin oluşturmaktadır. Çocukların tehlikeli işlerde çalıştırılmaları ve çocuk satışı- kaçakçılığı bunlar arasındadır. Çocukları toplayıp köle gibi çalıştıracakları yerlere ya da fuhuş sektörüne teslim edenler, avlarını elbette hali vakti yerinde olanların oturdukları semtlerde aramamaktadır. Bu kesim yoksulluğun çocukları daha da korumasız kıldığı yoksul mahallelere ya da en geri kalmış kırsal alanlara yönelmektedir (UNICEF, 2005:17).

BM Çocuk Hakları Sözleşmesinin 32. maddesi; çocukların ekonomik sömürüne karşı çıkmaktadır. Çocukların sağlığı, bedensel, zihinsel, ruhsal gelişimi için zararlı olabilecek nitelikte ki işlerde çalıştırılmasına karşı çocuğun korunma hakkını kabul eder. Taraf devletler özellikle şu önlemleri almalıdır: İşe kabul için asgari yaş haddinin kabul edilmesi, çalışma saati ve koşullarının belirlenmesi, bu maddenin uygulanması açısından gerekli tedbir ve cezaların alınmasını gerçekleştirmektedir. Çocukların ihmal, istismar, sömürü, kötü muamele ve şiddetin her türünden korunması, çocuğun insanlık onurunu, hayatta kalmasını ve gelişimini tehdit eden yetişkin kişi ve kurumlardan koruyacak

mekanizmaların kurulması her çocuğun hakkıdır. Bu hak çocukların ayrımcılıktan, suistimalden, ihmalden, zorbalıktan, kaçırılmaktan korunmasını kapsar (UNICEF, 2004:13).

Ayrıca sözleşmenin 24. maddesi, her çocuk için sosyal sigorta dahil, sosyal güvenlikten yararlanma hakkını tanıır. Ulusal hukuka uygun olarak bu hakkın tam olarak uygulanmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır (Fanning ve Veale, 2004:249).

2.5. Katılım Hakkı

BM Çocuk Hakları Sözleşmesinin 12. maddesine göre; Taraf Devletler, görüşlerini oluşturma yeteneğine sahip çocuğun kendini ilgilendiren her konuda görüşlerini serbestçe ifade etme hakkını tanıırlar. Bu doğrultuda çocuğu etkileyen herhangi bir adli veya idari kovuşturmada çocuğun ya doğrudan doğruya veya bir temsilci ya da uygun bir makam yoluyla dinlenilmesi fırsatı, ulusal yasanın usule ilişkin kurallarına uygun olarak çocuğa, özellikle sağlanacaktır. 13.maddesine göre; çocuk, düşüncesini özgürce açıklama hakkına sahiptir; çocuk yazılı, sözlü, basılı, sanatsal biçimde düşüncelerini açıklama özgürlüğüne sahiptir. 15. maddesine göre; Taraf Devletler, çocuğun dernek kurma ve barış içinde toplanma özgürlüklerine ilişkin haklarını kabul eder. Bu hakların kullanılması, ancak yasayla zorunlu kılınan ve demokratik bir toplumda gerekli olan ulusal güvenlik, kamu güvenliği, kamu düzeni yararına olarak ya da kamu sağlığı ve ahlâkının ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması amaçlarıyla yapılan sınırlamalar dışında kısıtlanamaz (UNICEF, 2004:7-8).

Sağlık hizmetlerine, eğitime güvenli ortamlara ulaşamayan çocukların ailelerde ve topluluklarda alınan kararlara katkıda bulunma olanakları da olmayacaktır. Ulusal ve uluslararası kalkınma projeleri çocukları genellikle kendi geleceklerini belirleyecek süreçlere aktif biçimde katılan kişiler olarak değil, hayırseverlikten yararlanacak kesimler olarak resmeder; yine çoğu kez bu projeler çocuklara yarar sağlaması için düşünülen girişimlere çocukları da doğrudan katmayı düşünmez. Oysa yoksulluk nasıl çocukları sessiz bırakıyorsa, yoksulluğun azaltılması da çocukları güçlendirir. Örneğin Honduras ve Vietnam gibi ülkeler de “save the children” sponsorluğunda gerçekleşen görüşmeler sonucunda çocuklar ve gençler yetişkinler tarafından hazırlanan

Yoksullukla Mücadele Strateji Raporları dahil olmak üzere geliştirilen politikalara önemli katkılarda bulunmuşlardır (UNICEF, 2005:17).

3.ÇOCUKYOKSULLUĞUYLAMÜCADELE:POLİTİKALAR VE UYGULAMA ARAÇLARI

Her ülke için savunmasız durumdaki vatandaşlarını korumak önemlidir. Çocuklar savunmasızdır ve bir ülkenin geleceğidir. Fakat yoksulluk içinde yaşayan çocuklar; düşük eğitim durumu, kötü sağlık şartlarına sahip olma, küçük yaşta hamile kalma, madde bağımlısı olma, suç işlemeye elverişlilik, anti sosyal davranış sergileme, düşük gelir, işsizlik, uzun süre devlet yardımına bağlı kalma gibi durumlarla karşı karşıya kalırlar. Türkiye'ye baktığımızda; Türkiye'deki çocuklardan yoksulluk riski taşıyan çocuklar şu özellikleri taşımaktadırlar (UNICEF, 2006a):

- Bu çocukların ailelerinde tek kişi çalışmaktadır,
- Tek ebeveynli ailelerden gelen çocuklardır,
- Aileleri yakın zamanda kente göç etmiş çocuklardır,
- Anne babaları yetersiz istihdam edilen ya da yeterli para kazanamayan, ya da uzun süredir işsiz olan çocuklardır,
- Örgün eğitim almamış ya da çok az eğitim görmüş ve ortalamanın altında para kazanan ailelerin çocuklarıdır,
- Ailelerin geçim sağlama imkanını daraltan kurak ve dağlık bölgelerde yaşayan çocuklardır.

Çocuk yoksulluğunun azaltılması için ekonomik büyümenin yönlendirilmesi gerekmektedir. Ancak yoksulluğu azaltabilen ülkeler yoksulluğu azaltmayı, yalnızca makroekonomik istikrar ve ekonomik büyüme ile gerçekleştirmemiştir. Bununla birlikte ekonomik ve sosyal konuları da ele alarak ulaşılmışlardır. Çin ve Hindistan 1990 yılından bugüne hızlı bir ekonomik gelişme sağlamış ve aynı zamanda beş yaşından küçük çocuk ölüm hızında da azalma kaydetmiştir (UNICEF, 2005:28-29).

Çocuk yoksulluğunun azaltılması için mikro ve makro düzeyde yapılması gerekenler vardır.

- ✓ Mikro düzeyde yapılması gerekenleri şu şekilde sıralayabiliriz: yoksul çocuklara hakları anlatılarak haklarını savunma bilinci verilmelidir.

Sosyal hizmet uzmanları ailedeki çocukların yaşama, sağlık, beslenme, eğitim ve korunma hakları ile ilgili olan sorunlarını belirtmeli ve bu sorunların çözümüne yönelik önerilerde bulunmalıdırlar. Çocuklara onların gelişimi ile uyumlu olacak şekilde yoksulluğun nedenleri anlatılmalıdır. Bu durum çocukların ailelerine kızmalarını, küsmelerini önleyecektir (Öztürk, 2008:133).

- ✓ Makro düzeyde yapılması gerekenleri ise şu şekilde sırlayabiliriz: ülkedeki gelir dağılımı eşitsizliği azaltılarak, iş olanakları geliştirilip, çalışanların sosyal hakları gözetilmelidir. Çocukların sosyal yardımlardan yararlanmasının yanı sıra eğitim, sağlık hizmetlerinden ücretsiz yararlanmaları sağlanmalıdır. Devlet ülke içinde yaşayan bütün çocukların ihtiyaçlarının karşılanması bakımından sorumlu olmalıdır. Çocuk yoksulluğu konusunda kamuoyu bilinçlendirilmelidir. Çocuk hakları sözleşmesinin uygulanması bakımından çocuk refahına yönelik çalışan tüm kuruluşlar çocuk haklarının geliştirilmesi ve korunması için çalışmalar yapmalıdır. Yoksul çocukların eğitimi desteklenmelidir. Çocukların çalıştırılmasını engellemek için işyeri denetimleri artırılmalıdır. Çocuklar için yapılacak yardımların yiyecek ve yakacak ile sınırlı tutulmadan çocukların ihtiyaçları doğrultusunda yardımlar yapılmalıdır (Öztürk, 2008:135-37).

Çocuk yoksulluğu ile mücadelede, düşük gelirli ailelere doğrudan mali destek de bulunulabilir. İşsiz hanede yaşayan çocuk sayısı azaltılabilir. Yani çocuklu işsiz aileleri azaltmak şeklinde olabilir (Brewer ve Gregg, 2001:8-9).

Çocuk yoksulluğunun azaltılması için; zorunlu eğitim süresi uzatılmalı, zorunlu eğitim mesleğe yönelik olmalı, ortaöğretimde eleme sistemi olmalıdır. Çocuk işçi çalıştırma yaşı 15 olarak uygulanmalıdır. Mesleki eğitimlerde çocuklara kredi olanakları sağlanmalı, mesleki eğitim almış çocukların istihdamını kolaylaştıracak düzenlemeler yapılmalıdır. Yoksul bölgelerde “okul beslenme programları” uygulanmalıdır (Aktan ve Vural, 2002).

Çocuk yoksulluğunu ortadan kaldırmak için etkili olan kamu politikası, yoksulluğun ne olduğunu ve nasıl ölçüldüğünü belirlemektir. Aynı zamanda çocuk haklarına dair sözleşmeden haberdar olunmalıdır. Çocukların fiziksel, zihinsel, sosyal gelişmeleri için gerekli olan beslenme, sağlık, giyim, konut ve diğer mallar dahil mal ve hizmetlerin çocuklar tarafından gerçekten tüketildiği takip edilmelidir. Çocuk yoksulluğunu azaltmak için kamuoyu desteği

oluşturulmalıdır (Corak, 2005:21-23).

Çocuk yoksulluğu ile mücadelede sosyal evrensel hak temelli sosyal devlet yaklaşımı önem kazanmaktadır. Çocuğun ağır iş koşulları, sokak ve fuhuş ile tanışmasını önleyerek içinde bulunduğu toplumla bağlarını koparmadan çocuk içerikli sosyal programlar düzenlenmelidir.

Çocukları koruyucu ortamların pekiştirilmesi için yasal düzenlemelere gidilmesi önemlidir. Bu hem ekonomik kalkınmaya hem de çocukların hayata adapte olmasına yardımcı olacaktır. Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi Programı tarafından yapılan bir araştırmaya göre, çocuk işçiliğinin önlenmesinin getireceği getirinin bunun sebep olacağı maliyeti 20 yıl sonra kat kat aşacağı belirtilmektedir. Okul çağında çocuğu olan ailelere yapılacak gelir transferleri ile çocukları okuldan alıp işe vermenin getireceği maliyetin önüne geçilmiş olacaktır.

Yoksulluğun ortadan kaldırılması, ancak yoksulluğun nedenlerinin bilinmesine bağlıdır. Çocuk sağlığı ve iş sektörü ile ilgili kapsamlı ve müdahale gerektiren programlar uygulanmalıdır. Politika ve programlar çocuk sağlığını iyileştirme ve çocukların çalıştırılmasının önlenmesi ile ilgili konuları içermelidir (Ballescas ve Rosario, 2009:85-86).

Brezilya'da "Bolsa Escola" girişimi 7-14 yaş grubundaki çocuklarını okulda tutup yüzde 90 devamlılık sağlayan yoksul ailelere asgari bir aylık ücret vermektedir (UNICEF, 2005:31).

İskandinav ülkelerinde düşük çocuk yoksulluğu oranlarının arkasında üç ana faktör vardır. İlki; düşük çocuk yoksulluğu, yeniden dağıtım sistemine bağlıdır. Hizmetler ve genel gelir dağılımı önlemleri yeniden dağıtım sürecinin erken aşamalarında yer almaktadır. Çocuk ödenekleri ve kazançları ile ebeveynin çalışması mümkün olmayan durumlarda bile yaşam oldukça iyi düzeydedir. İkincisi; vatandaşlar (erkek, kadın, çocuk) geniş bir hizmet yelpazesinde tüm temel haklara sahiptir. Sağlık ve günlük bakım hizmetleri halka düşük fiyatlarla sağlanır. Üçüncüsü; dayanışmacı sosyal mevzuattır. Mevzuat belli gruba karşı değil tüm nüfusu kapsayacak şekildedir. Örneğin tek ebeveynler diğer aile tipleri gibi aynı haklara sahiptir (Forssen, 2000:19). İngiltere'de ise İngiliz hükümeti, dezavantajlı çocukların yaşam şansını artırmak ve eşitsizliği azaltmak için yoksullukla mücadele üzerine yoğunlaşmıştır. Vergi kredileri, çocuk güven fonları ve eğitim ödenekleri ile aileler için nakit desteği sağlamaktadır (Sutton, 2009:278).

Oportunidades adındaki bir hükümet programı 1997 yılından bu yana Meksika’da ki milyonlarca çocuğun ve ailenin yaşamında değişiklik yapmıştır. Program “kapasite” yoksulluğu (pobreza de capacidades) içindeki ailelere odaklanmıştır. Bu ailelerde gelir, temel ihtiyaçlar olan yiyecek, sağlık, eğitim gibi ihtiyaçları karşılayacak gelirin alındadır. Program ihtiyaçları annelere doğrudan nakit transfer ederek karşılamaktadır. Program çocukların okula gidip gitmediklerinin belgelenmesini ön koşul olarak sunmaktadır (UNICEF, 2005:32).

Çocuk yoksulluğunu azaltmak için öncelikle böyle bir yoksulluğun olduğundan haberdar olmak ve bunu kabul etmek gerekmektedir. Çocuk yoksulluğu tespit edildikten sonra gerekli önlemler alınabilir. Çocuk yoksulluğunun hangi bölgelerde ve hangi illerde yoğunlaştığının üzerinde durulması gerekir. Bu tespit yapıldıktan sonra bu bölgelere maddi yardımlar yapılabilir. Çocuklara sosyal faaliyet imkânları sunularak yoksulluğun etkisinden uzaklaşmaları sağlanabilir. Önemli olan geçici önlemler değil, kalıcı olacak önlemlerin alınmasıdır.

SONUÇ

Çocuk yoksulluğunu azaltmak için alınacak tedbirleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür.

- Çocuk yoksulluğunun ortadan kaldırılması için sadece yoksul aileler için alınacak önlemler yeterli olmayacaktır. Bu yoksulluktan kurtulmak için tüm bireylerin bu konuda bilinçlendirilmesi ve bu konunun varlığının kabul edilmesi gerekmektedir. Bireylerin, çocukların haklarının olabileceğini ve bu hakların yasalarla güvence altında olduğunu bilmesi gerekmektedir. Çocukların yaşama hakkı, sağlık ve beslenme hakları olduğu gibi katılım ve korunma hakları da mevcuttur.
- Bireylerin çocuk yetiştirme konusunda eğitilmesi gerekmektedir. Birçok anne baba çocuğun bir birey olduğunu ve ona nasıl davranılması gerektiğini bilmemektedir. Anne babalara bu konuda seminerler verilerek çocuklarıyla nasıl iletişim kuracakları anlatılmalıdır. Böylelikle toplumda ezik, içine kapanık, yabancılarla kesinlikle iletişime geçmeyen ve kendine güvenmeyen bireylerin yetişmesinin önüne geçilmiş olacaktır.

- Çocukların eğitimine öncelik verilmesi gerekmektedir. Okul yaşında olan bütün çocukların okula devam etmeleri sağlanmalı ve okuldan geri kalan zamanlarda sosyalleşmelerine katkı sağlayacak imkanların kendilerine sunulması gerekir.
- Eğitim kurumlarının sadece ev ödevi, ders çalışmak gibi olan rutinden çıkarılarak çocukların sosyal aktivitelerle donatılarak ve eğlenerek öğrenmelerine açık hale getirilmesi gerekmektedir. Çoğu zaman okulun yoğun temposundan sıkılan çocuklar okula gitmemeyi tercih etmektedirler.
- Toplumun eğitimin önemi konusunda bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Birçok aile hala çocuğunun liseden mezun olmasını yeterli görmektedir. Durum böyle olunca çocuğun eğitimine destek verilmediğinden çocuk pes ederek evde oturmayı zamanla da çalışmayı düşünmek zorunda kalmaktadır.
- Çocukların yetenekleri ve ilgi alanları keşfedilerek bu alanlarda ilerlemelerine olanak sağlayacak meslek okullarına yönlendirilmeleri sağlanabilmelidir. Böyle olunca çocuk daha gayretli olacak ve ailesi istemese bile şartlarını zorlayarak okuma yolunu seçecektir.
- Çocuk işgücü ucuz olduğundan birçok firma sahibi çocuk işçileri tercih etmektedir. İşverenler daha sıkı denetlenmeli ve çocuk işgücü çalıştıran işverenlere caydırıcı cezalar verilmelidir. Aksi halde çocuklar bu piyasalarda istismar edilmekten kurtulamayacaktır.
- Tüm bunların hayata geçirilmesi için en önemli olan toplumun bu konuya duyarlılığını artırmak olacaktır. Duyarlı bir toplumda farkındalık yüksek olacağından çocuk işçi çalıştırılması önemli bir suç kabul edilecektir. Çocuk işçi çalıştıranlarla ilgili yapılması gerekenler konusunda toplum duyarsız kalmayacaktır.
- Toplumun bilincinin artırılması konusunda medyaya büyük iş düşmektedir. Medyanın çocuk işçiliğinin zararları konusunda yayınlar yapması gerekmektedir. Bu yayınlar toplumun farkında bile olmadığı bu çocukları görmesini sağlayacaktır.
- Gelir dağılımı eşitsizliklerinin giderilmesi gerekmektedir. Aileler maddi sıkıntılar yüzünden çocuklarını çalıştırmak zorunda kalmamalıdır. Ailelerin çocuklarını çalıştırmasının önündeki bütün engellerin kaldırılması gerekmektedir. Yoksul ailelere sosyal yardımlar yapılması yoluyla bu yoksulluk azaltılabilir. Çalışmayan ailelere iş imkanları sunularak işgücü piyasalarına katılmaları sağlanmalıdır.

Çocuk yoksulluğu bir ülkenin yoksulluğuyla iç içedir. Çocuk yoksulluğunu azaltmak istiyorsak ülkenin yoksulluğuyla mücadele etmek gerekmektedir. Ülkelerin yoksulluktan kurtulması demek çocukların bu yoksulluktan kurtulması demek olacaktır. Yoksulluğun yalnız maddi anlamda değerlendirilmesi yanlış bir algıya götürecektir. Bu nedenle yoksulluğun tüm boyutlarıyla incelenmesi ve çocuk yoksulluğu kavramının iyi anlaşılması gerekmektedir. Yeterince anlaşılmamış bir kavramla mücadele etmek de amacına ulaşmayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aktan C. Çoşkun ve İstiklal Yaşar Vural (2002); *Yoksullukla Mücadeleye Yönelik Öneriler*, Hak-ış Konfederasyonu Yayınları, Ankara.
- Armstrong, Alice (2010); "Myths of Poverty: Realities for Students," *Education Digest*, Cilt 75, Sayı 8, s. 49-53.
- Aslan, Gökçe ve Şenol Semin (2006); "Türkiye'de Bebek ve Çocukların Durumuna İlişkin Sorunları ve Ebenin Rolü," *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, s. 64-72.
- Bahar, Güven, A. Haluk Savaş ve Aynur Bahar (2009); "Çocuk İstismarı ve İhmali: Bir Gözden Geçirme," *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, Cilt 4, Sayı 12.
- Ballescás, Piquero ve Maria Rosario (2009); "Tungod sa Kawad-on," *International Journal of Mental Health*, Cilt 38, Sayı 3, s. 66-87.
- Başpınar, Özgür (2011); "Sokak Çocuğu Olgusu ve Türkiye'de Uygulanan Hizmet Modeli", <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/42919.pdf>.
- Bilgin, Rıfat (2009); "Diyarbakır'da Sokakta Çalışan Çocuklar Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma," *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 8, Sayı 27, s. 232-244.
- Bilson, Andy ve Pat Cox, (2007); "Caring About Poverty," *Journal of Children & Poverty*, Cilt 13, Sayı 1, s. 37-55.
- Brewer, Mike ve Paul Gregg (2001); "Eradicating Child Poverty in Britain: Welfare Reform and Children Since 1997," *The Institute For Fiscal*, Cilt 1, Sayı 8, s. 1-48.
- Conticini, Alessandro ve David Hulme (2007); "Escaping Violence, Seeking Freedom: Why Children in Bangladesh Migrate to the Street," *Development & Change*, Cilt 38, Sayı 2, s. 201-227.
- Corak, Miles (2005); "Principles and Practicalities in Measuring Child Poverty For The Rich Countries," *Innocenti Working Paper*, Cilt 1, s. 2-49.
- Durgun, Özlem (2011); "Türkiye'de Yoksulluk ve Çocuk Yoksulluğu Üzerine Bir İn-

- celeme,” *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, Cilt VI, Sayı 1, s. 143-154.
- Dünya Bankası (2010); Türkiye: Gelecek Nesiller İçin Fırsatların Çoğalmasa “Yaşam Fırsatları”, Rapor No: 48627, Washington.
- Eryurt, Mehmet Ali ve İsmet Koç (2009); “Yoksulluk ve Çocuk Ölümlülüğü. Hane Halkı Refah Düzeyinin Çocuk Ölümlülüğü Üzerindeki Etkisi,” *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, Cilt 52, Sayı 3, s. 113-121.
- Fanning, Bryan, ve Angela Veale (2004); “Child Poverty as Public Policy: Direct Provision and Asylum Seeker Children in The Republic of Ireland,” *Child Care in Practise*, Cilt 10, Sayı 3, s. 241-251.
- Forssen, Katja (2000); “Child Poverty in the Nordic Countries,” *Turun yliopisto*, Sayı 1, s.1-28.
- Gülçubuk, Bülent (2012); “Tarımda Çocuk Emeği Sömürüsü ve Toplumsal Duyarlılık,” *Çalışma ve Toplum Dergisi*, Cilt 2, Sayı 33, s. 75-94.
- Güngör, Mehmet (2008); “Evrensel Bir Sorun Olarak Çocuk Suçluluğu ve Sokakta Çalışan ve Yaşayan Çocuklar,” *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, s. 25-43.
- Günöz, Mehmet (2007); “Türkiye’de Çocuk İşçiliği Sorunları ve Çözüm Önerileri,” Uzmanlık Tezi, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Hatun, Şükrü (2002); Çocuk Hakları Sözleşmesinin 13. Yılında Yoksulluk ve Çocuklar Üzerine Etkileri, Kasım, http://www.ttb.org.tr/eweb/yoksulluk_ve_cocuklar.pdf
- Jiang, Miaoyi. (2009); “Burdens From Educational Expenses on Chinese Children Living in Poverty,” *International Journal of Adolescence and Youth*, Cilt 15, s. 175-192.
- Kara, Bülent, Ümit Biçer ve Ayşe Sevim Gökarp (2004); “Çocuk İstismarı,” *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, Cilt 47, Sayı 2, s. 140-151.
- Karaman, Banu ve Melih Özçalık (2007); “Türkiye’de Gelir Dağılımı Eşitsizliğinin Bir Sonucu: Çocuk İş Gücü,” *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt 4, Sayı 1, s. 25-41.
- Kop, Yaşar ve Gül Tuncel (2010); “Childre’s Rights Perceptions Of Social Studies Teachers,” *Journal Of Theory And Practice İn Education*, Cilt 6, Sayı 1, s. 106-124.
- Leschied, Alan W, Debbie Chiodo, Paul C. Whitehead ve Dermot Hurley (2006); “The Association of Poverty With Child Welfare Servicee And Child And FamilyClinical Outcomes,” *Community, Work and Family*, Cilt 9, Sayı 1, s.29-46.
- Noble, Michael, Gemma Wright ve Lucie Cluver (2006); “Developing A Child-Focused And Multidimensional Model Of Child Poverty For South Africa,” *Journal of Children & Poverty*, Cilt 12, Sayı 1, s. 39-53.
- Okumuş, Ejder (2009); “Sokak Çocuklarının Sosyolojisi: Diyarbakır Örneği,” *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Cilt 1x, Sayı 1, s. 10-37.
- Öztürk, A. Burcu (2008); “Kentteki Çocuk Yoksulluğu: Keçiören Örneği,” Yayınlanmış

- Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
Resmi Gazete (2002); 2 Mayıs 2002, www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www
- Shoaf, Lisa M., Michael G. Shoaf, with Glorianne M. Leck (2006); "Parental Perspectives Regarding Poverty-Based Programs," *Journal of Children & Poverty*, Cilt 12, Sayı 1, s. 55-72.
- Subaşı, Baybuğa Media ve Gülümser Kubilay (2003); "Sokakta Yaşayan /Çalışan Çocukların Aile ve Yaşadıkları Konutun Özellikleri," *Hemşirelikte Araştırma Geliştirme Dergisi*, Cilt 2, s. 34-46.
- Sutton, Liz (2009); "They'd Only Call You a Scally if You are Poor': the Impact of Socio-economic Status on Children's Identities," *Children's Geographies*, Cilt 7, Sayı 3, s. 277-29.
- Taner, Yasemin ve Bahar Gökler (2004); "Çocuk İstismarı ve İhmali: Psikiyatrik Yönleri," *Hacettepe Tıp Dergisi*, Cilt 35, Sayı 2, s. 82-86.
- Tor, Hacer (2010); "Türkiye'de Çocuk İşçiliğinin Boyutları," *Journal Of World Of Turks*, Cilt 2, Sayı 2, s. 25-42.
- Tunçcan, Nilgün (1999); Çocuk İşçiliği: Nedenleri Boyutları ve Küreselleşen Dünyadaki Kanunu, www.journals.istanbul.edu.tr/ussld/article/viewfile/.../1023012632,0,14p.
- UNICEF (2004); Çocuk Haklarına Dair Sözleşme. www.kdkcocuk.gov.tr/.../files/.../BM_cocuk_Haklarına_Dair_Sozlesme
- UNICEF (2005); *Dünya Çocuklarını Durumu*, www.UNICEF.org/turkey/pdf/_dcd05.
- UNICEF (2006a); Çocuk Yoksulluğunun Önlenmesi, www.UNICEF.org/turkeydn-2006/_cp4l.html.
- UNICEF (2006b); Sokakta Yaşayan ve /veya Çalışan Çocuklar, www.UNICEF.org/turkeydn-2006/_cp4l.html.
- Usta, Sayıta Sevgi (2008); "Türkiye'de Çocukların Evlerini Terk Ederek Sokakta Yaşamalarında Sorumlular ve Sorumlulukları," *ÜHFM.*, Cilt 66, Sayı 1, s.179-199.
- Wood, David (2003); "Effect of Child and Family Poverty on Child Health in the United States," *Pediatrics*. September 2003, Cilt 112, Sayı supplement.
- Wulczyn, Fred (2009); "Epidemiological Perspectives on Maltreatment Prevention," *Future of Children*, Cilt 19, Sayı 2, s. 39-66.
- Yağmur, Fatih (2008); Çocuk İstismarı ve İhmali, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Sayı 12, s. 71-78.
- Yıldız, Özkan (2006); "Türkiye'de Çocuk İşçi Sorunun Toplumsal Görünümü," *Journal of Qafqaz University*, http://journal.qu.edu.az/article_pdf/1011_156.pdf,
- Yolcuoğlu, Galip İsmet (2010); Sosyal Çalışma ve Çocuğun İyilik Hali, www.ismetgalip.com/wp-content/uploads/2010/.../sc-çocuğun_iyilik_hali.pdf,
- Yurdakök, Murat (2005); "Dünyada ve Ülkemizde Çocuk Sağlığı," *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, Cilt 48, s. 202-205.

11. BÖLÜM

ÇANAKKALE CEPHESİ'NDE SİPER SAVAŞLARI VE SİPERDE YAŞAM

Dr. Yavuz Selim ÇELOĞLU

Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,

ys_celoğlu@hotmail.com,

ORCID ID: 0000-0002-7962-2982

GİRİŞ

Çanakkale Cephesi'nde yaşanan muharebelerin önemli bir kısmı siper muharebeleri şeklinde cereyan etmiştir. Siper, savaş esnasında askerlerin düşman ateşinden korunabilmesi ve düşmana ateşle mukabelede bulunabilmesi için toprağın uzunlamasına kazılarak vücuda getirilen üstü açık hendek veya korunmak için arkasına, altına veya içine girerek saklanılacak yer olarak tarif edilir.¹ Muharebe alanlarındaki askerler, siperler sayesinde düşman ateşinden kolay ve etkin bir şekilde korunabilir. Bu yönüyle siperler, orduların adeta kalkanı gibidir.²

Savaş tarihine bakıldığında siperlerin özellikle savunma savaşlarında daha etkin kullanıldığı görülmektedir. Savunma savaşlarında savunan taraf, saldırıyı umumiyetle bir mevzide karşılar. Bunun için de saldırının yapılacağı mevkiilerde siperler hazırlanarak askerler bu siperlere yerleştirilir. Bu yönüyle siperler, özellikle savunma savaşlarının en önemli parçasını oluşturmuştur. Siperler yalnızca savunma savaşlarında değil aynı zamanda taarruz savaşlarında

1 www.tdk.gov.tr, (Erişim tarihi: 08 Nisan 2022).

2 Şükrü (İstihkâm Miralay), "Harbi Umumide İstihkâm ve Siperlerin Kıymeti", *T.C. Fen Kit'aları Mecmuası: Fen Kıtaatı Mecmuası*, Sene 2, Sayı 1, 1925, s. 16.

özellikle de taktik taarruz savaşlarında etkin olarak kullanılmıştır.³ Nitekim Çanakkale Cephesi'nde siperler, yalnızca savunma amacıyla değil taarruz amacıyla da kullanılmışlardır. Ancak Türkler açısından bu taarruzlar, yalnızca kaybedilen toprakların geri alınmasıyla sınırlı olduğundan bu taarruzları sınırlı taktik taarruz muharebeleri olarak nitelendirebiliriz.

Çanakkale Cephesi'nde askeri kuvvet ve lojistik bakımdan daha zayıf taraf olan Türkler, siper savaşları üzerinden bir savunma savaşı yürütmek zorunda kaldı. Bu amaçla, daha kısmi seferberliğin ilan edildiği 15 Haziran 1914 tarihinden itibaren Müstahkem Mevki Komutanlığı bünyesinde Çanakkale Boğazındaki tahkimatın güçlendirilmesi çalışmaları başladı. Umumi seferberliğin ilan edildiği 2 Ağustos 1914⁴ tarihinden itibaren tahkimat güçlendirilmesi çalışmaları daha da hız kazandı.⁵ 18 Mart 1915'te İtilaf donanmasının boğazı geçme teşebbüsü sonuçsuz kaldığından muhtemel bir kara çıkarmasına karşı Gelibolu yarımadasındaki Seddülbahir-Kabatepe sahili başta olmak üzere birçok mevkiye piyade siperleri ve topçu mevzileri hazırlandı ve sahiller dikenli tel örgülerle kapatılarak bölgedeki tahkimat daha da güçlendirildi.⁶

Bu güne kadar Türk askerinin Çanakkale Cephesi'ndeki siper savaşlarını doğrudan veya dolaylı olarak konu edinen çeşitli akademik çalışmalar yapılmıştır. Nevin Yazıcı'nın "Çanakkale Savaşı'nda Siper Hayatı ve Cephede Sosyal Faaliyetler" ve Yaşar Baytal'ın "Çanakkale Cephesinde Günlük Hayat" başlıklı çalışması, Türk askerinin siperlerdeki günlük yaşamını doğrudan konu edinen çalışmaların başında gelmektedir.⁷

Bu çalışma, Çanakkale Cephesi'ndeki siper savaşlarını konu edinmiştir. Ayrıca Türk siperlerinin vaziyeti, Türk askerinin siperdeki yaşam koşulları

3 Carl von Clausewitz, *Savaş Üzerine*, (Çev. Selma Koçak), Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 446-447.

4 Osmanlı Devleti 2 Ağustos 1914 günü genel seferberlik kararı almış, ancak 3 Ağustos gününü seferberliğin birinci günü olarak kabul etmiştir. *Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale Savaşı*, V. Cilt, I. Kitap, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 2012, s. 39.

5 *Birinci Dünya Savaşı Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1914-Ocak 1916)*, Ankara Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 2014, s. 19-20.

6 Selahaddin Adil Paşa, *Çanakkale Cephesinde Mektuplar-Hatıralar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, Şubat 2007, s. 79.

7 Bkz. Nevin Yazıcı, "Çanakkale Savaşı'nda Siper Hayatı ve Cephede Sosyal Faaliyetler", *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 59, Nisan 2011, s. 199-228; Yaşar Baytal, "Çanakkale Cephesinde Günlük Hayat", *Journal of History Studies*, Cilt 8, Sayı 4, Aralık 2016, s. 1-18.

ve karşılaşılan zorluklar incelenerek Çanakkale Cephesi'nde yaşanan siper savaşları, bütüncül bir yaklaşımla ele alınmıştır. Böylece Türk ordusunun siper savaşlarındaki büyük başarısı ve bunun altında yatan nedenler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

SİPERLERİN İNŞASI

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce savunma savaşları, tek bir hat üzerinden yürütülürdü. Ancak Birinci Dünya Savaşının kanlı muharebeleri, tek hat üzerinden yapılan bu savunma sistemini değiştirdi. Harbin başında Alman ve İtilaf orduları arasında cereyan eden muharebeler mevcut savunma usulünün yetersiz olduğunu ortaya çıkardı. Bu muharebelerde çok büyük kuvvetlerle yapılan geniş kapsamlı taarruzlar ve İtilaf ordusunun elindeki tahrip gücü yüksek toplar, mevcut müdafaa ve tahkimat usulünün yetersiz olduğunu açığa çıkardı. Bunun üzerine Almanlar savunmayı artık tek bir hat üzerinden değil asgari iki hat üzerinden tertiplemeye başladı. Böylece daha önceden tek hat üzerinde ve aralıklı tahkimat usulüyle yapılan savunma, artık asgari iki hat üzerinden ve bitişik nizamla göre yeniden tertiplenmeye başlandı. Böylece savunma hattına derinlik kazandırılarak mevcut savunma sistemi, eskiye nazaran çok daha dirençli hale getirilmiş oldu.⁸

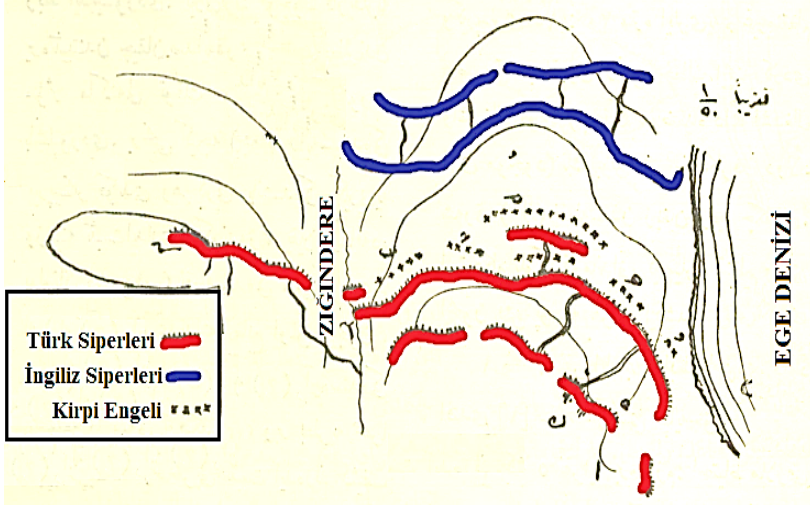
Türkler, müttefiki olan Almanların bu tecrübelerinden faydalanarak Çanakkale Muharebelerindeki savunmayı bu yeni sisteme göre düzenlemişlerdi. Siperler, asgari iki hat üzerinden tertiplenerek müdafaa hattına derinlik kazandırılarak savunmanın gücü ve direnci arttırılmıştı.⁹ Nitekim Zığındere'deki Türk tahkimatı incelendiğinde siperlerin bu yeni müdafaa sistemine uygun olarak iki hat üzerinden ve bitişik nizamda tertiplenmişti. Öyle ki birinci siper hattı Zığındere'den başlayarak kesintisiz bir hat şeklinde sahile uzanırken bu hatta paralel olarak yaklaşık 200-300 metre geride ikinci

8 İ. Hakkı, *Harbi Umumiden Evvel, Harbi Umumi Esmasında ve Hali Hazırda Tahkimat Usulleri* (Mektebi Harbiye Konferanslarından), Mektebi Harbiye Matbaası, 1341, s. 5-7; İ. Hakkı, *Harbi Umumi Tercübelerine Müstenid Olarak Mevzilerin Müdafaa ve Mevzilere Taarruz*, Mektebi Harbiye Matbaası, 1341, s. 7; Taarruzi ve Tedafüi Muhârebâtında ve Türkiyadaki Şerâiti Bilhassa Nazarı Dikkate Alınarak Bir Fırka Cephesine Göre Mevzi İnşası, Matbaai Askeriye, İstanbul, 1334, s. 6-9.

9 İ. Hakkı, *Harbi Umumiden Evvel, Harbi Umumi Esmasında ve Hali Hazırda Tahkimat Usulleri*, s. 5; İ. Hakkı Sunata, *Gelibolu'dan Kafkaslara Birinci Dünya Savaşı Anularım*, (Yay. Haz: Kansu Şarman), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2008, s. 119.

bir siper hattı oluşturulmuştu. Bir süre sonra birinci hattın ön tarafına çok da geniş olmayan bir siper hattı daha eklenerek buradaki müdafaa hattı üçe çıkarılarak savunma hattındaki derinliği daha da artırılmıştı.¹⁰

Kroki 1: Zığındere ile Sahil Arasında Bulunan Türk ve İngiliz Siperleri

(Kaynak: Şekib Ahmed, *age.*, s. 9.)

İtilaf Devletleri 25 Nisan 1915'te Gelibolu yarımadasına asker çıkarmaya başlamasıyla kara muharebeleri başlangıçta daha çok karşılıklı taarruzlar şeklinde cereyan etti. Ancak bu muharebe usulüyle her iki taraf da çok büyük kayıplar verdi. Bunun üzerine özellikle Mayıs ayının sonlarına doğru çatışmalar, peyderpey siper savaşlarına dönüşmeye başladı.¹¹ Ağustos ayının sonlarına gelindiğinde ise cephedeki çatışmalar, bütünüyle mevzi muharebelerine dönüştü.¹²

Türkler, İtilaf donanmasının sahil savunmasına vereceği zarardan kaçınmak için sahil savunmasını zayıf bırakarak asıl savunma hattını daha gerilerde kurmuşlardı.¹³ Yukarıda da ifade edildiği gibi savunma, asgari iki

10 Şekib Ahmed, "Çanakkale'de Bir Mâni Vakâsî", *Fen Kit'atı Mecmuası*, Sene 1, Sayı 12, 31 Temmuz 1926, s. 9-10.

11 Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, (Çev. Eşref Bengi Özbilen) 2. Baskı, Mayıs 2011, s. 103; Esat Paşa, *Esat Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları*, (Yay. Haz. İhsan Ilgar&Nurer Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul 2004, s. 149.

12 Nizayi İsmet Gözcü, "Umumi Harpte Çanakkale Müdafası Esnasında Türk Ordusu Sıhhi Hizmetleri", *Askeri Sıhhiye Mecmuası*, Sene 67, Sayı 23, Temmuz 1938, s. 89.

13 Savunmanın nereden itibaren başlayacağı hususunda 5. Ordu komutanı Liman von

siper hattı üzerinden tertip edilirdi. Siperler, esas muharebe hattını oluşturan birinci siper hattı ile bu hatta paralel olarak daha geride oluşturulan ikinci bir siper hattı şeklinde inşa edilirdi. Birinci hat siperlere “*istinat siperleri*”, ikinci hat siperlere ise “*ihtiyat siperleri*” adı verilirdi. Birinci ve ikinci hat siperleri arasındaki mesafe, bölgenin topoğrafyası, düşmanın vaziyeti ve muharebe şartlarına göre belirlenirdi. Gelibolu yarımadasının hafif engebeli yapısı nedeniyle iki siper hattı arasındaki mesafe çok geniş tutulmazdı. İki siper hattı arasındaki mesafe yer yer değişmekle birlikte bu mesafe 150 ile 500 metre arasında bulunuyordu. Eğimli ve sarp arazide iki siper arasındaki mesafe daha yakın tutulurken daha düz arazide ise iki siper hattı arasındaki mesafe çok daha geniş tutulurdu.¹⁴

Esas muharebe hattı olan birinci hat siperlerin ilerisinde çoğu zaman avcı siperleri, ileri veya öncü siperler adı verilen siperler inşa edilirdi. Avcı siperleri boy hendeklerinden ibaret olup ön tarafı mazgal ve kum torbaları ile korunaklı hale getirilirdi. Bu siperleri düşmanın topçu ateşinin tahrip edici gücünden koruyabilmek için avcı siperleri, olabildiğince düşman siperlerine yaklaştırıldı. Dolayısıyla bazı mevkiilerde iki ileri siper hattı arasındaki mesafe 10 metrenin dahi altına inmişti.¹⁵ Mehmet Sinan Özgen, iki avcı siperi arasındaki mesafenin yakınlığını hatıratında şöyle izah etmektedir. “*Yalnız öyle yerler vardı ki iki taraftan uzatılan süngüler birbirine degecek kadar yakın.*¹⁶ İ. Arıkan ise Kerevizdere’deki iki avcı siperi arasındaki mesafe ile ilgili olarak; “*Bu mahalde düşman ile aradaki mesafe 25 metreden fazla*

Sandres ile Türk komuta heyeti arasında görüş birliği yoktu. Mevki Müstahkem Komutanlığı savunma tertibatının sahilten itibaren alınması gerektiğini düşünürken Liman von Sandres, sahil savunmasının nispeten zayıf bırakılarak asıl savunma hattının daha gerilerde oluşturulmasından yanaydı. Bkz. Selahaddin Adil Paşa, *age.*, s. 79.

14 İ. Hakkı Sunata, *age.*, s. 119; İbrahim Arıkan, *Harp Hatıralarım: Bir Mehmetçiğin Çanakkale-Galiçya-Filistin Cephesi Anıları*, (Haz: Selman Soydemir & Abdullah Satun), Timaş Yay., İstanbul, 2007, s. 48.

15 Erich R. Prigge, *Liman Von Sanders Paşa'nın Emir Subayı Binbaşı Erich R. Prigge'nin Çanakkale Savaşı Günlüğü*, (Çev. ve Haz: Bülent Erdemoğlu), Timaş Yay., İstanbul, 2011, s. 25; Mehmet Sinan Özgen, *Bolvadinli Mehmet Sinan Bey'in Harp Hatıraları*, (Yay. Haz. Sevvat Avşar vd), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2011, s. 80; Münim Mustafa, *age.*, s. 56; İbrahim Arıkan, *age.*, s. 40; E. Bleeck Schlombach, *Çanakkale Allah İllallah “Zafer Sancaklarıyla Çanakkale Boğazı ve Gelibolu’da”*, (Çev: Rüstem Aslan), İstanbul, 2018, s. 87; Süvari Teğmen Safiyyüddin, Süvari Teğmen Safiyyüddin Efendi’nin Çanakkale ve Kafkas Cephesi Harp Hatıraları, (Yay. Haz. Eren Ergül), Yeditepe Yay., İstanbul, 2019, 44; Fahrettin Altay, *Fahrettin Altay Paşa'nın Çanakkale Hatıraları*, Çanakkale Hatıraları, (Yayına Haz: Metin Martı), c. 2, Arma Yay., İstanbul 2002, s. 29.

16 Mehmet Sinan Özgen, *age.*, s. 23.

değildi. Düşmanın siper içindeki konuşmalarını işitebiliyorduk. El bombaları siperlere yetişiyordu.¹⁷ Türklerin ileri hat siperlerini bilinçli olarak düşman siperlerine yaklaştırma girişimi gerçekten de başarılı olmuş ve düşman topçusu, kendi askerlerini tehlikeye atmamak adına Türk ileri siperlerini bombalamaktan imtina etmiştir. Böylece Türk öncü siperleri düşman topçu ateşinden büyük oranda korunmuştur.¹⁸

Siperlerin daha iyi bir koruma sağlayabilmesi için siperler gelişi güzel değil bazı hususlara dikkat edilerek inşa edilirdi. Çok geniş ve derin olmayan siperler iyi bir koruma sağlamadığı gibi çok dar siperler de siper içindeki hareket ve ulaşımı kısıtlayabilirdi. Bu bakımdan siperlerin usulüne uygun olarak inşa edilmesi büyük önem taşırdı. Siperler derinliği ayakta duran bir askerın görünmeyeceği derinlikte yani asgari iki metre olarak inşa edilirdi.¹⁹ Siperler hazırlanırken toprak yaklaşık 1/5 oranında bir eğimle kazılırdı. Böylece siper duvarlarını oluşturan toprağın siperlerin içine dolması engellenirdi. Siperlerin kazılması esnasında çıkan toprak siperlerin ön ve arka tarafına yığılarak siperlere doğal bir koruma sağlanırdı. Siper içinde ön duvarına bitişik şekilde, yaklaşık diz boyu yüksekliğinde topraktan bir set bırakılırdı.²⁰ Bu setlerin bozulmasını engellemek için de bu setlerin ön tarafı ağaç ve kalaslarla desteklenirdi. Böylece askerler bu toprak set üzerine çıkarak düşmanı gözetleyebilir veya düşmana ateşle mukabelede bulunabilirdi. Ayrıca olası bir taarruz durumunda askerlerin siperlerden kolayca çıkabilmesi için siperlerin sağ ve sol bitimine çıkış kademeleri yapılırdı.

İleri hat siperlerin düşman ateşinden korunabilmesi için bu siperler, çoğu zaman kum torbaları ile desteklenirdi. Ayrıca avcı siperlerindeki gözcülerin düşmanı güvenli şekilde gözetleyebilmesi için siperlerin önüne dökme demirden inşa edilmiş mazgal yerleştirilirdi. İleri siperlerin doğrudan düşman baskınına maruz kalmaması için siperlerin ilerisine kirpi ve dikenli

17 İbrahim Arıkan, *age.*, s. 55.

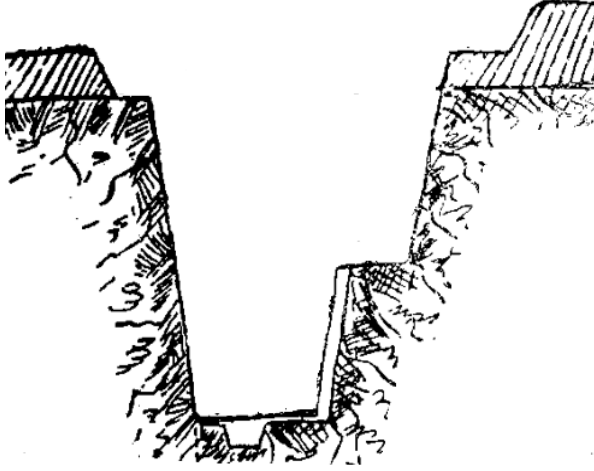
18 Liman Von Sanders, *age.*, s. 102; Hasan Remzi Fertan, *Hasan Remzi Fertan'ın Harp Hatıraları (Çanakkale, Kafkas, Filistin Cephesi ve İstiklal Harbi)*, (Haz. Lokman Erdemir), İstanbul, Mart 2016, s. 44; İbrahim Arıkan, *age.*, s. 40, 44; Esat Paşa, *age.*, s. 149; Mithat Atabay, *Tasvir-i Efkâr Gazetesi'nde Çanakkale Savaşları*, İstanbul, 2014, s. 206-207; Erich R. Prigge, *age.*, s. 25.

19 Hans Kannengiesser, Çanakkale'de Türklerle Beraber, Bir Alman Albayın Gözünden Çanakkale, Timaş Yay., İstanbul, 2009, s. 141.

20 Bu basamaklar yaklaşık 50-70 cm. yüksekliğinde ve 50-100 cm. genişliğinde inşa edilirdi. *Mevzi Muharebeleri Hakkında Sınuflı Muhelifeye Ait Talimnameler: Mevzi İnşası*, Matbaa-i Askeriye, 1332, s. 15-16.

tel örgülerden oluşan engeller yerleştirilirdi. Bazen avcı hattındaki siperleri düşman topçu ateşinden muhafaza edebilmek için bu siperlerin bir bölümü örtülü olarak inşa edilirdi.²¹

Şekil 1: Siperin Görünüşü

(Kaynak: *Mevzi Muharebesi Hakkında Sınıfı Muhtelifeye Ait Talimnameler*, s. 15.)

Ana siper hatları arasında ihtiyaca göre çok sayıda ara siper de hazırlanırdı.²² Dolayısıyla siperler, “*ara siperli*” veya “*ara sipersiz*” olmak üzere iki şekilde inşa edilirdi. Savunma hattına derinlik kazandırmak amacıyla Gelibolu yarımadasındaki siperlerin büyük bölümü “*ara siperli*” olarak inşa edilmiştir.²³ Ara siperler inşasındaki asıl amaç, ihtiyat erlerini siperlerin hemen gerisinde hazır tutmaktı. Böylece ileri hatlardaki erlerin vurulması durumunda veya bir taarruz anında bu ihtiyat erleri avcı siperlerini teslim alırdı. İhtiyat erlerini özellikle düşman topçu ateşinden koruyabilmek amacıyla bazı mevkilerde bu siperlerin bir bölümünün üstü dahi kapatılırdı.²⁴

21 Cemil Conk, *Çanakkale Conkbayırı Savaşları*, Çanakkale Hatıraları, (Yayına Haz: Metin Martı), c. 2, Arma Yay., İstanbul, 2002, s. 123.

22 Hasan Remzi Fertan, *age.*, s. 43.

23 Çanakkale Cephesi’nde Türk tahkimatı ile ilgili olarak bkz. Mehmet Şevki Paşa, *Çanakkale Tahkimat Haritası*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009.

24 Halis Ataksor, *Çanakkale Raporu*, Binbaşı Halis Bey’in Savaş Notları, (Haz. S. Serdar Halis Ataksor), Timaş Yay., İstanbul, 2008, s. 79-80; Mehmet Sinan Özgen, *age.*, s. 80.

Savunma hattında çok sayıda siper inşa edildiğinden siperlere yapılacak ikmallerde herhangi bir karışıklığa mahal vermemek için siperler numaralandırılırdı.²⁵ Siperlerin sağ ve sol yanları ile siperlerin birleşim noktalarına siperlerin numaralarını belirten tahta levhalar asılarak karışıklıkların önüne geçilmiş olurdu. Ayrıca siperlerin hangi tarafın kontrolünde olduğunun anlaşılabilmesi ve yapılacak saldırılarda bir karışıklığa meydan vermemek adına siperlerin kenarına siperlerin hangi tarafın elinde bulunduğunu belirten flamalar asılırdı. Türk tarafı kendilerine ait siperler için kırmızı flama kullanırken İtilaf ordusu mavi flama kullanmıştır.²⁶

Fotoğraf 1. Çanakkale Cephesi'nde Siperde Türk Askerleri

(Kaynak: Harp Mecmuası, Sayı 4, s. 15.)

25 Siperler genellikle numaralandırılırdı. Ancak önemli olaylara sahne olmuş siperlere uygun bir ad da verilebilirdi. Mesela, savaş esnasında büyük bir kahramanlık gösteren askerlerin bu kahramanlıklarına atfen, bu siperlere “*Mehmet Çavuş Siperi*”, “*Ali Çavuş Siperi*” veya “*Salih Efendi Siperleri*” gibi isimler de verilirdi. Mehmed Fasih, *Kanlısirt Günlüğü: Mehmed Fasih Bey'in Çanakkale Anıları*, (Yay. Haz. Murat Çulcu), ArbaYay., İstanbul, 1997, s. 157, 171; Halis Ataksor, *age.*, s. 209-210; Mehmet Halit Bayırı, *Cephe Arkadaşı Çanakkale Cephesi'nde Bir İstanbullu*, (Haz: Lokman Erdemir), Timaş Yay., İstanbul, 2015, s. 80; Ellis Ashmead Bartlett, *Bir İngiliz Savaş Muhabirinin Kaleminden Çanakkale Gerçeği*, (Haz. Muzaffer Albayrak), 5. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 58, 131; Çanakkale Savaşları'nın 100. Yıldönümünde Mülâzım-ı Sanî Sivahlı Hakkı'nın Günlüğü, *Çanakkale'den Kafkasya'ya*, (Yay. Sevilay Özer), Sivas, 2015, s. 9.

26 Esat Paşa, *age.*, s. 287; Mehmet Sinan Özgen, *age.*, s. 23; Halis Ataksor, *age.*, s. 211, 215; Mehmed Fasih, *age.*, s. 93.

Siper hatları arasındaki irtibat, derin hendekler şeklinde kazılmış irtibat yollarıyla sağlanırdı. “*takarrüb hendekleri*”, “*muvasala hendekleri*”, “*rah-ı mestur*” (örtülü yol) veya “*sıçan yolu*” adı verilen bu yollar sayesinde siperler arasındaki ulaşım güvenli şekilde yürütülürdü. Asgari iki metre derinliğinde ve iki insanın rahatça yan yana geçebilecek genişlikte açılırlardı. Düşman topçu ateşinin hendekler üzerindeki etkisini azaltmak için bu hendekler, zikzaklı ve dolambaçlı şekilde inşa edilirdi. Bu sayede siperler arasındaki her türlü ikmal, güvenli bir şekilde yürütülürdü.²⁷ Bu yollar sayesinde ihtiyat erleri ve her türlü ikmal malzemesini güvenli şekilde en ileri siperlere kadar ulaştırılırken ileriden geriye alınması gereken, hasta ve yaralılar ile diğer ikmal maddeleri bu hendekler sayesinde güvenli bir şekilde geriye taşınırdı.²⁸

İrtibat hendekleri yalnızca siper hatları arasında inşa edilmezdi. Siperler ile siper gerilerinde bulunan ikmal noktaları arasında da muvasala hendekleri inşa edilirdi. Böylece müdafaa hattı ile ikmal noktaları arasındaki sevkiyat düşman topçu ateşinden korunmuş olurdu.²⁹ Özellikle düşman topçu ateşine açık mevkiilerde bu hendekler oldukça derin ve geniş olarak hazırlanırdı. Nitekim Kocaçimen Tepesi’nde içinden süvari ve yüklü hayvanların rahatça geçebileceği yaklaşık bir kilometrelik bir muvasala hendeği inşa edilmişti. Oluşturulan bu derin ve uzun geri ulaşım yolları sayesinde siperler ile ikmal noktaları arasındaki ulaşım güvence altına alınmıştır.³⁰

27 *Taarruzî ve Tedafüî Muhârebâtda ve Türkiyadaki Şerâiti Bilhassa Nazarı Dikkate Alınarak Bir Fırka Cephesine Göre Mevzî İnşası*, s. 22; Münim Mustafa, *age.*, s. 53; İbrahim Arıkan, *age.*, s. 54.

28 *Taarruzî ve Tedafüî Muhârebâtda ve Türkiyadaki Şerâiti Bilhassa Nazarı Dikkate Alınarak Bir Fırka Cephesine Göre Mevzî İnşası*, s. 22; Hans Kannengiesser, *age.*, s. 184. Hasan Remzi Fertan, *age.*, s. 42. Selahaddin Adil Paşa, *age.*, s. 95; Fahrettin Altay, *age.*, s. 32.

29 Cemil Conk, *age.*, s. 131, 176.

30 Wanda Zembruzuska, *Muhabirimiz Çanakkale Cephesinden Bildiriyor! Miralay Mustafa Kemal Bey’le Buluşma, Ağustos 1915*, (Çeviri, Sunuş ve Notlar: Hüseyin Mevsim), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2019, s. 56; Mehmet Sinan Özgen, *age.*, s. 28-29.

Fotoğraf 2: Arıburnu'ndan Kanlı Sırt'a Giden Bir Muvasala Hendeği

(Kaynak: *Harp Mecmuası*, Sayı 6, s. 84.)

Siper hattındaki askerlerin güvenli şekilde dinlenebilmesi ve yatıp kalkmasına uygun “zeminlik” adı verilen korunaklı yerler de inşa edilirdi. Zeminlikler siper hatlarının gerilerinde ve nispeten düşman ateşinde korunaklı mevkiilerde inşa edilirdi. Zeminlikler, yarısı toprak içinde veya yere gömülü yani tavanı zeminle bir seviyede olacak şekilde inşa edilirdi. Tavanları da önce çadır, ağaç ve tahtalarla kapatıldıktan sonra kalın bir toprak tabakasıyla örtülürdü. Böylece zeminlikler muhtemel bir topçu ateşine karşı korunaklı hale getirilirdi.³¹ Faik Tonguç hatıratında zeminliği şu şekilde tarif etmektedir. “...ateş hattının biraz gerisinde toprak kazılarak bir odacık haline konur. Üstü çadır bezleriyle veya ağaç dallarıyla kapanır. Kış aylarında ocak ve soba yakılabilir. Üstü sağlamca örtülürse kolayca ısınabilen bir köy evidir.”³²

Siperlerin yaklaşık bir kilometre gerisinde birbirine bitişik şekilde inşa edilen zeminliklere “umumi zeminlik” adı verilirdi. Bununla birlikte bazı zeminlikler münferit şekilde inşa edilmişti. Cephe gerisinde inşa edilen zeminliklere, siper hattına intikal edecek olan askerler ile siperlerden geriye yani ihtiyata alınan askerler yerleştirilirdi. Siper hattına intikal edecek olan erler bu zeminliklere yerleştirilir ve burada son kontrolleri yapılarak siper hattına dâhil edilirdi. Ayrıca siper hattında yıpranmış olan askerler bir

31 Mehmed Fasih, *age.*, s. 156.

32 Faik Tonguç, *Birinci Dünya Savaşında Bir Yedek Subayın Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, Mayıs 2008, s. 28.

sürelğine de olsa buralarda dinlendirilerek askerlerin yeniden güç ve kuvvet toplamaları sağlanırdı. Düşman tarafından fark edilmemek için gündüzleri nöbetçiler dışındaki herkes zeminliklerde tutulurdu. Hatta birliklere ait yük hayvanları dahi zeminliklere yerleştirilirdi.³³ Umumi zeminlikler nispeten harp sahası dışında kaldığından bu zeminliklerin tavanları daha çok koruyucu olmayan çadır, çalı ve ağaç dalları ile örtülürdü. Ancak bölgede havaların soğumaya başlamasıyla birlikte bu umumi zeminliklerin de tavanları daha korunaklı hale getirilmeye çalışılırdı.³⁴

Ayrıca siperlerin sağ ve sol bitiminde zeminlikler inşa edildiği gibi siperlerin hemen gerisinde daha çok münferit şekilde inşa edilmiş zeminlikler de bulunurdu. Gerek siper içinde gerekse siperlerin gerilerinde münferit şekilde inşa edilen zeminlikler, topçu ateşinin atış mesafesinde bulduklarından bu zeminlikler, umumi zeminliklere nazaran çok daha korunaklı şekilde inşa edilirdi. Bu zeminlikleri tavanları önce kereste, ağaç ve sac gibi malzemelerle kapatılır, daha sonra da kalın bir toprak tabakasıyla örtülerek düşman topçu ateşine karşı güvenli hale getirilirdi.

Siperlerin buldukları mevkilerde ayrıca düşmanı gözetlemek amacıyla kullanılan “*tarassut mahalli*” adı verilen korunaklı gözlem noktaları da inşa edilirdi. Bu gözlem noktaları, siperlerin yaklaşık 200-300 metre gerisinde ve düşman faaliyetlerinin rahatça gözetlenebileceği bir mevkide inşa edilirdi. Yaklaşık 4 metrekarelik bir alana sahip bu gözlem noktalarının derinliği 2-2,5 metre civarında olurdu. Gözlem noktalarının üstleri genellikle açık olacak şekilde inşa edilirdi.³⁵ Siper hattında silah ve cephaneye ile ihtiyatta bulunan erlerin korumak için “*mahalli mahfuz*” adı verilen yüksek güvenli yerler inşa edilirdi. Derinliği toprak arazide 6 metre, sert ve kayalık arazilerde de 3-4 metreyi bulan mahalli mahfuzların tavanı ise yaklaşık 2-2,5 metreyi bulan kalın bir toprak tabakası ile örtülürdü.³⁶ Ayrıca siper hattında “*kapalı avcı hendekleri*” de inşa edilirdi. Bir mevzi dâhilinde veyahut mevzilerin aralarında

33 Münim Mustafa, *age.*, s. 47-48; Vasfi Şensözen, *I. Dünya Savaşı Yılları ve Kafkas Cephesi Anıları*, (Yay. Haz: Saro Dadyan), Okyanus Yay., İstanbul, 2013, s. 45.

34 Kemal Özbay, *Türk Askeri Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, c. I, İstanbul, 1976, s. 236.

35 Hasan Remzi Fertan, *age.*, s. 55; Yüzbaşı Mehmet Hilmi, Çanakkale Savaşı’ndan Kurtuluş Savaşı’na Cepheden Cepheye Bir Ömür, (Haz. Gazanfer Sanlıtop), İstanbul, 200, s. 182; Münim Mustafa, *age.*, s. 57, 59.

36 *Taarruzî ve Tedafîî Muhârebâtında ve Türkiyedeki Şerâiti Bilhassa Nazarı Dikkate Alınarak Bir Fırka Cephesine Göre Mevzî İnşası*, s. 13-21.

daha çok dairevi, üstleri kapalı ve dört bir tarafa rahatça ateş edebilecek şekilde inşa edilirdi. Avcı hendeklerinin içerisine top ve makinalı tüfek gibi ağır silahlar yerleştirilirdi.³⁷

Tüm bunların yanında düşman topçu ateşini dağıtabilmek amacıyla savunma hattında çok sayıda boş ve sahte siperler de hazırlanırdı.³⁸ Zaman zaman muharebeler esnasında korunaklı siperler inşa etmek mümkün olmuyordu. Böyle durumlarda askerler kendilerini düşman ateşinden koruyabilmek için “*kurt kuyuları*” adı verilen yalnızca bir askerin sığabileceği büyüklükte münferit oyuklar açmak suretiyle kendilerini düşman ateşinden korumaya çalışırlardı.

Siperlerin inşası ve her türlü tahkimat aslında istihkâm erlerinin görev ve sorumluluğundaydı.³⁹ Ancak muharebelerin başlamasıyla birlikte cephedeki tüm birlikler siperlerin inşası için büyük gayret göstermişlerdir. Sınırlı sayıdaki istihkâm erleriyle siperlerin hazırlanması mümkün olmadığından cephedeki tahkimat büyük oranda muharip erler vasıtasıyla yapılmıştır. Özellikle harbin ilk aylarında karşılıklı toprak kayıpları neticesinde savunma hatlarının yerleri sürekli değiştiğinden her defasında yeni siperlerin kazılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Ancak sınırlı sayıdaki istihkâm erleriyle bunu gerçekleştirmek mümkün olmadığından cephedeki tahkimat büyük oranda muharip birliklerin eliyle yapılmıştır. Muharip erler, biryandan düşmanla çatışırken bir yandan da vakit buldukça gece gündüz demeden kazma ve küreklerle bir an evvel buldukları yerde toprağı kazarak kendilerini düşman ateşinden koruyacak siperler inşa etmek veya gelişi güzel kazılmış siperleri düzeltmek ve uygun hale getirmek mecburiyetinde kalmışlardır.⁴⁰ Düşman tarafından fark edilmemek için siper hattındaki her türlü tahkimat, genellikle havanın kararmaya başlamasıyla birlikte yapıldı. Gündüzleri ise daha çok siperlerin derinleştirilmesi veya şevlerinin düzeltilmesi gibi düşman tarafından fark edilemeyecek faaliyetlerde bulunuldu.⁴¹

37 Münim Mustafa, Çanakkale ve Kanal Seferi Hatıraları Cepheden Cepheye, (Yay. Haz. Metin Martı), Arma Yay., İstanbul, 2002, s. 51; Hasan Remzi Fertan, *Hasan Remzi Fertan'ın Harp Hatıraları (Çanakkale, Kafkas, Filistin Cepheleleri ve İstiklal Harbi)*, (Haz. Lokman Erdemir), İstanbul, Mart 2016, s. 44

38 Hasan Fehmi Fertan, *age.*, s. 44.

39 Hasan Cevdet, *age.*, s. 30.

40 Münim Mustafa, Çanakkale ve Kanal Seferi Hatıraları Cepheden Cepheye, (Yay. Haz. Metin Martı), Arma Yay., İstanbul, 2002, s. 57; Selahaddin Adil Paşa, *age.*, s. 104.

41 Hasan Cevdet, *age.*, s. 25-26; 30-32.,

Türklerin elinde yeterli istihkâm malzemesinin bulunmaması, cephedeki tahkimatı olumsuz etkiliyordu. Öyle ki zaman zaman kısa saplı kazma, kürek ve baltaların temininde dahi büyük sıkıntı yaşanırdı.⁴² Cepheye gönderilen istihkâm malzemesinin büyük bölümü İstanbul'dan karşılanırdı. İstihkâm malzemelerinin büyük bölümü deniz yoluyla öncelikle Akbaş'taki menzil istihkâm deposuna ulaştırılır ve buradan da cephe hattına nakledilirdi.⁴³ İstanbul'dan nakledilen istihkâm malzemelerinin bir bölümü ise demir yolu ile Uzunköprü İstasyonuna ve buradan da menzil nakliye kolları vasıtasıyla muharebe alanına ulaştırılırdı.⁴⁴

Harbin başından itibaren ithalat yolu kapandığından istihkâm malzemelerinin temininde büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Siperlerin tahkim edilmesinde şiddetle ihtiyaç duyulan malzemelerden biri de kum torbalarıydı. Siperlerin korunaklı hale getirebilmek için kum torbalarına şiddetle ihtiyaç vardı.⁴⁵ Ancak elde yeterli miktarda kum torbası bulunmuyordu. Cepheye gönderilen kum torbalarının bir kısmı ise askerler tarafından elbiselerine yama olarak kullanılıyordu.⁴⁶ Dolayısıyla cephedeki kum torbası ihtiyacı bir türlü tamamlanamıyordu. Bu duruma çözüm olarak pamuklu basma kumaşlardan kum torbaları yapılarak kullanılmıştır. Dolayısıyla siperlerde basma kumaşlardan yapılmış allı, morlu, yeşilli kum torbalarına rastlamak mümkündür.⁴⁷

Siper hattındaki korunaklı yerlerin inşası için ihtiyaç duyulan bir diğer istihkâm malzemesi de kereste, kalas ve ağaçtı. Bu malzemeler büyük oranda Anadolu yakasındaki ormanlardan temin edilirdi.⁴⁸ Mütteahhitler vasıtasıyla Anadolu yakasındaki devlet ormanlarından kesilen ağaçlar, Menzile ait nakliye kolları vasıtasıyla Çanakkale ve Bandırma limanlarına taşınır ve buradan da deniz yoluyla Akbaş'ta bulunan istihkâm deposuna ulaştırılırdı. Buradan da yine Menzile ait nakliye kolları ile harp sahasına kadar taşınırdı.⁴⁹

42 Liman Von Sanders, *age.*, s. 104-105; İdari Faaliyetler ve Lojistik, s. 289; Hans Kannengieseser, *age.*, s. 141-142.

43 ATASE, BDH, 1150, 107, 6-20; ATASE, BDH BDH, 3527, 21, 7.

44 ATASE, BDH, 1129, 28, 4.

45 Hasan Cevdet Bey, *age.*, s. 32; Halis Ataksor, *age.*, s. 213, 215, 218.

46 Hans Kannengieseser, *age.*, s. 141-142;

47 Hasan Remzi Fertan, *age.*, s. 44.

48 Barış Borlat, Çanakkale Cephesi'nde İkmal Faaliyetleri, 1914-1916, İstanbul, 2020, s. 344.

49 BOA, MV., 198/117; ATASE Arşivi, BDH, 1129, 28, 4-1; ATASE Arşivi, BDH, 3527,

Ancak cephe gerisinde yeterli miktarda kereste ve ağaç gelmediğinden ihtiyacın bir kısmı yarımada içinde bulunan terk edilmiş köy veya çiftlik evleri ile yarımada içindeki ormanlık alanlardan karşılanmaya çalışıldı.⁵⁰ Siperleri güçlendirmenin bir diğer yolu da siperlerin ön taraflarına dikenli tel örgüler ve kirpi gibi engeller koymaktı. Daha çok avcı siperlerinin önlerine yerleştirilen bu engeller sayesinde düşmanın ani bir taarruzu ve baskını yavaşlatılarak müdafaa için zaman kazanılmış olunurdu.⁵¹ Ancak bu istihkâm malzemeleri daha çok ithalata yoluyla karşılandığından bu malzemelerin temininde büyük sıkıntı yaşandı.

Muharebelerin başlangıcında her iki tarafın verdiği büyük kayıplar, siperlerin önemini bir kez daha ortaya çıkarmıştı. Bu hakikat zamanla Türkler tarafından çok daha iyi anlaşılmalı ki başlangıçta basit koruma çukurlarından ibaret olan siperler, kısa sürede tanzim ve ıslah edilerek tam teşekküllü siperlere dönüştürüldü.⁵² Özellikle nispi sükûnet devrelerinde cephedeki tüm birlikler, tahkimatın güçlendirilmesi için hummalı bir faaliyete içine girerdi.⁵³

Siper hatlarındaki tahkimatın güçlendirilmesinde, ordu komuta heyetinin çaba ve gayretlerinin büyük etkisi olmuştur.⁵⁴ Türk komuta heyetinin siperleri uygun hale getirme çabası birliklere verilen talimatlara da yansımıştır. Nitekim 27. Alay Komutanı Yarbay Şefik Bey'in 27 Mayıs 1915 tarihli talimatnamesinde siperlerin ıslahına yönelik alınacak tedbirler şu şekilde sıralanmıştı.

“Siperlerde ve dayanak siperlerinde görülecek ve gösterilecek kusurlar, düzeltilecek, mazgallar sağlam ve güvenli bir surete çoğaltılacak, gereken noktalara ara siperler ve helâlar yapılacak ve derin olması gereken bölümler derinleştirilecektir. Tabur komutanları, bunları daima göz denetiminden geçirerek yaptıracaklardır. Yedekte kalacak tabur, yaklaşma yollarını geniş

21, 10-1.

50 Hans Kannengieser, *age.*, s. 163.

51 Şekib Ahmed, *agm.* s. 10; Ellis Ashmead Bartlett, *age.*, s. 131, 135; Barış Borlat, *age.*, s. 352.

52 Hans Kannengieser, *age.*, s. 162; Ellis Ashmead Bartlett, *age.*, s. 135. Erich R. Prigge, *age.*, s. 27; Münim Mustafa, *age.*, s. 123.

53 Selahaddin Adil Paşa, *age.*, s. 107; Cemil Conk, *age.*, s. 181; Münim Mustafa, *age.*, s. 53.

54 Hans Kannengieser, *age.*, s. 162; Hasan Remzi Ferten, *age.*, s. 40; Münim Mustafa, *age.*, s. 57; Bursalı Mehmed Nihad (Piyade Alay Kumandanı Kaimakam), *Büyük Harbde Çanakkale Seferi*, İlhami-Fevzi Matbaası, İstanbul, 1926, s. 41.

ve ara siperleri ile güvenli ve derin bir durumda ıslah edecektir.⁵⁵

Harbin başında cephedeki tahkimat istenilen seviyede olmasa da alınan tedbirler sayesinde siper hattındaki tahkimat her geçen gün daha da muntazam hale getirilmiştir.⁵⁶ Türk siperlerinin vaziyetini Münim Mustafa hatıratında şöyle dile getirmektedir. “*Yeni muntıkamızda o kadar güzel siperler yapılmış ki muntikanın genişliğine ve siperlerin birbirine girift olmasına rağmen yollar ve asılmış levhalar, krokiler vasıtasıyla insan siperler içinde kaybolmadan, şaşırmadan gidebiliyordu.*”⁵⁷ Ayrıca 5. Ordu Kumandanı Liman Paşa'nın Emir Subayı Binbaşı Erich R. Prigge, Türk siperlerinin durumunu şu şekilde ifade etmektedir. “*... ara noktalar, arazi tesisleri ve siperler tam örnek oluşturacak bir düzendedir.*”⁵⁸ Türklerin meydana getirdiği bu güçlü tahkimat, düşman tarafından dahi takdir edilmiştir. Nitekim General Hamilton, Türklerin meydana getirdiği kuvvetli tahkimat karşısında çaresizliğini raporunda şu şekilde dile getirmektedir. “*Türklerin daim tahkimatı denebilecek şekilde çok kuvvetli mevzilerde buldukları, bu yüzden üzerlerine varılmadığı, takviye kuvveti yetişmezse bu işin içinden çıkmanın mümkün olmayacağı.*”⁵⁹

Türk siperlerinin örnek teşkil edecek bir düzene kavuşturulmasında Alman istihkâmcılarının katkısı yadsınamaz. Çeşitli yollarla İstanbul'a gelen Alman istihkâmcıları, 5. Ordu emrine verilerek Çanakkale Cephesi'ne gönderilmişlerdir. Böylece Çanakkale muharebeleri esnasında görev alan yegâne Alman birliği 1915 Haziranında cepheye intikal etmiştir. Yaklaşık 200 kişilik bu istihkâm birliği muntazam bir bölük halinde görevlendirilmeyip Türk istihkâmcılarına rehberlik ve muallimlik yapmak için çeşitli mevkilere dağıtılmışlardır. Ancak muharebelerin ağır ve çetin şartlarından ötürü Alman istihkâmcılarının sayısı kısa zamanda 40'a kadar inmiştir.⁶⁰

Siperlerin askeri birlikler tarafından tutulması belli bir düzen ve sistem dâhilinde yapılırdı. Özellikle muharebelerin bütünüyle mevzi muharebelerine dönüşmesiyle siperlerin tutulması çok daha düzenli yürütülebilmiştir. Muharebe taburları genellikle iki bölük ileri siperlerde iki bölük de gerideki

55 Halis Ataksor, *age.*, s. 198.

56 Hasan Cevdet Bey, *age.*, s. 43, 71; Hans Kannengieseser, Çanakkale'de Türklerle Beraber, s. 141-142; Mithat Atabay, *age.*, s. 207; Bursalı Mehmed Nihad *age.*, s. 41; Ellis Ashmead Bartlett, *age.*, s. 135, 204.

57 Münim Mustafa, *age.*, s. 123.

58 Erich R. Prigge, *age.*, s. 27.

59 Mithat Atabay, *age.*, s. 207.

60 Fahrettin Altay, *age.*, s. 75; Esat Paşa, *age.*, s. 352.

siperlere yerleştirilirdi. Hazırlık taburları da tıpkı muharebe taburlarında olduğu gibi iki bölük istinat siperlerine iki bölük de ihtiyat siperlerine yerleştirilirdi. Daha gerilerde ise ihtiyat taburu bulundurulurdu. Bu tabur siper hattının gerisinde istirahat, talim ve terbiye ile iştigal ederdi. Zamanı geldiğinde bu tabur, ileri taburla yer değiştirirdi.⁶¹ Siperlerin birliklerce tutulması belli bir düzen içinde yapıldığı gibi siperlerdeki er değişimi de belli bir kurala göre icra edilirdi. Nitekim ileri avcı siperlerinde bulunan bölükler, 48 saatte bir kendi yedekleriyle değiştirilirdi. Bu değişimi düşmanın fark etmemesi için asker değişimi genellikle geceleri yapılırdı.⁶² Birinci hatta bulunan taburlar ise yaklaşık 10 gün sonra ikinci hatta bulunan taburla değiştirilirdi. Yaklaşık 20 gün sonra ise siper hattındaki tüm birlikler muharebe hattının dışına alınarak yerini taze kuvvetlere bırakırdı. Böylece en ileri siperlerden itibaren değişim yapılarak gece gündüz harp halinde olan, uyku ve dinlenme imkânı bulamayan erler geriye alınarak istirahat etmeleri sağlanırdı. Bu sürekli değişim sayesinde ateş hattında ağır şartlar altında bulunan birlikler bir süreliğine dinlendirilerek yeniden güç ve kuvvet toplamaları sağlanırdı. Siperler arasındaki bu değişimin düşman tarafından fark edilmemesi için asker değişimi, büyük bir gizlilik içinde geceleri yapılırdı.⁶³

Muharebelerin bütünüyle siper savaşlarına dönüşmesiyle, cephedeki büyük çaplı taarruzlar yerini siperler arasındaki çatışmaya bıraktığından bu dönemde karşılıklı asker kayıpları büyük oranda azaldı. Bu dönemde taraflar arasında karşılıklı toprak kayıpları da büyük oranda azalmasıyla siperler nadiren el değiştirirdi. Bu durumda mevcut siperler, daha da tahkim edilerek siperlerdeki düzen ve işleyiş daha uygun hale getirilebildi. Bununla birlikte siperlerdeki birliklerin değişimi daha düzenli ve kurallara uygun yapılabilmiş, yıpranan birlikler bir süreliğine de olsa muharebe alanının dışına alınarak dinlendirilmiştir. Böylece sürekli ateş altında taarruz ve sert savunmalarla oldukça yıpranmış olan birlikler, kendilerini yeniden toparlama imkânına kavuşurlardı.⁶⁴

61 *Taarruzî ve Tedafîî Muhârebâtında ve Türkiyadaki Şerâiti Bilhassa Nazarı Dikkate Alınarak Bir Fırka Cephesine Göre Mevzî İnşası*, s. 9.

62 Siperlerdeki er değişim süreleri olağan şartlar için geçerlidir. Halis Ataksor, *age.*, s. 199, 211, 216; Münim Mustafa, *age.*, s. 53.

63 *Mülâzım-ı Sanî Sivastlı Hakkı'nın Günlüğü*, s. 9; İbrahim Arıkan, *age.*, s. 48; Ruşen Eşref Ünaydın, *Çanakkale'de Savaşanlar Dediler Ki*, TTK Basımevi, Ankara, 1990, s. 3.

64 Selahaddin Adil Paşa, *age.*, s. 93; Münim Mustafa, *age.*, s. 58, 94, 96, 117, 120, 125; Abdullah Fevzi Efendi, *Çanakkale Cephesinde Bir Müderris*: Abdullah Fevzi Efendi, (Haz:

2.SİPER MUHAREBELERİ

Mevzi muharebeleri savaşların adeta doğal bir parçasıdır. Zira harp esnasında düşman ateşinden korunmanın en etkin ve kolay yolu siperlere sığınmaktır. Siper muharebeleri büyük oranda savunma amacına yönelik olsa da siper savaşları saldırı ve taarruzların, özellikle de taktik taarruz muharebelerinin önemli bir parçasını oluşturur. Bu durumun farkında olan Türk komuta heyeti, bu hususla ilgili olarak birlikleri her fırsatta bilinçlendirmeye çalışmıştır. 19. Tümen Komutanı Yarbay Mustafa Kemal 29 Mayıs 1915 tarihli talimatında birlikleri bu hususta şöyle uyarmıştır. “Herkes ve ayrı ayrı bütün erler iyi bilmelidir ki; siperler, yalnız savunma için değildir. Saldırıyı sağlamayan siperler, zararlı ve başarısızlığa uğraticıdır.”⁶⁵

Cephedeki muharebeler mayıs ayından itibaren tedricen mevzi muharebelerine dönüşmeye başladı. Seddülbahir bölgesinde 6-8 Mayıs 1915 tarihinde yaşanan İkinci Kirte Muharebelerinden itibaren bu bölgedeki çatışmalar büyük oranda mevzi muharebelerine dönüşmüştü.⁶⁶ Anafartalar Grubu mıntıkasında ise 21 Ağustos 1915’te yaşanan İkinci Anafartalar Muharebelerinden sonra bu mıntikalardaki çatışmalarda büyük oranda mevzi muharebeleri şekline aldı. Eylül ayından itibaren de yarımadaadaki çatışmalar bütünüyle siper muharebelerine dönüştü.⁶⁷

Türkler, siperlerini düşman topçu ateşinin tahrip edici gücünden koruyabilmek için siperlerini olabildiğince düşman siperlerine yaklaştırmaya çalışmıştı. Bu durum Türk avcı siperlerini düşman topçu ateşinden büyük oranda korumuşsa da siperler arasındaki mesafenin çok yakın olmasının bazı dezavantajları da vardı. Bazen taarruz bazen de müdafaa hattına dönüşen bu siperlerde çatışmalar, çoğu zaman piyade ateşi veya süngü hücumuyla göğüs göğüse ve boğaz boğaza oldukça kanlı ve çetin boğuşmalar şeklinde yaşanırdı. Buna çoğu zaman kara ve denizden yapılan bombardımanlar eşlik ederdi. Ayrıca el ve makineli bombalar, makineli tüfekler ve lağım savaşları ile siperler arasındaki muharebeler büyük ve kanlı çatışmalara dönüştü. Özellikle cephedeki çatışmaların eylül ayından itibaren bütünüyle

Ali Osman Koçkuzu), İz Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 238; *Mülâzım-ı Sanî Sivastlı Hakkı'nın Günlüğü*, s. 9.

65 Halis Ataksor, *age.*, s. 208.

66 Esat Paşa, *age.*, s. 158.

67 Hans Kannengiesser, *age.*, s. 227; Mithat Atabay, *age.*, s. 206-207.

mevzi muharebelerine dönüşmesiyle taraflar arasındaki taarruzlar durmuş ve siperlerdeki çatışmalarda büyük oranda savunma savaşları şeklinde cereyan etti. Dolayısıyla bu tarihten itibaren siperler arasındaki çatışmalarda daha çok el ve makineli bombalar kullanılmaya başlandı. Siperler arasındaki mesafe çok yakın olduğundan düşman tarafından el veya makine ile atılan bombaları Türk tarafına büyük zayıf verdirirdi.⁶⁸

Muharebelerin bütünüyle mevzi muharebelerine dönüştüğü dönemde siperler arasındaki çatışmalar yeraltından yani lağım muharebeleri şeklinde icra edilmeye başlandı.⁶⁹ Lağım muharebeleri düşman siperlerine doğru yer altından tünel ve dehlizler kazarak düşman siperinin altına kadar ilerleyip buraya yerleştirilen patlayıcı maddelerle siperlerin havaya uçurulması şeklinde gerçekleştirilirdi.⁷⁰ Lağım muharebeleri her iki tarafın avcı siperleri arasında gerçekleştirilirdi. Özellikle siperlerin birbirine yakın olduğu yerlerde lağım muharebelerine sıklıkla başvurulurdu.⁷¹ Lağım muharebelerini hem müdafaa hem de taarruz amacıyla icra edilirdi. Cenup (Güney) grubundaki lağım faaliyetleri genellikle müdafaa amacıyla yapılırdı. Bu bölgede büyük ölçüde lağım taarruzları icra edilmiyordu. Ancak Kuzey grubu bölgesinde özellikle de Zığındere, Yumurta Tepe, Kerevizdere, Kirte, Arıburnu ve Anafartalar (Kaycıkçağıl) mıntıklarında taarruz amacıyla şiddetli lağım muharebeleri icra edildi. Bölgedeki lağım muharebeleri, özellikle ekim ayından itibaren kanlı bir şekil almıştı. Lağım muharebelerini genellikle küçük keşif kollarının hücumları ile topçu ateşi baskınları birlikte icra edilirdi.⁷² Lağım muharebeleri esnasında Türklerin elinde yeterli el humbarası bulunmadığından lağım muharebelerinde de Türkler dezavantajlı taraftı. Lağım için elde yeterli barut bulunmadığı gibi Türk istihkâm erlerinin kazma ve kürekle günlerce çalışarak açtığı tünel ve dehlizler, düşman tarafından burju makinesi ile toprak çabucak oyularak lağım iptal edilirdi.⁷³

68 Ellis Ashmead Bartlett, *age.*, s. 239; İbrahim Arıkan, *age.*, s. 52; İbrahim Arıkan, *age.*, s. 44, 52; Bursalı Mehmed Nihad, *age.*, s. 41. Hasan Remzi Fertan, *age.* 44.

69 İbrahim Arıkan, *age.*, s. 40; Esat Paşa, *age.*, s. 158; Mehmet Sinan Özgen, *age.*, s. 31; Fahrettin Altay, *age.*, s. 32; Bursalı Mehmed Nihad, *age.*, s. 41.

70 Ellis Ashmead Bartlett, *age.*, s. 36.

71 Esat Paşa, *age.*, s. 150.

72 Müller, Çanakkale Harbinde Lağım Muharebesine Dair Elde Edilen *Tecariüb*, Matbaai Askeriye, Dersaadet, 1332, s. 14-16; Bursalı Mehmed Nihad, *age.*, s. 41; İbrahim Arıkan, s. 55.

73 Hasan Remzi Fertan, *age.*, s. 44-46.

Neticede yarımadaadaki mevzi muharebeleri esnasında da geceli gündüzlü pek kanlı çatışmalar yaşanmış ve bunun neticesinde her iki taraf önemli kayıplar vermiştir. Bu kanlı çatışmalar neticesinde siperler bütünüyle şehitlerle dolardı.⁷⁴ Muharebelerin siper savaşlarına dönüştüğü eylül, ekim ve kasım aylarında cephedeki büyük çaplı taarruzlar yerini siperler muharebelerine bırakmasıyla karşılıklı asker kayıpları büyük oranda azaldı. Buna rağmen bu aylarda dahi Türklerin günlük asker kaybı, 200-300'den aşağı düşmemiştir.⁷⁵

3.SİPERDE YAŞAM

Siper hattındaki askerler, her fırsatta yeni siperlerin kazılması veya uygun şekilde açılmamış siper ve bağlantı yollarının ıslah ve düzenlenmesi ile meşgul olurlardı. Muharebelerin başında tahkimat için gerekli önlemler alınmadığından cepheye sevk edilen birlikler muharebe alanına ulaşır ulaşmaz siper ve barınaklar inşa etmek mecburiyetinde kalmışlardır.

İşçi ve istihkâm taburlarınca yapılması gereken bu ağır ameliye işleri büyük oranda muharip ordu tarafından yapıldığından daha harbin başında askerin gücü ve enerjisi tüketilmiş olurdu.⁷⁶ Cephedeki çatışmaların mevzi muharebelerine dönüşmesiyle tüm cephe tahkimatın güçlendirilmesi çalışmalarına daha da hız verildi. Ancak sınırlı sayıdaki istihkâm erleriyle bu faaliyetleri yürütmek mümkün olmadığından tüm birliklerin tahkimatı güçlendirme faaliyetlerine iştirak etmesi için emir verildi. Bu nedenle Türk askeri, bir yandan düşmanla kanlı çatışmalara girişir bir yandan da tahkimatın güçlendirebilmek için gece gündüz demeden siperlerin kazılması ve ıslahı ile meşgul olurdu.⁷⁷

En ileri siperler düşmanla doğrudan çatışma hattı olduğundan şüphesiz en kanlı ve çetin çatışmalar bu siperlerde yaşanır. Bu nedenle özellikle bu siperlerde yaşam koşulları çok daha ağır ve yıpratıcıydı. Siperlerde eratin yaşadığı zorlukların başında yeme-içme ihtiyacının karşılanması gelirdi.

74 Ellis Ashmead Bartlett, *age.*, s. 185; 187, 231, 253; İbrahim Arıkan, *age.*, s. 52; Ahmet Nuri Diriker, *Cephelerde Bir Ömür Tuğgeneral Ahmet Nuri Diriker'in Anıları*, (Haz: Ahmet Dirker), İstanbul, 2013, s. 59.

75 Kemal Özbay, *age.*, s. 236.

76 Mustafa Selçuk, Çanakkale Seferberliği, Savaş, Eğitim, Cephe Gerisi, İstanbul, 2016, s. 164.

77 Hasan Cevdet Bey, *a.g.e.*, s. 25, 31; Münim Mustafa, *age.*, s. 57.

Düşman siperlerinin yakınına kadar sokulmuş olan siperlere ulaşmak oldukça tehlikeli olduğundan siperlerdeki erlerin yemeği 24 saatte bir akşam karanlığında gelirdi. Yemekler siperlerin gerilerinde düşman ateşinden uzak bir mevkide kurulan sabit veya seyyar mutfaklarda hazırlanırdı. Temiz gaz tenekelerine konan yemekler, tahta sandıklar içine konur ve hayvanların sırtında siperlerin gerisine kadar getirilirdi. Siper hattının gerisine kadar hayvan sırtında getirilen karavanalar, burada bölük eminleri gözetiminde bölük karavanacılarına teslim edilerek en ileri siperlere kadar ulaştırılırdı. Böylece günde en az bir defa da olsa askere sıcak yemek yedirilmeye gayret gösterilirdi.⁷⁸ Mümin Mustafa yemeklerin siperlere ulaştırılması sürecini hatıratında şöyle aktarmaktadır.

“Pişirilen yemekler, tahta sandıklar içine konan temiz gaz tenekeleriyle uzun kulaklı filozoflara yükletilirdi. Bu fedakâr ve çalışkan hayvanlar koşa koşa ileri hatlara kadar giderlerdi. Askerler tıkr tıkr gelen bu müjdecilerin nal seslerini duyar duymaz karavanalarını hazırlardı. Bu suretle cepheye pişirilen yemek, soğumadan askerin kursağına girmiş olurdu.”⁷⁹

Ancak yemeklerin hayvan sırtında öncelikle geri siperlere ve buradan bölük karavanacıları vasıtasıyla en ilerideki siperlere kadar taşınırken yemekler çoğu zaman soğurdu. Özellikle çatışmaların yoğunlaştığı dönemlerde askerlerin yemek yiyebilmesine ne zaman ne de imkân bulunurdu. Çanakkale Cephesi'nde iâşe hususunda çok büyük sıkıntı çekilmemişse de askerlere genellikle besleyiciliği düşük gıdalar yedirilmiştir. Ağır ve yıpratıcı çatışmalarda büyük güç ve enerji kaybeden askerler, uzun süre besleyiciliği düşük yemeklerle beslenildiğinden askerler günden güne zayıflamış, bedenleri çelimsiz bir hal almıştır.⁸⁰

Siperdeki erlerin yaşam koşullarını zorlaştıran bir diğer sebep de olumsuz hava şartlarıydı. Zira yaz aylarında siperde uzun süre güneş altında kalan askerlerin yüzleri adeta tunç rengine dönüşürdü. Ayrıca eylül ayından itibaren bölgede havaların soğuması ve sonbahar yağmurlarının başlaması ile birlikte erlerin siperlerdeki vaziyeti daha da ağırlaşırdı. Siperlerde zamanında su tahliye yolları açılmadığında yağmurların başlamasıyla birlikte siperler

78 Karavanın dağıtılacağı her hakkında bölük karavanacıları daha önceden bilgilendirilirdi. İbrahim Arıkan, *age.*, s. 40, 49; Mümin Mustafa, *age.*, s. 52.

79 Cemil Conk, *age.*, s. 149.

80 Mümin Mustafa, *age.*, s. 129; Hasan Remzi Fertan, *age.*, s. 44; İbrahim Arıkan, *age.*, s. 52.

yağmur sularıyla dolardı.⁸¹ Özellikle alçak arazide bulunan siperler bu durumdan çok daha fazla etkilenirdi. Nitekim başlangıçta Selahattin Adil Bey'in ve sonradan Yarbay Hevek'in komuta ettiği 12. Tümenin bulunduğu siperler alçak arazide bulunduğundan her yağmur yağdığında bu siperler su altında kalırdı.⁸² Elde yeterli emme basma tulumbası bulunmadığından erler, siperlerdeki suları çoğu zaman kendi karavanalarını kullanarak tahliye etmek mecburiyetinde kalırlardı. Bu tahliye işlemi ise bin bir zorlukla yapılırdı. Zira bir karavana ile su, elden ele ancak üç elden sonra siper dışına çıkartılırdı.⁸³

Soğuk ve yağmurlu havalarda siperlerde olduğu gibi barınak ve zeminliklerde de günler çok daha zorlu geçerdi. Siperlere dolan yağmur suları siperleri adeta bir çamur ve balçık deryasına döndürdüğünden bu dönemlerde siperdeki erler için hayat, çok daha ağır ve çetin geçerdi.⁸⁴ Yağmur sularının zeminliklere dolmasıyla zeminliklerin içleri adeta çamur deryasına dönüştüğünden böyle zamanlarda zeminliklerde ne oturacak ne de yatacak bir yer bulunurdu. Bu durumda askerler çareyi ayakta durmakta bulurlardı. Mümin Mustafa, yağmurlu havalarda askerlerin barınaklarda yaşadığı ağır şartları, hatıratında şöyle aktarmaktadır:

“Oturduğumuz, gezdiğimiz yerler balçık halinde bir çamur deryası idi. Yatacak, oturacak yer, üst baş kalmadı. Hepsi çamurdu, kimsenin kılığına kıyafetine bakacak hali yok, zeminliklere hücum eden sulardan ıslanmış sırlıslık olmuştuk. Selameti ayakta durmakta buluyorduk.”⁸⁵

Siper ve zeminliklerdeki sular tahliye edilse bile siperlerin kurumması çok uzun sürdüğünden siperlerdeki çamur, nem ve rutubet uzun müddet devam ediyordu. Erlerin uzun süre nemli ve rutubetli ortamlarda kaldığından askerler, bazı sağlık sorunları ile karşı karşıya kalmışlardır. Nem ve rutubetin uzun süre devam ettiği mevkilerde askerler arasında ishal vakalarını baş gösterdi. Özellikle 5. Tümen erleri arasında ishal vakaları görülmüş ve hastalığın nemli ve rutubetli topraktan kaynaklandığının anlaşılmasıyla erler siperden çıkartılarak ishal vakalarının önü alınabilmiştir. Ayrıca aylarca hareketsiz vaziyette siperde yaşamak zorunda kalan erlerin diz ve vücutlarında bazı

81 Mehmed Fasih, *age.*, s. 156.

82 Fahrettin Altay, *age.*, s. 90.

83 İbrahim Arıkan, *age.*, s. 56.

84 Liman Von Sanders, *age.*, s. 130; Mümin Mustafa, *age.*, s. 117; Mehmed Fasih, *age.*, s. 186.

85 Mümin Mustafa, *age.*, s. 117.

sıkıntılar peyda olmuştur.⁸⁶

Şiperdeki askerler temizlik hususunda da büyük sıkıntılar yaşamıştır. Aylarca toprak içinde yaşayan erlerin yıkanmaya ne vakitleri ne de imkânları olurdu. Erler uzun süre banyo yapmaktan ve çamaşırlarını yıkamaktan mahrum kaldığından orduda bitlenme vakaları sık görülürdü.⁸⁷ Zamanla bitlenme vakaları daha da arttığından bir süre sonra askerler bitlerle yaşamayı kanıksamaya başlamışlardır. Münim Mustafa askerlerin zamanla bitlenmeyi nasıl kanıksadıklarını hatıratında şöyle aktarmaktadır. “*Yıkanmaya ne vakit ne de imkân vardı. Bu suretle üzerimizde tek tük görünen hayvancıkları başlangıçta def etmek için hayli uğraşmıştık. Fakat sonraları bunlara da alışmaya başladık. ... bir fiske ile yere düşürmeyi kağı görürdük.*”⁸⁸

Şiperdeki erlerin temizlik hususunda yaşadığı bir diğer sorun da helâ olarak kullanılan hendeklerin inşa edilmemiş olmasıydı. Bu nedenle şiperdeki askerin sağlık sorunlarıyla karşı karşıya kalması kaçınılmazdı.⁸⁹ Bu bakımdan şiperlerin arka tarafında gizli yollar gidilen helâ ve tuvaletler yapılmıştır.⁹⁰

Şiperlerdeki erlerin sağlığını etkileyen bir diğer sorun da sineklerdi. Bölgede hava sıcaklığının iyice arttığı haziran, temmuz ve ağustos aylarında gerek açıkta kalan insan cesetleri gerekse açıkta kalan helâlâr nedeniyle askerin sağlığını olumsuz etkileyecek oranda sinekler peyda olmuştu. Yaz mevsiminde gömülemeyen cesetlerin neden olduğu kötü kokular ve sinekler askerin sağlığını etkileyecek bir dereceye ulaşmıştır.⁹¹ Münim Mustafa askerlerin sineklerden nasıl muzdarip olduğunu hatıratında şöyle aktarmaktadır. “*Bizi en çok sıkan şeylerden biri de sineklerdi. Aman Ya Rabbi bunlar ne yılışık şeyler... İngiliz taburlarının hücumu kadar öldürücü. Cibinlikler altında biraz rahat yemek yiyebiliyorduk*”⁹²

86 Mehmet Sinan Özgen, *age.*, s. 73; Abdülkadir Noyan, *Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarım*, Son Havadis Matbaası, Ankara, 1956, s. 41-42; Kemal Özbay, *age.*, s. 236-237.

87 İbrahim Arıkan, *age.*, s. 48, 52, 54; Hasan Remzi Fertan, *age.*, s. 46. Münim Mustafa, *age.*, s. 119.

88 Münim Mustafa, *age.*, s. 58

89 Halis Ataksor, *age.*, s. 210-211, 216.

90 Hüseyin Fehmi Genişol, *Çanakkale'den Bağdat'a Esaretten Kurtuluş Savaşı'na Cepheye Sekiz Yıl Sekiz Ay (1914-1923)*, (Haz. Mustafa Yeni), İstanbul, 2014, s. 18; Mehmet Halit Bayırı, *age.*, s. 81; Mehmet Sinan Özgen, *age.*, s. 81

91 Mehmet Sinan Özgen, *age.*, s. 31; Fahrettin Altay, *age.*, s. 33; Cemil Conk, *age.*, s. 144-145.

92 Münim Mustafa, *age.*, s. 57.

Siperlerdeki askerlerin yaşadığı bir diğer zorluk da uykusuzluktu. Avcı siperlerinde gündüzleri her mangada iki er elleri tetikte düşmanı gözetirken diğer erler silah elde bir vaziyette uyumadan hazır beklerdi. Geceleri ise yarım manga er elleri tetikte düşmanı gözetirken diğer yarısı da yine silah elde bir vaziyette hazırda beklerdi. Sıcak çatışmanın her an yaşanabileceği bu siperlerde askerin bir an dahi olsa uyumalarına ve dinlenmelerine müsaade edilmezdi. İstinat siperlerinde ise gündüzleri siperdeki erlerin yarısı uyanık kalırken diğer yarısı da silah elde bir vaziyette uyumalarına müsaade edilirdi. İhtiyat siperlerinde ise uyku ve dinlenme şartları daha iyiydi. Gündüzleri gözetleme erleri hariç diğer tüm erlerin uyumalarına ve istirahat etmelerine müsaade edilirdi. Geceleri ise tüm askerlerin uyanık bulundurulmasına özen gösterilirdi. Ancak askerin uyuyup istirahat edebilmesi için barınak ve zeminliklerde dahi uygun bir ortam yoktu.⁹³ Siperlerde olduğu gibi zeminliklerde de askerler elbise ve çizme ile yatıp kalkmak mecburiyetinde kalmışlardır. Zeminlik ve barınaklarda askerlerin uyuyup dinlenebilmesi için portatif yataklar ve battaniyeler hazır hazırlanmadığından erler, ya toprağa bir post sererek ya da cephanesandıkları üzerinde üstlerine kendi kaputlarını örterek uyumak zorunda kalmışlardır.⁹⁴ Münim Mustafa bu hususla ilgili olarak hatıratında şunları aktarmaktadır. “Gece gündüz elbise ve çizme ile yatıp kalkıyor, müsait bulunduğumuz zamanlarda uyuyorduk. Cephanes ve bomba sandıkları karyolamız, bir koyun postu yatağımız ve bir asker kaputu da yorganımızı.”⁹⁵

İbrahim Arıkan da erlerin siperlerde karşı karşıya kaldıkları ağır şartları hatıratında şöyle aktarmaktadır.

“Siperdeki vaziyete gelince; erzakımız her gün böcekli bakla. Uyku katiyen yok. Fişekler belde. Tüfek daimi surette elde. Siperde ayaklarını uzatacak yer dahi bulamazsın. Kış hükmünü icraya başladı. Düşmanın kara kedi bombaları arttı. Sık sık zayıat veriyoruz. Her manga siperinde iki adet çelik mazgalımız var. Siperlerin akıntısı olmadığı için yağmurdan biriken suları karavanalarla siperden atıyoruz. Yine de su ve çamurdan kurtulamıyoruz. Uykusuzluktan gözlerimizi kıpkırmızı oldu. Bitler görünür

93 İbrahim Arıkan, *age.*, s. 48, 54; Münim Mustafa, *age.*, s. 55, 120; Halis Ataksor, *age.*, s. 220-221.

94 Münim Mustafa, *age.*, s. 54.

95 Münim Mustafa, *age.*, s. 57.

şekil aldı. 20 gün bu minval üzere kaldık.⁹⁶”

Gerek kanlı çatışmalar gerek siperlerdeki ağır ve yıpratıcı koşullar, erlerin beden ve ruh sağlığını derinden etkilemişti. Mümin Mustafa bu ağır şartlar altında yaşam mücadelesi veren askerlerin yaşadığı maddi ve manevi çöküntüyü hatıratında şöyle tasvir etmektedir.

“Cephedeki birinci taburumuzu istirahat ettirmek için değiştiriyorduk. İhtiyat mevzisinde birkaç günde kendini toplayan bir taburun cepheyi teslim aldıktan sonra tekrar ihtiyata geçerken siperlerden çıkış halini görmek, ne elim oluyordu. Büyük bir yangın felaketi geçiriyormuş gibi zabıt, nefer her birinin üstleri, başları perişan... Saç sakal uzamış; yüzleş esmerleşmiş, uykusuzluğun mesuliyet hislerinin verdiği ağırlık tamamıyla görülüyor. Herkes solgun ve bitkin bir halde!⁹⁷”

Siper hattında yaklaşık bir ay boyunca kalan kanlı muharebeler neticesinde yorulmuş ve yıpranmış olan birlikler bir süreliğine de olsa muharebe alanının dışına alınırdı. Harp sahasının dışına alınan birlikler, burada bir süreliğine de olsa çardak ve portatif çadırlar altında dinlendirilip istirahat ettirilerek kendilerini yeniden toparlanma imkânına kavuşurlardı.⁹⁸ Ağır ve kanlı muharebeler neticesinde madden ve manen yıpranmış olan askerleri bir süreliğine de olsa harp psikolojisinden uzaklaştırabilmek için zaman zaman sahra tiyatroları oynanır, halat çekme, çuval ve yumurta koşuları gibi yöresel oyunlardan oluşan aktiviteler düzenlenirdi.⁹⁹

Askerler cephe gerisinde nispeten daha iyi şartlara kavuşmuşlarsa da buradaki askerler dahi bazı temel ihtiyaçlardan yoksun kalmışlardır. Askerin beden ve kılık-kıyafet temizliği için yeterli önlem alınmadığından cephe gerisinde dahi askerler, uzun müddet yıkanamamışlardır.¹⁰⁰ Yemek hususu da siperlerdekinden pek de farklı değildi. Cephe gerisindeki erler yemekleri daha sıcak yeme imkânına kavuşmuşlarsa da yemeklerdeki tekdüzelik değişmemiştir. Ayrıca tıpkı muharebe hattında olduğu gibi cephe gerisinde de askerler; gece gündüz elbise ve çizmeleri ile toprak üzerinde yatıp

96 İbrahim Arıkan, *age.*, s. 48.

97 Mümin Mustafa, *age.*, s. 102.

98 Selahaddin Adil Paşa, *age.*, s. 93; Hasan Cevdet, *age.*, s. 57; *Mülâzım-ı Sanî Sivastî Hakkı'nın Günlüğü*, s. 9.

99 Hasan Cevdet, *age.*, s. 40.

100 Çanakkale Cephesi'nde Türk ordusunun su temini ve temizlik hususundan yaşadığı zorluklar için bkz. Yavuz Selim Çeloğlu, “Çanakkale Cephesi'nde Su Temini ve Temizlik Hizmetleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt XXXVI, Sayı 2, 2021, s. 443-464.

kalmakta mecburiyetinde kalmışlardır. Dolayısıyla muharebe sahasının dışına çıkarılmış olan askerler, bir süreliğine de olsa çatışmaların ağır ve yıpratıcı etkisinden uzaklaştırılmış olsalar da yaşam koşulları açısından çok büyük bir değişiklik olmamıştır. Askerler cephe gerisinde de temel ihtiyaçlardan mahrum kaldıklarından askerin yeniden güç ve kuvvet toplayarak harbe zinde olarak başlaması mümkün olmamıştır.

Netice itibarıyla Türk askeri yalnızca cephe hattında düşmanla değil, ağır yaşam koşullarıyla da mücadele etmek zorunda kalmıştır. Aylarca devam eden kanlı çatışmalar, askerin ruh halini olumsuz etkilediği gibi iâşenin günden güne bozulmaya yüz tutması ve uzun süre sağlıklı koşullarda yaşam mücadelesi vermek zorunda kalan erlerin beden ve ruh sağlığını bozulmuştur.¹⁰¹ Bu nedenle her geçen gün cephedeki hasta biraz daha artmıştır.¹⁰² İtilaf kuvvetlerinin Gelibolu yarımadasından çekilmesiyle birlikte Türkler, yarımada iki kolordu bırakmış ve ordunun geri kalanı ise Trakya'ya hareket ettirilmişti. Pek de ağır olmayan bu yürüyüş, orduda büyük döküntülere neden olmuştu. Bu durum aylarca siperlerde kalan erlerin bedenene ne derece zayıf, yorgun ve bitkin düştüğünü açıkça ortaya koymaktadır.¹⁰³

SONUÇ

Türkler, oluşturdukları güçlü tahkimat sayesinde Çanakkale'de aşılması zor bir savunma hattı meydana getirerek kendinden çok daha güçlü bir orduya karşı tarihte eşine az rastlanabilen büyük bir savunma savaşı örneği vermiştir. Türkler, Birinci Dünya Savaşında değişen savunma usulünü Çanakkale Cephesi'nde başarılı bir şekilde uygulamıştır. Bu zamana kadar tek hat üzerinden yapılan tahkimat, zamanın gereklerine uygun olarak aşgari iki hat üzerinden yapılmaya başlanmıştır. Böylece savunmaya derinlik kazandırılarak aşılması imkânsız bir savunma hattı meydana getirilmiştir. Muharebelerin başında cephedeki tahkimat istenilen seviyede olmasa da zamanla tahkimatı güçlendirme faaliyetleri çerçevesinde yeni siperler inşa edilmiş, mevcut

101 Hasan Remzi Fertan, *age.*, s. 41; Münim Mustafa, *age.*, s. 59, 119-120.

102 Nizayi İsmet Gözcü, *agm.*, s. 89; Abdülkadir Noyan, *age.*, s. 46; Ahmet Esenkaya, "Çanakkale Muharebelerinde Cephede ve Cephe Dışında Sağlık Hizmetleri", Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ, Yıl 9, Sayı 10-11, Bahar 2011, s. 31.

103 Kemal Özbay, *age.*, s. 241.

siperler ise daha da güçlendirilmiştir. Bu sayede Türkler, kendinden çok daha güçlü bir ordu karşısında büyük bir zafer kazanmıştır.

Türkler, Çanakkale'deki siper savaşlarını yalnızca savunma amacıyla icra etmemişlerdir. Siper savaşlarını aynı zamanda sınırlı taktik taarruz savaşına dönüştürmeyi başararak kaybettikleri toprakları yeniden ele geçirmeyi başarmışlardır. Yaklaşık sekiz buçuk ay süren kara muharebeleri neticesinde hiçbir başarı elde edemeyen İtilaf ordusu Çanakkale'nin geçilemez olduğunu idrak ederek geri çekilmek zorunda kalmıştır.

Türkler ordusu, siper muharebeleri esnasında şüphesiz çok büyük zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Türk ordusu, bir yandan askeri donanım ve lojistik bakımından kendisinden çok daha üstün bir orduya karşı savaşırken bir yandan da siperlerdeki ağır koşullarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Zira siper muharebeleri esnasında Türk askerinin beslenme, barınma ve temizlik gibi en temel ihtiyaçları dahi tam olarak karşılanamamıştır. Buna rağmen Türk ordusu, büyük bir sebat ve azimle buldukları siperleri savunmaya devam etmişlerdir. Hatta zaman zamanda yaptıkları başarılı taarruzlarla da düşman elindeki siperleri ele geçirmeyi başarmışlardır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri ve Osmanlıca Kaynaklar

ATASE Arşivi, BDH, 1150, 107, 6-20.

ATASE, Arşivi, BDH, 3527, 21, 7, 10-1.

ATASE Arşivi, BDH, 1129, 28, 4, 4-1.

BOA, MV., 198/117. (H-07-10-1333).

HARP MECMUASI, Sayı 6, s. 84.

HARP MECMUASI, Sayı 4, s. 15.

MÜLLER, Çanakkale Harbinde Lağım Muharebesine Dair Elde Edilen *Tecarüb*, Matbaai Askeriye, Dersaadet, 1332.

İ. HAKKI, *Harbi Umumi Tercübelerine Müstenid Olarak Mevzilerin Müdafaa ve Mevzilere Taarruz*, (Birinci Kitap: Mevzilerin İhtihab ve Tahkimi) Mektbi Harbiye Matbaası, 1341.

İ. HAKKI, *Harbi Umumiden Evvel, Harbi Umumi Esnasında ve Hali Hazırda Tahkimat Usulleri* (Mektebi Harbiye Konferansından), Mektebi Harbiye Matbaası, 1341.

ŞÜKRÜ (İstihkâm Miralay), "Harbi Umumide İstihkâm ve Siperlerin Kıymeti", *T.C. Fen Kit'aları Mecmuası: Fen Kıtaatı Mecmuası*, Sene 2, Sayı 1, (1925), s. 16.

ŞEKİB AHMED "Çanakkale'de Bir Mâni Vakâsı", *T.C. Fen Kit'aları Mecmuası: Fen*

Kıtaatı Mecmuası, Sene 1, Sayı 12, (1926), s. 9-14.

Taaruzî ve Tedafûi Muhârebâta ve Türkiyadaki Şerâiti Bilhassa Nazarı Dikkate Alınarak Bir Fırka Cephesine Göre Mevzî İnşası, Matbaai Askeriye, İstanbul, 1334.

Tetkik Eserler

ABDULLAH FEVZİ EFENDİ, *Çanakkale Cephesinde Bir Müderris: Abdullah Fevzi Efendi*, (Haz: Ali Osman Koçkuzu), İz Yayıncılık, İstanbul, 2011.

ALTAY, Fahrettin, *Fahrettin Altay Paşa'nın Çanakkale Hatıraları*, Çanakkale Hatıraları, (Yayına Haz: Metin Martı), c. 2, Arma Yay., İstanbul, 2002.

ARIKAN, İbrahim, *Harp Hatıralarım: Bir Mehmetçiğin Çanakkale-Galiçya-Filistin Cephesi Anıları*, (Haz: Selman Soydemir & Abdullah Satun), Timaş Yay., İstanbul, 2007.

ATABAY, Mithat, *Tasvir-i Efkâr Gazetesi'nde Çanakkale Savaşları*, İstanbul, 2014.

ATAKSOR, Halis, *Çanakkale Raporu*, Binbaşı Halis Bey'in Savaş Notları, (Haz. S. Serdar Halis Ataksor), Timaş Yay., İstanbul, 2008.

BARTLETT, Ellis Ashmead, *Bir İngiliz Savaş Muhabirinin Kaleminden Çanakkale Gerçeği*, (Haz. Muzaffer Albayrak), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.

BAYIRI, Mehmet, Halit *Cephe Arkadaşı Çanakkale Cephesi'nde Bir İstanbullu*, (Haz. Lokman Erdemir), Timaş Yay., İstanbul, 2015.

BAYTAL, Yaşar “Çanakkale Cephesinde Günlük Hayat”, *Journal of History Studies*, Cilt 8, Sayı 4, (2016), s. 1-18.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÇANAKKALE CEPHESİ HAREKATI (Haziran 1914-Ocak 1916), Gnkur. ATASE Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 2014.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA ÇANAKKALE SAVAŞI, V. Cilt, I. Kitap, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yay., Ankara, 2012.

BORLAT, Barış, *Çanakkale Cephesi'nde İkmal Faaliyetleri, 1914-1916*, Çanakkale Savaşları Enstitüsü Yay., İstanbul, 2020.

BURSALI MEHMED NİHAD, *Büyük Harbde Çanakkale Seferi*, İlhami-Fevzi Matbaası, İstanbul, 1926.

CLAUSEWITZ, Carl, *Savaş Üzerine*, (Çev. Selma Koçak), Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2019.

CONK, Cemil, *Çanakkale Conkbayırı Savaşları*, Çanakkale Hatıraları, (Yayına Haz: Metin Martı), c. 2, Arma Yay., İstanbul, 2002.

Çanakkale Savaşları'nın 100. Yıldönümünde Mülâzım-ı Sanî Sivaslı Hakkı'nın Günlüğü, *Çanakkale'den Kafkasya'ya*, (Yay. Sevilay Özer), Asitan Yay., Sivas, 2015.

ÇELOĞLU, Yavuz Selim “Çanakkale Cephesi'nde Su Temini ve Temizlik Hizmetleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 36, Sayı 2, (2021), s. 443-464.

DİRİKER, Ahmet Nuri, *Cephelerde Bir Ömür*, Tuğgeneral Ahmet Nuri Diriker'in

- Anıları, (Haz: Ahmet Dirker), Türkiye İş Bankası Kül. Yay., İstanbul, 2013.
- ERDURAN, Behçet Sabit, *Cephedeki Bir Doktorun Gözünden 1915 Baharında Çanakkale*, (Haz: Tamay Açikel), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2015.
- ESAT PAŞA, *Esat Paşa'nın Çanakkale Savaşı Hatıraları*, (Yayın Haz. İhsan Ilgar&Nurer Uğurlu), Örgün Yayınevi, İstanbul, 2004.
- ESENKAYA, Ahmet, "Çanakkale Muharebelerinde Cephe ve Cephe Dışında Sağlık Hizmetleri", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Yıl 9, Sayı 10-11, (2011), s. 25-70.
- FERTAN, Hasan Remzi, *Hasan Remzi Fertan'ın Harp Hatıraları (Çanakkale, Kafkas, Filistin Cepheleleri ve İstiklal Harbi)*, (Haz. Lokman Erdemir), İstanbul, 2016.
- GENİŞOL, Hüseyin Fehmi, *Çanakkale'den Bağdat'a Esaretten Kurtuluş Savaşı'na Cephe Sekiz Yıl Sekiz Ay (1914-1923)*, (Haz. Mustafa Yeni), Türkiye İş Bankası Kül. Yay., İstanbul, 2014.
- GÖZCÜ, Niyazi İsmet, "Umumi Harpte Çanakkale Müdafaası Esnasında Türk Ordusu Sıhhi Hizmetleri", *Askeri Sıhhiye Mecmuası*, Sene 67, Sayı 23, 1938, s. 77-91.
- HASAN CEVDET BEY, *Kıyamet Koptuğunda Hasan Cevdet Bey'in Çanakkale ve Doğu Cephesi Günlüğü*, Yay. Haz. Mutlu Karakaya), Yeditepe Yay., İstanbul, 2015.
- KANNENGIËSSER, Hans, *Çanakkale'de Türklerle Beraber, Bir Alman Albayın Gözünden Çanakkale*, Timaş Yay., İstanbul, 2009.
- MEHMED FASİH, *Kanlısirt Günlüğü: Mehmed Fasih Bey'in Çanakkale Anıları*, (Yay. Haz. Murat Çulcu), ArbaYayımları, İstanbul, 1997.
- MEHMET ŞEVKİ PAŞA, *Çanakkale Tahkimat Haritası*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009.
- MÜNİM, MUSTAFA, *Çanakkale ve Kanal Seferi Hatıraları Cepheden Cepheye*, (Yay. Haz. Metin Martı), Arma Yay., İstanbul, 2002.
- NOYAN Abdülkadir, *Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarımız*, Son Havadis Matbaası, Ankara, 1956.
- ÖZBAY, Kemal, *Türk Askeri Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*, c. I, Yörük Basımevi, İstanbul, 1976.
- ÖZGEN, Mehmet Sinan, *Bolvadinli Mehmet Sinan Bey'in Harp Hatıraları*, (Yay. Haz. Servet Avşar, Hasan Babacan, Muharrem Bayar), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2011.
- PRİGGE, Erich R., *Liman Von Sanders Paşa'nın Emir Subayı Binbaşı Erich R. Prigge'nin Çanakkale Savaşı Günlüğü*, (Çev. ve Haz: Bülent Erdemoğlu), Timaş Yay., İstanbul, 2011.
- SANDERS, Liman, *Türkiye'de Beş Yıl*, (Çev. Eşref Bengi Özbilen) 2. Baskı, İstanbul, 2011.
- SCHLOMBACH, E. Bleeck, *Çanakkale Allah İllallah "Zafer Sancaklarıyla Çanakkale Boğazı ve Gelibolu'da"*, (Çev. Rüstem Aslan), Vapur Kitap, İstanbul, 2018.

- SELAHADDİN ADİL PAŞA, Çanakkale Cephesinde Mektuplar-Hatıralar, Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul, 2007.
- SELÇUK, Mustafa, Çanakkale Seferberliği, Savaş, Eğitim, Cephe Gerisi, İstanbul, 2016.
- SUNATA, İ. Hakkı, *Gelibolu'dan Kafkaslara Birinci Dünya Savaşı Anılarım*, (Yay. Haz: Kansu Şarman), Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 3. Baskı, İstanbul, 2008.
- SÜVARİ TEĞMEN SAFİYYÜDDİN, Süvari Teğmen Safiyyüddin Efendi'nin Çanakkale ve Kafkas Cephesi Harp Hatıraları, (Yay. Haz. Eren Ergül), Yeditepe Yay., İstanbul, 2019.
- ŞENSÖZEN Vasfi, *I. Dünya Savaşı Yılları ve Kafkas Cephesi Anıları*, (Yay. Haz: Saro Dadyan), Okyanus Yay., İstanbul, 2013.
- TONGUÇ, Faik, *Birinci Dünya Savaşında Bir Yedek Subayın Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2008.
- ÜNAYDIN, Ruşen Eşref, Çanakkale'de Savaşanlar Dediler Ki, TTK Basımevi, Ankara, 1990.
- WWW.TDK.GOV.TR., (Erişim tarihi: 08 Nisan 2022).
- YAZICI, Nevin, “Çanakkale Savaşı'nda Siper Hayatı ve Cephede Sosyal Faaliyetler”, *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Sayı 59, (2011), s. 199-228.
- ZEMBRUZUSKA, Wanda, *Muhabirimiz Çanakkale Cephesinden Bildiriyor! Miralay Mustafa Kemal Bey'le Buluşma, Ağustos 1915*, (Çeviri, Sunuş ve Notlar: Hüseyin Mevsim), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2019.

12. BÖLÜM

TÜRK ASILLI SEBK-İ HİNDİ ŞAİRİ: EMİR HÜSREV-İ DEHLEVÎ

Dr. Mustafa Sarper ALAP
Gençlik ve Spor Bakanlığı

GİRİŞ

Emir Hürev-i Dehlevi (1253-1325), XIII. yüzyılda Hindistan'da yaşamış ve Farsça şiirler yazmış olan ünlü bir şairdir. İslam dünyasında çok iyi bilinen bir şair olan Dehlevi, büyük bir saygı ve sevgi ile anılmaktadır. (Toğçiyeva, 2000: 15)Türklerin Laçın'in ismiyle meşhur bir kabilesi vardı ve Dehlevî, bu kabileye mensuptu. (Ahmed, 2007: 46)

1. HAYATI VE EĞİTİMİ

Hindistan'ın büyük Farsça şairi, mutasavvıfı, edibi, tarihçisi, dilcisi ve musiki üstadı Yemin ed-din Abu'l Hasan Emir Hüsrev-i Dihlevî b. Emir Seyf ed-din Mahmud-i Şemsî al-Belhî H. 65 l/M. 1253'de Delhi'nin kuzeyinde Eyta vilâyetinin Muminpur (Patiyali) kasabasında dünyaya gelmiştir. (Türkmen, 1988: 1)

Babasının ismi Seyfeddin Mahmud'du. (Ahmed, 2007: 46) Emir Seyfed-din Mahmud; Şemsî oymağından olup kabilesinin binbaşısı (reisi) idi. (Türkmen, 1988: 1) Seyfeddin Mahmud, Emir Hüsrev'in babasıydı ve Mahmud, Sahrisap'tandı ve Türk kabilelerinden biri olan Kartal kabilesine bağlıydı. Dehlevi, Türk olmasıyla övünüyordu, ayrıca Hindistan'ı da çok seviyordu ve buraya kendi vatanı gözüyle görüyordu ve Hindistan için "Hindistan yeryüzündeki Cennet'tir" diyordu. (Toğçiyeva, 2000: 147)

Hüsrev-i Dihlevî babasını şöyle tarif eder: “Babam Seyf-i Şemsî'nin alınının nuru güneş gibi parlaktı. Kendisi düşman saflarını kırmakla şöhret kazanmıştı. İltutmuş onun gücüyle dünyayı fethederdi. Tanrı onu (bir kılıç misali) kendi kudretinin kabzasından sanki çekip çıkarmıştı. Türkler ancak uykuda melek olur. O ise uyanıkken bile melek gibiydi ve çok az konuşurdu. Yukarıdan (Maveraü'n-nehr'den) gelmişti. Böyle bir meleği ancak rüyada görebilirsiniz. Dünyanın malında hiç gözü yoktu. Hem dünyada emirdi, hem de ahirette velayet sahibiydi.” (Türkmen, 1988: 2)

Seyf ed-din Mahmud Dehli'ye giderek zamanın hükümdarı ve Delhi sultanı Şems ed-din İl-tutmuş'un hizmetine girmiş ve kendisine sultan tarafından askerlik hizmetine karşılık ikta edilmiş bulunan Patiyali'de yerleşerek ünlü emir İmadü'l-Mülk'ün (muhtemelen Hint asıllı) kızıyla evlenmiş ve bu izdivaçtan İzzed-din Ali Şah, Emir Hüsrev, Hüsamed-din Kutlu adlarında üç oğlu olmuştur. (Türkmen, 1988: 2)

Emir Hüsrev, ailenin üç çocuğundan bir tanesiydi, O çok zeki ve üstün bir yeteneğe sahipti. Hüsrev, medrese de eğitim hayatına başladı ve orada şiir söylemeye başlamıştı. Medrese de eğitim görürken sekiz yaşında babası vefat etti. Babası vefat edince ona dedesi İmâdülmülk sahip çıktı ve Hüsrev dedesinin yanında edebi ve ilmi sohbetlere katıldı. Bu sayede o musiki ile de tanıştı ve musikiye büyük ilgi duydu. Bu zamanlarda meşhur evliya Çiştîyye Şeyhi Nizâmeddin Evliyâ ile tanıştı. (Kurtuluş, 1995: 135)

Hüsrev-i Dihlevî dedesinin yanında rahat bir hayat yaşamış ve dedesinin huzuruna gelen âlimlerin edebî tartışmalarını dinlemiş ve musiki üstatlarının çalışmalarını dikkatle izleyerek bu sanata karşı da ilgi duymaya başlamıştır. O günlerini şöyle anlatır: “On iki yaşında söylediğim şiirler, âlimler, halk ve belagat sahibi kimseler tarafından hayretle karşılanmış ve onlar kabiliyetimden dolayı teşvik etmişlerdi. Ben de hevese kapılarak sabahtan akşama kendimi çalışmaya verdim ve bol bol mum dumanı yuttum. Sonuç olarak şiir sanatının inceliklerine vakıf olmağa başladım. İnsanlar beni imtihan etmekten zevk alıyor ve ben de dilimin mahareti ile onların zevklerine canlılık katıyordum.” Dedesi öldüğünde Hüsrev 20 yaşında idi. Bu ölüm onu çok etkilemiş ve onun mesleki hayata atılmasına sebep olmuştur. (Türkmen, 1988: 4)

Hüsrev, dedesi vefat ettikten sonra Türk Emiri Keşli Han'ın himayesine girdi ve onun başkanlığında toplanana meclisin ileri gelenlerinden oldu,

ayrıca katılmış olduğu meclislerde Delhi Sultanı Balaban Han'ın oğlu Buğra Han'ın da dikkatini çekti ve sonraki zamanlarda Buğra Han'ın hizmetine girdi. (Kurtuluş, 1995: 135)

Hüsrev, Buğra Han'ın himayesinde iken Şemsed-din Debir ile yalandan tanışmak fırsatını bulmuş ve her iki şair birbirinden istifade etmişlerdir. Bugün Debir'in belli bir eseri elimize geçmediğinden Hüsrev'in ondan ne şekilde yararlandığı baklanda kesin bir şey söylenemez. Hüsrev onun kaleminin bir kılıçtan daha keskin olduğuna inandığı ve ondan yardım talebinde bulunduğu cihetle şahsiyetinden etkilendiği muhakkaktır. (Türkmen, 1988: 5)

Hüsrev, Sultan Balaban'ın ölümüne yani H. 686/M. 1287'ye kadar Mümin Pür (Patiyalı)'da eş, dost ve sevgili annesinin yanında hoş vakit geçirirken ara sıra saraya giderek sultana kasideler sunmuştur. Hüsrev için burada geçirdiği iki yıllık bir zaman dinlenme devresi sayılır. Zira büyük oğlunun ölümünden dolayı hüznün ve keder içinde olan sultanın Hüsrev ile ilgilenmemesi tabiidir. Balaban'ın ölümünden sonra torunu Keykubad'ın tahta oturması ile devlet idaresinin kurnaz ve serkeş Nizâm ed-din Dadbeg'in eline geçmesinden dolayı Hüsrev, sultan tarafından davet edildiği halde saraya gitmez ve bu durumdan sakınmak için o zamanın güçlü emiri Hatim Han adıyla anılan İhtiyared-din'in himayesine girer. (Türkmen, 1988: 10)

Emir Hüsrev sonraki dönemde Balaban Han ile beraber Bengal'e gitti. Hüsrev, Bengal'de ilk çalışması olan mensur eseri fetihnameyi sundu ve bu eser Levnevi ile alakalıydı. Daha sonra hamsi olan Buğra Han ile birlikte Bengal'e gitti, çünkü Buğra han oraya atanmıştı. Hüsrev Bengal'de iken ailesinin özlemine dayanamadı ve Delhi'ye geri döndü. Orada Multanlı Prens Muhammed Kağan Malik, onu saraya davet etti ve bu daveti kabul eden Hüsrev, prensin nedimi oldu, daveti kabulün asıl sebebi Kağan Malik'in tasavvufa olan ilgisiydi. Hüsrev, Multan'da ünlü şair Hasan-ı Dihlevi ile tanıştı. Edebi ortam ve canlı kültür onun on iki yaşında şiire ilgi duymasına sebep olmuştur ve kendini geliştirerek on dokuz yaşında ilk divanı olan "Tuḥfetü's-ş-şığâr" eserini yazmıştır. (Kurtuluş, 1995: 136)

Hüsrev'in kimin kızı ile evlendiği hakkında kesin olarak bir şey bilinmemektedir. Bazı tahminlere göre Hüsrev, Multan'dan döndükten sonra, yani 25 yaşında iken evlenmiştir. Bu görüş herhalde onun Moğolların eline esir düştüğü zaman evli olamayacağını düşünmekten ileri gelmektedir. Bir

başka görüşe göre de, Hüsrev daha önce Keşli Han'ın himayesinde iken onun tavassutuyla evlenmiştir. Birinci kanaat gerçeğe daha yakındır. Bu evlilikten beş oğlu ve iki kızı dünyaya gelmiştir. (Türkmen, 1988: 25)

2. EMİR HÜSREV DİHLEVÎ'NİN ŞİİR ANLAYIŞI

Hüsrev, çok yönlü sanatkârdır. Hindistan'ın en büyük Farsça şairi olduğu kadar yazar, tarihçi, musikişinas, mutasavvıf ve dilci olarak da, şöhret sahibidir. (Türkmen, 1988: 53)

Hayranları Emir Hüsrev'e çeşitli isimleri söylüyorlardı: “Tatlı Sesli Papağan”, “Tüm Sevdalıların Padişahı”, “Hint Büyücüsü”, “Aşkın Şiir Zirvesindeki Parlak Yıldızı”, “Hint Sadisi”. Hüsrev'in geniş bir edebi ve felsefi bilgisi vardı ve Nakşibendi tarikatının rehberi Ali Şir Nevi'nin hocası olan Abdurrahman Camii, “Baharistan” isimli eserinde Hüsrev'in doksan dokuz tane eserinden söz etmiştir. (Toğçiyeva, 2000: 147)

O henüz hayatta iken Hindistan, Türkistan, Arabistan, İran ve Anadolu'da şöhrete kavuştuğu için şanslı sayılır. Mamafih, Hüsrev'in edebî şahsiyeti öyle vasıflara sahiptir ki onun varlığını inkâr etmek mümkün değildir. Firdevsî epik mesnevisi (Şehname), Nizamî hamsesi, Hafız gazelleri ve Omar Hayyam rubaileri ile ün kazanmıştır. Emir Hüsrev, bir yandan gazeller yazarken öte yandan mesnevi ile uğraşmıştır. Bir taraftan mensur tarihî eserler yazarken diğer taraftan birbirinden güzel rubailer ve kasideler söylemiştir. Hüsrev'in kendi ifadesine göre O, Senaî, Enverî, Zahir Faryabî ile Nizamî'yi üstat kabul ederek eserlerinden istifade etmiştir. Bu sebeple onun edebî şahsiyeti birçok ünlü şairin özelliklerini bir arada toplamaktadır. Hüsrev, şairleri 1. üstat 2. yarım üstat 3.şiir hırsız olmak üzere üçe ayırır ve bunların özelliklerini şöyle açıklar: “Daha önce mevcut olmayan şiir türlerini ortaya koyana üstat (Meselâ: Senaî, Envarî, Zahir Faryabî ve Nizamî vb.). Başkalarının sık tarzlarını taklit ederek kemale erişenlere yarım üstat, doğrudan doğruya şiirleri çalıp kendine mal edenlere ise sarık (hırsız) denir”. Hüsrev, rubai, kıta, muamma ve nesrin tamamıyla kendine ait olduğu ve nasihatlarla hikmet sözlerinde Senaî ile Hakanî, kasidenin inceliklerinde Razî ile Kemal gazellerde Nizamî ile Sa'dî'nin yolunu takip ettiği için kendini ikinci çeşit şair kabul eder. Bu bir tevazu ifadesi olsa

gerek; zira onun edebiyatta bilhassa gazelde birçok yenilikler yaptığını görmek mümkündür. (Türkmen, 1988: 53)

3. EMİR HÜSREV DEHLEVÎ'NİN ESERLERİ

Emir Hüsrev, nesir ve nazım alanında çok sayıda eser yazdı ve hayatta olduğu dönemlerde çalışmalarının tamamını derleyip düzenledi. Eserleri hakkında tezkirelerde ve tercüme edilmiş kitaplarda farklı sayılar verilmektedir. (Kurtuluş, 1995: 135)

Hüsrev'in eserleri şu şekildedir:

3.1. Manzum Eserleri

3.1.1. Divan-ı Tuhfet-ü's Sığar:

Bu eserin önsözünü Hüsrev bizzat kendi yazmıştır. Bu ilk divanıdır. Bu eserde 16 yaşından 19 yaşına kadarki şiirleri yer almaktadır. (Ahmed, 2007: 69) Hüsrev bu eserin dibace kısmında şiir yazmaya başladığı dönemi ve divanını nasıl tertip ettiğinden söz etmiştir. (Kurtuluş, 1995: 136) Divanda sırasıyla Sultan Balaban, Melik Kağan, Hatim Han ve Keşli Han gibi emirlere hitaben kasideler ile bazı gazeller yer almaktadır. Bir de Delhi'deki güzel hayatı anlatan küçük bir mesnevi vardır. (Türkmen, 1988: 32-33)

3.1.2. Divan-i Vasatü'l-Hayat:

Bu eser 20 yaşından 33 yaşında kadar ki şiirlerini kapsamaktadır. Bu eserde Sultan Şehid Ketluhan Kasidesine övgüsü yer alır. (Ahmed, 2007: 69) Başta dibace vardır. Dibace de divanın ismi, Vasatü 'l-hayat verilmiştir. Dibacede Tanrı'ya hamd ve bazı ayetlerden sonra, Hüsrev, Nizâmeddin'in sayesinde dilinin çözüldüğünü ifade ederken 20 yaşından sonraki şiir çalışmalarını anlatır. Daha sonra gençliğe ait şiirlerin olgun olmadığını ve ihtiyarlık şiirlerinin ise canlılık kaybedip gençlik şiirlerindeki ateş ve heyecanın bulunmadığını açıklar. (Türkmen, 1988: 33) Divanın içerisinde elli sekiz kaside, sekiz adet Terci-i Bend, gazel ve rubailer yer almaktadır. Divan 8441 beyitten ibarettir. (Kurtuluş, 1995: 136)

3.1.3. Divan-ı Gurratü'l-Kemal:

Bu divan kendi erkek kardeşi Alaeddin Ali Hattat'ın ısrarıyla derlenmiştir. 24 yaşından yani 685 yılından yaklaşık 695'e kadar ki sözlerinden ibarettir. Önsözünde kendi biyografisinin kısa bir özetini yazmıştır. Sultan Muizziddin Keykubad ve Celaleddin Hilci'yi öven kasidesidir. Dehlevî, İki haftada bu kitabı düzenledi ve önsözünü yazdı. (Ahmed, 2007: 69)

Eserde Fars dilinin hangi yönlerden şiir sanatına Arapçadan üstün bir vasfa sahip olduğu uzun uzun anlatılır ve şiir sanatının İslam'da mubah olup olmadığı hakkında bilgi verilir. Daha sonra Hüsrev şiir sanatında sahip olduğu vasıflarını anlatır. Üç divanı hakkında bilgi verdikten sonra kendi hayatın anlatır. Ayrıca eserde Hüsrev'in sanatına karşı ilgisiz kalan Sultan Alaeddin'e yazdığı ve Şahname adıyla bilinen mesnevi şeklindeki dilekçe yer almaktadır. (Türkmen, 1988: 33-34)

Eserin son kısmında ise Hz. Muhammed için yazmış olduğu 221 beyitten oluşan "Mir'âtü's-safâ" ile Nizameddin Evliyâ için yazmış olduğu 218 beyitten oluşan "Deryâ-yı Ebrâr" isimli iki kaside de bulunmaktadır. Eser 1294 yılında düzenlenmiştir. (Kurtuluş, 1995: 136)

3.1.4. Bakıyye-i Nakıyye:

Emir Hüsrev'in 716 (1316) yılında tamamladığı bu divan kırk üç - altmış altı yaşları arasında yazdığı şiirlerden meydana gelmiştir. (tde) Yaşlılık zamanında yazdığı şiirlerden ibarettir. (Ahmed, 2007: 69) Hüsrev'in dördüncü divanı olup, H. 716/M. 1316'de tamamlanmıştır. 43-66 yaşları arasında yazdığı şiirleri kapsar. (Türkmen, 1988: 35)

Divanın başında dibace vardır. Diğer dibacelerde de olduğu gibi Tanrı ve Muhammed'e övgüler yer almaktadır. (Türkmen, 1988: 35) Hüsrev divanın dibace kısmında ilk divanı için toprak gibi kesif, ikincisine su gibi akıcı, üçüncüsüne rüzgar gibi süratli ve hafif gönülleri ateş gibi yakıcı olduğunu söyler ve divanlarını Allah'a yükselen dört göke benzetir. Bu divan da diğerleri gibi münacat ve na'tten itibaren kasideler Nizzametdin Evliyâ'yı övmekle başlar ve daha sonra çok sayıda methiye de Sultan Alâeddin Hallacı'ye sunulur. Divanın sonunda ise gazeller ve rubailer yer almaktadır. (Kurtuluş, 1995: 136)

3.1.5. Nihayet-ul Kemal:

Emir Hüsrev'in beşinci Divanıdır. (Ahmed, 2007: 70) Bu eser, Emir Hüsrev'in son günlerinde bitirmiş olduğu eseridir. Eser dibaçe ile başlar ve içerisinde Sultan Kutbiddin Mübarek Şah'ın vefatı için yazmış olduğu mersiye ve Gıyaseddin Tuğluk'un evladı 2. Muhammed Tuğluk'a sunmuş olduğu kasideler ile tasavvuf, olarak hazırlanan gazel ve rubailer bulunmaktadır. (Kurtuluş, 1995: 136)

3.2. Tarihî Mesneviler

Bu eser Emir Hüsrev'in mesnevi türü eseridir ve eserde Hüsrev'in hizmetinde yer aldığı hükümdarları edebi bir usulde ifade etmiştir. (Kurtuluş, 1995: 136)

3.2.1. Kuranu's Sa'deyn:

Şairin ilk mesnevilerindendir. 677 yılında bu eseri yazdığına sadece otuz altı yaşındaydı. (Ahmed, 2007: 70) Bu eser "Mecma'u'l - evşâf" ismiyle de bilinmektedir. Hüsrev, bu eseri Sultan Alâeddin Keykubad'ın isteği üzerine yazmış olduğu ilk tarihi mesnevidir. Eserin içeriğinde Bengal Padişahı Buğra han'ın kendisinden ayrı yaşayan evladı Keykubad ile karşılaşması konu edilmiştir. (Kurtuluş, 1995: 136) Keykubat ve Buğra Han arasındaki barış uzlaşmasını ifade eder. (Ahmed, 2007: 70)

3.2.2 Miftâhu'l-fütûh:

Bu eser mesnevi türünde bir eserdir ve eserde Sultan Firuz Şah Hallaci'nin dört büyük zaferi anlatılır ve bu eseri yazar 690 (1291) yılında tamamlamıştır. (Kurtuluş, 1995: 136) Bu eser Cemaziyelahir 690/Haziran 1291'de yazılmış ve Celâleddin Firuz Şah'ın tahta oturmasından (689 H.) başlayıp Keşli Han, Oud racaları, Moğollar ve bazı racalarıyla yaptığı savaşlarını anlatır. (Türkmen, 1988: 40)

3.2.3. Nuh Sipihr (Dokuz Gök)

Hüsrev'in 67 yaşında iken yani Cemaziyellevvel 718/Mayıs 1318'de tamamladığı ve Mübarek Şah Halaç'ın başarısını anlatan bu eser dokuz bölüme taksim edilmiş ve her bölüme Sipihr (Gök) adı verilmiştir. (Türkmen, 1988: 42)

Hüseyin (Nuh Sipir) adlı eserinde Arapçanın belli bazı dil kurallarının bulunduğu bahsederek yanlışlarının azaltıldığını söyler, Hünermentlerin Türkçenin etimolojisi ve dilbilgisinden oluşan bir lügat hazırladıklarını beyan eder, ancak devlet erkânı ve komutanlarından başka bu dile pek kimse talip değildir, zira Türkçe, Rumi (Anadolu Türkçesi), ve Deri (Turan-ı Farsî) ilmi çalışmalarında yararlı olamayacağı kanaati hakimdir. Maalesef Farsçaya ait iyi bir kurallar kitabı henüz mevcut değildir. (Türkmen, 2004: 95)

«Nuh Sipir» adlı eserinde yine dilleri konu eden Hüseyin rütbe sahibi ve devlet erkânı sayesinde Türkçenin itibar kazandığına bu dilin öğrenilmesi hususunda çaba gösterildiğini söylemektedir. Bu yüzden hüner ehil kişilerin Türkçeye ait kelime çekimi, dilbilgisi ve hareketleri belirleyen lügati hazırladıklarını görüyoruz. Dünyada Arapça, Farsça ve Türkçe değerli cevher gibi üstünlük kazanmıştır. Arapça Gazne'den Yemen'e kadar yayılarak herkesin dudağının süsü olmuştur. Doğudan Batıya değin ne kadar bilim adamı varsa bu dile bağlanmışlardır. Otuz Türkün Türkçesinden ancak, Kınıklı, Uygur, Erluvi, Oğuz, Yimek lehçeleri Kıpçak sahasından kalkarak, Hindistan'dan tıpkı tuzun dağılması gibi her yere yayıldılar. Türkçenin dağılması ise, Türk Sultanlarının yeryüzünde galip gelmelerinden dolayıdır, Türk Sultanları Türkçe konuştuklarından, maiyetindekiler onları anlamak için Türkçeyi öğrenmek zorunda kalmışlar ve böylece bu dil halka kadar inmiştir. Halk bunun için önce Oğuzca'yı ve Türkçeyi öğrenmiş sonra da Farsçaya yönelmiştir. (Türkmen, 1983: 30)

3.2.4. 'Aşîka (Aligarh 1336):

Bu eser mesnevi türünde bir eserdir. Eser, Şehzade Hızır Han'ın isteği üzere yazılmıştır ve eserin diğer bir adı “Düvelrânî Hızır Hân” dır. Eser gerçek bir yaşam öyküsünü anlatmaktadır ve ara ara tarihi bilgiler de bulunmaktadır. (Kurtuluş, 1995: 136)

3.5. Tuğlukname

Hüseyin'in ölümü dolayısıyla yarım kalan bu eser 2896 beyitten oluşur. Eser Gurkan hükümdarı Nureddin Cihangir'in emriyle zamanın ünlü şairi Hayatî-Kaşî tarafından (16-5-1627) tarihinde bu esere 179 beyit ilâve edilerek Cihangirname adı altında yeniden derlenmiştir. (Türkmen, 1988: 44)

3.3. Mensur Eserleri

3.3.1. İ'câz-ı Hüsrevî

(Resâ' ilü'l-i'câz "Leknev 1392" Eser beş risaleden oluşmaktadır ve ilkinde dil ve üslup, diğesinde ise müzik ve kitabet ile alakalı sorunlar yer almaktadır. (Kurtuluş, 1995: 136)

3.3.2. Efzalü'l-fevaid:

Hüsrev-i Dihlevî'nin 24 Zilhicce 713/11 Nisan 1313 üe H. 719/1319 tarihleri arasında üstadı Nizâmeddin Evliya'nın huzurunda bulunarak kaleme aldığı aynı üstadın buyruklarını ihtiva eden bir eserdir. Bu eser tamamıyla dinî mahiyette olup, Peygamberler ve evliyaların öz geçmişlerini dile ge-tirerek, din âlimlerinin hayat hikâyelerini anlatan dinî konulan ihtiva etmektedir. (Türkmen, 1988: 44)

3.3.3. Hazâ'inü'l-fütûh

(Aligarh 1345). Bu eser Sultan Alâeddin Hilci dönemini anlatmaktadır. (Kurtuluş, 1995: 136) Âlâeddin'in Kara valisi iken Deogir'e yaptığı sefer, Delhi'ye girip tahta oturması, halkın refahı ve pahalılığa karşı mücadelesi, onun ünlü inşaatları meselâ: Büyük Cami, Alâ'î minaresi ve Delhi'nin Şemsî havuzu; Moğollara karşı mücadelesi, Gucerat, Ranthanbor, Malva, Çitor v.s. ülkelerin fethi, Melik Kafur'un güneye doğru yaptığı seferleri anlatır. (Türkmen, 1988: 45)

3.4. Hamseleri

3.4.1. Matlaü'l Envar:

Bu eser "Mehzan-ul Asrar" isimli esere naziredir. Sultan Alaeddin Hilci'nin ismiyle yazılmıştır. 331 şiirden ibarettir. İki haftada tamamlanmıştır. 698 yılının sonunda yazılmıştır ve tasavvuf konularını içerir. Bu "Punch Ganj" dizisindeki ilk kitaptır. (Ahmed, 2007: 70)

3.4.2. Şirin Hüsrev:

698 Recep ayında tamamlanmıştır. 4114 şiirlik "Skendername" ye cevaptır. 699 yılının sonunda yazılmıştır. (Ahmed, 2007: 70)

3.4.3. Leyla Mecnun:

Şiirlerin sayısı 4450'dir. 266 şiir 698'de tamamlanmıştır. (Ahmed, 2007: 70)

3.4.4. Heşt Beheşt:

Bu "Punch Ganj" dizisinin en son mesnevisidir. Heft Peyker Nizami'ye cevaptır. 701 yılında tamamlanmıştır. 3382 şiirden oluşmaktadır. Tüm hamseler Sultan Alaeddin Hilci'nin isminedir. Toplam 18.000 şiirden oluşmaktadır. Nizam'nin hamsesinde 28.000 şiir yer almaktadır. 15. Kitabını iki yıllık bir sürede tamamlamıştır. (Ahmed, 2007: 70)

3.4.5. Tac-ul Ketuh:

Sultan Celaleddin Firuz Şah'ın ilk yılını yani 689 yılından 690'ın sonuna kadar ki hayatını ifade eder. (Ahmed, 2007: 70)

4. EMİR HÜSREV-İ DEHLEVÎ'DEN SEÇME ŞİİRLERİ

هرچه بر سر رسد نیکو گردد

هرچه یابدز حق نیکو یابد

"İnsanın başına gelen her şey hayırlı olur, her ne ki Tanrıdan gelir ise iyi son bulur. (Türkmen, 1988: 54)

*

ترك هندوستان نیم من هندوی گویم جواب

شکر مصری ندارم گز عرب رانسم سخن

"Ben Hindistan Türküyüm, Hintçe olarak cevap veririm. Mısır şekerim yok ki, Arapçayla söz söyleyeyim. (Türkmen, 1983: 23)

**

زهى خرامش آن نازنين بعيارى

كبوترى بساط آمده است پندارى

O, güzel öyle yaman bir şekilde geziniyor, sanki o güvercin kabarmıştır.
(Türkmen, 1988: 55)

**

چو طوطى هندم ار راست پرسى

زمن هندوى پرس تا راست گويم سخن

“Mademki ben Hint papağanıyım, eğer doğruyu soracaksan, bana Hintçe sor ki cevabım doğru olsun. (Türkmen, 1983: 23)

**

دود از دل عاشقان برآمد

حسن تو از آتش جوانى (Faruqi, 2004: 78)

“Senin güzelliğın, gençlik ateşinle, aşğım gönlünden duman hasıl eder.
(Faruki, 2007: 59)

**

كويند كه خسروا چه نالى

من فاخته بهار خويشم (Faruqi, 2004: 79)

“Derler ki: Hüsrev, niçin gözyaşı döküyorsun? Ben, kendi baharımın kuğusuyum. (Faruki, 2007: 59)

**

دود از دل عاشقان برآمد

حسن تو از آتش جوانى (Faruqi, 2004: 78)

**

“Baş ağrımdan dolayı miskinleştim, sabahları şikâyet ederim ve kederimden saçlarım kâfur kadar beyazlaştı.” (Türkmen, 1983: 27)

**

برگز نه خوردم آب خوش خویش جگر

(Faruqi, 2004: 79) تیغ است بے تو قطره آے که من خورم

“Bütün arzuya rağmen, gönlümü asla suyla yıkamadım. İçtiğim her bir su damlası, sensiz bir kılıçtı.” (Faruki, 2007: 61)

**

من بزبانهای کسان بیشترى

کرده ام از طبع شناسان گذرى

دائم و دریافته و گفته هم

حسته و روشن شده اب بیش و کم

“Ben öğrenme kabiliyetimle, insanların diline bir hayli vakıf oldum ve bunların sayesinde araştırma yaptım. Öğrendiklerim, bildiklerim ve söylediklerim... Az çok aydınlığa kavuşacaktım. (Türkmen, 1983: 23)

**

کوکبه خسرویم شد بلند

(Faruqi, 2004: 87) زلزله در گور نظامی فگند

“Hakimiyetimin yıldızı yükseldi ve Nizami'nin mezarında bir deprem etkisi yaptı.” (Faruki, 2007: 94)

**

چخته ازوشد چو معانی تمام

(Faruqi, 2004: 87) خام بود پختن سواداے خام

“Çiğ saplantılar içindeydim, Nizami'yle birlikte piştim, olgunlaştım.” (Faruki, 2007: 95)

**

دلم در عاشقی آواره شد آواره تر بادا

تم از بیدل بیچاره شد بیچاره تر بادا

“Gönlüm aşkta avare oldu, bırak daha da avare olsun. Vücutum umutsuz kalbimden dolayı biçare oldu, bırak daha da biçare olsun. (Türkmen, 1988: 56)

**

فارسی بولی آینه

ترکی سوچی بانی نه

هندی بولتے ارسی آئے

منه دیکھو حوائے بنائے

“Farsça konuşmayı denedim olmadı, Türkçe düşündüm beceremedim. Hintçe konuşunca her şey aydınlanıyor ve yüzünüzü gören de söylesin.” (Türkmen, 1983: 25)

**

یادلم رابر از محرم شو

یاتنم را بدوز و مرحم شو

“Ya gönlümü al ve gizlen, ya da vücudumu dik (yaralarımı sar) ve merhem ol.” (Türkmen, 1988: 56)

**

ز عشق آراست لوح آب و گل را

بدان جان زندگی بخشید دل را

O, aşk ile su ve çamurdan oluşan bu levhayı (dünyayı) süsledi ve onunla (aşkla) gönüllere hayat verdi.” (Türkmen, 1988: 62)

**

عشق گرچه نشان بد بختی است

نزد عاشق سعادت ابدی است

“Gerçek aşk talihsizliğin belirtisidir, yine de aşıklar için ebedi saadettir.”
(Türkmen, 1988: 62)

**

دل لیبی عشق را من دل نه گویم

تن لیبی سوز را جز گل نه گویم

“Aşksız gönüle ben gönül demem, yanmayı bilmeyen vücuda çamurdan başka bir şey demem.” (Türkmen, 1988: 63)

**

خداوندا چون جان دادی دلم بخش

دل عاشق نه جان غافلم بخش

“Tanrım madem ki can verdin, o halde bana gönül ver, aşıkın gönlünü ver, gafilin canını verme.” (Türkmen, 1988: 63)

**

ای دل بچشم عبرت نظاره جهان کن

ظاهر بهان چی بینی نظاره بهان کن

“Ey gönül, ibret gözüyle dünyayı seyret, görünen gizliliklere pek bakma, esas derinliklerdeki gizliliklere bak.” (Türkmen, 1988: 64)

**

عاشقان را درد لبي مرهم خوشست

بيد لانرا ديده پر نم خوشست

“Aşıklar için ilacı mümkün olmayan acılar hoştur. Kalpsiz olanlar için ise yaşlı gözler hoştur.” (Türkmen, 1988: 64)

SONUÇ

Emir Hüsrev, Türk asıllı Hindistanlı şairdir. Türklüğü ve Hindistanlı olmasıyla her zaman gurur duymuştur. Hüsrev, küçük yaşta şiire ve edebiyata ilgi duymuştur. Küçük yaşta şiire ilgi duymasındaki ana etken küçük yaşta babaları ve akrabalarının şiir toplantılarına katılmaları ve evlatlarını bu toplantılarda yanlarında götürmeleridir. Emir Hüsrev, klasik Türk edebiyatı şairlerini de izlemiştir ve hatta Yusuf ve Züleyha isimli bir de mesnevi yazmıştır. Hüsrev, Sebk-i Hindi akımı ile ilgili çok sayıda şiir yazmıştır ve Urdu edebiyatının en önemli şairleri arasındadır.

KAYNAKÇA

- Ahmed, Ş. S., (2007). Emir Hüsrev, Nigarşat Publications, Lahore
- Faruqi, S. R. (2004). “A Stranger in The City: The Poetics of Sabk-e Hindi”, Annual of Urdu Studies, V. 19
- Faruki, Ş., (2007). Şehirdeki Yabancı-Sebk-i Hindi'nin Poetikası, (Çev: Ali Fuat Bilkan ve Özgür İldeş), Bizim Büro Basımevi, Ankara
- Kurtuluş. R., (1995) “Emîr Hüsrev-i Dihlevî”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/emir-husrev-i-dihlevi>
- Toğçiyeva, G., (2000). Hindistan'ın Dudukuşu, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 15
- Türkmen, (1988). Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin Hayatı Eserleri ve Edebî Şahsiyeti, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara
- Türkmen, E. (2004). Urducada Türkçe'nin İzleri, Lefke Edebiyat Buluşması, Uluslararası Türkçenin Dünya Dillerine Etkisi Sempozyumu, 29-30 Nisan 2004

Türkmen, E., (1983). Emir Hüsrev-i Dehlevî'nin Urduca'nın Doğuşundaki Rolü, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı. 2, Konya

13. BÖLÜM

YENİ YOKSULLUK VE SINIF ALTI

Doç. Dr. Devrim ERTÜRK

Dokuz Eylül Üniversitesi Efes Meslek Yüksekokulu

Selçuk, İzmir

devrim.erturk@deu.edu.tr

ORCID No: 0000-0001-5131-1325

GİRİŞ

Yoksulluk insanoğlunun yaşamında tarihsel süreç içerisinde devamlı var olmuştur. Fakat günümüzde yoksulluğun formu değişmiştir. Özellikle 1980 sonrasında kentleşme hızlı bir şekilde artmıştır. Buna bağlı olarak da kentte farklı görünüm arz eden gece kondu mahalleleri ya da gettolaşma ortaya çıkmış ve buralarda yaşayan insanlar geçmiş dönemlerden farklı olarak yeni bir yoksulluk özelliği göstermişlerdir. Neoliberal politikalar ve küreselleşmenin de etkisi ile birlikte kendini iyice gösteren bu sınıf yeni yoksullar, kent yoksulları olarak adlandırılmaktadır. Doğal şartlar, bölgesel ekonomik krizler insanları yoksulluğa sevk etmektedir. Ancak yaşanan gelişmelerle birlikte yoksullukta eskiden olduğu gibi bu olgular yine belirleyici olmakta ancak daha farklı etkenler de yoksulluk üzerinde belirleyici olmaktadır.

Yoksulluk dünyanın tarihsel süreçler içerisinde her zaman içinde barındırdığı bir olgudur. Bugünkü yoksulluk ise daha önceki dönemlerdeki yoksulluktan farklıdır. 1980'lerde itibaren yoksullukla ilgili daha fazla ilgi oluşmuştur. Yoksulluğun dünyanın ilgisini çekmesinde yoksulluğun farklı bir görünüm sergilemesi etkilidir. Yoksullukla mücadele etmenin, yoksulluğa çare bulmanın üzerinde durulmuş ve bu yönde projeler oluşturulmuştur. Küreselleşme olgusu ile şekil değiştiren yoksulluk, yine küresel kuruluşlar

olan Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler gibi kuruluşlar yoksulluğa daha da fazla dikkat çekmektedir. Üretilen projelerle yoksulluk ortadan kaldırılmaya çalışılmış ancak her geçen gün yoksulluk daha da artarak kentlerde yeni bir görünüm almıştır. Dünya Bankası yoksulluğa karşı rapor hazırlamış ve küresel düzeyde yoksullukla ilgili mücadele önlemleri sunmuştur.¹

Yoksulluk üzerine yapılan araştırmalarda bu olgu ele alınırken iki yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki sosyo-kültürel bakış açısı ile bu olguyu açıklamaya çalışmaktadır. Birinci yaklaşıma göre yoksulluk patolojik, anomik ve sınıfdışı bir olgudur. Kırdan kente göçle birlikte, kentsel yaşama sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal anlamda entegre olamama, bu sosyal değişme sürecinin patolojik olarak ele alınmasına neden olmuştur. İkinci yaklaşım ise, kapitalist sistem içerisinde yoksulluğu yapısal bir sorun olarak ele almıştır.

Yoksulluk kültüründe belirgin özellikler, sürekli bir yaşam mücadelesi, yarım yaşayabilmenin çalışmaya bağlı olması, işsizlik, yaşayabilmek için gerekli ücreti kazanamama, aktörlerin iş arayışı nedeniyle çok farklı sektörlerde çalışmak zorunda kalması, çocuk yaşta çalışma zorunda kalınması, gelir yetersizliği, evde temel gıda ihtiyaçlarından yoksun olmak şeklinde sıralanabilir. Bu ekonomik özelliklere bağlı olarak çocuk ve kadına yönelik şiddetin yaygınlığı, küçük yaşta evlilik ve çocuk sahibi olma, yüksek doğurganlık, ev nüfusunun fazla olması, çocuk sayısının fazla olması gibi toplumsal ve psikolojik nedenler ortaya çıkmaktadır.

Yoksulluk kültürü, sanayileşme süreci içine itilmiş toplumların yarattığı çarpık düzenin sonucu ortaya çıkmaktadır (Türkdoğan, 1996, s. 64). Kentleşme sürecine bağlı olarak çarpık kentleşmeyle birlikte gecekondu olgusu ön plana çıkmış, kentleşmenin yan etkisi olarak gecekondulaşma olgusu yaygınlık kazanmıştır. Yoksulluğa bağlı olarak kentlerde ortaya çıkan gecekondulaşma bir yoksulluk kültürü üretmiştir. Büyükşehirlerde yaşayan yoksul kesimlerin yaşam biçimleri yoksulluk kültürünü oluşturmuştur. Bu kültür de kuşaktan kuşağa aktarılarak devam etmiştir. Yoksulluğu kültürel düzeyde ele alan yaklaşım için bu kültürün yoksulluğu sürekli olarak ürettiği kabul edilebilir.

Yapısalçı anlayışa göre ise piyasa içinde yoksulluk ortadan kalkacaktır. Hayek (1993, s. 126)'e göre, yoksulluğu devam ettiren, yoksul kesime yapılan

1 Dünya Bankası'nın 2000/2001 yılı için hazırladığı raporda toplumun tüm kesimlerinin yoksullukla mücadele yollarını sunmuştur. <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTPOVERTY/0,,contentMDK:20194762~pagePK:148956~piPK:216618~theSitePK:336992,00.html>

sosyal yardımlardır. Bu yardımların kesilmesi ve refah devleti özelliklerinin ortadan kaldırılması ile birlikte yoksulluk da yapısal olarak ortadan kalkacaktır. Bundan dolayı da yoksulluğun çözümü dış koşullarda aranmamalıdır. Uzun vadede yoksulluğu ortadan kaldıracak olan piyasanın kendisidir. Sosyal yardımlar, refah devleti uygulamaları, yoksullukla mücadele programları yoksulluğu özendirir. Çünkü yoksul kesim çalışmak yerine bu yardımlarla yaşamını sürdürmeyi tercih etmektedir.

Yoksulluğu yapısal bir sorun olarak gören yaklaşım öncelikle bireysel birikimlerin yoksul kesime transferine karşı bir duruşa sahiptir. Bu tür transfer gerek refah devleti anlayışı gerekse de yoksullukla mücadele planları çerçevesinde bireylerin birikiminin ortadan kalkmasına neden olacak diğer yandan da yoksul kesim için yoksulluğun devamına katkı sağlayacaktır.

Yoksulluğu yapısal bir sorun olarak gören yaklaşım, yoksul kesimlerin bireysel yetersizliğine ve iş gücü piyasasındaki ikili yapıya vurgu yapmaktadır. Bireysel yetersizlik noktasında, bireylere sosyal yardım yapmak yerine bireylerin iş gücü piyasası içinde yer bulabilecekleri şekilde eğitim verilmesi gereklidir. Yoksul kesim bu şekilde bir eğitimle iş gücü piyasasında iş bulabilirse yoksulluk sorunu ortadan kalkar ve devlete bağımlılıkları azalır. İkili iş gücü piyasası² ile de ikinci sektör düzensiz, düşük ücretli, sosyal güvenceden yoksun içererek piyasa koşullarında yoksul kesime hitap eden bir sektör oluşturmuştur (Castel, 1989, s. 204). Bu tür bir sektör 1980 sonrası neoliberal politikalarla daha da yaygınlık kazanmıştır. Sermaye açısından da maliyetleri düşürmesi yönünde etkili olmuştur. Ancak bu sektördeki işler gelişmeye uygun olmayan işlerdir. Barınma sorununu devlet arazileri üzerine konutlar inşa ederek çözen kente göç eden kesim enformel ilere yönelmekte, kentte ucuz iş gücü piyasası oluşturmaktadır. Asgari ücret veya altında çalışan bu kesim kendince işsizliğine çözüm bulabilmiş görünse de aslında sorun daha da kalıcılaşmıştır. Düşük ücretlerle, sosyal güvenceden yoksun şartlarda çalışmak zorunda kalan yeni kentli kesim kentlerde “yeni yoksulluk” görüntüleri yaratmaktadır.

Yeni yoksulluk diye nitelendirilen durum daha çok neoliberal politikaların etkisiyle çoğaldığı için mücadeleler de etkisiz kalmaktadır. Yeni yoksulluğun nedenleri, yoksullukla mücadelede etkili olacağı için kavramın iyi bir şekilde

² Çalışan kesimin ücretlerinde ortaya çıkan düşüş, ayrıca sosyal güvenceye sınırlı olarak dahil olmak nedenleri ile küçük üreticilik, niteliksiz işçilik, seyyar satıcılık gibi iş kollarını içeren enformel sektör her geçen gün genişlemektedir (Demir, 1993, s. 70).

analiz edilmesi gerekmektedir. Genel anlamı ile yoksulluğun nedenleri ve yeni yoksulluğun nedenleri refah devleti anlayışından vazgeçilmesi, üretim tarzının değişmesi, finans kapitalizminin egemenliği ile birlikte düşünülmelidir. Bundan dolayı da makalede yoksulluğun nedenleri ve yeni yoksulluğun ortaya çıkışı üzerinde durulacak; ayrıca kentlerde ortaya çıkan “underclass” olarak adlandırılan yeni bir sınıfın üzerinde gerçekleşen tartışmalara yer verilecektir.

Yeni yoksulluğun görünümü niceliksel bir artışla ele alınabilir. Bununla birlikte sosyolojik anlamda, niceliksel olarak artan bu kesimin kimlerden oluştuğu, toplum tarafından nasıl algılandıkları, toplumun kendileri dışındaki kesimini nasıl algıladıkları, neden sayıları sürekli artmakta, nasıl bir işlevi yerine getirmekteler gibi sorularla daha kolay irdelenebilir.

YENİ YOKSULLUK

Daha önceki dönemlerde yapılmış olan yoksulluk tanımlamalarından farklı bir boyuta sahiptir. Önceki yoksulluk çalışmalarında ve tanımlamalarında yoksulluğun bireysel düzeydeki nedenleri ile ve bireysel anlamda yoksulluk üzerinde durulmuştur. Yani bireyler yoksuldur, günlük yaşamlarını sürdürecektir geliri elde etmekten mahrumdur vb.. Ancak yeni yoksullukta nedenler daha kompleks ve farklı bir boyuta sahiptir. Ortaya çıkan yoksul kesimin tamamen toplumdan ayrışması, sınıfsal konumunu daha iyi noktaya taşıyamaması, kentlerin diğer kesimleri için sürekli tehdit oluşturması gibi özellikleri ile birlikte düşünülmektedir.

Küreselleşme ve neoliberalizm dar gelirli insanlar üzerinde nasıl bir etki yapmaktadır? Bu ekonomik şartlarda dar gelirli insanların sınıfsal konumlarını değiştirebilme imkanları olanaklı mıdır ya da ne kadar olanaklıdır? gibi karmaşık sorunlar, farklı ilişkiler ortaya çıkmaktadır. Yoksulluk olgusu küreselleşme ve neoliberalizmin etkisi ile niceliksel olarak artarken niteliksel olarak da farklı boyutlara ulaşmıştır. Yoksulluk üzerine konuşurken “yeni” sınıfının eklenmesi ile bu geleneksel noktanın önemine de vurgu yapılmaktadır.

Yeni yoksulluk kavramının ortaya çıkışı kavramsal düzeyde ele alınacak olursa, yoksulluğun daha önceki boyutlarından ve niteliklerinden çok daha farklı boyut ve niteliklere gelmiş olmasıdır. Yoksulluk bir zamanlar işsiz olma durumunda bir anlam ifade ederken, günümüzde yoksul olmak demek

yeterince tüketememe ile birlikte anılır hale gelmiştir (Bauman, 1997, s. 14).

Drucker'a göre bilgi toplumuna geçişle birlikte, hizmet sektörü gelişmeye başlamış, mavi yakalı işçiler gerilemeye başlamıştır (Drucker, 1993, s. 14). Yeni toplumsal yapıda bilginin belirleyici olması, bilgi sahibi olanı toplumsal yapı içinde güçlü kılmıştır. İş gücü sektöründe de mavi yakalı işçilerin yerini beyaz yakalılar ve profesyonel sınıf almıştır. Ayrıca liberal politikalar ile birlikte sosyal devlet ilkesinin zayıflaması, özelleştirmelerin artması sonucu eğitimden toplumun tüm kesimleri yeterince faydalanamamış, dolayısıyla da yeni yapıda yeterli eğitimi alamamış, vasıfsız toplum kesimi dışarıda kalmıştır. Toplumsal yapı içerisinde de dışta yer alan yeni bir kesim her geçen gün sayıca artmıştır.

Refah devleti modelinde meydana gelen değişimler yeni yoksulluk kavramın ortaya çıkmasında belirleyici olmuştur. Refah devleti politikaları çerçevesinde devlet, ekonomik açıdan zayıf toplumsal kesimleri, sabit ücretlileri, ekonomik anlamda yardıma ihtiyaç duyan toplumsal kesimleri desteklemiştir (Tezcan, 1998, s. 51). Bu politikalar sayesinde toplumda gelir temelli ortaya çıkabilecek olan uçurumun önlenmesi amaçlanarak, dar gelirli olan kesimlerin desteklenmesi sorumluluğunu devlet üstüne almıştır (Habermas, 1997, s. 262-263).

Devletin eşitsizlikleri azaltma ve toplumsal alanda oluşabilecek gelir adaletsizliğini önleyebilme amacıyla belirlemiş olduğu bu politikalar, ekonomi alanı içinde devlete de yeni bir rol belirlemiştir. Bu rol ise, ekonomik anlamda gelir eşitsizliği karşısında vatandaşların insani koşullarda yaşamlarını devam ettirebilmelerini sağlama, azınlıkların yoksullaşmasına ve toplumsal alanın dışına itilmesine çare değildir. Devlet bu rolleri yerine getirirken hukuksal ve yasal birtakım önlemler almak zorunda kalmıştır. Bu önemlerin içinde bütün vatandaşlar için iş imkânı, sosyal güvence, alınan ücretin refah seviyesinde olması yer almaktadır. Devlet böylece uyguladığı sosyal politikalar ile herkese askeri bir yaşam düzeyi sağlamakla görevli hale gelmiştir (Harvey, 1999, s. 162). Sosyal devlet politikaları ile dar gelirli kesimlere ekonomik destek sağlanarak yaşam koşullarının yükseltilmesi amaçlanarak, yoksulluk toplumsal entegrasyonun sağlanmasının önündeki engel olmaktan çıkarılmaya çalışılmıştır.

Kente entegre olmaya çalışan bu kesim, kent içinde kendi farklılıkları gibi farklı işlerde çalışarak bu yapıyı daha da belirginleştirmektedirler. Yeni

yoksulluğun da kendini en iyi şekilde gösteren boyutu niteliksel boyutu olmaktadır. Yeni ortaya çıkmış olan bu kesim, sadece kendi ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan maddi kazanca sahip olmayan değil aynı zamanda da toplumdan dışlanan kesimler olmuştur. Kentlerde, fiziksel anlamda kentten dışlanmış, toplumsal anlamda da kentli insanlardan dışlanmış, suç işlemeye fazlaca eğilimli, hiçbir sınıfa dahil edilemeyen, marjinal bir kesim ortaya çıkmıştır.

Kentlerin kıyılarında baraka tarzı derme çatma yapılar içinde yaşayan bu yeni yoksul kesim, en temel ihtiyaçlarını dahi karşılamakta güçlük çekmektedir. Eğitimden, sağlıktan, siyasetten, toplumsal ilişkilerden dışlanmış bir yapı arz etmektedirler. Bu dışlanmışlık da yeni yoksulluğun en belirgin özelliğidir. Küresel kapitalizm dünyayı tek şekle sokmaya çalışırken yoksulluğu da tek şekle sokmaya çalışmaktadır. Tüm şehirler yoğun göç almış, tüm şehirlerin kenarlarında bu yeni yoksul kesim ortaya çıkmıştır. Ekonomik bir boyutla birlikte kültürel bir boyuta da sahip olan yeni yoksulluk, mevcut sistemin ürettiği aynı zamanda da dışladığı bir kesimdir.

Lewis, ekonomik nedenleri kabul etmekle birlikte, yoksulluk üzerinde kültürün de etkili olduğunu savunmaktadır. Giddens da aynı şekilde ana belirleyici olarak kültürel yana vurgu yapmaktadır (Öztürk, 2004, s. 89). Kültüre vurgu yapan yaklaşımda yeni yoksul kesim kültürel özelliklerinden dolayı dışarıda kalmaktadır. Gerek Lewis gerekse de Giddens yeni yoksulluğu sınıf-altı ile birlikte düşünmektedirler. Lewis'e göre yoksulluk durumu ayrı bir kültürel neden bağlıdır. Yoksulluğun kültürel boyutu, özellikle yoksulluk koşullarına uyarlanma stratejisi olmaktadır. Kültürel boyutu ile yoksulluk sosyalleşme yoluyla aile içinden aileye yeni katılan bireylere aktarılmakta, kuşaktan kuşağa geçerek kendine özgü bir yapı, bir yaşam şekli ortaya çıkarmaktadır (Özbudun, 2002, s. 59-60)

Yoksulluğun Lewis ve Giddens'in kültürel nedenlerden kaynaklandığını söylemek yön değiştirmiş bir tanımlama olabilir. Çünkü her toplumda kültürün yoksulluğa yol açtığı söylenemez. Ancak sınıflar arasında geçişlerin mümkün olmadığı toplumların geçiş dönemlerinde bu tür bir çözümleme geçerli olabilir. Ancak yoksulluğun kendisinin bir kültür olarak ele alınması daha farklıdır. Özellikle yeni yoksulluk belli özellikleriyle yeni bir yoksulluk kültürü ortaya koymuştur. Kadınların, çocukların çalıştırılması, her zaman iş bulamama, işsizlik, geçim sıkıntısı, suça eğilimli olmak gibi özellikler yeni

yoksulluk kültürünün tezahürleri olarak görülebilir.

Toplumsal anlamda yoksulluğun nicelikleri önemli olmakla birlikte niteliksel yönleri sosyolojik bir olgu olarak daha ön plana çıkmaktadır. 1980'lerden sonra artan yeni yoksulluk, kavramın istatistikî verilerle birlikte sosyolojik ve kültürel düzeyde incelenmesini arttırmıştır. Artan ve görünürlük kazanan yoksulluk olgusunu tanımlamak, üzerinde çalışmak için yeni kavramalar geliştirilmiştir. Yoksulluğa yönelik olarak sadece ekonomik boyut üzerinden ortaya atılan tanımlamalar, yeni yoksulluk dediğimiz olgu ile beraber yetersiz kalmaya başlamıştır. Çünkü özellikle sınıf-altı kavramsallaştırması ile birlikte sadece ekonomik yoksulluk değil, sosyal ve kültürel yoksulluk ve dışlanmışlık da ön plana çıkmaya başlamıştır (Yılmaz, 2022, s. 2). Yoksulluğun değişen bu boyutları ile beraber, toplumsal dışlanma, marjinalleşme, sınıf-altı/sınıf-dışı gibi adlandırmalar yapılmaya başlanmıştır. Küreselleşme olgusu ise dünya ölçeğinde bir yaşam ve düzenin yayılması olurken, yoksulluk konusunda da benzer yolu izleyerek, yapısal bir sorun olarak yeni yoksulluğun dünya ölçeğinde yayılmasına yol açmıştır. Yoksulluğun yeni yüzüne dair Fransa ve AB ülkelerinde dışlanma kavramı kullanırken, ABD'de sınıf-dışı, Latin Amerika ülkelerinde ise marjinalleşme kavramları kullanılmıştır³ (Fassin, 1996, s. 38'den akt. Yılmaz, 2022, s. 4). Küresel ölçekte meydana gelen değişimler, sanayi yatırımlarının dünyanın emeğin ucuz olduğu coğrafyalarına kayması gibi değişimlere neden olmuştur. Emek piyasasını radikal bir şekilde değiştiren bu durum, enformel sektör ve kayıt dışının gelişmesine yol açmıştır. Kayıt dışılık arttıkça, bu şekilde çalışan işgücünün sistemle bütünleşmesi de zorlaşmaya başlamıştır. Sonuç olarak toplumsal dışlanma ve marjinalleşme emek pazarındaki değişimle yakından ilişkilidir. Emek pazarındaki enformelleşme ve kayıt dışının artan etkisi, kentsel geçimlik sektöre entegre olamayan ve entegre olma umudunu yetirmiş bir kitle ortaya çıkarmıştır (Özbudun, 2002, s. 54-55).

Yapısal ve kültürel ayrımları ile yoksulluk kavramı, özellikle 1980

³ Marjinalleşme kavramı merkez-çevre dikotomisinden bağımsız düşünülemez. Latin Amerika'da kapitalist sitemle bütünleşmemiş kent yoksullarına işaret etmektedir. Marjinalleşme kavramı sadece ekonomik anlamda değil etnik anlamda da ayrılığa işaret etmektedir. Yine bu durum yoksulluğun bölgesel farklılıklar temelinde yoğunlaşması ile yakından alakalıdır. Yine Latin Amerika üzerinden hareket etmek gerekirse, bu coğrafyadaki kent yoksulları, yakın kırsal bir bağlantıya sahip etnik gruplardır. Dolayısıyla bu kesimlerin yoksullukları ve dışlanmışlıkları, ekonomik ve sosyal boyutları ile kente entegre olamama sonucu doğurmaktadır (Özbudun, 2002, s. 56).

sonrası neoliberal politikalarla birlikte “yeni” boyutu ile ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu süreçte sınıf-altı, sınıf-dışı gibi kavramsallaştırmalar literatüre giriş yapmıştır. İlk kez Myrdal tarafından sınıf-altı ya da sınıf-dışına dair bir görüş ileri sürülmüştür. Myrdal, Amerikan ekonomisinin “güçlü” yanına rağmen, devletin ekonomik sisteminin sebep olduğu sosyal etkiye vurgu yaparak, “çalışmayan ve çalıştırılabilir olmayan veya az çalışan” yeni bir sınıfın doğmakta olduğunun altını çizmişti (Myrdal, 1963, s. 10-11). Myrdal (1963)’e göre bu sınıf kente entegrasyon umudunu da yitirmiş, bir üst aşamada da ulustan kopma noktasına gelmiştir.

Toplumun sınıf yapısında ortaya çıkan bu durum, 1980’lerle birlikte sosyal refah devleti uygulamalarından vazgeçilmesi, neoliberal ekonomik ilkelerin ağırlığını arttırması ile birlikte, öncelikle gelişmiş kapitalist ekonomilerde sonrasında da dünya ölçeğinde yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Yoksulluğun değişen bu boyutu ve dünya ölçeğinde yayılması, yoksulluğun yapısal ve kültürel yönü ile birlikte düşünülmelidir. Yeni yoksulluk/sınıf-altı/sınıf-dışı gibi adlandırmalar ekonomik boyutun yanında kültürel boyutu da içermektedir. Yeni yoksulluk ekonomik olarak, kültürel olarak sistemin dışında kaldıkça “tehlikeli bir sınıf” olarak da görülmüştür. Yoksulluk yeniden üretilirken, kurtulunması gereken bir insanlık durumu değil katlanılması gereken bir insanlık durumu olarak algılanmaya başlanmıştır. Büyük kentlerle ekonomik ve kültürel olarak ayrılmış yaşam alanları günümüz kentlerinin en önemli özelliği olarak ortaya çıkmıştır. Özbudun (2002, s. 56-57)’a göre sınıf-altı ulusun suçlularının çoğunluğunu barındıran bir toplumsal kesim haline gelmiş ve genç suçlular, okulsuzlaşma, bağımlılık, yetişkin suçluluğu, parçalanmış aileler, kentsel çürüme gibi suçlar ile tüm ulusu sarmıştır.

Yeni yoksulluk ile ilgili tanımlamalar, kullanılan kavramlar sınıf-altı kavramı ile ilgili olmaktadır. Ve toplumun geri kalan kısmı ile yeni yoksul kesimin ayrışması ifade edilmektedir. Daha önceki dönemlerde sıradan bireyler, hatta komşumuz olan yoksul bireyler, yaşanan dönüşümlere bağlı olarak toplumdan soyutlanmış neredeyse toplumun geri kalanın huzurunu bozacak düzeyde bir kesime işaret etmektedir. Böylece yoksulluk ortadan kaldırılamaz, mücadele edilemez bir konuma gelmektedir. Etnik, kültürel, cinsiyete dayalı ötekileştirmelerle aşılamaz bir ayrım ortaya çıkmaktadır.

SINIF-ALTI

Sınıf-altı ile ilgili çalışmalar yüzeysel olarak bakıldığında benzer argümanlarla ve yeni anlaşmazlıkları ortaya çıkarmıştır. Tanımlamalar farklı olgular üzerine temellenmiştir: Irk, etnisite, cinsiyet, istihdam, aile yapısı üzerinden tanımlamalar yapılmaktadır. Ekonomik anlamda dezavantajlı olma durumu, etnisite ile ilişkili olarak analiz edilmeye başlanmıştır. Yoksulluğun kültürel boyutunun ön plana çıkarıldığı bu durumda, yoksulluğun yapısal özelliği belli ölçüde perdelenmiş olmaktadır. Sınıf-altı kavramı üzerinden ilerlemeye devam edilirse, sınıf-altı, kentlerde ortaya çıkan ve kapitalist ilişkilerden kaynaklı yeni bir toplumsal kesim olarak kabul edilmelidir. Sonrasında ise bu durumun kültürel boyutlarına bakılabilir. Ancak altı çizilmesi gereken durum, kavramın ekonomik boyutudur.

Hem yapısal hem de kültürel nedenlerle ortaya çıkan yoksulluğun yeni boyutu olarak sınıf-altı belli başlı özelliklere sahiptir. Auletta (1982, s. 49)'ya göre sınıf-altı profili devletin desteğinin ve şiddetli travmatik durumuna karşı koyamayan kurbanlar, kayıt dışı ekonomiye yatırım yapan girişimciler, profesyonel suçlular olarak belirtilmektedir. Auletta sınıf-altını daha çok marjinalite ve suçluluk damgalaması üzerinden değerlendirmektedir. Glasgow (1981, s. 9)'a göre ise bu kesimlere ek olarak cinsiyeti eklemiştir. Kadın ve iş gücünde yer almayan erkekler de Glasgow'un sınıf-altı tanımlamasının özellikleri içinde yer almaktadır.

Sınıf-altına dair tanımlamalarda ekonomik, kültürel boyutlar ön plana çıkmaktadır. Suç, eğitimden yoksun olma, yoksulluğun sürekli hale gelmesi, sınıfsal yapının çarpık bir şekilde bozulması günümüz toplumlarının bir özelliği olarak ortaya çıkmıştır. Farklı tanımlamalar, farklı bakış açıları mevcut olsa da bu tanımlardan ulaşılabilecek ortak nokta, sınıf-altı dediğimiz yapının, ekonomik, kültürel nedenlerle ortaya çıktığıdır. Geçmiş dönemin yoksul sınıfın özelliğinden farkı da yoksulluğun sürekli hale gelerek, sınıfsal mobilizasyonun imkânsız hale gelmiş olmasıdır. Sınıf-altı bir toplumsal kesim olarak niceliksel artışla kentlerde etnik olarak damgalanmış, kente entegre olamamış, umutsuzluk içerisinde ve sürekli ayrımcılığa uğrayan sistemin dahi kabul etmediği algısı ile yaşamına devam etmektedir.

Sınıf-altı tanımlamalarında etnik bir grup tanımlaması ön plana çıkarken,

asil vurgulanması gereken nokta bu kavramın ekonomik boyutudur. Eğitimden yoksun bir kesimin varlığı, neoliberal politikalar çerçevesinde eğitimin özelleştirilmesi ile birlikte daha da belirgin hale gelmiştir. Nitelikli işgücü olabilmek için iyi eğitim almış olmak önemli hale gelirken eğitimden yoksun kalan kesim yoksulluğu yeniden üreten bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Murray (1990)'a göre sınıf-altı kötü bir kelimedir ancak yeni bir kelime değildir. Marks'ın lümpen proletarya dediği sınıftan esinlenen bir kavramdır. Sadece yoksul kesimi değil aynı zamanda tüm özellikleri ile yoksul olan kesimi ifade etmektedir. Sınıf-altına yapısalcı yaklaşım ekonomideki zayıflık üzerinden sorunu ortaya koymaktadır. Ailenin dağılması, kötü tutumlar ve ekonomik bağımlılık yapısalcılara göre kötü ekonomik organizasyonların sonuçlarıdır. Sınıf-altını anlamada imalat sektöründen hizmetler sektörüne doğru iş gücünün değişimi ile ifade edilen yeni endüstri düzenine işaret edilmektedir.

Tek ebeveynli aileler için sosyal yardımlar ailenin düşüşünü ifade eder. Bu durum da aykırı-kültürü ve işten mahrumiyeti teşvik eder. Sonuçta da çocukların sosyalleşmesi engellenir ve aykırı kültürü besleyen yeni unsurlar yetişmeye başlar. Aykırı kültürle birlikte çalışmanın değeri düşer bağımlılık ve suç ortaya çıkar. Bir yandan aile içinde sınıf altını üreten koşulların yeniden üretilmesi yeni kuşakların da bu sınıfsal yapının dışına çıkmamasına neden olurken diğer yandan da aşılabilen işsizlik yüzünden yeni nesil bu yapıdan kurtulamamaktadır.

İşçi pazarında sınıf altı düşük ücretle çalıştırılabilecek bir ordu vazifesi görmektedir. Hazır iş gücü ordusu olarak işgücü pazarında yerini almaktadır. Sınıf altının iş gücü piyasasında her zaman var olması işlerin düşük ücretle yapılmasını sağlamaktadır. Yetenek, eğitim gibi olguların çok fazla önemli olmadığı işlerde ekonomik sistem içerisinde ücretleri düşük tutmanın da bir yolu sınıf altının varlığına bağlıdır.

Son yıllarda dünyanın her yanında iş gücü piyasasında eşitsizlik artmaktadır. Uzun dönemli ve sürekli işlerde çalışan işçiler uzun çalışma saatlerinde çalışmak zorunda kalmaktadır. Ayrıca azınlıklardan ve kadınlardan oluşan işgücü de piyasada istenmeyen, düşük ücretli ve güvenceden yoksun işlerde çalıştırılmaktadır. Statü gurup karakteristikleri (cinsiyet, ırk gibi) sınıf olgusu içinde değerlendirilmeye başlanmış ve bu karakteristikler de sınıf hiyerarşisi içinde en alt düzeyde yer almıştır.

Teknolojik gelişmelere bağlı olarak işgücü piyasasında da ikili bir yapının keskinliği daha da artmıştır. Kalıcı, nitelikli ve daha yüksek ücretli işler ile geçici işler, düşük ücretli ve sosyal güvenceden yoksun bir işgücü piyasası ortaya çıkmıştır. İkincil işgücü pazarında emeğin değeri daha önceki dönemlerden oldukça düşük bir düzeye gelmiştir. Buna ek olarak ikincil işgücü piyasası içerisinde yer bulabilen işçi, birincil işgücü piyasasına geçiş imkân ve umudundan kopmuştur. Bu durum ise işgücü piyasasındaki bu ikili yapıyı kalıcı hale getirmiştir.

1980'lerde neoliberal politikaların etkisi ile birlikte yoksulluk dünyanın büyük bir bölümünde temel problem haline gelmiştir. 1980'lerle birlikte sınıf altının genişlemesine bağlı olarak yoksulluğun sorun haline geldiği yolunda görüş birliği oluşmuştur. Hükümetler yoksulluğun kaldırılması ya da en azından etkilerinin en aza indirilmesi açısından istekli politikalar üretmekten uzaklaşmışlardır. Diğer yandan ise sosyal politikaların yoksulların mevcut ekonomik ve sınıfsal konumlarından kurtulması yönünde değil, mevcut konumlarında varlıklarını devam ettirmeye yönelik bir özellik arz etmiştir. Kırsal yaşamdan kentsel alana gelen nüfus ise bu imkânı günümüz sosyal, ekonomik ve siyasal şartlarında bulamamaktadır.

SONUÇ

1980'den sonraki süreçte yoksulluk dünyanın gündeminde yerini almış ve bu yerinin etkisini arttırarak devam ettirmiştir. Yaşanan süreçte yoksul farklı bir özellikte kendini göstermiş, kent yoksulluğu, yeni yoksulluk, sınıf-altı gibi kavramlarla ifade edilmeye başlanmıştır. Küreselleşme, neoliberal politikalar, refah devleti anlayışının etkisini yitirmesi gibi değişikliklerle birlikte kentten dışlanmış, kentsel yaşama entegre olamamış ve olma umudunu da yitirmiş yeni bir kitle ortaya çıkmıştır. Küreselleşme ile birlikte toplumsal yaşamın hızı ekonomideki hıza bağlı olarak artmış, kırdan kente yoğun göçler yaşanmıştır. Yaşanan bu göçlerle birlikte kentlerin yapısı da birbirine benzemeye başlamıştır. Gelişmekte olan veya gelişmiş olan kentlere yaşana yoğun göç sonucunda, kentsel geçimlik sektörden beslenemeyen, kenti kenar mahallelerinde yaşayan bir kitle ortaya çıkmıştır.

Ortaya çıkan yeni kitlenin de en önemli özelliğini bu kitlenin niteliksel

yönü oluşturmuştur. Kent yoksulluğu ya da yeni yoksulluk olarak adlandırılan bu olgu kentlerin gelişmesiyle paralel olarak gelişmekte ve hızla büyümektedir. Ancak bu iki olgunun büyümesi birbirine tamamen ters yönde gerçekleşmektedir. Kentte yaşam standardı yükselmekte, lüks tüketim artmakta, bunun karşısında ise yoksul kesimlerin yoksulluğu daha da artmaktadır. Bir kesim daha da müreffeh bir yaşam standardını yakalama şansını bulmuşken diğer taraf ise günlük yaşamını devam ettirebilmek için temel ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Müreffeh bir yaşam süren diğer kesim ise kent yoksullarından korunmak için güvenli siteler kurmakta, yüksek duvarlı villalar inşa etmekte, içinde her türlü alışveriş merkezinin bulunduğu sitelerde yaşamayı tercih etmekte ve şehirlerde bu talebe uygun yapılaşmalar ortaya çıkmaktadır. Bu farklı yapılaşma da iki kesim arasında geçişlerin imkânı üzerinde umutsuz bir tablo sunmaktadır. Bir dönem bireylerin komşusu olan yoksul kesim, içinde yaşadığımız dönemde yaşam alanına sokulmaması gereken potansiyel bir tehlike olarak algılanmaya başlanmıştır.

KAYNAKÇA

- Auletta, K. (1982). *The Underclass*. New York: Random House.
- Bauman, Z.(1997). *Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar*. İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Castells, M. (1989). *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring and the Urban-Regional Process*. Oxford: Basil Blackwell.
- Demir, E. (1993). “Ekonomi Politikaları ve Kent Emekçi Aileleri”. *Birikim*. Sayı:48, ss. 68-76.
- Drucker, P. (1993). *Kapitalist Ötesi Toplum*. B. Çorakçı (Çev.). İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Dumanlı, R. (1996). *Yoksulluk ve Türkiye’deki Boyutları*. Ankara: DPT Uzmanlık Tezleri.
- Dünya Bankası.<http://web.worldbank.org/>. (15.01.2011).
- Giddens, A. (2005). *Sosyoloji*, C. Güzel (Haz.). Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Glasgow, D. G. (1981). *The Black Underclass: Poverty, Unemployment, and Entrapment of Ghetto Youth*, John Wiley&Sons, New York: Vintage Books.
- Habermas, J. (1997). *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*, M. Sancar, T. Bora (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Harvey, D. (1999). *Postmodernliğin Durumu*, S. Savran (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hayek, F. A. V. (1993). *Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük: Sosyal Adalet*

Serabi, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.

Murray, C. (1990). The British Underclass. *The Public Intrest*. 99 (4). ss. 4-28.

Myrdal, G. (1963). *Challenge to Affluence*, New York: Pantheon.

Özbudun, S. (2002). “Küresel Bir -Yoksulluk Kültürü mü?” Y. Özdek (Yayına Haz.). *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*, Ankara: TODAİE. ss. 53-69ç

Öztürk, Ş. (2004). “Socio-Economic Role of Underclass”, *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, Bahar, Sayı: 12, ss. 87-106.

Tezcan, L. (1998). “Modern Devlet ve Yönetim”, *Birikim*, Sayı: 107, ss. 48-56.

Türkdoğan, O. (1996). *Aydınlıktakiler ve Karanlıktakiler*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Yılmaz, B. (2022). “Türkiye’de Sınıf Altı: Nöbetleşe Yoksulluktan Müebbet Yoksulluğa”. https://tyap.net/mediaf/Turkiye_de_Sinif-alti_Nobetlese_Yoksull-do%CC%88nu%CC%88s%CC%A7tu%CC%88ru%CC%88ldu%CC%88.pdf , 10.10.2022.

14. BÖLÜM

KÜRESELLEŞMENİN DİN ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Doç. Dr. Devrim ERTÜRK

Dokuz Eylül Üniversitesi Efes Meslek Yüksekokulu

Selçuk, İzmir

devrim.erturk@deu.edu.tr

ORCID No: 0000-0001-5131-1325

GİRİŞ

20. yüzyıldan sonra ortaya çıkan gelişmelerle birlikte din, modernleşme ve sekülerizm karşısında gerileme durumu ile karşı karşıya kalmıştır. Bu süreçte modern olmak seküler olmakla eşdeğer görülmüştür. Modernleşmenin bu gelişim çizgisi toplumun siyaset, ekonomi, hukuk ve eğitim bakımından gittikçe tek bir boyut olarak belirmesine neden olmuştur. Din, bu gelişme karşısında bir savunma, geri çekilme pozisyonunu benimserken, bununla birlikte sekülerleşmeci anlayışa karşı da bir savunma ortaya koymuştur. Avrupa Aydınlanma geleneğinde modernleşme geleneksel olandan kopuşu içeren bir süreç olarak algılanmıştır. Geleneksel kurumlar içerisinde en köklü kurum din olduğu için geleneksel olandan kopuş da dinden kopuş olarak algılanmıştır.

Sekülerleştirici, laikleştirici eğilimlerle dinler karşı karşıya kalmıştır. Seküler dönemde yeni bir İncilden, kutsal metinlerin efsane olmaktan çıkarılması gerektiğine vurgu yapılıyordu. Dini inanç bireysel bir konu olarak kabul görmeye başlamıştır. Bilim camiasında bir insanın objektifliğinin ve akademik birikiminin ilk ölçüsü, bilim insanının laikliği ve liberalliği olmuştur. Siyasette dini kurumlara üye olmanın yararı kabul edilmesine rağmen, siyasiler kamuoyu önünde inançlarını ve dini konuları tartışmaktan uzak durmaya çalışmışlardır.

20. yüzyılın sonlarına gelinmesi ile birlikte, dünya ölçeğinde dinin

yeniden canlanması ile karşı karşıya kalınmıştır.¹ Bu canlanışla birlikte medya önünde her türden popüler insan inançlarını tartışmaya başlamıştır. İçinde yaşanılan çağda, Batı'da demokratik sistemin olgunlaşmasına paralel olarak din, değerleri, sembelleri, aktörleri ve söylemleriyle kamusal alanda yeni bir uyanışı yaşamaktadır. Kamusal alanda görünürlük kazanmaya başlayan dini inanç temsilleri, dinin sembelleri olağan hale gelmiştir. Sekülerleşme teorileri modernleşme süreci ile birlikte dinin kamusal alandan tamamen çekileceğini öngörmüştü. Ancak modernleşme süreci içerisinde dinin siyaset, ekonomi ve hukuk alanından bir çekilişine rağmen, toplumsal alanın tamamen dışına çıkacağı beklentisi sonuçsuz kalmıştır. Ulus devletin zayıflaması ve kimlik siyaseti ile de desteklenen bu gelişme sosyal bilimciler tarafından da azımsanmayacak ölçüde kabul görmeye başlamıştır.

Din olgusu toplumların yaşamında her zaman etkili olmuştur. Bu etki dönemsel olarak farklılıklar gösterse de hiçbir zaman toplumdan silinememiştir. Modernite ile birlikte bir geri çekilme durumu söz konusu olmuş; ancak küreselleşmenin de etkisi ile birlikte dinin yeniden görünürlüğünü arttırmıştır. Küreselleşme ile teknolojik gelişmeler tüm dünyaya yayılmış, seyahat, haberleşme hızı artmış buna bağlı olarak da dinsel hareketler daha fazla görünürlük elde etmiştir. Ancak küreselleşme bunu mümkün kılarken, diğer yandan da dini diğer değerler gibi kendi sistemi içerisinde yeniden üretmiştir. Makalede dinin modernite ile birlikte sekülerleşmeden dolayı bir geri çekilişi, daha sonraki dönemde de postmodernitenin etkisi ile birlikte yeniden canlanmaya başlaması ve küreselleşme ile de yaygınlık kazanması tartışılmaktadır.

POSTMODERNİTE VE DİN

Modern dönemde din kavramının ele alınışındaki kesinlik, postmodern dönemle birlikte din kavramının belirli bir tanıma uymasından uzaklaşılması kendini göstermiştir. İçinde yaşanılan çağda din olgusu, bireyler açısından

¹ Dini canlanma dünya çapında ortaya çıkmış olan inançlardaki yenilenme sürecinin yaygınlaşma sürecidir. Yüzyıllar boyunca din tarihsel dinamik içerisinde kendi içinde bir yenilenme süreci göstermiştir. Dinsel pratiklerin ve onunla bağlantılı politikaların canlanmasında veya dirilmesinde bir bağlantı olduğuna dair her zaman bir kanıt olmuştur. Modernitenin kimlik krizi, devletlerin vatandaşlarının haklarını (adalet, özgürlük gibi) karşılayamaması, dini canlanmanın görülmesinde belirleyici etken olarak görülebilir (Edwards, 2005, s. 51).

yeni bir anlam dünyası olmaktan ziyade, hemen her şeyle uyum içinde olan bir inanç sistemine dönüşmeye başlamıştır. Postmodern dönemde din ve gelenek, geçmiş dönemden farklı bir anlam ve içeriğe doğru bir dönüşüm geçirmektedir.

1980'lerin sonunda soğuk savaşın bitimiyle birlikte toplumlarda manevi ve dinsel değerler yükselmeye başlamıştır. Öteden beri dünya çapında sürdürülen misyonerlik faaliyetlerinin karşısındaki en önemli barikatın çökmesi ile birlikte Hristiyanlığın dünyanın belli başlı bölgelerine ihraç edilmesi hız kazanmıştır. Tüm Afrika ve Asya kıtasında 1980 sonrasında Hristiyanlık misyonerlik faaliyetleri ile birlikte önemli ölçüde yayılmıştır. Avrupa kıtasında da dini değerlerin yükselişi benzer şekilde gerçekleşmiştir. “Gelişmiş” Avrupa’da modernitenin değerleri olan pozitivizm, materyalizm gerileme göstermeye başlamıştır. Batı’da (özellikle Kıta Avrupası’nda) modernleşme başlangıçta toplumu sekülerleştirmek şeklinde gelişmiştir. Ancak, tek-hakikatli pozitivist anlayışın zamanla gerilemesi, bunun yerine çok hakikatliliğe yer bırakan anlayışların felsefede, psikolojide, antropoloji ve sosyolojide gelişmesi ile birlikte dinsel değerler yükselmeye başladı. Kiliseler Avrupa’da son otuz-kırk yıl içinde on altıncı-on yedinci yüzyıldan bu yana en güçlü günlerini yaşamaktadır. Batı dünyasındaki dine dönüş ve dinin yükselişi ister istemez kendisi ile yakın ilişki içinde bulunan Türkiye gibi ülkeri de etki altına almıştır. Türkiye’de 1980 sonrası dönemde İslami kesimlerle sınırlı olamayan bir Müslümanlaşma trendinin arka planında yatan önemli bir faktörün bu olduğu söylenebilir (Çaha, 2008, s. 194-195).

Bu tür genel faktörlerin yanında, diğer İslam ülkelerindeki İslami uyanışın da Türkiye’de şu ya da bu biçimde etkiler meydana getirdiği söyleyebilir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında İslam, dünyadaki diğer gelişmelere bağlı olarak da Orta Doğu, Asya ve Afrika’da önemli bir sosyal hatta yer yer siyasal hareket olarak gelişmiştir. İslam coğrafyasındaki Batılılaşma süreci içinde yer alan siyasal iktidarlar İslam’ı ikame edecek bir kültürel referans ortaya koyamadılar. Böyle olunca da bu coğrafyadaki siyasal iktidarlar meşruiyetlerini İslam ile pekiştirme durumunda kalmışlardır (Çaha, 2008, s. 196).

Küreselleşme modernleşmenin etkilerinin dünyanın her yerine yayılması olarak ele alınacak olursa, postmodern durumun küreselleşmenin bir sonucu olarak algılandığı ileri sürülebilir. Bu bağlamda da küreselleşmenin din

üzerindeki etkisi sorunsal postmodern toplumun özelliklerine değinilmeden irdelenemez. Postmodern toplumun çalışmanın konusu açısından önemli olan belli başlı özellikleri şu şekilde görülebilir: Üst-anlatıların veya meta-anlatıların reddedilmesi, toplumsal alanda çoğulculuğun ve parçalanmışlığın kabul edilmesi, farklılığa yapılan vurgunun artması, her şeyin geçici olduğu ve belirsiz bir yaşam algısının ortaya çıkması.

Postmodern düşünce, modernite sorgulaması üzerinden kendisini konumlandırmıştır. Bu minvalde, bugünün geçmişten daha üstün olduğu düşüncesi sorgulanmaktadır. Modernliğin çizgisel gelişme anlayışı eleştirilirken, bireyin anlam dünyasında önemli yere sahip olan, geleneksel unsurlar, kutsal olan, dini duygular önem kazanmaya başlamıştır (Rosenau, 1998, s. 26). Modernite ile birlikte birey açısından önemli görülmeyen manevi unsurlar içinde yaşanan dönemde rağbet görmeye başlamıştır.

Postmodern anlayışın sahip olduğu pozisyon her türlü ideolojiyi “büyük anlatı” olarak kabul edip reddetmek olurken, aynı zamanda kendisi de bir ideoloji durumuna düşmektedir. Çünkü postmodernizmin kendisinin dünyayı açıklama, anlama, anlamlandırma çabası gerçeği karşımızda durmaktadır. Bu noktadan bakıldığında dinlerin de bu amaçta olduklarından dolayı, postmodern dönemle bir uyuşma değil bir rekabet halinde oldukları söylenebilir. Dinin inşa edici, toplumsal örgütleyici yönü olduğu gibi, postmodernizmin de dünya üzerinde inşa edici, düzen sağlayıcı, korumacı iddiaları ve talepleri bulunmaktadır.

Postmodern dönem olarak adlandırılan içinde yaşadığımız dönem, dinin kamusal alanda ve siyasilerin yaşamlarında görünürlük kazanmasını beraberinde getirmiştir. Özellikle Amerika’da siyasilerin dini söylemleri ve eylemleri küreselleşmenin etkisi ile tüm dünyada izlenmiş/izlenmektedir. Kongrede dualı kahvaltılar, dua eden sporcu, hukukçu ve doktor grupları artık olağan karşılanmaya başlanmıştır; çünkü bu tür olaylara rastlama sayısı da artmıştır. 2000 yılındaki başkanlık seçimleri kampanyasında George W. Bush rahatlıkla İsa’yı kahramanı olarak anması, Ortodoks bir Yahudi olan Senatör Joseph Lieberman da konuşmalarında sık sık Tanrı adını kullanması bu değişimi gösteren somut örneklerdir (Esposito, 2003, s. 156). Dinsel görünürlüğün artması, bireysel alanda dinin önem kazanması ve bunun toplumsal ilişkilere de yansması özellikle Avrupa ve ABD’de köktenci hareketlerin artmasını da beraberinde getirmektedir. Küreselleşmenin ve

piyasalaşmanın etkisi ile manevi değerlerinden kopan bireyler, mevcut koşullara uyum sağlayamadıkları durumlarda köklere dönüş umudu ile farklı bir yaşam tercihi bulabilmektedir (Gray, 1999, s. 41).

Kapitalist ilişkilerin dünya ölçeğinde hakim hale geldiği günümüz dünyasında, bir yandan din önemli bir kimlik aracı olurken, dinsel olana dönüş de artmaktadır. Ancak daha makro boyutta bakıldığında ülkeleri bir araya getiren, ortak hareket etmelerini sağlayan ortak kültürel unsurlar değil maddi çıkarlardır (Esposito, 2002, s. 7). Dolayısıyla bireysel düzlemde inanç ve maneviyat önem kazanırken, dünya ölçeğinde çıkar temelli ekonomik ilişkiler belirleyici olmaktadır. Bu gerçeklik ise içinde yaşadığımız sömürü ilişkilerini daha da arttırmaktadır.

KÜRESELLEŞMENİN DİNE OLAN ETKİSİ

Dünya küreselleşme süreci ile birlikte hızla değişmekte ve artan iletişim, ulaşım imkanları ile birlikte küçük bir köye dönüşmüş durumdadır. Giddens (1994, s. 2) küreselleşmeyi, yerel düzeyde gerçekleşenlerin dünyanın diğer ucunda ortaya çıkan olaylardan etkilendiğini, bununla birlikte uzaklıkları birleştiren dünya ölçeğindeki ilişkilerin yoğunlaşması olarak değerlendirmektedir. Küresel çağda bireylerin mobilizasyonu artmış, dijitalleşme sayesinde iletişim son derece hızlı hale gelmiştir. Harvey (1997, s. 291)'e göre küreselleşmenin sunmuş olduğu bu imkanlar sayesinde her türlü yaşam şekli, inanç pratiği, yerel özellikler, değerler dünyanın her yerine yayılmakta ve etkilemektedir.

Dinsel hareketlerin bu süreçten etkilenmesi ve canlanması da son derece beklenen bir durumdur. Gellner (1994, s. 124)'e göre köktenci hareketlerin postmodern dönemle gayet uyumlu duruşu bir görüntüden ibarettir; tam tersine bunlar birbirine rakip unsurlardır. Dinlerin postmodern dönemde varlıklarını canlanarak sürdürmelerinin nedeni modernleşmiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Çünkü küresel sisteme ayak uydurabildikleri ölçüde canlanma gösterebilmektedirler. Küreselleşmenin nimetlerinden –iletişim, ulaşım vb.- faydalanabildikleri ölçüde görünürlük kazanmakta ve etkinliklerini arttırmaktadırlar. Dini hareketlerin ve dinsel söylemin canlanması da bu “görüntüde” gerçekleşmektedir. Sistemle bütünleşebilmiş dini hareketler,

kendi medya gruplarını oluşturabilmekte, kendi şirketlerini kurabilmekte, kendi eğitim kurumlarını açabilmektedir. Bunları yapabildikleri ölçüde de görünürlük ve etkililik kazanabilmektedir. Sistemle birlikte hareket etmeleri de sistem açısından bir tehdit değil, pazarın içine dahil olmuş bir grubu ifade etmektedir.

Bu noktada küreselleşme olgusunun dini hareketlerin ve din olgusunun canlanmasında son derece olumlu bir etkisi olduğu söylenebilir. Küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan teknolojik gelişmeler, pazar arayışı içinde olan kapitalist sistemin de etkisiyle, tüm dünyaya yayılmış durumdadır. Her türlü ulaşım, iletişim, seyahat imkânı eskiye nazaran çok daha kolaylaşmıştır. Ayrıca küreselleşmenin ekonomik mantığı dolayısıyla da farklı milletten gelen şirketlerin, ekonomik birliklerin, dünyanın her yerinde yatırım yapabileceği özgürlüğü sağlanmış, yasalarla güvence altına alınmıştır. Seyahat edebilmenin çok daha kolaylaşması, dünya nüfusunun çok daha kolay yer değiştirebilmesini ve kendi doğduğu toprakların dışına çıkabilmesini sağlamıştır. Bu sayede de farklı dinler farklı coğrafyalarda görünürlük kazanmışlar, kendi inançları çerçevesinde ibadetlerini yapabilmişlerdir.

Modernleşme süreci ile birlikte ortaya çıkmış olan sekülerleşme olgusu, küreselleşmenin de etkisi ile birlikte dünyanın farklı bölgelerinde yayılmaya başlamıştır. Bu yayılma süreci içerisinde modernleşmenin sonuçlarına ve özel olarak da sekülerleşmeye bir tepki ortaya çıkmıştır. Din olgusu sekülerleşme ile birlikte ortadan kalkacak bir olgu olarak değerlendirilirken, modern toplum sonrasında tekrar etkinliğini kazanmaya, canlanmaya başlamıştır (Keyman&Sarıbay, 2000, s. 43).

Modernite eleştirileri çerçevesinde kendini konumlandıran postmodernite, büyü bozulmuş dünyayı yeniden büyülü hale dönüştürmek istemektedir (Bauman, 1998, s. 25). Modernitenin determinist anlayışına karşı çıkmak, belirsiz ve rastlantısal olanın değer kazanmasının yolunu açar bir yola girmiştir. Sarıbay (1994, s. 86)'a göre Daniel Bell, Frederic Jameson gibi düşünürler, modernitenin parçalamış olduğu toplumsal gerçekliğin yeniden inşasını gerçekleştirecek olgunun din olduğunu kabul etmektedir.

Postmodern dönemde ortaya çıkan dini canlanma, sekülerizmin tersine çevrilmesi, dinin yeniden atağa geçmesi şeklinde algılamalara neden olmaktadır. Ancak bu dönemde yaşanan dindeki canlanış, tersine bir sekülerleşme değil, küresel ekonominin ve neo-liberal politikalarında etkisi

ile birlikte, herşeyin herşeyle gittiği bir dönemin bir sonucu olduğu gerçeği ile değerlendirilmelidir. Ancak dinin doğası gereği bir kültür unsuru olduğu göz önünde bulundurulmalı ve mevcut düzene doğasından kaynaklı bir alternatif olabileceği gerçeğinin altı çizilmelidir (Sarıbay, 2001, s. 92). Toplumsal kurumlardan birisi olan din, toplumların ve bireylerin hayatında farklı zaman dilimlerinde farklı ağırlıklarda yer almıştır. Bireyler açısından birleştirici, korumacı işlevleri ile mikro ve makro düzeyde bir anlam ifade eden din, farklılık yaratan bir özelliğe de sahiptir.

Etnik temele dayalı olan ulus-devletin yurttaşlarının kökenine bakıldığında, bir ulustan oluşmanın neredeyse imkânsız olduğu söylenebilir. “Dünyanın merkezi” ve “medeniyetin en gelişmiş” yer olduğu coğrafya olarak kabul edilen Avrupa’da çok etnili ve çok inançlı bir yapı vardır. “Dünyanın giderek küçülmesi değişik kültürlerden insanların karşılaşmasını ve ilişki kurmalarını sağlamış; bu da kendi kültürel bilinçlerini güçlendirmekte, bu da karıştırlıkları artırmaktadır” (Karlsson, 2005, s. 16). Kültürel bilincin güçlenmesi, Batı dışı toplumların elit tabakalarının Batılı fomlarda yetişmiş olsalar da kendi köklerine eğilmelerine neden olmuştur. Buna bağlı olarak Batı dışı toplumların kendi kültürel temellerine eğilmeleri ve ekonomik anlamda da güçlenmeye başlamaları neticesinde kültür ve din bilinci ekonomik iş birliklerinde temel oluşturmuştur.

Yaşanılan süreç içerisinde dinlerin önemli bir etkinliğe kavuşması ile birlikte toplumsal olaylarda dini hareketlerin belirleyici etkisi ortaya çıkmıştır. Dünyada yaşanan olayların merkezindeki aktörlere baktığımızda, birçok olayın merkezinde dinsel değerlerin belirleyici olduğu görülmektedir. 1989’da yaşanan gelişmelerle birlikte ideolojilerin sonu ilan edilmiş (Fukuyama, 1992) ve dünyanın kutuplaşmış hali sona ermiş bir görüntüye kavuşmuştur. Bununla birlikte ideolinin yerine yeni bir kutuplaştırıcı araç arayışına girilmiştir. Bu da geçmişten beri her zaman belirleyici konumda bulunan “din” olgusu olmuştur.

Ülkeler ve uygarlıklar arasında yeni bir fay hattı olarak din olgusu ortaya atılmıştır. Uygarlıklar arasında ilişkilerin seyrini belirleyecek olan artık dindir. Bundan sonraki süreçte yaşanacak olan gerilimlerin, çatışmaların, iş birliklerinin kaynağı din olacaktır. “Medeniyetler çatışması” (Huntington, 2006) tezi ile adlandırılan bu yeni durum, küresel çağda yeni dünya düzenin kurulmasında belirleyici olacak temel aktörmüş gibi sunulmuştur. Medeniyetler çatışması tezinin de dünyada geniş yankı bulması, aslında

ekonomik ilişkilerde yeni bir yapılanma arayışının bu kılıfta sürdürülmesinin bir sonucu olarak görülebilir. A.B.D.'nin kutuplaşma sonrası dönemde dünya politikası belirlemesinin bir aracı olarak hizmet etmeye başlayan bu tez 11 Eylül saldırıları ile dünyada daha da geniş yer bulmuştur.

ABD'de Cumhuriyetçi Parti'nin programında yer alan şu ilkeler: İnsan Yaşamının onurluluğu (kürtaj yasağı), geleneksel tek eşli aile (aile reisine itaat ve boşanma yasağı), genel ahlak (çıplaklık kabul edilemez, pornografiye ve homoseksüellere ve seksüel serbestiyeye yasadır), iş etiği (ücret için coşku ile çalışma ve şeflerin yüksek maaşlarını eleştirmeme), İbrahim ile birliktelik (Amerikalılar, Yahudileri korumak ve İsrail'e yardım etmek gibi özel bir görev yüklenmiş, tanrının kayırdığı bir halktır), tanrı merkezli eğitim (devlet okullarında sabah duası) ve son olarak tanrı tarafından kurulan kurumlar: ev, kilise, hükümet. Dinin siyasette, toplumsal alanda başat konuma gelmesinin arzulandığını göstermektedir. Programın bu yedi ilkesi kabul edilmezse ABD'nin tanrının gazabına uğrayacağı iddia edilmiştir. Bu ilkeleri savunan Cumhuriyetçilere göre, 11 Eylül saldırıları da tanrının programını uygulamayan halka tanrı tarafından verilmiş bir ceza olarak değerlendirilmiştir (Karlsson, 2005, s. 44).

ABD'de özünde dini olan düşünce ve uygulamaların göze çarpmaya başlaması, bununla birlikte Evangelikal Protestanlığın ortaya çıkması, komünizm sonrası Sovyet Rusya'da görülen dini uyanış, Orta Doğu'da, Afrika'da dini hareketlerin çeşitli çatışmalara kaynaklık etmesi, Doğu Asya ekonomilerinde dini değerlerin başarılı olması, dini canlanmanın siyasi, ekonomik ve toplumsal alanda göstergeleri olarak ele alınabilir (Berger, 2002, s. 81). Dünyanın farklı bölgelerinde görülen bu dini canlanış hareketleri, modernliğe karşı dinin her alanda başarısı olarak görülmemelidir (Turner, 2002, s. 35).

Ortaya çıkan teknolojik, bilimsel gelişmelerin dünyaya yayılması ile birlikte, bireylerin eğitimden, bilimsel gelişmelerden çok daha kolay haberdar olmaları sağlanmıştır. Eğitimde ortaya çıkan kitleselleşme, kitle iletişim araçlarının gelişmesi ve artan ulaşım imkanları ile dinin de sınıf atlaması ortaya çıkmıştır. Yani Müminler artık bölgesel, yerel dini otoritelere bağlı kalmak yerine, dini bilgiye çok daha kolay ulaşabilmişler, bundan dolayı da dinin bireyselleşmesi süreci yaşanmıştır. Modern öncesi dönemde din ve dini bilgi ve buna bağlı olarak dinsel yaşam, yerel dini liderlerin egemenliğinde

olurken, küreselleşme olgusu sayesinde bireyler dini bilgiye kendileri ulaşabilmişler ve dini kendilerince yorumlayarak, dinde bireyselleşmeyi getirmişlerdir. Gerçekten dini bilgiye bireylerin ulaşabilmesi, dinin farklı yorumlarının ortaya çıkmasında ve bireysel dini yaşamların ortaya çıkmasında etkilidir. Küreselleşme ile birlikte modern toplum aşılırken bunun yerine bilgi toplumu, risk toplumu, post endüstriyel toplum gibi adlandırmalar ortaya çıkmıştır. Bu kadar çok adlandırma olmasına rağmen, içinde yaşanılan çağın bilgi toplumu çağı olduğu kabul edilebilir. Çünkü bilginin kitlelere ulaşması kolaylaşmış durumdadır. Bu sayede de dinin kaynağından öğrenilmesi ve daha geniş kitlelerce öğrenilmesi sağlanabilmektedir.

Çelişkili bir görüntü oluştursa da din düşünce olarak bir yandan gerilerken; diğer yandan da şekilsel boyutuyla öne çıkabilmektedir. Bu da küresel çağda biçimin içerikten sıyrılmasının bir sonucu olarak görülebilir. Bu süreç içerisinde de dini düşünce ve eylemler, içerikten uzaklaşarak egemen paradigmanın istediği şekle girmektedir. İslamın türban ya da örtünme yönünün vurgulanması ya da domuz eti yasağının, alkol yasağının ön plana çıkarılması bu şekli duruma örnek olarak verilebilir. İlişkilerde bir kayganlık, elastik bir kişilik yapısı ortaya çıkmaktadır. Bu kayganlık, her şekle girme aslında derinlik kaybına dolayısıyla da yüzeyselleşmeye karşılık gelmektedir. Küresel çağda egemen paradigmanın içerikten kopması da bunun nedeni olarak görülebilir.

Dinde görülen canlanma, diğer kimliksel gelişmelerle birlikte, yeni bir dönemin başlangıcı olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu şekilde bir algılama da dinin, ulus-devletlerin vatandaş kimliğinin zayıflamasına karşılık bir kimlik arayışının cevabı olarak kabul edilmiştir (Huntington vd., 2002, s. 87). Bu gelişmenin nedeni olarak görülen ulus-devletin zayıflaması ile ortaya çıkan boşluğun doldurulması ile birlikte ikinci olarak da ulus-devletin gücünün azalması ile birlikte, baskının azalması ve kimliğin baskıdan kurtulması da sayılabilir. Ulus-devleti oluşturan unsur hiçbir zaman tek bir etnisiteye dayalı olmamıştır. Her zaman sınırlar içerisinde farklı etnisiteler yer almıştır. Büyük bir ideoloji olan “ulus” anlayışının zayıflaması ile birlikte, ideolojisiz kalan halk bir boşluk hissetmekte ve birleştirici bir ideolojik çatı aramaktadır. Bu arayış da bireyleri yeni bir kimlik arayışına yöneltmektedir. Bu arayış da din ve yerel kimliklerde karşılığını bulmaktadır.

Küreselleşmenin din üzerindeki etkisi sadece bununla da sınırlı değildir.

Küreselleşme bir yandan dinin yükselişinin yollarını açarken, diğer yandan da dini inançlarda bir sulanmayı beraberinde getirmektedir. Negatif ve pozitif sonuçları beraberinde getirmiş olan küreselleşme olgusunun pozitif sonuçları üzerinde durulurken, negatif sonuçları gözden kaçırılmaktadır. Dinin, küreselleşme ve piyasalaşma olgusunun dünya ölçeğinde yayılması ile birlikte, mevcut ekonomik koşullar içerisinde kendi çelişkileri ile karşılaşabileceği gerçeği göz önünde bulundurulmalıdır.

Küreselleşme olgusu ile birlikte dünyanın tanışmış olduğu bu belirsizlik ve muğlak bir bilinç yapısı buna bağlı olarak belirleyici bir üst değer olmaması durumları toplumsal, siyasal alanda yeni değişimlerin de nedeni olmuştur. Toplumda millet, aile gibi bazı değerlerin zayıflamaya başlaması, bireyler açısından olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmaya başlamış, bu olumsuz sonuçların etkisi de dine yönelmekle hafifletilme yoluna gidilmiştir. Bauman (2000, s. 255)'a göre belirsizliğin hakim olduğu içinde yaşadığımız dönemde bireylerin eylemlerini belirleyecek olan kılavuzlara ihtiyaçları vardır. Bu kılavuzlar bireyleri içinde buldukları belirsiz durumdan kurtaracaktır. Kılavuz arayışında olan birey, artan belirsizlik ve muğlaklıklar karşısında, doğruyu, doğru bilgiyi aramaktan vazgeçmiş ve pratik olarak yaşamının sürdürmenin yollarını aramıştır. Yaşamda önemli olan ayakta kalmak, belirsizliklerden arınmış eylemlerde bulunmaktır (Furedi, 2001).

Postmodern dönemin ortaya çıkarmış olduğu belirsizlikler insanları bir yandan dine yönlendirirken, diğer yandan da dinsel ilgi ve kaygılardan koparmaktadır. Daha önce yalnızca seçilmiş kişilerde bulunan dini görevler ve makamlar, artık herkesin ulaşabileceği konuma gelmişlerdir. Her bireyin ulaşabileceği bir konuma gelişle birlikte, birey dünyevi zevklerden el çekme gibi dinin öngördüğü, emrettiği şeylerden kurtarılmakta, dünyevi isteklerini ön plana almakta ve tüketim toplumunun bir parçası haline gelmektedir (Bauman, 2000, s. 258).

Bu süreç küreselleşme ile birlikte gelişen ve hâkim kapitalist sistemin öngördüğü bir kültürün dünyaya yayılmasının bir sonucudur. Kapitalist süreç içerisinde her türden olgu birer metaya dönebilir, kapitalist pazar içerisinde alınıp satılabilir. Manevi unsurlar, yerel kimlikler de pazara dahil edilebilme amacıyla yeniden üretilmektedir (Giddens, 1999, s. 15). Toplumsal alandaki gerçeklikleri dışlamak yerine, onlarla bütünleşerek onları da tüketimin içine çekmek kapitalist sistemin ayakta kalması ve gelişmesi için önemli bir noktayı

oluşturmaktadır. Modern dönemdeki gibi, bilgi açısından doğru bilgiye uymayan toplumsal kurumları dışlamak artık geçerli bir davranış özelliği olmaktan çıkmıştır. Bunun yerine Batı'nın tüketim kültürünün geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için teorik ve pratik her türlü yola başvurulmuştur. Küreselleşme ile birlikte din gözden düşmüş, dinsel değerlere metalara dönüşmüş ve din tüketim kültürü içinde varlığını sürdürmeye başlamıştır (Featherstone, 1996, s. 199). Küreselleşme insanların sadece dünya pazarlarıyla bütünleşmelerini sağlamamış, bu sistemlerin tutunmuş olduğu toplumsal sistemlerin de anlamını yıkmıştır. Ekonomi en yüce değer olunca diğer kurumlar da ekonominin egemenliği altına girmişlerdir (Latouche, 1993, s. 33). Ekonomik alandaki bu metalaştırma süreci toplumun diğer alanlarına da nüfuz ederek insan ilişkilerini de etkisi altına almıştır. Bireyler arasındaki ilişkilerde belirleyici olan iş konusu olmuştur. İş ilişkileri toplumsal alan içerisinde en birincil konuma gelmiştir. İş ilişkilerinin toplumun her alanına egemen olmaya başlaması sonucunda, sürekli daha fazla metalaştırma ve daha fazla para kazanmanın yollarını aramaya dönüşmüştür. Modern dönemin üretim kültürü yerini tüketim kültürüne bırakmıştır. Tüketim kültürünün hâkim hale gelmesi ile birlikte bireycilik ve haz daha da artmıştır. Tüketimin gösterişçi boyutu da bu gelişmeyi desteklemiştir (Göle, 2000, s. 36). Rekabet ve çelişki üzerine kurulu gündelik yaşam, daha cemaat kurgusu öngören dinsel inançlar üzerinde bir çelişki yaratmıştır (Sarıbay, 2001, s. 211).

SONUÇ

Küreselleşme olgusu din üzerinde bir yandan kolaylaştırıcı etkiye sahipken diğer yandan da dinin piyasa şartlarına entegre edilmesi ile özünden uzaklaşmasına neden olmaktadır. Küreselleşme sadece Batılı değerleri tüm dünyaya yaymamakta, dünyanın her yerindeki gelişmeleri dünyanın her yerine götürmektedir. Bundan dolayı da dini inançların tüm dünyaya yayılmasında kolaylaştırıcı etkisi vardır.

Küreselleşme sürecinin din üzerinde ortaya çıkardığı sonuç, dinin küresel sistemin bir elementi olarak sisteme entegre olması, dinin de bu değişim süreci içerisinde değişime mecburiyetten ayak uydurması söz konusudur. Bu noktada dinlerin küresel sisteme entegre olarak bir alt bileşen konumunda

olması durumu ile karşı karşıya bulunması bunun karşısında ise, bu çelişkili duruma girmeyerek toplumun gereksinimlerine cevap veren bir olgu olarak varlığını sürdürmesi şeklinde bir çerçeve ortaya çıkmaktadır.

Postmodern dönemde dinin Müminlerine sunmuş olduğu bilgi önemini belli ölçüde yitirmiştir. Din olgusunun önemli olan yanı bireyin yaşantısında ön plana çıkan boyutudur. Dinle ilgili olan bütün sorular, insani problemlerin çözümü için sorulmalıdır. Cemaat yaşamının artması ve ön plana çıkması da bu noktada önemlidir. Bu cemaatleşme olgusu, yeniden ritüele dönüş, dinsel inancın yeniden tesis edilmesinden ziyade, “Ben ve Öteki” ni birleştirebilmesi açısından önem kazanmaktadır. Meta-anlatıların sonunu ilan eden bir dönemde, dinlerin piyasa koşulları içinde ekonomik sistemin bir parçası olacakları/oldukları gerçeği göz önündedir. Küresel koşullar içerisinde dinsel sistemin, küreselleşmiş bir toplumda, küresel bir mübadele sistemi içinde bir meta haline gelmesi ve bu küresel ekonomik sistemin çalışmasına katkı sağlar hale getirilmesi söz konusudur.

KAYNAKÇA

- Bauman, Z. (1998). *Postmodern Etik*. A. Türker (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2000). *Postmodernlik ve Hoşnutsuzlukları*. İ. Türkmen (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Berger, P. L. (2002). “Dinin Krizinden Sekülerizmin Krizine”. A. Köse (Çev.). A. Köse (Der.). *Sekülerizm Sorgulanıyor* içinde, (ss. 75-93). İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Çaha, Ö. (2008). *Bitmeyen Beraberlik Modern Dünyada Din ve Devlet*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Edwards, B. M. (2005). *Islamic Fundamentalism since 1945*. New York: Routledge.
- Esposito, J. L. (2003). *Kutsal Olmayan Savaş İslamcı Terör*. E. Yılmaz& N. Yılmaz (Çev.). İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Esposito, J. L. (2002). *İslam Tehdidi Efsanesi*. Ö. Baldık&A. Köse&T. Küçükcan (Çev.). İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Featherstone, M. (1996). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*. M. Küçük (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fukuyama, F. (1992). *Tarihin Sonu ve Son İnsan*. Z. Dicleli (Çev.). İstanbul: Profil Yayınları.
- Furedi, F. (2001). *Korku Kültürü*. B. Yıldırım (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gellner, E. (1994). *Postmodernizm, İslam ve Us*. B. Peker (Çev.). Ankara: Ümit

Yayıncılık.

- Giddens, A. (1994). *Modernliğin Sonuçları*. E. Kuşdil (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (1999). *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*. O. Akınhay (Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Göle, N. (2000). “Modernist Kamusal Alan ve İslami Ahlak”. N. Göle (Edit.) içinde (19-40). *İslam’ın Yeni Kamusal Yüzleri-Bir Atölye Çalışması* İstanbul: Metis Yayınları.
- Gray, J. (1999). *Sahte Şafak: Küresel Kapitalizm Aldatmacaları*. G. Güven (Çev.). İstanbul: Om Yayıncılık.
- Harvey, D. (1997). *Postmodernliğin Durumu*. S. Savran (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Huntington, S. P., vd. (2002). *Medeniyetler Çatışması*. M. Yılmaz (Çev.). Ankara: Vadi Yayınları.
- Huntington, S. P. (2006). *Medeniyetler Çatışması ve Yeni Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması*, M. Turhan& C. Soydemir (Çev.). İstanbul: Okuyan Us Yayınları.
- Karlsson, I. (2005). *Din, Terör ve Hoşgörü*. T. Kayaoğlu (Çev.). İstanbul: Homer Kitapevi.
- Keyman, F. ve Sarıbay A. Y. (2000). *Global/Yerel Ekseninde Türkiye*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Latouche, S. (1993). *Dünyanın Batılılaşması*. T. Keşoğlu (Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Rosenau, P. M. (1998). *Postmodernizm ve Toplum Bilimleri*. T. Birkan (Çev.). Ankara: Ark Yayınları.
- Sarıbay, A. Y. (1994). *Postmodernite Sivil Toplum ve İslam*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sarıbay, A. Y. (2001). *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Turner, B. S. (2002). *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*. İ. Kapaklıkaya (Çev.). İstanbul: Anka Yayınları.